

FOLIA
URALICA
DEBRECENIENSIA

4.

DEBRECEN

1997

A KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
FINNUGOR TANSZÉKÉNEK
KIADVÁNYAI

Szerkesztette:

Nyirkos István
Kiss Antal
Maticsák Sándor

ISSN 0239–1953

Felelős kiadó: Bazsa György
Technikai szerkesztő: Maticsák Sándor
Készült a Kossuth Lajos Tudományegyetem
Könyvtárának sokszorosító üzemében
Terjedelem: 16 (A/5) ív

In memoriam Kálmán Béla (1913 – 1997)

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének első és több mint harminc éven át tanszékvezető professzora, professzorunk, 1997. augusztus 22-én csöndesen elhunyt.

Nehéz róla írni, újat mondani, hiszen annyira közismert személyisége volt az egyetemnek. Nagyon sokan ismerték és becsülték a városban is, 1994-ben Debrecen díszpolgárai közé választotta. Jól ismerték szerte a világban is, hiszen sok finnugrisztikával foglalkozó nyelvész járt a debreceni tanszéken, tartott előadásokat, másrészt mintegy húsz évig volt a Debreceni Nyári Egyetem igazgatója, és kevés olyan egyetem van a világon, ahol van finnugor oktatás, és Kálmán Béla ne fordult volna meg legalább egy-egy előadás megtartására, tanulmányúton, kongresszusok előadójaként vagy vendégprofesszorként. Ismertségét az is növelte, hogy különböző nyelveken a lehető legkülönbözőbb színvonalas nyelvészeti folyóiratokban publikált.

Nehéz róla írni, hiszen nehéz nem ismételni azokat a munkásságát értékelő és méltató sorokat, amelyek hatvanadik születésnapja óta (Sebestyén Árpád: MNyj. 19 [1973]: 3–4) olvashatók a kerekébb évfordulókon a különböző közzétettökben (pl. Sebestyén Árpád: NyK 85 [1983]: 3–8, Hajdú Péter: MNy. 80 [1984]: 103–106, Mikko Korhonen: Virittjä 90 [1988]: 260–262, Keresztes László: MNyj. 31 [1993]: 3–4) vagy a debreceni tanszék történetéről szóló összefoglalásokban (Keresztes László: MNyj. 22 [1979]: 95–103, Jakab László–Keresztes László: A debreceni KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 55. sz. Debrecen, 1990). Életéről, munkásságáról ő maga is többször vallott például: Véletlenek sora. In: A nyelvészetről – egyes szám első személyben. Szerk. Sz. Bakró-Nagy Marianne és Kontra Miklós. MTA Nyelvtudományi Intézete. Bp., 1991. 107–112. vagy a Hajdú–Bihari Napló hasábjain, legutóbb 1995. szeptember 19-én (Cs. Nagy Ibolya: Halványuló arcok. Kálmán Béla nyelvészprofesszor).

Munkásságának mennyisége és sokszínűsége jól látszik az alábbi bibliográfiákból: Béla Kálmán Bibliographie 1934–1992. Zusammenge stellt von Antal Kiss. Eurolingua. Bloomington, Indiana 1993. 100 l. (ism. Forgács Tamás: NéprNytud. 37 [1996]: 339–41) és: Uó: Kálmán Béla tudományos és publicisztikai munkássága I. 1934–1982 (MNyj. 25

[1983]: 27–45), II. 1983–1992 (MNYj. 31 [1993]: 5–10). A következőkben nem foglalkozom Kálmán Béla rövidebb terjedelmű, igen széles körű *nyelvművelő és ismeretterjesztő* munkásságával (több mint négyszáz cikk!), sem a *nyelvjárásgyűjtő és a névtani* munkásságával (ez utóbbiról l. például Kálnási Árpád: *Névtani Értesítő* 8 [1983]: 173–6), sem a *magyar leíró nyelvtani és nyelvtörténeti* tanulmányaival. Finnugrisztikai munkásságából is csak szűkebb szakterületének, a *vogul* nyelvnek a tanulmányozását emelem ki. Az obi-ugor nyelvek kutatása ugyanis a debreceni nyelvészeti tanszék megalakulásától kezdve az egyik központi feladat volt, hiszen a tanszék első profeszszora, Pápay József oroszországi útján maga is jelentős mennyiségű osztják anyagot gyűjtött, s egyetemi munkája során több osztják témájú szakdolgozatot is vezetett (vö. Jakab–Keresztes: i.m. 8–10). Kálmán Bélának több mint hetven írása foglalkozik a másik obi-ugor nyelvvel, a vogullal. (Az osztják nyelvvel való foglalkozás 1984 és 1988 között került ismét előtérbe Vértes Edit professzorsága idején.)

Kálmán Béla tudományos munkásságának talán legmaradandóbb terméke a *Wogulisches Wörterbuch* (Akadémiai Kiadó. Budapest, 1986), hiszen “a vogul nyelvnek ez a Munkácsi gyűjteményén alapuló mű az első tudományos szótára” (Előszó 16). Nemcsak Munkácsi szótári gyűjtését tartalmazza, hanem a Munkácsi által gyűjtött szövegek szóanyagát is, de jórészt a saját gyűjtésének alapján – ahol ez lehetséges volt – a címszó utáni szögletes zárójelben Kálmán Béla megadta a mai szoszvai (irodalmi nyelvi) alakváltozatot is. A vogul nyelv egyik finn kutatója szerint: “Das wogulische Wörterbuch von Munkácsi und Kálmán ist dank seines umfangreichen Materials, seiner übersichtlichen und ansprechenden Darstellungsweise und seiner wissenschaftlichen Zuverlässigkeit ein hochwillkommenes Hilfsmittel für den Erforscher des Wogulischen” (Ulla-Maija Kulonen: FUF 48 [1987]: 109).

Kálmán Bélának sikerült befejeznie Munkácsi *Vogul Népköltési Gyűjteményének* kiadását: 1952-ben, ill. 1963-ban megjelentette Munkácsinak a VNGy III. és IV. kötetéhez írt nyelvi és tárgyi magyarázatait, egyúttal e kötetek bevezetőjeként hosszú tanulmányokat írva az obi-ugor medvetiszteletről és a népköltészetéről.

Munkácsi Bernátról írt egy kis könyvet is “A múlt magyar tudósai” sorozatban (Akadémiai Kiadó. Budapest, 1981), és több tanulmányban is foglalkozott vele: Munkácsi manysi hagyatéka (NyK 56 [1955]: 295–297), Hunfalvy Pál és Munkácsi Bernát emlékezete (Nyr. 84 [1960]: 264–268), Munkácsi Bernát emlékezete (NyIÖK 16 [1960]: 381–91), Munkácsi Bernát anyaggyűjtő munkája (FUD 1 [1989]: 29–31).

Kálmán Bélának sajnos soha nem sikerült eljutnia a vogulok lakta területekre. Csupán Leningrádban gyűjthetett 1957-58-ban vogul szövegeket tizenegy ott tanuló diáktól (vö. Rövid beszámoló a Szovjetunióban tett tanulmányutamról. NyIOK 13 [1958]: 453–456, és Vogulia tutkimassa. Viritájä 63 [1959]: 411–416). Ez a gyűjtés azonban egy igen értékes kötetet eredményezett: *Wogulische Texte mit einem Glossar* (Akadémiai Kiadó. Budapest, 1976. 354 l.), amelyben közöl egy nyelvtani vázlatot az obi és a jukondai nyelvjárások hangtani és alaktani jellegzetességeiről (9–49), majd 104 szöveget német fordításokkal (50–179). A szövegek között van az azóta már világhírűvé vált Juwan Sesztalov 30 verse is. A hagyományos mesék, találós kérdések mellett különösen érdekesek a modern életről szóló szövegek, például Sesztalov önéletrajza (70. szöveg) vagy a 6. szöveg, amely egy tanítónak egy napját meséli el. Kálmán Béla megadja a szövegek magyar fordítását is (180–205). Az adatközlők bemutatása és a szövegekhez fűzött megjegyzések után (206–226) következik egy részletes szójegyzék (227–324), majd 45 dallam és a hozzájuk fűzött magyarázatok (325–352), valamint a használt szakirodalmi, vogul nyelvjárási és nyelvtani rövidítések jegyzéke (353–354). A könyvet ismertette Gulya János ezt írja: “Kálmán Béla vogul gyűjtése a finnugrisztikának szép értéke. Még talán ennél is több: kincs” (NyK 81 [1979]: 405).

Kálmán Béla az 1950-es évek elejétől foglalkozott az orosz és a vogul nyelv kapcsolatával. Több tanulmányt írt: Obi-ugor elemek az orosz nyelvben (NyK 53 [1952]: 153–171), Russzkie zaimsztvovanija iz obszkougorszkih jazikov (ALH 1 [1951–1952]: 249–272), A szókezdő mássalhangzótorlódás föloldása a manysiban (NyK 55 [1954]: 262–265), Die Auslautsvokale der russischen Lehnwörter im Wogulischen (UAJb. 28 [1956]: 254–258), Nordgrossrussische Dialektale Eigenheiten in den russischen Lehnwörtern des Wogulischen (Slavica 2 [1956]: 418–421), Hangmegfelelések a manysi nyelv orosz jövevényszavaiban (NyK 57 [1956]: 112–123), Semantisches und Stilistisches bei den russischen Lehnwörtern der wogulischen Sprache (CIFU 1. 1960. Akadémiai Kiadó. Bp., 1963. 181–183). Jórészt ezek a tanulmányok alkotják a gerincét legnagyobb tudományos munkájának: *Die russischen Lehnwörter im Wogulischen* (Akadémiai Kiadó. Bp., 1961. 327 l.). A könyv első részében (11–140) ismerteti a korábbi kutatásokat, majd vizsgálja az érintkezés történeti hátterét, a nyugat-szibériai orosz nyelvjárások jellegzetességeit, és bemutatja azokat a kritériumokat, amelyekkel el lehet határolni a közvetlenül az oroszból átvett jövevényszavakat a zürjénből, illetve a tatárból átvett orosz jövevényszavaktól. Foglalkozik a szóeleji mássalhangzó-torlódások feloldási módjaival, a jövevényszavak

elterjedtségével, az átvétel idejével, az orosz jövevényszavak fogalomkörök szerinti tagolásával, szemantikai és stilisztikai kérdéseivel. Az egyik legnagyobb fejezet az orosz hangok vogul megfelelőinek vizsgálata (37–90). A könyv második része 650 orosz jövevényszót mutat be (141–283), s 52 olyan szót, amely vagy nem közvetlen átvétel az oroszból, vagy nem is orosz eredetű (295–309). Rendkívül bonyolult, szerteágazó, de egyúttal rendkívül érdekes téma, nem csoda hogy sokan ismertették a könyvet (Liimola, Veenker, Schlachter, Lytkin stb.), pontosítottak bizonyos kérdéseket, újabb szempontokat említettek, de mindnyájan elismerték e munka értékét. Rédei Károly például így fejezi be ismertetését: “Kálmán Béla monográfiája a finnugor nyelvtudomány jelentős eredménye. Jelentős, mivel a szerző célkitűzését, a vogul nyelv orosz jövevényszavainak a felderítését és sokoldalú vizsgálatát rendkívül kiválóan oldotta meg” (NyK 64 [1962]: 418).

Az uráli nyelvek modern tankönyveinek sorát Magyarországon Kálmán Béla *Chrestomathia Vogulica* című könyve kezdte 1963-ban (Tankönyvkiadó. Budapest 124 l.; újabb, átdolgozott kiadásai: 1976 és 1989, 149 l). Nemcsak Magyarországon használható igen eredményesen, hanem külföldön is, hiszen kétnyelvű kiadvány (magyar és német), amely 1965-ben angolul is megjelent (Vogul Chrestomathy. Indiana University Publications. Mouton & Co. VIII + 139 l. Uralic and Altaic Series. Vol. 46). Az elmúlt több mint harminc év alatt sok magyar és finnugor szakos egyetemi hallgató olvashatta, tanulhatta a vogul nyelv rövid leírását és az érdekes szövegeket (találós kérdések, mese, medveének, szerelmi dal, eskü, a kondai fejedelem megkereszteléséről szóló ének stb.), amelyek a nyelvtanuláson túl megismertetnek a vogul kultúra egy-egy területével. Legalábbis Debrecenben a hallgatók még meghallgathatták Kálmán Béla eredeti magnetofonfelvételét is, amelyen a *m#sŰ* falusi lányokról szóló ének csendül fel vagy a *è#sl#è*-faluról szóló, vagy éppen Juvan Sesztalov szavalja saját verseit.

Kálmán Bélának nemcsak első publikációja volt vogul témájú (A *szül* állatnév vogul megfelelője. MNy. 30 [1934]: 103–104), hanem első jelentősebb tanulmánya is: *Obi–ugor állatnevek*. MNyTK 43. 32 l. E doktori disszertációban mintegy huszonöt állat jóval több elnevezését vizsgálja (pl.: 15 elnevezés a medvére, a rozsomákra négy, a sarki rókára öt stb.). Az utolsó lapon térképet közöl, amelyen bemutatja a sün, a nyest, a csíkos evet és a coboly elterjedési területét, s ezzel a finnugor őshaza helyének a korábbi nyelvészeti paleontológiai módszerekkel megállapított helyességét erősítette meg.

Kálmán Béla kisebb tanulmányaiban a vogul nyelvnek nagyon sok kérdésével foglalkozott a hangtántól a stilisztikáig. A Sinor Dénes által össz-

eállított nagy (841 lap!) uralisztikai kézikönyvben (The Uralic Languages. E. J. Brill. Leiden, 1988. 395–412) az obi-ugor nyelvek történetéről ír. Megjegyzéseket fűzött a vogul mássalhangzó-rendszerhez (Studia Uralica 4. 197–203), írt a vogul redukált magánhangzó kérdéséről (In: Proceedings of the Fifth International Congress of Phonetic Sciences. Basel – New York. Verlag S. Krager AG. 1965. 378–380), a metatézis előfordulásáról az obi-ugor nyelvekben (Ariste-Eml. Tallinn, 1985. 51–55). Foglalkozott az északi vogul névutóival (Rédei-Festschrift = Studia Uralica 6. Wien–Budapest, 1992. 245–250), az obi-ugor nyelvek *habeo* szerkezetével (FUM 10 [1986]: 165–170), az igenlő válasz formáival az obi-ugor nyelvekben (FUF 35 [1965]: 189–217). Írt a vogul nyelv kongruencia jelenségéről (FUF 40 [1973]: 66–73, MSFOu 150. 1973. 144–150), a vogul énekek töltelékshavainak és szótagjainak szerepéről (MSFOu. 125. 177–193 és JSFOu. 63/5. 1). Több érdekes szófejtése is van: NyK. 53 [1952]: 255–256, 54 [1953]: 254–258, 56 [1955]: 274–276, Steinitz-Festschrift. Berlin, 1965. 190–196). Berta Árpáddal közösen (Honti László és Róna-Tas András segítségével is felhasználva) írtak egy értékes tanulmányt a vogul nyelv tatár jövevényszavairól (NyK. 83 [1981]: 43–55). A sort még folytathatnánk.

Kálmán Béla nagyon jól ismerte a vogul nyelvvel foglalkozó szakirodalmat, ezt mutatják Rombandejeva, Steinitz, Liimola, Kannisto–Liimola (Wogulische Volksdichtung), Schellbach, Pirotti, Honti vogul témájú könyveinek ismertetései. (A csaknem 180 ismertetés közül mintegy 20.)

Kálmán professzor foglalkozott a vogul irodalommal is. A VNGy IV/2. kötetnél említett tanulmányán kívül írt a vogul irodalom kezdeteiről (FilKözl. 28 [1983]: 540–546), az obi-ugor vagy a vogul sorsénekekről (Alföld 1961/1. 131–141, Vir. 83 [1979]: 110–119, Hans Fromm Eml. Explantationes... München, 1979. 87–98), a medveünnepi színhátékokról (Neohelicon 6 [1978]: 85–97, VáradyEml. Modena, 1966. 1–13). Ő maga is fordított vogulból: részben prózai szövegek fordításait készítette el, részben nyersfordításokat a *Leszállt a medve az égből* (Vogul népköltészet. Válogatta, a vogul nyersfordításokat készítette, szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket írta Kálmán Béla. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1980. 537 l.) című antológia műfordítói számára. Készített műfordításokat is (az említett kötetben például a *Polum isten nászregéje*, *Ima ételáldozatkor*, *Jósló ige*, *A jezvai tündér*, *Mind rohan*, *Varázsige*), különösen akkor, amikor – mint mondta – a nyersfordítás már olyan jól sikerült, hogy nem is kellett, vagy alig kellett valamit is változtatnia ahhoz, hogy a szöveget műfordításként lehessen megjelentetni.

Kálmán Béla a vogul nyelv és kultúra területén végzett értékes és sokoldalú kutatómunkáját jórészt a debreceni egyetem professzoraként végezte.

Emlékét kegyelettel és tisztelettel őrizzük.

Kiegészítés Kálmán Béla bibliográfiájához
(MNYj. 25 [1983]:27–45, MNYj. 31 [1993]:5–10):

1936:

B) Ungari üliöpilaskondlikust rakingust. Üliöpilasleht. XX/7. (1936. június 22) 200–201.

1972:

B) Középkori magyar–francia kapcsolatok. Franciaországi Magyar Szó. XIII/1. (1972. február 3.) 1.

1985:

B) Homonimia, homográfia, homofónia. Édes Anyanyelvünk 1985/1. 12.

1989:

B) Látogatásom az 1930-as évek Észtországában. In: Múzeumi levelek 65–66. sz. Szolnok. Szerk. T. Bereczki Ibolya.

1991:

[1988: C) Labádi Gizella: Unkarin fennougristiikan historia. Turku, 1987]: NyK 92 [1991]: 211–213.

1993:

B) “Canonica visitatio” -k mint névtani források. Névtani Értesítő 15 [1993]: 166–167; Minden jótett elnyeri méltó büntetését, avagy hallgattassék meg a másik fél is. MNY. 89 [1993]: 367–368.

1994:

A) Nyelvjárásaink. Universitas 1994. 149 l. (hatodik, változatlan utánnyomás); B) Grammatici certant (a nyelvészek veszekednek), mondja a latin közmondás. MNY. 90 [1994]: 365–366.; Megjegyzések a magyar nyelvjárások változásaihoz a 20. században. In: Bárczi Géza Emlékkönyv. MNYTK 200. Budapest, 1994. 75–77.; Észtországi emlékeim. Jászkunság 40 [1994/3] (június/július) 33–35.

1995:

B) Väinö Kaukonen és Magyarország. MNYj. 32 [1995]: 213–214.

1997:

B) Adalék egy közös nyelvhasználati jelenséghez. In: Honfoglalás és nyelvészet. Szerk.: Kovács László és Veszprémy László. Balassi Kiadó. Budapest, 1997. 43–47.; Anyanyelvi önéletrajzom. In: Anyanyelvünk vonzásában (Nyelvtudósok,

nyelvészek és nyelvművelők Győr–Moson–Sopron megyében).
Kiadta a győri Kazinczy Ferenc Gimnázium. Győr, 1997. 108–
110.

Kiss Antal

A lapp meseanyagokról

HANS-HERMANN BARTENS

1. Bár a lapp meséket nem jegyezték fel olyan korán, mint a mondákat, mégis viszonylag korán papírra kerültek. A Nensén-gyűjtemény kéziratában, melyeket az Uppsalai Egyetem könyvtárában őriznek, mindjárt egy sor mesét találunk. Jonas A. Nensén lelkész jegyezte fel őket 1819 és 1825 között Dél-Lappföld különböző helyein. Feljegyzései között állatmesék találhatók, továbbá két szöveg az ostoba ördögről, ill. óriásról, az ún. Rászedett ördög-mesék köréből. A mesék egy részét Petrus Laestadius diák szállította neki 1819-ben, aki a pitei-lapp Arjeplogból (Svédország) származott, s később lelkészként tevékenykedett Lappföldön. P. Laestadius, maga is lapp származású lévén, később a mesék egy részét hasonló formában publikálta (1833: 463–465), mégpedig éppen azt a két mesét, amely a Rászedett ördög-mesékhez tartozik, s amelyekben – mint az a lapp mesetradícióban szokásos – stalo egy bolond szerepében lép fel, vagyis olyan alakként, aki eredetileg mondákban szerepel.¹ A messzi Északon Jacob Fellman volt az, aki csaknem egyidejűleg meseanyagot jegyzett fel. Fellman 1819-ben vette át az utsjoki lelkészséget (Finnország), és 1832-ig tartó lappföldi tartózkodása alatt gazdag folklóranyagot gyűjtött, többek között a lapp mitológia számára. A lexikonszerűen felépített mitológiában, amelyet az 1830-es évek második felében Helsinkiben kiadásra ajánlott fel, a mitikus vagy egyéb alakok a lapp hagyománynak megfelelő besorolásban találhatók, s a megfelelő címszók alatt négy tulajdonképpeni mesetípus is található, így pl. a Polyphemos-motívumú AT 1137-es ördögmese a “Jettanas, Jeettanas” (’óriás’) alatt. Van emellett Fellmannak három tündérmeséje, nyilvánvalóan ezek ennek a mesealcsoportnak az első feljegyzései. Fellmannal csaknem egyidejűleg foglalkozott egy lapp mitológia megalkotásával Petrus Laestadius öccse, Lars Levi, akire a Laestadianizmus néven ismert vallási mozgalom vezethető vissza. Kéziratában – melyen 1844 vé-

¹ Laestadius ezzel összefüggésben más “stalo-történetek” is közöl, ezek azonban már tipikus stalo-mondák.

gégig dolgozott – megtalálhatók a Rászedett ördög alcsoportjába tartozó egyes mesetípusok, ugyancsak a stalo alakjával.

Az említett meseszövegeket túlnyomórészt csak a mi századunkban publikálták, a Nensén-féléket pl. csak a tízes években tette közé Sigríd Drake svéd fordításban és kissé rövidítve (1918: 301kk.). Mivel a feljegyzett meseanyag viszonylag csekély terjedelmű volt, és nem annyira a mese iránti érdeklődés miatt gyűjtötték, hanem azért, hogy anyagot szolgáltatasson a mitológiához, azt kell mondanunk, hogy a lapp mesék gyűjtésének, mindenekelőtt pedig publikálásának a története csak 1850-ben kezdődött, mikor Jens Andreas Friis először tartózkodott Finnmarkban. Időközben megjelentek Peter Christen Asbjörnson és Jørgen Moe norvég meséi (Norske Folkeeventyr [Norvég népmesék], 1842–1844), Gunnar Olof Hyltén-Cavalliustól a svéd mesék (Svenska Folksagor och Äfventyr [Svéd népmondák és mesék] I, 1844–1849), amelyeket hamarosan Eero Salmelainennek a finn hagyományörzést célzó négyrészes munkája, a “Suomen Kansan Satuja ja Tarinoita” (A finn nép meséi és mondái) követett (1852–1866). Friis teológiát tanult, és azután kezdett el lappul és finnül tanulni. Hogy magát ezen a téren továbbképezze, ösztöndíjat kapott, s ezzel a lappokhoz ment és elkezdte a gyűjtőmunkát. Ezt először a “Lappiske Sprogprøver”-ben (Lapp nyelvmutatványok) összegezte, amely a mesék és mondák mellett néhány közmondást és találós kérdést is tartalmazott. A szövegek, amelyek földrajzilag Keleten a Varangerfjordot, a kolтта-lapp vidéket és Utsjokit, Délen pedig Vefsn vidékét ölelik fel², – mint Friis azt az Előszóban hangsúlyozza – csupán nyelvtanulási anyagként szolgálnak. Mégis, itt kerül sor először mesék (és más folklórszövegek) eredeti nyelven való publikálására, és először kerülnek nyilvánosságra valódi mesék, ugyanis P. Laestadius közleményei csak referátumok a szövegekről. Friis azt mondja, hogy a meséken – “jobban mondva” “mesetöredékeken”, melyeket szerényen nem tekint a meseirodalomhoz való hozzájárulásnak – semmiféle változtatást vagy szerkesztői módosítást nem engedett meg magának sem nyelvi, sem tartalmi szempontból. Hasonló megjegyzést tesz azután a “Lappiske Eventyr og Folkesagn” (Lapp mesék és népmondák) Előszavában (X),

² Itt szokásos módon az alábbi lapp nyelvváltozatokat különböztetjük meg: a svéd-lappot, ide tartozik a déli lapp (a jämtlandi- és az åselei-lapp), az umei-, a pitei- és a lulei-lapp, az északi-lappot (a táblázatainkban rövidítve É), ahova a tornei-, a ruijai- és a tengeri-lappot soroljuk, valamint a keleti-lappot, ahova az inari-, a kolтта-, a kildini-, a turjalai-lapp, továbbá a babinszki (akkalai) dialektus tartozik. A kildini- és a turjalai-lappot, valamint a babinszki dialektust a kolai-lapphoz is besorolhatjuk, a kolтта-lappal együtt pedig az orosz-lapphoz.

amely 1871-ben jelent meg, és amely a lapp meséket és mondákat norvég fordításban nagyobb publikum számára tette hozzáférhetővé, Norvégiában és azon túl is.³

Mivel nem a lapp mesék gyűjtésének történetét akarom bemutatni, a továbbiakat illetően legyen elegendő három név. Az egyik a norvég Just Qvigstad, aki 1878-ban lapp területen egy egyedülálló, 50 évig tartó gyűjtőmunkába kezdett, amely Norvégia összes lapp dialektusára kiterjedt, a másik a magyar Halász Ignác, aki 1884 és 1891 között a svéd lapp dialektusokból egy átfogó és értékes folklóranyagot szedett össze. Végül harmadikként a finn Eliel Lagercrantz, aki 1919-ben egy többéves külföldi útra indult, melynek során a lapp területeket kutatta a norvég-szovjet határtól egészen Dél-Lappföldre.⁴

2. Miféle meséket is gyűjtöttek össze az itt említett és nem említett gyűjtők? Miféle meséket mesélnek a lappok, vagy – ahogy helyesebben mondanunk kellene – meséltek, hisz a mesemondás ideje általánosságban tekintve lejárt, még akkor is, ha például keleti lapp területeken még a legutóbbi időben is sikerült meséket feljegyezni.⁵

³ Még ennek a megjelenése előtt lefordított 10 szöveget Felix Liebrecht, és közzétette őket a "Germania" c. bécsi folyóirat 1870-es (15.) évfolyamában. Lényegében Friis művén alapul J. C. Poestion "Lappländische Märchen, Volkssagen, Räthsel und Sprichwörter" (Lappföldi mesék, népmondák, találós kérdések és szólásmondások, 1886) c. könyve is.

⁴ Qvigstad följegyzései mindenekelőtt a négy vaskos kötetet felölelő "Lappiske eventyr og sagn" (Lapp mesék és mondák) c. gyűjteménybe kerültek bele, amely 1927 és 1929 között jelent meg. Halász a maga anyagát minden egyes utazása után nem sokkal publikálta a "Svéd-lapp nyelv" címet viselő sorozat köteteiben. Különösen gazdag a pitei-lapp gyűjteménye, amely 1893-ben a sorozat V. köteteként jelent meg. Lagercrantz szövegei a hétkötetes "Lappische Volksdichtung" (Lapp népköltészet) c. kiadványban kerültek nyilvánosságra (1957–66).

⁵ Az az anyag, amelyet az 1967-ben megkezdett "Saamelaisen folkloren tutkimus" (A lapp folklór kutatása) kutatási program keretében gyűjtöttek, s amely főleg az északi finn Utsjoki Talvadas falujának kulturális örökségét akarta elsősorban néprajzi és vallástörténeti szempontból feltérképezni (ezt az anyagot a Turkui Egyetem Néprajzi és Vallástörténeti Intézetében őrzik), jól mutatja, hogy a 60-as évek végén az északi lapp területen már szétesőben volt az elbeszélő hagyomány. Arra a kérdésre, hogy ismerik-e a rókáról és a medvéről szóló állatmeséket, néhány adatközlő arra hivatkozott, hogy ezek megtalálhatók az ábécés-könyvekben. Aslak Guttormot, aki már Erkki Itkonen és Terho Itkonen (T. Itkonen 1971) adatközlője is volt, az egyik megkérdezett személy a "mesék királyának" nevezte (1967-es felvétel, Jelz.: TKU 67/84), egy más a

Először nézzünk meg egy áttekintést, amely a típusok számát (beleértve az altípusokat is) műfajok és alműfajok szerint tünteti fel, ahol azonban a tréfák és trufák csak az első alcsoportnál jönnek számításba. Összehasonlításként megadjuk a szomszédos finn és skandináv kultúrák számadatait. Az egyes típusok kijelölésénél minden esetben az Aarne–Thompson-féle tipológia az irányadó.⁶ A számokat természetesen nem szabad abszolutizálni, még akkor sem, ha az egyes tradíciókon belüli típuskatalógusok azonos alapokon nyugszanak is, mégis van némi ingadozás a tekintetben, hogy az egyes szerzők hány típust tüntetnek fel.

Talvadasszal szomszédos Porta faluból származó személy pedig beszámol arról, hogy az emberek kinevették Aslak Guttorm történeteit (1969, TKU 69/9). Hogy az említett A. Guttorm elbizonytalanodott a mesélésben, abból arra következtetünk, hogy ő ekkor már leginkább fiataloknak mesélt (TKU 70/71). A lapp hagyományban is tulajdonképpen úgy volt, hogy a meséket és történeteket felnőttek mesélték felnőtteknek, a gyerekek legfeljebb csak jelen voltak, habár vannak olyan adataink is, hogy kifejezetten gyerekeknek is meséltek. Érdekes ezzel összefüggésben egy 1922-ben született, a norvég Karasjokból való adatközlő megjegyzése, aki szerint nekik gyerekkorukban jutalomként (fafaragásért) meséltek történeteket (TKU 67/27). – A turkui archívum ugyanettől a férfitől őriz egy 1967-es feljegyzést, mely szerint a szülők már nem meséltek többé a gyerekeiknek (TKU 67/26). Ugyancsak Norvégiából, a tenger melletti Nessebyből való az az adat, hogy a fiatalok már semmi érdeklődést nem mutattak a mesék iránt (TKU 67/17); Nessebyben már Lagercrantz konstataulta a 1920-as években a mesélés háttérbe szorulását (Lagercrantz 1927: 139). – Satu Mosnikoff (Moshnikoff), akinek az utolsó időkből származó két kolta-lapp, meséket is tartalmazó könyvet köszönhetjük, arról számol be a szerzőnek írásban (1996. máj. 12-én), hogy az Inarihoz tartozó Sevetijärviben, ahova a második világháború után kolta-lappok költöztek Suonikyläből, még a 60-as években is meséltek az emberek esti időtöltésként meséket. A tranzisztoros rádió megjelenésével aztán egyre kevesebb lett, s ahogy 1978-ban a falu villanyt kapott és a TV megjelent a háztartásokban, megszűnt a mesemondás. – Pirak (1992: 20) azt állítja a stalo-tradícióval kapcsolatban, hogy a lulei-lapp Jokkmokkban még a mostani évtized elején is voltak olyan 35 évnél idősebb emberek, akik vissza tudták adni az ősi hagyományban gyökerező történeteket. Ő maga is csinált feljegyzéseket ilyen személyektől, többek között az AT 1137-est és az 1160-ast (Kőből vizet facsarni). Hasonlóképpen tudtak 15 éven aluli gyerekek is történeteket mondani. Ők ezeket az iskolában olvasták vagy hallották. A kettő közötti generáció azonban a staloról csak a hitvilágon keresztül tud valamit.

⁶ A finn néphagyomány adatait Rausmaa (1982–1996), a svédét Liungman (1952: 466–519), a norvégét pedig Hodne (1984: 366–367) alapján közöljük; a nem klasszifikált variánsokat figyelmen kívül hagytuk.

A lapp adatokat Qvigstad (1925) és Kecskeméti–Paunonen (1974) típusmutatója, valamint saját kiegészítéseink alapján közöljük; a további munka során a típusok száma bizonyos mértékig még nőni fog, de lényeges változások az eredményben nem lépnének fel. Ugyanez vonatkozik a variánsok számára is, amelyeket egy további táblázatban mutatunk be. Mindkét táblázat számára felhasználtam bizonyos mértékig eddig még publikálatlan archív anyagot is.⁷

1. táblázat: A található típusok számadatai

	lapp	finn	svéd	norvég
<i>Állatmesék (AT 1–299)</i>	82	161	64	61
A ravasz róka (AT 1–69)	32	48	21	25
Egyéb állatmesék (70–299)	50	113	43	36
<i>Tulajdonképpeni mesék</i>	210 (+ 7)	407	296	196
Tündérmesék (AT 300–749)	111	141	132	105
Legendamesék (AT 750–849)	16	61	30	22
Novellamesék (AT 850–999)	30 (+ 7)	97	42	27
Rászedett ördög (AT 1000–1199)	53	108	92	42
<i>Tréfák és trufák</i>				
Rátótiádák (AT 1200–1349)	19	103	45	23

2.1. Nézzük először az állatmeséket. Friis úgy vélte az említett “Lappiske Eventyr og Folkesagn” című művében (1871: IX), hogy azok, ellentétben más mesékkal, “valószínűleg eredeti” és “nagyon öreg” lapp mesék. Mindenesetre T. I. Itkonen “Koltan- ja kuolanlappalaisia satuja”

⁷Nem vettük egyébként figyelembe azt az anyagot sem, amely az említett “Saamelaisen folkloren tutkimus” kutatási program keretében lett összegyűjtve. Ez az anyag ugyanis – a mesék vonatkozásában – lényegében azon alapszik, hogy megkérdezték az informátort, hogy ismer-e bizonyos típusokat – így ez eltorzítaná adatainkat és táblázatainkat. – Az archivált anyaggal kapcsolatban felmerülhet az a probléma is, hogy nem mindig lehet megállapítani, hogy maga az elbeszélő lapp-e vagy sem, mert itt a nyelvi kritérium nem mindig ragadható meg. A publikált anyagot alapvetően nyelvészek gyűjtötték, akik elsősorban lapp nyelvi anyagot akartak kapni, s az adatközlő személyeket ennek megfelelően választották ki. Ez ismét csak hatással volt a összegyűjtött mesekincsre, mivel nem az volt a fő szempont, hogy a legjobb elbeszélőt válasszák ki. Az archivált anyag összegyűjtésében részben más szempontok is szerepet játszottak, a nyelvet pedig egyrészt az adatközlő személy, másfelől a feljegyző személye szerint választották meg.

(Kolta- és kolai-lapp mesék) című gyűjteményében azokról az állatmesékről, amelyekben róka, medve vagy farkas szerepel, azt konstatálja, hogy azok hasonlítanak a finn Ilvola-, azaz rókamesékhez (1931: 4). Erkki Itkonen azt jegyzi meg (1963: 545–546), hogy az Észak olyan állatai, mint a rénszarvas, a vadrén, a sarki róka vagy a rozsomák az állatmeséknek természetes lokális színezetet adnak – az egyébként nemzetközi vándormotívumok mellett –, még akkor is, miként folytatja, ha az állatoknak, mint az ember számára érdekes objektumoknak a jelentése nem azonos a saját talajon keletkezett állat-joikákkal.

2. táblázat: A lapp variánsok számadatai

<i>Állatmesék</i>	434
Vadállatok (AT 1–99)	324
A ravasz róka (AT 1–69)	314
Egyéb vadállatok (AT 70–99)	10
Vadállatok és háziállatok (AT100–149)	29
Az ember és a vadállatok (AT 150–199)	38
Háziállatok (AT 200–219)	11
Madarak (AT 220–249)	9
Halak (AT 250–274)	19
Egyéb állatok és tárgyak (AT 275–299)	4
<i>Tulajdonképpen mesék</i>	686 (+10)
Tündérmesék	326
Legendamesék	32
Novellamesék	91 (+ 10)
Rászedett ördög	237
<i>Tréfák és trufák</i>	
Rátótiádák	45

Hogy valóban milyen jelentős az állatmeséken belül a rókamesék részaránya, rögtön világossá válik, ha a típusok helyett az egyes variánsokat nézzük. Az állatmeséken belül 434 variánst találtam, közülük 314 a rókamese, vagyis az összes variáns 72 százaléka. Típusonként átlagban majdnem 10 rókamese variáns van, ez azonban csak numerikus érték, amely csak korlátozott érvényű. Valójában egész sor olyan típus található, amelyekre csak egy példa akad, megint másokra lényegesen több variáns. A leggyakrabban előforduló típusok: a 2-es 55 variánssal (3. táblázat), a 8-as 45 variánssal (4. táblázat) és az 1-es 38 variánssal. Ezek mind állatmesék, amelyek a finn-skandináv örökségben is – még ha az egyes

tradíciókon belül különböző gyakorisággal – előfordulnak. (A 3–4. táblázatot lásd a mellékletben!)

Hogy a rókamesék mennyire kedveltek és mennyire a lapp hagyományban gyökereznek, azt az is bizonyítja, hogy itt olyan típusokkal is találkozhatunk, amelyek nem tekinthetők a szomszédos kultúrákhoz tartozóknak, illetőleg a lapon kívül teljesen ismeretlenek.⁸ A típusmutatóban feltüntetett rókamesék közül 9 tartozik ide, amelyek előfordulási száma a típusonkénti egy feljegyzés és a 8*-os típus 35 variánsa között differál.⁹ A 8*-os típus a legelterjedtebb. Azok a típusok, amelyeknek csak egy feljegyzése van, illetve csak egyszer jelentek meg nyomtatásban, különböző területekről származnak. (5. táblázat, lásd a mellékletben!)

Az állatmesék többi alcsoportja számára nem sok marad az összvariánsok számából, 120 variáns, amely 50 típusba sorolódik. Gyakori, hogy egy típus csak egyszer szerepel, a típusonkénti több mint három variáns kivételnek számít. Azon mesék között, ahol vadállatok szerepelnek, de amelyekben nem a róka a ravasz hős, s nem a medve a pórujárt fél, vagyis az “Egyéb vadállatok” alcsoportjában (AT 70–99) gyakran a nyúl a főszereplő. Más alcsoportokban ellenben, mint a “Vadállatok és háziállatok” (AT 100–149), valamint “Az ember és a vadállatok” (AT 150–199) alcsoportban, amely 14 illetve 13 típussal szerepel, ismét előlép a farkas, a medve, továbbá a róka, az egér, a varjú és más madarak, az egyes variánsokban még az oroszlán is, sőt egyéb háziállatok, többek között a macska és a ló. A háziállatok a lappban mindenekelőtt a “Vadállatok és háziállatok” alcsoportban fordulnak elő, a “Háziállatok” alcsoport (AT 200–219) csak gyengén van képviselve, mindössze három típussal.¹⁰ Önálló lapp típust képez az AT 211**, amely a maga 10

⁸ Nem térhetünk itt ki azon típusok problematikájára, amelyekre Aarne–Thompsonnál csak lapp példák vannak.

⁹ Rausmaa (1996: 191) közlése szerint a finnben öt feljegyzés is létezik erről a típusról. A helsinki Finn Irodalmi Társaság Archívumának karterekai között én magam csak két variánst találtam. Ezek egyikét 1920-ban egy kolta-lapp fiatalember elbeszélése alapján jegyezték le, így ezt aligha tekinthetjük a finn mesehagyomány részének. A másik variáns Közép-Pohjanmaából származik.

¹⁰ Az ebbe az alcsoportba való besorolás részben a cselekmény szerkezete alapján történik, nem pedig a szereplő állatok alapján. Így a 201-es típusban, amelyet az elmúlt évszázadban egyszer Utsjokiban jegyeztek fel s amely arról szól, hogy “A sovány kutya többre tartja a szabadságot, mint a bőséges eledelt és a láncot”, a fabula úgy alakul, hogy a sovány kutya szerepét a farkas veszi át, a kutya pedig csak a jóltáplált állat szerepét reprezentálja. A szerepelosztás itt olyan, mint azoknál a meséknél, amelyek a “Vadállatok és háziállatok” csoportjához

feljegyzésével a variánsokban leggazdagabb az állatmesék között, a rókameséket kivéve. A típusleírásnak, mely így szól: “Az egyik kutya a jó gazdájánál akar maradni, míg a másik el akarja hagyni zsupori gazdáját” csak egyetlen, területileg némileg izolált, a pitei-lapp területről származó variáns felel meg pontosan, míg a többi, északabbról, főleg Észak-Lappföldről származó, azt meséli el, hogy miért vannak olyan rénszarvasok, amelyek az ember mellett élnek, és miért vannak vadak. (Qvigstad ezeket a példákat az eredetmondák közé sorolja, 1925: 37, US 13). Egyébként “Az ember és a vadállatok” alcsoportjának 14 típusa között nyolc olyan is van, amelyeknek semmilyen megfelelője nincs a szomszédos kultúrákban, az AT-nek csak lapp adatai vannak. Ezek különböző területekről származnak, azonban az egyes típusok minden esetben egy szűk területen kerültek feljegyzésre, amennyiben természetesen több mint egy variánsról van szó. Említésre méltó az orosz-lapp terület gazdag képviselője, amely ebben a tekintetben egyedi sajátosságokat is fel tud mutatni.

Ugyancsak említésre méltó, hogy a “Halak” alcsoport (AT 250–274) öt típust is tartalmaz, amely viszonylag soknak mondható. Mivel az öt típus a maga 19 variánsával Karasjok és Finnmarken partvidékén honos, ezt olybá vehetjük, hogy az állatok “valódi jelentősége” tükröződik az elbeszélő életében, sőt az állatmesékben – s nem csak a joikákban. Ez azonban csak feltételezése lenne a valósághoz való alkalmazkodásnak, mint ahogy a többi néphagyományban is csak feltételezésekről van szó. Különben miért van az, hogy a norvégben csak egy nem klasszifikált adat (Hodne 1984: 53) található a “Halak” tárgykörében¹¹, s ugyanott a “Háziállatok” alcsoportjában is csak három típus található? Miért van továbbá, hogy a finn hagyományban a “Madarak” alcsoportjában (AT 220–249) 23 típus fordul elő, jóval több, mint a többi északi hagyományban? Nem, az elbeszélés ingere másutt rejlik, gyakran a fizikailag alul lévő csodálatában, aki furfangosságának köszönhetően győzni fog. A 250-es típusban is (A halak versenyúszása) győz a ravaszság: a csuka, illetve a sügér a lazac farkába kapaszkodva azt állítja, hogy elsőként győzött a vízárammal szemben, ugyanis a biztos győztesnek számító lazac felérve megfordul, így a másik hal fölötte áll a vízben. Az itt figyelembe vett összes hagyományban a típusok számát tekintve a rókamesék a leggyakoribbak, e téren a lapp sem különbözik a többitől. Hogy a rókamesék a finnben viszonylag alacsony részarányt

tartoznak.

¹¹ V.ö. Qvigstad 1928: 30–31 (18. sz.), ami megfelel az AT 254*-os típusnak. (Qvigstadnál [1925: 13] 254* b.) – Klasszifikált adat nincs.

képviselnek az állatmesék között, mindössze 30 százalékot, ennek az az oka, hogy a többi alcsoport viszonylag erősen van képviselve, ha nem is olyan erősen, mint a rókamesék. Hasonlót mondhatunk el pl. a fríz állatmesékről is, hogy hasonlításukkal egy nem skandináv tradícióra hivatkozunk (Kooi 1984).

2.2. Ha most magukat a tulajdonképpeni meséket nézzük, azt látjuk, hogy a típusok számának tekintetében a lapp hagyomány – összehasonlítva másokkal, amelyekről itt már szó volt –, nem olyan rossz, még akkor sem, ha különösen a finnben láthatóan több típust sorolhatunk is fel. Mindenesetre a legendamesék (AT 750–849) előfordulása gyenge, 16 típus képviseli őket, s ezeknek mindössze 32 variánsuk van. Csak két típus, az AT 750*** (Szűz Mária és az állatok), valamint az AT 810 (Akit elígértek az ördögnek), fordul elő gyakrabban, 9 illetve 5 variánssal. Az AT 810 variánsai bizonyos mértékig eltérnek egymástól, az AT 750*** esetében, ellentétben a típusmegjelöléstől, Szűz Mária helyett általában Jézus vagy az Isten lép fel, és kéri az állatokat, hogy vigyék őket a folyón. Erre azonban csak a medve kész, amely ezért téli álmat alhat.¹² Mindenesetre a legendamesék csoportjában található néhány olyan speciálisan lapp típus, amely a szomszédos kultúrákban nincs meg. Kedveltek és viszonylag elterjedtek a Rászedett ördög-mesék (AT 1000–1199) csoportjába tartozó típusok, amelyek között én 53 típust számoltam össze 237 variánssal. A legtöbb példa az AT 1137-es típusra található, melynek 26 variánsa van. Ez Inaritól Jämtlandig fordul elő, s ez tartalmazza a Polyphemos-motívumot. A Finnországból származó két variáns azonban eltér a másiktól. Eltekintve ettől a két variánstól itt Polyphemos szerepében a stalo lép fel. Hogy az ifjú, aki a stalot megvakította, miként az az Odüsszeiában az óriással is történik, egy kos alatt meneküljön, az egyetlen lapp mesevariációban sem fordul elő¹³, ezekben az ifjú megöli az állatot, s annak a bundájába rejtőzködve menekül. A lapp hagyomány a lényeges pontokon a Polyphemos-monda azon felépítését követi, amelyet a lotharingiai-francia szerzetes Johannes de Alta Silva 1185-ben felhasznált, s amely a 13. században az északi sagákban is előfordul (Liungman 1952: 322). Így közvetlen módon folytatódik a skandináv örökség.

Az ostoba ördögről vagy óriásról szóló meséket a lappban, hasonlóképpen más tradíciókhoz az jellemzi, hogy azok láncolatot képeznek,

¹² Qvigstad a Mutatójában (1925: 36) azokat a történeteket, amelyekben Jézus vagy Isten szerepel, másképpen mint a hasonló cselekményű Szűz Mária-történeteket, az eredetmondák közé sorolja.

¹³ Egy szöveg nem állt rendelkezésemre.

még hozzá gyakrabban, mint az állatmesék. Ez utóbbiakkal rokonok annyiban, hogy viszonylag egyszerű a szerkezetük, azaz csak egy, vagy kevés motívumból állnak. A gyakrabban előforduló típusok között csak kevés olyan van, amelyek nem kombinálódnak más típusokkal. Az ilyen láncokra példát az AT 1052 variánsai között találunk. (6. táblázat, lásd a mellékletben!)

Az AT 1052-es típust tartalmazó láncokban is gyakran merülnek fel ugyanazok az elemek, még ha nem is egészen azzal a gyakorisággal, ahogy azt a rókamesékben figyelhettük meg. Az elemek között vannak olyanok is, amelyeknek nincsen típusszámuk, s nincsenek besorolva a típusmutatóba. A láncban gyakran előkerül – de mindig az utolsó tagként – az AT 314-es, vagy egy hozzá közelálló típus, melynek témája a mágikus menekülés, és amelyben az üldözöttek tárgyakat dobnak a hátuk mögé. Ez ismét azt mutatja, hogy a nem szorosan vett ördögmesék tündérmesékkel kombinálódhatnak. A tündérmesék között is (AT 300–749) vannak kombinációk, kontaminációk, még hozzá olyanok is, amelyek csak két tündérmesetípust kötnek össze, de ezek ritkábbak, és a lappban még kevésbé fordulnak elő, mint más tradíciókban. Az állatmesék sohasem kapcsolódnak másokkal, így pl. a tulajdonképpeni mesékkel. Kivételt csak a már említett AT 211**-es típus képez, amely az eredetmondákhoz áll közel.

A tündérmesékkel kapcsolatban Friis megjegyzi, hogy azok nem “igaziak” abban az értelemben, hogy nem lapp eredetűek. Ezzel a véleményével nyilvánvalóan azt is kifejezésre akarja juttatni, hogy kevésbé értékesek.¹⁴ Friis ezzel az értékítéletével Lars Levi Laestadiushoz kapcsolódik, akinek a felfogását ismerte.¹⁵ A tündérmesék közül jelenleg 111 típus összesen 326 variánsát ismerem. A típusok és a variánsok számaránya azt mutatja, hogy az egy típusra eső variánsok száma lényegesen kevesebb, mint az állatmeséknél. Egyes típusok azonban nagyon népszerűek lettek. Közülük egyeseket különböző időkben, de ugyanazon a helyen, vagy szűkebb vidéken jegyezték fel, ami mellett szól, hogy ezek a lapp mesehagyományban gyökereztek. Hogy a tündérmesék éppen a lapp mesék között találhatóak, az abban is megnyilvánul, hogy kb. 20 típusnak olyan formája van, amelyek számára

¹⁴ Friis nem használja a “tündérmesék” fogalmát, vagy valami hasonlót, ő királyokról, kastélyokról és királyi udvarokról szóló mesékről beszél (1871: IX).

¹⁵ V.ö. Laestadius 1959: 127, I. Fellman 1906: 5, 6. – Hogy a királyokról stb. szóló meséket még jóval később is egy kicsit idegennek tekintették, az egy olyan közleményre vezethető vissza, amely a már említett turkui Archívumban található (TKU 67/266).

saját, külön típust kellett nyilvántartásba venni, amelyeknek – úgy tűnik legalábbis – a szomszédos néphagyományokban nincs megfelelője. – Aarne–Thompson szerint a lappban a novellameséknek (AT 850–999) 30 féle típusa van. Ezeknek 91 variánsát ismerem. Qvigstad a saját mutatójában ezenkívül még 7 típust tüntet fel (amelyekre 10 variáns van), de ezeket Thompson nem vette át a típusmutatójába. A novellamesék mindenekelőtt a tengeri-lapp vidékekről származnak. Közöttük is vannak sajátosan lapp típusok, méghozzá több mint az a hét, amelyeket Qvigstad vett fel. Másrészt viszont egyes típusok variánsai kevésbé tűnnek valóban lappnak. – A tréfákkal és trufákkal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a Rátótiádák, amelyek az első alcsoportot képezik, igen nagy népszerűségnek örvendenek. Azon 19 típus közül (45 variánssal), amit eddig találtam, mindenesetre egyik sem egyedülállóan lapp, vagy egyiknek sincs specifikusan lapp jellege. Hogy a tréfák és trufák más alcsoportjai a típusmutatóban összességében gyengén vannak képviselve, az nyilvánvalóan nem azon múlik, hogy maguk a lappok ilyen “történeteket” nem meséltek, hanem mindenekelőtt azon, hogy kevésbé jegyezték fel őket (Bartens 1996: 50–51).

3. Ha megfigyeljük, hogy mennyire elterjedtek azoknak a gyakran szereplő típusoknak a variánsai, amelyek a táblázatunkban találhatóak, azt látjuk, hogy nincs minden esetben az egész lapp terület képviselve. Rögtön az a gondolatunk támadhat, hogy ez azért van, mert nem minden területen gyűjtöttek elegendő mértékben, és hogy összehasonlítva a központi területekkel, melynek a mesevilága, elsősorban Qvigstad működésének köszönhetően – leszámítva az éppen említett schwankokat –, eléggé ismert, a peremterületeket ellenben elhanyagolták, vagy legalábbis a hozzáférhető anyag nem került publikálásra. Feltűnő, hogy a rókamesék, amelyek a variánsokban leggazdagabb csoportot képezik, egy kivételtől eltekintve Keleten csak a Kolafjord közvetlen környékéig, vagyis a kildini-lapp vidék északnyugati pereméig, és a babinszki területig (Imandra) lokalizálhatók biztonsággal. Sajnos nem hivatkozhatunk arra a keleti-lapp folklórgyűjteményre, amelyet A. Jermolov adott ki 1959-ben. Ez különböző keleti-lapp területek meséit és mondáit tartalmazza, anélkül azonban, hogy a feljegyzés helyét közölné.¹⁶ Az egyetlen rókamese, amelyet anyagomban megbíz-

¹⁶ A nevezett könyvben egy rókameselánc típusai olyan sorrendben követik egymást, amely a kolttai-lapp meséknek sajátja, ezért táblázatomban pótlólag ezeknél a meséknél a kolttai-lapp feljegyzést alkalmaztam; l. 4. táblázatot. Ez nem lenne bizonyíték arra, hogy a 8-as és a 8*-os típus egészen Keleten volt elterjedve. Az AT 8-as a “Szravnitel’ nij ukazatel’” 1979 szerint az orosz hagyományban mindössze csak

hatóan keletebbre lokalizálni tudtam, az AT 15-ös (A róka a keresztelőn), amelynek 17 variánsa ismert, közöttük egy turjalai-lapp. A legdélibb variánst Halász Jämtlandon jegyezte fel. Csak kevés más hasonló elterjedtségű típus létezik. Ide tartozik 28 variánsával az AT 975-ös novellamese, egy sajátosan lapp típus, amelyet Qvigstad a következőképpen ír le: “Njavešeatni és Áhčēšeatni¹⁷ bogyókat szednek. Á. fogja N. fiát és a lányát adja neki cserébe. A fiúból vadász lesz, megtalálja az anyját, és megöli Á-t.” (1925: 26). Ez a mese – melynek anyagát E. Itkonen feldolgozza “Älteste Elemente der lappischen Volksüberlieferung” (A lapp néphagyomány legrégebbi elemei) című cikkében, s amely szerinte monda –, a legkeletibb vidékeken nagyon gyakori és ott még a legutóbbi időkben is feljegyezték. Éppolyan elterjedt, és Tertől Áseléig találunk rá példákat, a Rátótiádák-mese, AT 1260 (Kásafőzés a lékben), amelynek 10 variánsa van, s amelyekben “hősként”, mint tökfilkók, csúdok lépnek fel. Ez a meseanyag tehát bizonyos mértékig az egész lapp területen elterjedt csúd-mondákhoz kapcsolódott.

A szélesen elterjedt típusok azonban azt is mutatják, hogy a lapp mesehagyományban regionális különbségek léteznek, még akkor is, ha ezek a régiók nem élesen határolódnak el egymástól, s ha számos átfedés is van közöttük. Ha nyelvi jelenségekről lenne szó, akkor izoglosszákról, illetve izoglossza-kötegekről kellene beszélni.

Ha nem csupán a véletlen vagy a gyűjtőtevékenység hiányának a számlájára akartam írni azt, hogy a Kolafjord közvetlen környékétől keletre oly kevés róka- és egyéb állatmese található, akkor arra gondoltam, hogy itt más típusok viszont sokkal gyakrabban fordulnak elő, és az utolsó évtizedek feljegyzései is azt igazolják, hogy a 19. században lejegyzett meseanyag máig fennmaradt. Ilyen eset az említett AT 975-ös típusé, amelynek ismét csak regionális sajátosságai vannak. Keleten a két mitikus figura közül csak az egyiket nevezik meg, az Áhčēšeatni-t (Adz vagy ehhez hasonló formában), az ő áldozata egy “nő”, “özvegy”, vagy valami hasonló.¹⁸ Másrészt viszont itt rendkívül erős a metamorfózis

egyszer fordul elő, s mintegy ellentétben az 1-es és 2-es típussal, nem a régi Arhangelszki Kormányzóságban, vagy a későbbi Murmanszki Területen.

¹⁷ Qvigstadnál Njavešeadne és Hacčēšeadne.

¹⁸ Kertnél (1980: 98) egyik keleti-lapp variánsában (Seltozeroból) az asszonyt “Ylmolme-akk”-nak, vagyis “igazi asszony-embernek” nevezik (v.ö. Jermolov 1959: 99). Genetz az 1870-es években arról számol be, hogy a turjalai lappok Adz-t kisebbnek képzelik el, mint az átlagos embert. Fő tulajdonsága a mohóság és az irigység, ugyanakkor egy vámpír képességeivel is rendelkezik: annak a fér-

hagyománya, melynek megfelelően a gonosz boszorkány Áhčešeatni, amikor végül megölik, pókká, békává vagy más hasonlókká változik.¹⁹ Njávėšeatni először csak az északi-lapp területen lép fel. Az AT 15-ben a turjalai-lapp és számos északi-lapp variánsban a róka felfalja a halkészletet (többnyire az apósét), csak ettől nyugatra fordul elő, hogy kiüríti a tejeshordót, ahogy ezt a skandináv és a finn néphagyományból ismerjük. A rókamesék között is vannak különbségek a típusok kombinációjában: koltta-lapp sajátosság, hogy a lánc az AT 15 + 20-szal (AT 20: Az állatok sorra felfalják egymást) kezdődik, még akkor is, ha ez nem minden esetre érvényes, az AT 1 + 2 gyakran a lánc végén áll, míg az északi-lapp területen az AT 1 + 2 az AT 8-as tag *előtt* áll, és így tovább. A déli területeken a lánc rövidebb.

Vannak tehát, általánosságban szólva, különbségek az elbeszélő szerkezet különböző szintjein, s vannak továbbá különböző kiterjedtségű regionalizmusok. A regionalizmusok részben – ahogy már mondtam – keresztezik egymást. Az orosz-lapp terület összességében rendelkezik bizonyos sajátosságokkal, ez különösen érezhető a turjalai- és a kildini-lapp vidékeken, ott is inkább a 19. században feljegyzett szövegeknél. A koltta-lapp egyfelől ide is tartozik, másrészt azonban vannak olyan specifikumai, mint a típusok sorrendisége, amiről épp az elébb szóltunk, vagy pl., hogy a 20-as típus csaknem egyedül itt fordul elő.²⁰ Harmadsorban pedig a koltta-lapp terület – főleg annak nyugatibb része – a Varangerfjord körüli vidékhez tartozik. Ehhez a területhez Inari is tartozhat.²¹ Az inari-lapp mesehagyomány dokumentációja azonban nem

finak, aki nem akarja őt cipelni, a vérét szívja (Genetz 1978: 340, ez utóbbit v.ö. Jermolov 1959: 102).

¹⁹ Itkonen E. 1976: 28; bogárrá változás a pitei-lapp variánsban is, Halász 1893: 9–12.

²⁰ Kivételt képez a szomszédos (nyugati) kildini-lapp egyik példája (Kolafjord vidéke).

²¹ Qvigstad a "Lappiske eventyr og sagn I" (1927) számozatlan oldalú Előszavában utal arra, hogy a varangeri területen tartott piacok milyen sokrétű érintkezési lehetőséget biztosítottak a különböző etnikumok és csoportok számára. Többek között ezt írja: "Lappok beszámolója szerint a régi időkben a Varangerfjord déli részén, a Nesseby-beli Reppen közelében »koltta-piacot« tartottak, ahol a varangeri lappok neideni, pasviki és Suonikylä-beli koltta-lappokkal találkoztak. Varangerbotnban a karlebotni piacra régen eljöttek a tengeri lappok Varangerből és Tanából, a folyami lappok a Teno-völgyből, a norvég és a finn hegyi lappok, a halász-lappok Inariból, a finnek Inariból és Utsjokiból, továbbá norvégek, oroszok és torneli polgárok." De volt más lehetőség az együttes mesélésre is.

túl jó. A harmadik terület a régi tengeri-lapp vidék. Hogy a novellamesék leginkább itt terjedtek el, azt már említettük. A délebbi lapp területek abban különböznek mindenekelőtt a centrális területektől, hogy itt korlátozottabb a repertoire, és hogy a mesemondás nyilvánvalóan nem volt olyan elterjedt, mint másutt.²² Nensén, a lapp mesék első feljegyzője, mindjárt papírra vetette Délen azokat a legfontosabb mese(al)csoportokat, amelyeket aztán a későbbi feljegyzésekben is megtalálunk. Éppen ezért jellemeztem bevezetéképpen részletesen az első mesefeljegyzéseket. Svéd archívumokban²³ történt kutatások megerősítették a publikációkból nyert képet, vagyis nem került elő alapvetően új anyag. A központi, azaz az északi-lapp területek többek között a tündérmesék által tűnnek ki, amelyeket itt különösen nagy számban lehetett öszszegyűjteni. A lulei-lapp terület kevésbé dokumentált.

4. A regionális jellegzetességek egyik fontos tényezőjét képezik a szomszédos kultúrákból való átvételek. Az, hogy az orosz mesehagyomány hatott az orosz-lappra, az világos, éppígy a norvég is megtette a maga hatását. A svéd hagyomány is gazdagította a lappot, mindenesetre a svéd-lappföldit, habár látszólag csak kisebb mértékben, ami azzal függ össze, hogy a svéd hagyományvidék északi részén – amennyire ez megállapítható – nincs olyan gazdag mesekincs, mint a délin.²⁴ A legerősebb mégis a finn befolyás lehetett. Bizonyos esetekben úgy tűnik, hogy a finn mesehagyomány közvetítő szerepet játszott, amelyben a keleti-finn mesekincs (ahová a karjalai is tartozik) orosz meséket közvetített. Annak következtében, hogy a lappok nagy része sokszor mozgásban volt, sor kerülhetett a mesekincs – legalábbis regionális érvényű – határokon túli cseréjére.²⁵

22 Az umei-lapp mesetradíció ismeretlen.

23 ULMA, DAUM. – Csak azokat az anyagokat értékelték ki, amelyek valamilyen formában írásban lettek rögzítve.

24 Az åsele-lappmarki svéd újtelepesek meséinek egyik kötetéből – a kiadók megjegyzései alapján – az derül ki, hogy a Vilhelmina vidéki mesekincs a 19. század utolsó évtizedeiben – tehát abban az időben, amikor a déli-lapp meséket nagyobb mennyiségben kezdték rögzíteni – már a svédek körében is igen szűk körű volt. Már nem volt “közkinccs” a mese; bár sokan hallgatták, csak kevesen mesélték. Általánosabb volt az, hogy mondákat mondtak, mint meséket, s azok is, akit meséket nem tudtak, mondákat azért meséltek (Geijer et alii 1945: 17). A mondák előnye az elbeszélő hagyományon belül már a déli lapp örökségben is megfigyelhető.

A közvetítés útja viszonylag egyszerű, ha egy meseanyag csak az egyik szomszédos kultúrában fordul elő. Különböző behatóbb vizsgálatra van szükség. Támpontot jelenthetnek a szereplő személyek nevei, mint azt már Petrus Laestadius Askovis-szal kapcsolatban megállapította (1833: 463). Az AT 510-es Norvégiában a “Kari Trestakk”-típus, egyfajta Hamupipőke, és ez az alak a lapp variánsokban is előjön (a pitei-lapp variánsban is lappra fordítva *Kardna Murrastahkkaként*, Halász 1893: 183–194). Az 1160-as típus egyik Inariból származó variánsában (Ördög a kísértetkastélyban) fellép *Mattias Pollamettum*, aki a finn meséken szereplő *Matias Pelotonnak* (’Mátyás, a rettenthetetlen’) felel meg. A rátóti embereket Varanger vidékén *hæmelazžaknak* hívják, amelyben könnyű felismerni a finn mesékben szereplő *hæmeläiset* nevet. Az AT 930-ban az egyik Nessebyből származó variánsban a norvég (és a svéd) mesehagyományból ismert *Rike Per Kremmer* lép elő²⁶, a Tanából származó meg a Turiknál található variánsokban a megfelelő személyt *An’di Buharának*, illetve *Andte Puharnak* hívják, ami megfelel a finn *Antti Puuhaarának* (’favilla’; Lyngenben *Andaras muorrasuorgiként* fordítva). Neidenben *Anti Koivuhâra* lép elő (’nyírfavilla’). Itt szépen felismerhető a szomszédos területek hagyományának befolyása. De természetesen óvatosnak kell lennünk a nevekkal. Az AT 163-ban, amelyet Qvigstad így nevez meg: “A tökfaj, Hamupipőke és a róka vadászaton és halászáton”, egyetlen variánsban, amelyet Tysfjordban jegyeztek fel, *Kuffe* és *Haskoves* emberi szerepet játszik, vagyis norvég alakokat, de Qvigstad mégis egy sajátos lapp típust tűzött ki. Fordítva még nem keletkezett semmiféle sajátos lapp azért, mert pl. a rátótiakat az inari-, a kolta-, és a kolai lapp hagyományban *csúdoknak* hívják²⁷, mint ahogy *Áhčēseatni* mint név még nem említődik. Egyébként a mondák alakjainak – mint a *csúdoknak* vagy *Áhčēseatninek* – fellépése maga után vonja azt, hogy ezeknek a figuráknak a tulajdonságai, valamint cselekedeteik motí-

25 Megfelelően ez vonatkozik pl. az ásele-lappmarki svéd újtelepesekre is, akik a lofoti halászáton segédkeztek, vagy erdőmunkásként keresték meg pénzüket Norvégiában. A mesekincs norvég oldalon gazdagabb volt, így a svédek – éppúgy mint a lappok –, át tudtak tőlük venni anyagot. – Vö. a 19. jegyzetet is.

26 Ez egyúttal az AT 461 norvég típusmegjelölése (Hodne). A 461-es típus anyagában az AT 930-cal áll összefüggésben.

27 Áselében is: Drake. – Kautokeino-ban a *ruoššat* a megfelelője, Salangenben *gar’jelčuodit*, Lyngenben *lád’delazžat* fordul elő. – “Csúdok” helyett a mondákban is “oroszkot” és “karjalaiakat” találunk. A *lád’deláš* kifejezés mezőgazdasági munkát végző, főleg finn újtelepes elnevezésére szolgál, de jelentheti általában a többségi nemzethez tartozót is.

vumai megváltoztatott formában a mesékbe integrálódnak. Így van ez, amikor a stalo az ostoba ördög alakjában lép fel. A Lenvikben felvázolt egyik láncban a stalo meztelenül utánaúszik a saját hajójával és saját ezüstjével-aranyával tovaevező fiúnak, de fagy jön, stalo megfagy, mivelhogy a mondában ez a sors ítéltetett neki oda, ha a szánkón menekülő menyasszonyt üldözi. A nevezett mesében (Qvigstad 1928: 246–249) aztán az ifjú megöli stalo feleségét. Ez azt mutatja, hogy stalonak itt, mint a mondákban, családja van.

Bizonyos esetekben vallásos elképzelések is, ahogy azok a mítoszokban és a mondákban kifejezésre jutnak, elősegítették meseanyagok, vagy más hagyományokból származó elemek felhasználását. Itt pl. az AT 666 B-re gondolok (A katona hipnotizálja a szállásadót), amelyben egy katona elhiteti a fogadóssal, hogy az egy medve, ő pedig farkas (1 a variáns turjalai-lapp Jokangából). Az 552-es is (Három állatvő, a magyar hagyományban megfelelően Állatsógorok) is ide sorolható. Ebben a mesében három lány egy hollóval, egy fókával és egy vadrénnel házasodik össze. A vadrénnel való házasságnak a mitológia területén a keleti-lapp Mjandaš-elbeszélések a megfelelői. Feltűnő, hogy az 552-es típus meséi szintén keleti-lappok.

5. Hogy lehet végülis, összegezve fejtegetéseimet, a lapp mesekincset a fennoskandináv és az északnyugat-oroszországi hagyománnyal összeegyeztetni, hogyan lehetne ennek a helyzetét Skandinávia és Finnország északi részén, valamint az azzal határos orosz területeken röviden jellemezni? Beszéltem arról, hogy a lappok átvettek meséket, illetve, hogy mások befolyást gyakoroltak. Megneveztem néhány olyan kritériumot, amelyek e befolyást igazolhatják, bizonyos kritériumokat azonban nem említettem. Az elbeszélőstruktúra vizsgálata V. Propp szellemében még hátra van, ezek még újabb ismeretekhez vezethetnek e kérdésben éppúgy, mint a mesélés történeti fejlődésének kérdésében, illetőleg a regionális sajátosságok vonatkozásában. Egyes esetekben nincs szükség kutatásra ahhoz, hogy egy meseanyag vagy variáns eredetét feltárjuk: Qvigstadnál az AT 1000, illetve 1960 E két variánsa után, mely a varangeri területről származik, a szöveg után (1927: 168, ill. 242) az alábbi adat áll: “finn után”, és az AT 1137-es egyik variánsa után pedig, amely Kautokeinóból való (1928: 274): “egy finntől hallottam”. Vannak fordított átvételek is, legalábbis földrajzilag körülhatárolt keretek között? A norvég mesehagyomány szempontjából nagyon nehéz megválaszolni a kérdést, mivel Finnmarkból alig van feljegyzés, és a Troms kerületből származó anyag is nagyon korlátozott. Mindazonáltal Tanából van egy szöveg, amelynek láncolata A rászedett ördögről szóló meséket illusztrálja. Úgy

tűnik, hogy ezek Észak-Norvégiában is nagy népszerűségnek örvendtek, legalábbis ezt tanúsítja az a körülmény, hogy viszonylag sok adat van az északi országrészből (a Troms kerület és Tanával Finnmark is képviseltetik itt). És ebben a láncban, amely Norvégiában viszonylag keveset feljegyzett tagokat is tartalmaz, ugyanaz a tagok sorrendje, és ugyanazokból a tagokból tevődik össze, mint amiket Friis lapp meseláncként Tanában feljegyzett. Mindkettő a tündérmesék közé sorolható mágikus meneküléssel végződik (a norvég variáns az AT 313-as típussal, a lapp a 314** típusal). Ugy tekinthetjük ezt, mint lokális lapp befolyást a norvégra?²⁸

Ami a finn mondákat illeti, Lauri Simonsuuri “Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen” (A finn mitikus mondák típus- és motívummutatója) című munkája és konkrét szövegek alapján, melyek pl. az általa kiadott “Mytillisiä tarinoita” (Mitikus mondák) című kötetben található, könnyű észrevenni, hogy a lapp mondakincset különböző mitikus alakjaival együtt az észak-finn lakosság a maga elbeszélő hagyományába átvette. Bizonyos mértékig ez várható el a mesék esetében is. És valóban Rausmaa az AT 8* finn variánsait lapp átvételnek tekinti, ezek ugyanis, miként a lappban, mindig a 8-as típus folytatásaiként fordulnak elő (1996: 191).²⁹

Összegezve úgy tűnik, hogy a lapp mesehagyomány a maga királyjaival, akik néha királyként lépnek fel, de néha inkább úgy mint a parasztok, vagy kereskedők, vagy ehhez hasonlók, akik néha igazi kastélyokban laknak, de néha csak olyan szálláshelyeken, amelyről az ember csak azt tudja megmondani, hogy nem sátor vagy kunyhó, akik néha államot igazgatnak, amelynek talán még neve is van (pl.

²⁸ Az egyes önálló elemek is teljesen megegyeznek, egészen a kissé megrövidített befejezésig (rövidülés a mágikus menekülés harmadik motívumában). Ez a megrövidítés arra vezethető, vissza, hogy a szöveget gyermekeknek szánták. A szöveg először a “Norskt Barneblad” 1909. aug. 29-i, 35. számában jelent meg (273–275. old.). Mind a lapp, mind pedig a norvég variánsban szerepel egy óriás és egy “ifjú”.

²⁹ Hogy milyen sokoldalú volt a meseanyag cseréje, azt az AT 1174 (Lehetetlen kívánságok (kötél és homok)) egyik Altából származó variánsa is mutatja, amely Rausmaa mesegyűjteményének a 3. kötetében (1990: 128) jelent meg, s ahol Peter Dass lép fel mint főhős. Ez azt mutatja, hogy a norvégnek befolyása volt Finnmarkban a finn hagyományra. Az egyetlen megfelelő, Lyngenből való lapp variánsnak ismét csak Jakob Pontius a hőse, aki két finn monda-figurának, Jakobnak és Pontius de la Gardie-nak a kontaminációja (Qvigstad 1929 (III): 505, a 91. sz. jegyzetei).

Franciaország vagy Kelet-India), s akiknek a “birodalma” néha csak egy siida-, egy lapp falunagyságú – nyilvánvalóan itt is vannak regionális különbségek –, szóval hogy ez a tradíció minden királyával, hercegével és hercegnőjével, *Áhčēseatnijével*, staloival és csúdjáival egy multikulturális terület része, amelyben az egyes etnikumok között állandó a cserekapcsolat. Ez a cserekapcsolat, amelyben látható, hogy a lapp mesemondók nemcsak átvevők voltak, gyarapította és gazdagította az elbeszélőkincs rétegeit, lehetővé tette a régi és részben egyedi mellett az új befogadását. Így jött létre az a helyzet, hogy a lapp örökségben nemcsak az Európa-szerre ismert és kedvelt motívumok találhatók, hanem egy némileg ritkaságszámba menő mesekincs is.

[A nagyszerű fordításért őszinte köszönetemet fejezem ki Baranyai Zsoltnak.]

Archívumok

DAUM = Dialekt-, orsnams- och folkminnesarkivet i Umeå (Nyelvjárási, Helységi névi és Néprajzi Archívum, Umeå)
NFS = Norsk Folkeminnesamling (Norvég Néprajzi Gyűjtemény), Institutt for kulturstudier, Oslo Egyetem
SKS = Finn Irodalmi Társaság, Helsinki
a) Äänitearkisto (Hangarchívum)
b) Kansanrunousarkisto (Népköltészeti archívum)
ULMA = Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (Nyelvjárási és Néprajzi Archívum, Uppsala)

Irodalom

Aarne–Thompson 1961: Antti Aarne–Stith Thompson, *The Types of the Folktale. A classification and bibliography. 2 revision.* FF Communications 184. Helsinki.
Andelin 1861: A. Andelin, *Enare-Lappska Språkprof med Ordregister.* Acta Societatis Scientiarum Fennicae. Tom. VI. Helsingfors. 385–508.
Andelin 1946–47: A. Andelinin utsjoenlappalainen satu- ja sananlaskukeräelmä. Suomennoksella ja huomautuksilla varustaan julkaissut Erkki Ikonen. JSFOu. LIII, 4.

- Bartens 1996: Hans-Hermann Bartens, Über lappische Märchen und ihre Erzähler. In: Bereczki András–Klima László (szerk.): Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére. Urálistikai tanulmányok 7. Budapest. 48–55.
- Bartens: Hans-Hermann Bartens, Vom Sammeln und Publizieren saamischer Märchen. (Kézirat.)
- Boggs 1930: Ralph S. Boggs, A Comparative Survey of the Folktales of Ten Peoples. FF Communications 93. Helsinki.
- Demant Hatt 1922: Emilie Demant Hatt, Ved ilden. Eventyr og historier fra Lapland. Lapparne och deras land IX. København–Stockholm.
- Drake 1918: Sigrid Drake, Västerbottenslapparna under förra hälften av 1800-talet. Lapparna och deras land VII. Uppsala. Hasonmás kiadás Umeå 1979.
- Fellman I. 1906: (Isak Fellman, Förord.) In: Fellman J. 1906.
- Fellman J. 1906: Jacob Fellman, Anteckningar under min vistelse i Lappmarken. 2. delen. (Szerk. Isak Fellman). Helsingfors.
- Friis 1856: J. A. Friis, Lappiske Sprogprøver. En Samling af lappiske Eventyr, Ordsprog og Gaader. Med Ordbog. Christiania.
- Friis 1871: J. A. Friis, Lappiske Eventyr og Folkesagn. Christiania.
- Geijer et alii: Herman Geijer–Sven Liljeblad–Karl-Hampus Dahlstedt (szerk.), Sagor från Åsele Lappmark. Upptecknade av Olof Petter Pettersson. Svenska sagor och sägner 9. Stockholm.
- Genetz 1878: A(rvid) G(enetz), Matkamustelmia Wenäjän Lapista. Suomen Kuwalehti 1878: 26–27, 50–52, 68–70, 87–91, 107–108, 116–118, 328–330, 339–341, 374–379.
- Genetz 1879: Arvid Genetz, Orosz-lapp nyelvmutatványok (Máté evangélioma és eredeti textusok). Különnyomat a Nyelvtudományi Közlemények XV. kötetéből. Budapest = NyK XV: 74–152, 287–303.
- Genetz 1891: Arvid Genetz, Kuollan lapin murteiden sanakirja ynnä kielennäyteitä – Wörterbuch der Kola-lappischen Dialekte nebst Sprachproben. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk 15. Helsingfors.
- Halász 1885: Halász Ignác, Svéd-lapp nyelv. I. Lule- és Pite-lappmarki nyelvmutatványok és szótár. Ugor Füzetek 7. Budapest = Svéd-lapp szövegek, ill. Svéd-lapp szótár a Lule- és Pite-lappmarki szövegekhez. NyK XIX: 161–286, 329–464.
- Halász 1886: Halász Ignác, Svéd-lapp nyelv. II. Jemtlandi lapp nyelvmutatványok. Ugor Füzetek 8. Budapest = Svéd-lapp szövegek. II. Jemtlandi lapp nyelv. NyK XX: 73–146.
- Halász 1887: Halász Ignác, Svéd-lapp nyelv. III. Ume- és Tornio-lappmarki nyelvmutatványok. Ugor Füzetek 9. Budapest.
- Halász 1893: Halász Ignác, Svéd-lapp nyelv. V. Népköltési gyűjtemény a Pite lappmark Arjepluogi egyházkerületéből. Budapest.

- Hodne 1984: Ørnulf Hodne, *The Types of the Norwegian Folktale*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter LXVIII. Oslo–Bergen–Stavanger–Tromsø.
- Itkonen E. 1963: Erkki Itkonen, *Lappalainen kansanrunous*. In: *Suomen kirjallisuus I*. Helsinki. 525–569.
- Itkonen E. 1976: Erkki Itkonen, *Älteste Elemente der lappischen Volksüberlieferung*. JSFOu. 74: 5–57.
- Itkonen E. 1985: Erkki Itkonen, *Kildinlappische Sprachproben*. Herausgegeben von Juhani Lehtiranta. MSFOu. 191. Helsinki.
- Itkonen E. 1992: Erkki Itkonen, *Inarinsaamelaisia kielenäytteitä – Aanaarkielä Fajttuzeh*. Toimittanut Lea Laitinen. MSFOu. 213. Helsinki.
- Itkonen T. 1971: Terho Itkonen, *Uskomus-, tarina- ja satuaineistoa Tenon varresta*. JSFOu. 71, 5.
- Itkonen, T. I. 1931: T. I. Itkonen, *Koltan- ja kuolanlappalaisia satuja*. I–II. Koltalaisia ja kildiniläisiä satuja. Koonnut T. I. Itkonen. III. Jokongalaisia satuja. Koonnut D. E. D. Europaeus. MSFOu. LX. Helsinki.
- Jermolov 1959: *Саамские сказки. Вступительная статья и подготовка текста А. Ермолова*. Мурманск.
- JSFOu. = *Journal de la Société Finno-ougrienne – Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja*. Helsinki.
- Kecskeméti–Paunonen 1974 = Kecskeméti, István–Heikki Paunonen, *Die Märchentypen in den Publikationen der Finnisch-ugrischen Gesellschaft*. JSFOu. 73: 205–265.
- Kert 1961: Г. М. Керт, *Образцы саамской речи. Материалы по языку и фольклору саамов Кольского полуострова (кильдинский и йоганский диалекты)*. Москва–Ленинград.
- Kert 1980: *Саамские сказки*. Под редакцией Г. М. Керт. Мурманск.
- Kohl-Larsen 1982: *Das Haus der Trolle. Märchen aus Lappland*. Aufgenommen und übersetzt von Ludwig Kohl-Larsen. Kassel.
- Kolmodin 1914: Torsten Kolmodin, *Folktro, seder och sägner från Pite Lappmark*. Lapparne och deras land III. Stockholm.
- Kooi 1984: Jurjen van der Kooi: *Volksverhalen in Friesland*. Lector en mondelinge overlevering. Een typencatalogus. Groningen.
- Koskimies–Itkonen 1917: A. V. Koskimies–T. Itkonen, *Inarinlappalaista kansantietoutta*. MSFOu. XL. Helsinki.
- Koskimies–Itkonen 1978: A. V. Koskimies–T. I. Itkonen, *Inarinlappalaista kansantietoutta*. 2., uudistettu painos. MSFOu. 167. Helsinki.
- Krohn 1885: J. Krohn, *Lappalaisia tekstejä sanakirjan kanssa*. Helsinki.
- Laestadius, L. L. 1959: *Lars Levi Laestadius, Fragmenter i lappska mythologien*. Med inledning och kommentar utgivna av Harald Grundström. Svenska landsmål och svenskt folkliv. B. 61. Stockholm.

- Laestadius P. 1833: P. Laestadius, Fortsättning af Journalen öfver Missions-Resor i Lappmarken, innefattande åren 1828–1832. Stockholm. Hasonmás-kiadás Umeå 1977.
- Lagercrantz 1958: Eliel Lagercrantz, Lappische Volksdichtung II. Lyngenlappische, nordwestlappische und westfjordlappische Texte. MSFOu. 115. Helsinki.
- Lagercrantz 1959: Eliel Lagercrantz, Lappische Volksdichtung III. Seelappische Texte des Varangergebiets. MSFOu. 117. Helsinki.
- Lagercrantz 1961: Eliel Lagercrantz, Lappische Volksdichtung V. See- und skoltelappische Texte des südlichen Varangergebiets. MSFOu. 124. Helsinki.
- Liungman 1952: Waldemar Liungman, Varifrån kommer våra sagor? Sveriges samtliga folksagor i ord och bild III. Djursholm.
- Mosnikoff 1977: Satu Mosnikoff, Jiä'nunkiöll 2. Lookkamke'riij I–II klassa. Helsinki.
- Mosnikoff 1992: Satu Mosnikoff (szerk.), Maaddâää'jji mainnâz. Ucciokk. MSFOu. = Mémoires de la Société Finno-ougrienne – Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia. Helsinki.
- Nensén: Jonas A. Nensén, Samlinger angående Lapsk folklore, ekonomi, topografi, zoologi etc., lapska ordsamlingar. Kézirat. Uppsala, Egyetemi Könyvtár.
- Norrbottnen. Norrbottens läns hembygdsförenings årsbok. Luleå.
- Paulaharju 1921: Samuli Paulaharju, Kolttain mailta. Kansatieteellisiä kuvauksia Kuollan-Lapista. Helsinki.
- Pirak 1992: Katarina Pirak, Den samiska ställetraditionen igår och idag. Skriftlig uppgift B1. Etnologiska institutionen, Umeå universitet. Kézirat. (DAUM 4674.)
- Poestion 1886: J. C. Poestion, Lappländische Märchen, Volkssagen, Räthsel und Sprichwörter. Wien.
- Qvigstad 1925: J. Qvigstad, Lappische Märchen- und Sagenvarianten. FF Communications 60. Helsinki.
- Qvigstad 1927–1929: J. Qvigstad, Lappiske eventyr og sagn. I. Lappiske eventyr og sagn fra Varanger, 1927; II. Lappiske eventyr og sagn fra Troms og Finnmark, 1928; III. Lappiske eventyr og sagn fra Lyngen I, 1929; IV. Lappiske eventyr og sagn fra Lyngen II og fra Nordland, 1929. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter III, X, XII, XV. Oslo.
- Rausmaa 1982–1996: Pirkko-Liisa Rausmaa (szerk.), Suomalaiset kansansadut. 1. Ihmesadut. 2. uudistettu painos, 1988; 2. Legenda- ja novellisadut, 1982; 3. Sadut tyhmästä paholaisesta, 1990; 4. Hölmöläissadut. Valhesadut, 1993; 5. Eläinsadut, 1996. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 482, 377, 538, 586, 637. Helsinki.
- Ravila 1931: Paavo Ravila, Ruijanlappalaisia kielennäytteitä Petsamosta ja Etelä-Varangista. MSFOu. LXI. Helsinki.

- Simonsuuri 1947: Lauri Simonsuuri, *Myyttillisiä tarinoita*. Helsinki.
- Simonsuuri 1961: Lauri Simonsuuri, *Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen*. FF Communications 182. Helsinki.
- Szenkevics-Gudkova 1975: В. В. Сенкевич-Гудкова, *Элементы влияния русского фольклора на саамскую сказку*. Фольклористика Российской Федерации. Материалы конференции, посвященной итогам и проблемам изучения народного творчества автономных республик (областей) РСФСР. Ленинград, ноябрь 1972. Ленинград, 1975, 168–175.
- Szravnitel'nij ukazatel' 1979: *Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка*. Сост. Л. Г. Бараг–И. П. Березовский–В. П. Кабашников–Н. В. Новиков. Ленинград.
- Turi–Turi 1918–19: Johan Turi–Per Turi, *Lappish Texts*. With the cooperation of K. B. Wiklund edited by Emilie Demant-Hatt. D. Kgl. Danske Vidensk. Selsk. Skrifter. 7. Række, historisk og filosofisk Afd. IV. 2. København.
- Voszkobojnikov–Menovscsikov 1959: М. Г. Воскобойников–Г. А. Меновщиков (ред.): *Сказки народов севера*. Москва–Ленинград.
- Wiklund 1894: K. B. Wiklund, *Kleine lappische Chrestomathie mit Glossar*. *Apuneuvoja suomalais-ugrialaisten kielten opintoja varten I*. Helsingfors.

3. táblázat/1.

3. táblázat/2.

4. táblázat/1.

4. táblázat/2.

5. táblázat/1.

5. táblázat/2.

6. táblázat

3. táblázat: AT 2 A medve farkával halászik a lékben (az északi lapp variánsok adatait nem tüntetjük fel)

A róka rábeszéli a medvét, hogy az a farkával halásszon a lékben. A fark befagy a lékbe. Amikor a medve el akar menni, a farka leszakad.

Kildini	Songuj	1. E. Itkonen 1985: 12-3	AT 1 + 2
Orosz- lapp		2. Jermolov 1959: 56–57	AT 2 (farkas, medve, nyest, sarki róka, rozsomák, nyúl, hermelin és egér mint halász)
Kolтта	Nrt.	3. T.I. Itkonen 1931: 186–193	AT 15 + 20 + 8 + 8* + 8** + 8*** + 1 + 2
	Snk.	4. Genetz 1879: 77–78/94–96 = 1891: 262–264/286–289	AT 161* + 1 + 2 + 8 + 8* + 8** + 8***
	Snk.	5. T.I. Itkonen 1931: 163–170	AT 15 + 20 + 8 + 8* + 8** + 8*** + 1 + 2
Kolтта		6. Paulaharju 1921: 194	AT 1 + 2 + 8** (referátum)
		7. Mosnikoff 1977: 28–30	AT 1 + 2
		8. Mosnikoff 1992: 40–46	AT 15 + 20 + 8 + 8* + 8** + 8*** + 154 (IV) + 1 + 2
	Snk.	9. SKS Äänitearkisto A 87/2 (1953)	AT 1 + 2 + 8 + 8*** + 154 (IV)
	Snk.	10. SKS Äänitearkisto A 94/2 (1953)	AT 2
Inari		11. Andelin 1861: 411	AT 1 + 2
		12. Koskimies–Itkonen 1917: 134–135 = 1978: 58–59	AT 1 + 2
		13. Koskimies–Itkonen 1978: 64–67	AT 1 + 2 (róka és farkas)
		14. E. Itkonen 1992: 74–75	AT 2 (töredékes)
Északi		15–42.	
Lulei	Tysfj.	43. Qvigstad 1929 (IV): 466–467	AT 1 + 2
	Tysfj.	44. Qvigstad 1929 (IV): 468–469	AT 2 (fiú róka szerepében, róka medve szerepében)
	Jokkm.	45. Halász 1885: 79–80	AT 2 (ember róka szerepében)
	Jokkm.	46. ULMA 1225: 6 = 24700: 9 = 24700: 24 III (1926) = DAUM 4362	AT 2
	Jokkm.	ULMA 5260: 2 (1932) = DAUM	AT 2
		47. 4362 = Norrbotten 1932–33: 59–60	

Pitei	Arj.	48. Halász 1893: 116–118	AT 1 + 2 + 5 + vgl. 154 (az asszony megöli a medvét és becsapja a róka)
Pitei		49. Nensén = Drake 1918: 302 (2 c)	AT 2
		50. Nensén = Drake 1918: 302 (2 d)	AT 2
		51. Kolmodin 1914: 41–42	AT 2 + 5 (referátum)
Åselei	Lycks.	52. Nensén = Drake 1918: 302 (2 b)	AT 1 + 2
		53. Nensén = Drake 1918: 302 (2 a)	AT 1 + 2 + 5
	Hatfj.	54. Halász 1887: 31–33	AT 2 (a medvét lelövi egy lapp) + 8*
Jämt-landi	Unders .	55. Halász 1886: 81–83	AT 15 + 5 + 2

4. táblázat: AT 8 A róka befesti a medve bundáját

A medve olyan tarka szeretne lenni, mint egy madár. A róka ráveszi, hogy fát gyűjtsön, majd hozzákötí a medvét és meggyűjtja.

Kildini Orosz-lapp	Songuj Vajenga	1.	E. Itkonen 1985: 8–11	AT 4 + 20 + 8 + 154 (IV)
		2.	T. I. Itkonen 1931: 247–248	AT 8
		3.	Jermolov 1959: 40–43	AT 20 + 8 + 8* + 8** + 8*** + 154 (IV)
		4.	Kert 1980: 253–254	AT 8
		5.	Kert 1980: 255–262	AT 8 (a medve az égő máglyán vadászok kezére kerül) + 8* + 8*** + 154 (IV) + 1 + a róka a lapp ember csapdájába kerül, de kiváltja magát
Kolta	Nrt. Tuloma	6.	T.I. Itkonen 1931: 186–193	AT 15 + 20 + 8 + 8* + 8** + 8*** + 1 + 2
		7.	Voszkobojnikov–Menovscsikov 1959: 23–25	AT 15 + 20 + 8 + 8*
	Snk.	8.	Genetz 1879: 77–78/94–96 = 1891: 262–264/286–289	AT 161* + 1 + 2 + 8 + 8* + 8** + 8***
Kolta	Snk.	9.	T. I. Itkonen 1931: 163–170	AT 15 + 20 + 8 + 8* + 8** + 8*** + 1 + 2
		10.	Mosnikoff 1977: 15–16	AT 8
Kolta	Snk.	11.	Mosnikoff 1992: 40–46	AT 15 + 20 + 8 + 8* + 8** + 8*** + 154 (IV) + 1 + 2
		12.	SKS Äänitearkisto A 87/2 (1953)	AT 1 + 2 + 8 + 8*** + 154 (IV)
		13.	SKS Äänitearkisto A 94/3 (1953)	AT 20 + 4 + 8 + 8* + 8***
Inari	Snk.	14.	SKS Äänitearkisto A 95/7 (1953)	AT 20 + 4 + 8 + 8* + 8***
		15.	Koskimies–Itkonen 1917: 135–138 = 1978: 58–65	AT 5 + 8 + 8* + 8**
ÉTeng.	Neid.	16.	Lagercrantz 1961: 42–44	AT 1 + 2 + 8 + 8*
		17.	Lagercrantz 1961: 45–47	AT 1 + 2 + 8 + 8*
	Neid.	18.	Lagercrantz 1961: 47–50	AT 125 [? 66*] + 8* + 8
	Ness.	19.	Lagercrantz 1959: 14–16	AT 8
	Kaakk.	20.	Ravila 1931: 136–140	AT 1 + 2 + 8 + 8* + 8** + 8***

	Lyng.	21.	Qvigstad 1929 (III): 2–7	AT 1 + 2 + 3 + 8 + 8* + 8**
	Lyng.	22.	Qvigstad 1929 (III): 6–11	AT 1 + 2 + 3 + 4 + 8 + 8* + 8**
	Lyng.	23.	Qvigstad 1929 (III): 10–11, 501 (1 a)	AT 1 + 2 + 3 + 8 + 8*
	Lyng.	24.	Qvigstad 1929 (III): 10–13, 501 (1 b)	AT 1 + 2 + 3 + 8 + 8*
	Lyng.	25.	Qvigstad 1929 (III): 12–13, 501 (1 c)	AT 8 + 8* + 8**
	Lyng.	26.	Qvigstad 1929 (III): 501, megjegyzés az 1. szöveghez	AT 2 + 8 + 8*
	Lyng.	27.	Qvigstad 1929 (III): 501, megjegyzés az 1. szöveghez	AT 1 + 2 + 8 + 8*
	Lyng.	28.	Lagercrantz 1958: 16	AT 8
ÉRuijai	Inari	29.	SKS Äänitearkisto A 321/16 (1956)	AT ? + 8
	Utsj.	30.	Friis 1856: 6–14 = Krohn 1885: 3–7 = Wiklund 1894: 1–5	AT 1 + 2 + 154 (IV) + 8 + 8* + 8** + 8***
	Utsj.	31.	Andelin 1946-47: 31–36	AT 5 + 8 + 8* + 8**
	Utsj.	32.	SKS Äänitearkisto A 323/1, 322/64 (1956)	AT 2 + 8
	Karasj.	33.	Friis 1856: 46–8	AT 8 + 8* + 8**
	Karasj.	34.	Friis 1871: 1–9 = Poestion 1886: 6–15	AT 1 + 2 + 154 (IV) + 8 + 8* + 8** + 8***
	Kaut.(Kr.)	35.	Kohl-Larsen 1982: 166–174	AT 1 + 2 + 8 + 8* + 8**
	Kaut.	36.	Qvigstad 1928: 8–11	AT 2 + 5 + 8 + 8* + 8**
ÉTornei		37.	Demant Hatt 1922: 39–43	AT 2 + 6 + 8 + 8* + 8** (+ 545 B, Hatt kiegészítése, a szöveg utolsó része Kautokeinóból való)
	Balsfj.	38.	Qvigstad 1928: 2–8	AT 1 + 2 + 8 + 8* + 8** + 8***
	Lenvik	39.	Qvigstad 1928: 10–15	AT 2 + 8 + 8* + 8**
	Ofoten	40.	Qvigstad 1929 (IV): 466–469	AT 2 + 5 + 8
	Ofoten	41.	Qvigstad 1929 (IV): 468–469	AT 8
	Ofoten	42.	Qvigstad, kézirat, NFS Q 26	AT 8 + 8* + 8**
	Kares.	43.	Qvigstad 1925: 8, var. 17	AT 8
Lulei	Jokkm.	44.	ULMA 5260: 2 (1932) = DAUM 4362 = Norrbotten 1932–33: 59	AT 8 (stalo medve szerepében!)

5. táblázat: AT 8* A róka elcseréli a megégett medve csontját rénszarvasért

Orosz-lapp		1. Jermolov 1959: 40–43	AT 20 + 8 + 8* + 8** + 8*** + 154 (IV)
		2. Kert 1980: 255–262	AT 8 + 8* (a csontok nem a medvének a csontjai, hanem ételmaradékok) + 8*** + 154 (IV) + a róka a lapp ember csapdájába kerül, de kiváltja magát
Koltta	Nrt.	3. T. I. Itkonen 1931: 186–193	AT 15 + 20 + 8 + 8* + 8** + 8*** + 1 + 2
	Tulom a	4. Voszkobojnikov–Menovscsikov 1959: 23–25	AT 15 + 20 + 8 + 8*
	Snk.	5. Genetz 1879: 77–78/94–96 = 1891: 262–264/286–289	AT 161* + 1 + 2 + 8 + 8* + 8** + 8***
	Snk.	6. T. I. Itkonen 1931: 163–170	AT 15 + 20 + 8 + 8* + 8** + 8*** + 1 + 2
Koltta		7. Mosnikoff 1992: 40–46	AT 15 + 20 + 8 + 8* + 8** + 8*** + 154 (IV) + 1 + 2
Koltta	Snk.	8. SKS Äänitearkisto A 94/3 (1953)	AT 20 + 4 + 8 + 8* + 8***
	Snk.	9. SKS Äänitearkisto A 95/7 (1953)	AT 20 + 4 + 8 + 8* + 8***
Inari		10. Koskimies–Itkonen 1917: 135–138 = 1978: 58–65	AT 5 + 8 + 8* + 8**
ÉTeng.	Neid.	11. Lagercrantz 1961: 42–44	AT 1 + 2 + 8 + 8* (a róka nem adja elő a csontokat)
	Neid.	12. Lagercrantz 1961: 45–47	AT 1 + 2 + 8 + 8*
	Neid.	13. Lagercrantz 1961: 47–50	AT 125 [? 66*] + 8* + 8
	Ness.	14. Lagercrantz 1959: 16–18	AT 8* (csere rénszarvaskaravánért, ennivalóért, halért stb.)
	Kaakk.	15. Ravila 1931: 136–140	AT 1 + 2 + 8 + 8* + 8** + 8***
	Lyng.	16. Qvigstad 1929 (III): 2–7	AT 1 + 2 + 3 + 8 + 8* + 8**
	Lyng.	17. Qvigstad 1929 (III): 6–11	AT 1 + 2 + 3 + 4 + 8 + 8* + 8**
	Lyng.	18. Qvigstad 1929 (III): 10–11, 501 (1 a)	AT 1 + 2 + 3 + 8 + 8*
	Lyng.	19. Qvigstad 1929 (III): 10–13, 501 (1 b)	AT 1 + 2 + 3 + 8 + 8*

	Lyng.	20.	Qvigstad 1929 (III): 12–13, 501 (1 c)	AT 8 + 8* + 8**
	Lyng.	21.	Qvigstad 1929 (III): 501, megjegyzés az 1. szöveghez	AT 2 + 8 + 8*
	Lyng.	22.	Qvigstad 1929 (III): 501, megjegyzés az 1. szöveghez	AT 1 + 2 + 8 + 8* (két férfi visszaszerzi a jószágot a rókától)
ÉRuijai	Utsj.	23.	Friis 1856: 6–14 = J. Krohn 1885: 3–7 = Wiklund 1894: 1–5	AT 1 + 2 + 154 (IV) + 8 + 8* + 8** + 8***
	Utsj.	24.	Andelin 1946–47: 31–36	AT 5 + 8 + 8* + 8**
	Karasj.	25.	Friis 1856: 46–48	AT 8 + 8* + 8**
	Karasj.	26.	Friis 1871: 1–9 = Poestion 1886: 6–15	AT 1 + 2 + 154 (IV) + 8 + 8* + 8** + 8***
	Kaut. (Kr.)	27.	Kohl-Larsen 1982: 166–74	AT 1 + 2 + 8 + 8* + 8**
	Kaut.	28.	Qvigstad 1928: 8–11	AT 2 + 5 + 8 + 8* + 8**
ÉTornei	Balsfj.	29.	Qvigstad 1928: 2–8	AT 1 + 2 + 8 + 8* + 8** + 8***
	Lenvik	30.	Qvigstad 1928: 10–15	AT 2 + 8 + 8* + 8**
	Ofoten	31.	Qvigstad, kézirat, NFS Q 26	AT 8 + 8* + 8**
	Kares.	32.	Qvigstad 1925: 8, var. 17	AT 8*
ÉTornei		33.	Demant Hatt 1922: 39–42	AT 2 + 6 + 8 + 8* + 8** (+ 545 B, Hatt kiegészítése, a szöveg utolsó része Kautokeinóból való)
Pitei		34.	Nensén = Drake 1922: 303	AT 8 + 8*
Åselei	Hatfj.	35.	Halász 1887: 31–33	AT 2 + 8* (a róka által megevett hal szálkája, mint cseretárgy)

6. táblázat: AT 1052 (Facipelés) (az északi lapp variánsok adatait nem tüntetjük fel)

A hős (trickster) az óriással (staloval) egyedül cipelteti a fát, ő maga pedig ráül a végére.

Kildini	Lovoz.	1.	Kert 1961: 72–78 = Kert 1980: 151–153	versenyszarás + AT 1063 + 1052 (fatörzs) + 1539 / az ördög szolgálatában
Kolтта	Pasv.	2.	T. I. Itkonen 1931: 17–20	v.ö. AT 1053** (evezés) + bálnaszállítás + 1052 (erdei fenyő) + tűzfújás + 1130 / óriás
Északi		3–15.		
Lulei	Jokkm.	16.	Halász 1885: 88–90	AT 1052 (erdei fenyő) + 1115 + 1130* / stalo
Pitei		17.	Kolmodin 1914: 35–36	AT 1052 (erdei fenyő) + 1085 + 1063 + 1088 / stalo (referátum)
Åselei	Hatfj.	18.	Halász 1887: 81–88	AT 1052 (jutule egyedül cipeli a fatuskókat, a legény forgácsokat szed össze) + tűzfújás + 1089 + 1060 + 1049 + 1004 + 1088 + 1115 + 1130 / jutule

A mari népköltészetéről

5

RAIJA BARTENS

10 Dolgozatomban először röviden vázolom a marik történelmét. A történelem mindig a kultúra története is, és a mari népköltészet a mari kultúrának fontos része. Ezután a mari népköltészetet vizsgálom. A dal szövegéből indulok ki, különös figyelmet fordítva a török népek költészetével való kapcsolatára. Példáimat fordításban, a dolgozat nyelvén mutatom be.

15 Mindenekelőtt feltettem magamnak a kérdést, hogy a marikról, a mari népköltészetéről szólhatok-e éppen Magyarországon, amelynek kutatói olyan kitűnően tárták fel a marik történelmét, gyűjtötték, publikálták és vizsgálták népköltészetüket. Éppen magyar kutatók jóvoltából áll rendelkezésünkre a mari népköltészetnek egy nagy, a legszakyszerűbben publikált gyűjteménye: szövegek dallamukkal együtt. Természetesen Berczki Gábor és Vikár László híres gyűjteményére gondolok. Amikor
20 dolgozatom témájaként mégis a mari népköltészetet, népköltészeti szövegeket választom, csak egy dolog szolgál mentésemre, de az nyomós ok: a finn olvasóknak egy mari népköltészeti antológiát készítenem közel kerültem a mari népköltészetéhez.

25 A mari régészek feltételezik, hogy a marik ősei már 2000 évvel ezelőtt különböző kultúrkörökhöz tartoztak: részben a nyugatihoz, amelyhez a marik nyugati nyelvrokonai, a mordvinok is tartoztak, részben pedig a keletihez, keleti nyelvrokonuk, a permiek területéig húzódó kultúrévezethez.

30 A jövevényszavak kutatói feltételezik, hogy a mariknak mind a mordvinokkal, mind a permi népekkel egészen az 1200-as évekig voltak kapcsolataik. Az 1200-as években a Középső-Volga vidékén élő népek életét feldúlta a mongol-tatár csapatok bejövetele.

35 A marik már korábban érintkeztek török eredetű néppel. A mari régészek a 9–11. századra datálnak olyan leleteket – kerámia, lószerszám részei –, amelyek bizonyítják a kapcsolatot a volgai bolgárokkal. Ez az ősi török kultúrnép a 700-as években érkezett a Középső-Volgához. Az általuk ott alapított kereskedőállam hatáskörébe kerültek a marik is. Ez a hatás akkor

vált igazán erőssé, amikor a mongol-tatár hódítók megdöntötték a bolgár államot. Feltételezik, hogy a Volgán föl, észak felé menekülő bolgárok egy része kapcsolatba került az ottani erdőkből élő marik őseinek csoportjával. A mari kultúrában és nyelvben olyan sok a török eredetű vonás, hogy a terület finnugor és török származású népeinek szimbiotikus együttéléséről, részben akár egy néppé olvadásáról is beszélhetünk.

5 A mari tárgyi kultúra több területe bizonyítja a török kulturális örökséget: többek között a lakás berendezése, a ruházat és annak díszítése, az edények, az étkezési szokások, a nemez és a bőr kikészítése és használata. 10 A szellemi kultúra területén a népköltészetben, a népzeneben és nyilvánvalóan a néptáncban is erősek a török hatások. Sőt az ősi hiedelemvilágban, az ősi hitben vannak olyan vonások, amelyek megegyeznek a terület török népeinek hitbeli hagyományával. A 900-as 15 években a volgai bolgárok áttértek az iszlám vallásra, de valószínűleg mégsem mindenki. Felteszik, hogy főleg a pogánynak megmaradók menekültek el a mongol-tatár hódítók elől a finnugor népek által lakott erdőterületekre. Az iszlám vallás sem a bolgárok utódainál, a mai csuvasoknál, sem pedig a marik körében nem honosodott meg. (A múlt század végén a marik 2%-a volt iszlám vallású.) Nemcsak a mari 20 kultúrában, hanem a mari nyelv minden részterületén is érezhető a török hatás.

A finnugor népek csoportjában a balti finnek éltek át hasonlót. A marik és a török népek őseinek találkozását párhuzamba állíthatjuk a balti 25 finnek és az indoeurópai népek találkozásával. Mindkét esetben egy finnugor nép volt az átvevő fél, s a találkozásnak köszönhetően saját kultúrájuk gyorsabban fejlődött, mint e nélkül a másik kultúrával való találkozás nélkül ez lehetséges lett volna.

A marik nemcsak a török származású ősi bolgár nép kulturális befolyását tapasztalták meg, hanem továbbra is érték őket hatások az új mongol-tatár hódítók fennhatósága alatt. Az új hódítók államszervezetének, az Arany Hordának, majd e hatalom folytatójának, a kazányi kánságnak a fennhatósága alatt éltek a marik egészen a kánság bukásáig. Az 1500-as 30 években az oroszok megindították a harcot a kánság ellen, s a század közepe táján Rettegett Iván csapatainak sikerült elpusztítani Kazányt és megdönteni a kánságot. A marik nagy része a tatárok oldalán harcolt az oroszok ellen, de ekkorra az északnyugati marikat az oroszok már hatalmuk alá vonták. Kazány legyőzése után a marik még sokáig harcoltak az új hódító ellen, ami szintén bizonyítéka a marik és a török származású népek kapcsolatának. Ezek az úgynevezett mari háborúk 40 tudomásunk szerint körülbelül 30 évig tartottak. A török uralom alatt a marik saját törzsi fejedelmek alattvalói voltak, és a mari háborúkban is

saját fejedelmeik vezetésével harcoltak. A háborúk az új hódító győzelmével végződtek. Feltételezik, hogy a mari lakosság fele vesztette életét ezekben a háborúkban.

5 Az új hatalom a hit segítségével is szerette volna az új alattvalókat az államhoz csatolni. Az 1600-as években elrendelték, hogy csak a keresztény hitre tértek szerezhetnek saját földet. A kemény kezű hittérítés és az új adók előtt a mezei marik elkezdtek kelet felé költözni. Ekkoriban már az északnyugati és a hegyi marik szorosabb kapcsolatban voltak az oroszokkal. Az elköltözött mezei marikból alakult ki az 1600-as, 1700-as 10 években a mai keleti mari csoport, amelyik azóta is kapcsolatban áll török szomszédaival. A helyben maradtak megtérítése sem sikerült teljesen: még a múlt század végén is a marik közel egyharmada pogány volt. A legerősebben a hegyi marik körében vetette meg a lábát az egyház. Eredménytelennek bizonyult a Szovjetunió hitellenes ideológiája is. Az 15 ősi természethit helyenként a mai napig megőrződött. Különösen a keleti marik követik most is őseik hitét, és nagy áldozati ünnepeket tartanak a szent ligetekben. A mai marik különösen tevékenyen építik kultúrájukat. A mari azonosságtudat, a mari önbecsülés sarkköve régi szellemi örökségük, hitük és népköltészetük, népzenejük.

20 A mari népköltészet lírikus költészet. A mari kutatók véleménye szerint a mariknak korábban epikus költészetük is volt. A hős fejedelmekről szóló énekeiket a mari háborúk után a cári birodalomban veszedelmesnek tartották, és előadásukat betiltották. Ezért a mari költészetben korábban 25 életerős műfaj teljesen megszűnt. Az udmurt Gerd Kuzebaj által közölt orosz nyelvű hősi éneket a mari kutatók a lefordított mari epika képviselőjének tartják. Ezt a dalt finnre fordította és 1995-ben a Parnassoban kiadta Szonja Csesznokova mari kutató és Leena Laulajainen író. Természetesen felvetődik a kérdés, hogy azt a dalt, 30 amit mari nyelven nem lehetett előadni, hogyan merhették előadni oroszul. Ezzel összefüggésben megjegyzendő, hogy A. Kappeler történész felfogása szerint a régi forrásokban a cseremiszeken – akikről az énekekben szó van és amely elnevezést az oroszok használták a marikra – több más, a Volga területén élő etnikai csoportot is értettek, nemcsak a 35 marikat.

A csuvasoknál nemigen mentettek meg epikus verset. A csuvas kutatók feltételezik, hogy korábban létezett, de a cári birodalomban elfojtották. Bereczki Gábor azonban felteszi a kérdést: miért tűnt volna el a 40 csuvasoknál az epikus költészet, mikor a szomszédos népeknél, az oroszoknál, a mordvinoknál és a tatároknál sokáig fennmaradt, és Bereczki feltételezi, hogy az a kevés, amit a csuvas epikus ének

maradványaként értelmeztek, sokkal inkább átvétel az oroszoktól és a tatároktól (Vikár–Bereczki 1979, 73).

5 Az északibb finnugor népek által énekelt archaikus, elbeszélő személyi éneket a mariknál nemigen jegyezték fel. A népköltészetet magába foglaló gyűjteményekben mégis megőrződtek olyan szövegek, amelyek valamennyire emlékeztetnek a személyi énekekre. Ilyen például Yrjö Wichmann gyűjteményében a 252–253. oldal és Beke Ödön gyűjteményének 3. részében a 277–279. oldal.

10 A mariknál szokásosak voltak az ajándékozási dalok, amelyekben a dal megőrizte a megajándékozott nevét. A másik embernek készített személyi énekre is jellemző, hogy megőrzi a kapó nevét. Az ismert mari zeneszerző, J. A. Espaj is leírta, hogy a faluját elhagyó mari újonc által énekelt, számára kedves dal sokáig megőrizte nevét a közösségben még távozása után is. Hasonlóképpen az udmurt újoncnak is emlékül kellett hagynia magáról egy dalt.

15 A marikról nemigen tudjuk, voltak-e a többi finnugor népre jellemző siratóénekeik. Mindenesetre Yrjö Wichmann az egyik hegyi mari faluban feljegyzett menyasszony-siratókat. A hegyi mari menyasszony általában panaszdalokat énekelt, amelyek azonban szerkezetükben és tartalmukban siratóknak felelnek meg. A csuvas menyasszony is előadott siratókat, de a hegyi mari menyasszony panaszdalai szövegükre nézve inkább az orosz menyasszony siratóénekeire emlékeztetnek.

25 Ezzel szemben még mindig nagyon eleven a mari lírikus népdal, ami énekelt verset jelent, mint minden finnugor nép népdala esetében.

Énekelt versüket, népdalukat a marik olvasó dalnak (*luPš-muro*) hívják. Szerkezete szempontjából két fajtája van. Az egyik egy kicsit hosszabb, versszakokra nem tagolható vers, a másik rövid és általában négysoros versszakokból áll. Az előbbit hosszú dalnak hívják (*kužu muro*), az utóbbit rövid dalnak (*küčük muro*) nevezik. A hosszú dalokat régi (*tošto*) hosszú dalnak is hívják. Az elnevezés találó, hiszen a finnugor nyelvcsaládhoz tartozó népek régi verse hosszú, versszakokra nem tagolható, gondolatrítmusra – a tartalmat és a formát variációsan ismételtető verssorokra – épülő vers. Ilyen a mari hosszú vers is. Hosszú verset főleg a hegyi mariknál jegyezték fel, de még az utóbbi időben a mezei marik is énekeltek ilyeneket. I. S. Ivanov mari kutató említi, hogy a baskíriai keleti marik is ismerték ezt a daltípust és ősi ünnepi dalnak nevezték.

40 Erre példa Yrjö Wichmann-nak a hegyi mariknál feljegyzett dala (Wichmann 1931, 188): *A felsőfalú fiai olyanok, mint / az érett mogyorók a bokrokon. / Azokat nem lehet leszedni, még ha akarnánk sem./ A közép-*

5 ső falu fiai olyanok, mint / a világos almák a kertben. / Azokat nem lehet leszedni, még ha akarnánk sem. / Az alsófalú fiai olyanok, mint / a tavirózsza a tó nyílt vizén. / Azokat nem lehet elhozni, még ha akarnánk sem. / A felsőfalú lányai olyanok, mint / a nagy bolt selyem övszalagjai. / Azokat nem lehet a derékra kötni, még ha akarnánk sem. / A faluközép lányai olyanok, mint / a nagy bolt ezüstgyűrűi. / Azokat nem lehet felhúzni az ujjra, még ha akarnánk sem. / Az alsófalú lányai olyanok, mint / a nagy bolt selyemkendői. / Azokat nem lehet a fejre kötni, még ha akarnánk sem.

10 Amikor a marik hosszú versének és a finnugor népek régi versének szerkezeti hasonlóságát vázoljuk fel, eszünkbe jut, hogy Mészáros Gyula és Heikki Paasonen a csuvasoknál is jegyezték fel ilyen típusú hosszabb verset (pl. Paasonen, SUST 94: 374–): *Kazány felett táncol egy méhecske. / Az Kazányt ékesíti. / A falu közepén körtáncot járunk, / az a falut ékesíti. / A karcsú szőke lány / a körtáncot ékesíti. / A rosszul öltözött fekete lány / elveszi a körtánc szépségét. / Idegen falu asszonyai / olyanok, mint a kátrányos hordó bordája. / Rosszul öltözöttek és piszkosak. / A saját falunk asszonyai / olyanok, mint a fehér káposztafejek. / Teltek. / Az idegen falu lányai / olyanok, mint a sáskáktól bepizskított bogyók. / Sáskáktól bepizskoltak. / A mi falunk lányai / olyanok, mint a nap által érlelt meggyek. / Piroslóak. / A szomszéd falu fiai / olyanok, mint a ferde híd oszlopai. / Inognak. / A mi falunk fiai / olyanok, mint a leveleket író írnokok. / Nekik a derekukon van a kezük.*

25 Mészáros és Paasonen ezt a szöveget szeretnék a korábban példaként idézett Wichmann által feljegyzett dallal összehasonlítani. Bereczki azonban felhívta a figyelmet arra, hogy Mészáros és Paasonen is dallam nélkül jegyezték fel a csuvas verseket. A szöveg írásbeli formájának az oka éppen az, hogy a dallamot nem vették figyelembe, így lehetséges, hogy több versszakos dalról van szó (Vikár–Bereczki 1979, 84). (Természetesen felvetődik a kérdés, hogy ugyanezt a lehetőséget figyelembe kellene-e venni a Wichmann által leírt hosszú daloknál is.)

30 A hosszú dalok egyik fajtája azzal hívja fel magára a figyelmet, hogy legalábbis a tematikájában észrevehetőek török hatások. Azokat a dalokat értem ezen, amelyeket a vőlegény kísérei énekelnek, miután megérkeztek a menyasszony otthonába, és ezekben a dalokban általában a megtett utat ábrázolják. Pl. *Az erdőn keresztül jöttünk, / dobot döngetve jöttünk. / A mezőn keresztül jöttünk, / hólyagos dudát fújva jöttünk. / A réten keresztül jöttünk, / csengőt csengetve jöttünk. / Lépkedtünk lefelé a falu útján, / lépkedtünk harmonikát zengetve. / Waslijnak Ana lánya / készen van-e az előkészületekkel?* (Jevszjev 314); másik példa: *A mi útvonalunk mint a selyem szétterül. / Mi hetvenhét ligeten keresztül jöttünk, / hetvenhét villám között jöttünk. / Kilencéves csődört kil---ve* (a sorokban alliteráló ige van

a mari szövegben) *jöttünk, / nyolcéves csődört nyol---va jöttünk, / hétéves csődört hét---ve jöttünk, / hatéves csődört hat---va jöttünk. / Ötéves csődört öt---ve, / négyéves csődört négy---ve, / hároméves csődört hár---va jöttünk. / Nagy mezőkön, kis mezőkön / utaztunk és számoltuk őket. / Falu kis útjára, falu nagy útjára / mi megérkeztünk és ott a posztót leterítettük. / Kis kapun, nagy kapun / keresztül jöttünk és egy rubelt fizettünk. / --- / A vőlegény hozott az anyának egy boltra való selymet, / A vőlegény hozott az apának egy boltra való pénzt (Jevszjev 92–; vö. Lach 1929, 86; Beke 1961, III: 200, 504–).*

10 Nagyon hasonló dalokat énekelt az udmurt esküvőkön a vőlegény kísérete. Pl. *Fekete úton jöttünk / negyven versztát. / Felszerszámozatlan lovakat / befogva jöttünk, / Megcsapatlan lovakat / megcsapva jöttünk. / Jöttünk nagy sötét erdőn át / gyökértörzsek alatt, / jöttünk réteken keresztül / zergeboglár virág csillámlásában, / jöttünk hidakon keresztül / veres-szárnyú koncérok játékának derengésében, / jöttünk a gabonaföldeken / virágzó rozsok fényében, / jöttünk a falutok utcáin / utcai lámpa fényének derengésében. / Megérkeztünk a kaputokhoz, / a tizenkétszer lezárthoz. / Elfordítottuk az arany kulcsot, / a kapu nyikorogva kinyílt. / A kapun keresztül az udvarotokba érkeztünk, / az udvaron keresztül a köves útra. /*

20 *Azt a lovak vájták: / a paták szikrát hánytak. / Jöttünk a tornácotokra, / a padló tölgyepallóira. / Bejöttünk a szobátokba, / a szobába azaz a vendégszobába. / Olyan vagy, jó apósom, / mint a szarapuli kereskedő, / olyan vagy, jó anyósom, / mint a szarapuli asszony (Kelmakov 1990, 189–191; vö. még Munkácsi 1883, 44; 1887, 255–256).*

25 Érdekes, hogy mind a mari, mind az udmurt esküvői ceremóniához hozzátartozik a vőlegény kíséretének dala. Ezt akkor éneklük, amikor a kíséret megérkezik a menyasszony házába a menyasszonyért. Az erza mordvin esküvői szertartásban, miután a kíséret megérkezett a menyasszony házába, a vőlegény kíséretének vezetője, a *csaxa* előadhat

30 egy dalt, amelyben lefesti az idáig megtett utat (*hét szántón keresztül jöttünk, hét erdőn átvonultunk*) és az út során megélt akadályokat (*szemközt jött egy nagy medve / megragadta lovam fejét --- szembe jött a mezők szelleme, / megragadta lovam fejét.* (Jevszjev 1966, 212–; UPTMN 1972, 6:1, 105). A mari és az udmurt kultúrában – mint a

35 nyelvben is – sok olyan vonás van, amelynek nincs megfelelője más finnugor népek kultúrájában és nyelvében, de van megfelelője a terület török népeinek kultúrájában és nyelvében. Ilyenkor feltételezhetjük, hogy kölcsönzés történt, mégpedig a törököktől. A mordvin kultúrában is, pl.

40 éppen az esküvői szertartásban ugyanolyan vonások vannak, mint a csuvasokéban (Bartens 1993). Amikor a mari és az udmurt vőlegény kíséretének és a mordvin vőlegény képviselőjének dalát vizsgáljuk, fontos

megjegyezni, hogy ennek megfelelőjét a komi esküvői rituálé nem ismeri (Plesovszkij 1968), de a balti finnek sem (pl. Sarmela 1981, 29–) és az oroszok sem (pl. Csisztov 1981, 121; Balasov–Marcsenko–Kalmikova 1985). De a csuvas esküvői versek csúcspontjának tartják a vőlegény kísérete szóvivőjének nagy recitációját (*salamalik*), melyet akkor tart, miután a kíséret megérkezik a menyasszony házába és amelyben éppen a menyasszonyhoz vezető útjukat jeleníti meg: *Hetvenhét tenger mögül, / hetvenhét pusztán keresztül, / hatvanhat sötét erdőn át / kerülőúton érkeztünk* (Jegorov 1982, 110). Az utat nem realista, hanem fantasztikus útként ábrázolják, amelynek során fantasztikus és csodálatos lényekkel találkozottak. *Amikor megérkeztünk / hetvenhét pusztán keresztül, / élénk tárult / egy tizenkét szarvú vadrénszarvas. / Szarvai aranyak, / patái ezüstök, / farka szőrű, / szőre aranyfonal. / Szarvai az eget döfködik, / patái a földet nem érintik. / Szarvával vezet, / hosszú nyomot hagyja, / lábaival tapos, / kész utat vág, / farka végével felsöpri. / Azon az úton érkeztünk mi ide* (i.m. 112). *Amikor hetvenhét pusztán átkeltünk, / kerek tavat láttunk, / a tó közepén arany oszlopot, / arany oszlop tetején nősténysast. / A csőre aranyból, / karmai ezüstműből, / szemei korallból, / farka szőrűből. / Csőrével muzsikál, / szárnyával csapdos, / lábaival dübög. / Ennek a zenének ütemére érkeztünk meg* (i.m. 119). A *salamalik*-szöveg az ismétlésre, a gondolatritmusra, az alliterációra, az állandó jelzők és a metaforák használatára épül (i.m. 126). Megállapítható, hogy az előbbi mari szövegben a vőlegény kíséretének dalában alliterációt is használtak (a számneveket használó szöveg), ami egyébként a mari népköltészetben idegen vonás. Mind a mari, mind az udmurt vőlegény kíséretének éneke és nyilvánvalóan az erza-mordvin menet vezetőjének dala is emlékeztet a szomszéd nép esküvői szertartására, a nagy *salamalik*-szövegre. Ha ez a feltételezés megállja a helyét, az egyben azt is jelenti, hogy a csuvas esküvői ceremónia nagyszerű költői csúcspontjának eredete visszavezethető ezer évvel ezelőtre, mivel ezt a daltípust a marikon kívül az udmurtok is ismerik. A dalban megőrződtek az ősi bolgár esküvői szertartásnak egyes mozzanatai. Lényegében egy efféle költői beszámoló a mitikus útról, melynek célja a menyasszony elhozása, még távolabbról, akár a török népek közép-ázsiai őshazájából hozhat üzenetet. A kazákok és kirgizek nagy hőseinek hősei igen gyakran indulnak éppen asszonyszerző útra.

Rövid dalt, *küçük muro*-dalt mindenütt énekelnek a marik lakta területeken. Ezek nagyon gyakran négysorosak. Hasonló négysoros dalokat énekelnek más középső-volgai népek is. A versek két kezdő sora általában

természeti kép vagy az emberi környezet, a következő sorok pedig ehhez kapcsolnak hozzá egy képet az ember életéből.

5 A következő példa is Wichmann gyűjteményéből való: *Csivitelő fecske / kukucskál az eresz alól. / Az itt ülő menyasszony / leskelődik a kendő alól* (Wichmann 1931, 461), a következő Flor Vasziljev és Genetz gyűjteményéből (19. o. és 69. o.): *Ezüstgyűrű az ujjamon / három napban egyszer megfordul. / Három napban egyszer vágódasz utánam, / én teutánad, kedvesem, óránként.*

10 Az ilyen típusú lírai dal máshol is nagyon általános, hasonlóakat énekelnek Nyugat-Európában is. A Középső-Volga vidékén mégis török eredetűek: csuvasok és tatárok dalai. Ezekről a török népektől vették át a marik, de a marik keleti nyelvrokonai, az udmurtok is török szomszédaiktól kapták ezt a daltípust. A daltípussal együtt néhány dal is átlépte a nyelvi határokat. Ezenkívül egy-egy önálló verssor is közvetlen fordításban. Sőt a kontextus is, amelyben a dal előadják, sok hasonlóságot mutat. (Ezekről később.)

15 A mari rövid dal és a török dal szövegének formájában is sok egyezés van. A mari dal verssorai általában különböző hosszúságúak: a 2. és 4. sor gyakran egy-két szótaggal rövidebb, mint az 1. és 3. sor. Ez is jellemző a török dalokra is. A végrím nem kötelező, de a toldalékok képezhetnek páros- vagy keresztrímeket, mint a török dalokban is (Bereczki 1979, 84). A négysoros versszak kibővíülhet. I. S. Ivanov mari kutató szerint a hegyi marik megismételnék minden egyes verssort, a keleti marik szívesen ismétlik a második és a negyedik sort, amitől a dal hatsorossá válik. (A következő példa Geraszimov gyűjteményében található a 8. oldalon: *Felmásztam a hegyre, leereszkedtem a rétre. / Így érkeztem meg a folyópartra. / Így érkeztem meg a folyópartra. / Azért, hogy emlékezz rám nap mint nap, / éjjel megjelenek az álmodban, megjelenek álmodban. / Éjjel megjelenek az álmodban, megjelenek álmodban*); néha a harmadik sort ismétlik (Ivanov 1980, 46–). A század elején a mari népdalokat kutató V. Vasziljev szerint a mezei mariknak kevés négysoros versük volt: dalaik nagyobb része 6, 8 vagy még több sorból is állt.

35 A mari hosszú vers és a rövid is a természetből és a hétköznapi életből vette témáját. Színek és hangok, mák és almafavirág, csalogány és kakukk gyakran szerepelnek a versben. Egyértelműen a sárga a mari líra alapszíne (pl. *Magasan száll egy sárga madár / sárga virág a csőrében. / Húgom, amikor hozzám jössz, gyere / sárga szalaggal a hajadban!* vagy *Sárga virágban sárga pillangó, / Benned van a vágyódásom*. Mindkét példa a 40 Мари́й калы́к ойпо́го с. gyűjteményéből van, 76, 289). Figyelmet érdemel a kék és a zöld szín párosítás, ami az udmurt versnek is sajátossága: *Kékbe*

és zöldbe öltöztem. / Ruhám szegélye a földet söpörte. / Kedvesem közeledett hozzám. / Fejem a felhőig ért (Genetz 1889, 70); *Felmásztam a hegy csúcsára / és néztem a világot. / A világ zöld volt és kék. / Az életünk csak látogatás benne* (Jevszevjev 252). A sárga, a kék és a zöld színkombináció is valószínűleg a török, iszlám kultúra hatása. Ugyanezekkel a színekkel találkozunk a csuvas dalokban (pl. Mészáros 1912, 148; Paasonen 1949, 334). Több kép állandó metaforaként él. A hársfa az anyához, a nőhöz kapcsolódik, a tölgy az apához, a férfihez. Ugyanez a reláció a csuvas felfogásban is (Bereczki 1979, 82). Például a férfi síremléke tölgyből, a nőé hársfából készült (Paasonen 1949, 73, 76).

A hosszú daloknak és általában a rövid négysoros daloknak, valamint a négysorosokból ismétlésekkel hosszabbá bővített daloknak több kutató szerint mindig önálló dallama van. (A keleti mari dalokat kutató L. Aleksandrova számol be arról, hogy ezeknek a vendégeskedéshez kapcsolódó daloknak két dallamuk is van: az egyiket akkor használták, amikor megérkeztek a vendégségbe, dicsérve és megköszönve a házigazdáknak a vendéglátást, a másik dallamot pedig kint, a szabad ég alatt, vendégségbe menet. Ilyenkor a szótagokat megnyújtva énekelnek.) De vannak más véleményen levő kutatók is. O. M. Geraszimov például azt mondja, hogy csak az esküvői dalban rögzített a szöveg és a dallam kapcsolata; hasonlóképpen kötött a dallama a legtöbb újoncozónak és részben a temetési énekeknek. Más esetekben lehetséges a különböző énekekhez ugyanazt a dallamot használni. Geraszimov a gyűjteményében bemutatott több versszakból álló, de ugyanazzal a dallammal énekelendő dalokat, amelyek más kutatók gyűjteményeiben külön, önálló négysoros dalként szerepelnek. Nyilvánvalóan a dalokat versszakláncáá kapcsolták össze, vagyis ugyanazzal a dallammal lehetett őket énekelni. (Kiemelendő még, hogy Geraszimov ezeket a dalokat a gyűjteménye elején mutatja be, nem pedig a *takmak*-dalok részben.) Vikár és Bereczki úgy tekintik, hogy a versszakok hosszú dallá összekapcsolása éppen a tehetséges énekesekre jellemző: ezek az énekesek több szöveget énekelnek ugyanazzal vagy egy kicsit megváltoztatott dallammal, így teremtve meg a hosszú dalt (Vikár–Bereczki 1971, 21). A mari népdal e tekintetben is hasonlít a csuvasra, amelyben dal szövege és dallama nem elválaszthatatlan egymástól. Az énekes a szöveget kedve szerint változtatja, aminek a következménye, hogy a dallamnak több, ritmusában különböző formája van, állapítja meg Vikár (1979, 67).

Egy mari rövid dal típusra, az úgynevezett *takmak*-dalra egyenesen jellemző az, hogy ugyanazt a dallamot több dalhoz is felhasználják. A *takmak*-dalok verssora rövid, sokszor 8,7,8,7 szótagúak. Amikor az első két

sor elénekelték, akkor megismétlik, ezután eléneklik a harmadik és a negyedik sort és azokat is megismétlik. A dallam egy hangja a szöveg egy szótagjának felel meg általában, melizma (hajlítás, díszítés) kevés van. Ezzel szemben más dalokban (a nem *takmak*-dalokban) a dallam és a szöveg kapcsolata nem egy az egyhez kapcsolat, egy hang nem egy szótag, hanem egy szótagra – török módra – több hang esik, díszítés, melizma alakul ki. A *takmak*-dalok és más rövid dalok ritmusukban is különböznek. A *takmak*-daloknak saját ritmusuk van. Nagyon gyakran egyenletes, 2/4-es ritmusúnak látszik, így általában Geraszimov gyűjteményében is, jóllehet hármastagolású ritmus is lehetséges – amikor az ének közeledik más daltípusokhoz, miképpen Geraszimov megjegyzi. Éppen emiatt a *takmak*-ritmus miatt lehet a *takmak*-dalokat ugyanazzal a dallammal énekelni. Ezeknek a ritmusa szerint táncolják is: a *takmak*-dalok nagy számban táncdalok. A *takmak*-dal neve is török eredetű. A *takmak*-dal gyorsan elterjedt, az udmurtok is átvették török szomszédaitól. I. S. Ivanov szerint a *takmak* elnevezést csak a keleti marik használják, a mezei marik ezt a daltípust röviden olvasó dalnak, a hegyi marik és az északnyugati marik pedig *csasztuskának* hívják. A *takmak*-dalok leginkább a keleti mariknál szorították ki a többi dalt.

Az előbb bemutatott hosszú (olvasó) dalok és rövid (olvasó) dalok szétválása feltételezhetően kronológiai felosztást is tükröz: a hosszú (olvasó) dal az archaikus, hiszen a marik hozzáfűzik a “rég” állandó jelzőt, a rövid (olvasó) dal pedig fiatalabb és minden jel arra mutat, hogy a török szomszédoktól vették át. I. S. Ivanov mari kutató bizony a “rég” dalokhoz sorolja a többi négyesort is, kivéve a *takmak*-dalokat (Ivanov 1980, 48).

Az előbb említettük az “olvasó dal” elnevezést. A mariknak tudniillik kétféle daluk van: az egyiknek van szövege, a másikat szöveg nélkül dúdolják. V. Vasziljev, a mari nyelv és népköltészet kutatója elmondta, hogy szöveg nélküli dalt (a dallamhoz végig ugyanazt a vokálist használva) csak a mezei marik énekelnek, de a keleti marik nem. A szöveg nélküli dalt “egyenes dalnak” (*wijaš muro*) hívják. Mind a két daltípusra az “olvasó dalra” és a “egyenes dalra” ugyanazt a “dal”, *muro* elnevezést használják. Az élete miatt is érdekes ez a szó: a marik nyugati nyelvrokonai, a mordvinok a *muro*-nak megfelelő *moro*-t használják saját dalaikra, ami azonban teljesen más típusú, mint a mari dal. (A mordvin *moro*-k túlnyomórészt epikusak.) Érdekes maga a *luPäs-muro*, az “olvasó dal” terminus is. A balti finnek és a permik is az “olvas” igét használják a népköltészet szakkifejezéseként, vagyis “olvassák” a siratót. (Teljes

joggal feltételezhetjük, hogy a mordvinok hasonló igéjének ugyanez volt a jelentése: Bartens 1990). Ezzel szemben a szöveg nélküli dalra használt kifejezéssel –“egyenes dal”, *wijaš muro* – azonosítható elnevezés nincs meg a rokon nyelvekben. Magának az előadási módnak természetesen van párhuzama. Néhány más finnugor nyelvcsaládhoz tartozó népnek is van csaknem szöveg nélküli dala, amelyben az énekes éneklés közben ugyanazt a szótagot vagy ugyanazt a szót, illetve szócsoportot ismételteti. A szöveg nélküli vagy majdnem szöveg nélküli dalok éneklői voltak még nemrég az északi udmurtok is, és feltételezni lehet, hogy ez a daltípus van a számi joiku háttérében is. Ezekben minden szükséges információt vagy az érzelmek teljességét a dallam hordozza. Nyilvánvalóan archaikus felosztásról van szó a szöveg nélküli és szöveges dalok közötti különbségben .

Ebben az esetben felvetődik a kérdés, hogy ismerték-e a csuvasok a szöveg nélküli dalt. Mészáros a dalkultúra elsorvadásának tartja azt az északi csuvas, virjal-csuvas szokást, hogy ezek “kevesebb dalt tudnak, dalolás közben is inkább csak szöveg nélkül dudorásznak vagy kurjongatnak” (Mészáros 1912, V). Vikár megemlíti a száz évvel ezelőtti csuvas népdalgyűjteményt, V. N. Moskov 77 dallamot magába foglaló gyűjteményét, amelyek közül a szerző 66-ot hallott szöveggel, négyet szöveg nélkül és hetet hangszeren előadva (Vikár 1979, 15).

A dallamtípus is egyik néptől vándorol a másikhoz. A mari zenével a mari kutatókon kívül a magyar zenetudósok is intenzíven foglalkoztak. Köztudott, hogy már Bartók és Kodály érdeklődött a mari zene iránt, később pedig a mari zene kutatójaként a magyar Vikár László szerzett érdekeket. A mari zenében feltűnést keltett a magyar népzeneben is ismert, úgynevezett kvintváltó dallam, amelynek a második része az első részt öt hanggal mélyebben ismétli meg. Ilyenek a hegyi mari dallamok és a mezei mari dallamoknak egy része is. De ugyanilyen a hegyi marik és a mezei marik török szomszédainak, a csuvasoknak és a tatároknak a zenéje, és a marik tőlük vették át ezt a dallamtípust is. Hasonlóképpen honosodott meg Magyarországon is: a magyar és a török zenekultúra találkozásával. Amint Vikár László megállapította: a török zene külön-külön hatott a mari és a magyar zenére (Vikár 1971, 18–, 31–). – A mari népzene ötfokú (pentaton), amely szintén tipikusan török vonás, és a marik ezt is török szomszédaitól vették át (Vikár i.m. 21). (A nyugati marik *csasztuska*-dalában O. Geraszimov szerint orosz hatásra hétfokúság, diatónia van). A mari dal egyszólamú. Ez is jellemző a török dalokra, de ilyen a finnugor nyelvcsalád népei körében általánosan elterjedt régi dal is. Vikár szerint éppen az egyszólamúság az a döntő

tényező, amely lehetővé teszi a hatások vándorlását egyik néptől a másikhoz (Vikár 1971, 22). (A Tatárföld és Udmurtföld területén élő, mari népdalokat vizsgáló O. Geraszimov ezen területek esküvői dalaiban találkozott heterofóniával is, az egyszólamú és két- vagy háromszólamú dalok váltakozásával.)

A dalnak a marik életében és kultúrájában fontos szerepe van. A kutatók is megjegyezték, hogy énekelni mindig lehetett, az éneklést nem érintette semmiféle korlátozás (de például a mesét mondani vagy találós kérdéseket feltenni csak télen volt szabad, amikor kevés volt a munka).

A nagy eseményekhez a mari és a csuvas kultúrában egyaránt hozzátartozott a dal is. Dalok kísérték az esküvői szertartást. A temetésnek és az elhunyt emlékünnepének is velejárai voltak a dalok. Bevonulni katonának – hajdanában felért egy temetéssel: a cár seregében akár negyedszázadra is bennrekedhettek. Az orosz és a mordvin anyák és menyasszonyok sirtóval búcsúztatták a bevonuló újoncot, de a regrutadalokban az újonc maga is elbúcsúzik az otthoniaktól. A mari újoncdalok nagyon hasonlítanak a terület török népeinek és az udmurtoknak az újoncdalaira. A magyar kutatók meg is jegyezték, hogy a Középső-Volga vidékén az újoncdal kifejezetten areális jelenség.

Az ünnepek ismétlődő körforgását, a jeles napokat is dalokkal ülték meg. Számos ünnepnek még a neve is török eredetű.

Minden más együttléhez kötődött dal: kezdve attól, hogy a fiatalok este találkoztak a falu utcáin vagy a fonóban, egészen vendégeskedésekig, amelyeket szintén dal kísért. A mari gazdasszony dallal fogadta a vendégeket, rokonokat, és a vendégek is énekeltek a háziasszonynak és házigazdának “érkező dalokat”. Dallal vezette a háziasszony a vendégeket az asztalhoz. Minden egyes vendégnek el kellett énekelnie a saját dalát is. Az asztalnál is énekeltek, és amikor az indulás pillanata közelgett, köszönő dalokra és búcsúzó dalokra került sor. A kutatók a “mari etikett” elnevezést használják a vendégeskedéshez társuló éneklési szokásokra. Hasonló illemszabályok követése jellemzi az udmurt vendégeskedéseket is. Ez is olyan jelenség, amely jellemző a terület török népeire is.

A mari népdal használatának aligha vannak korlátai. Természetesen vannak dalok, amelyek meghatározott szokásokhoz, eseményekhez kötődnek. A kutatók azonban megállapították, hogy a dalok többségét a legkülönbözőbb helyzetekben is lehet énekelni.

Az ének és az énekes megbecsülése jellemző a marikra. Igen sok daluk van magáról az éneklésről is. Ezek közül egy: *Mikor a mező kisajtajától elindultam, / szembejött velem a Teremtő és az Angyal. / A Teremtő meghagyta, az Angyal azt írta: / “Énekelj éneket a szeretteidnek!”* (Wichmann

1931, 409). Ismerünk olyan falvakat, amelyekben a lakosság minden héten összegyűlt énekelni. A fiatalok pedig esténként énekversenyeket tartottak. A jó énekeseket nagyra becsülték, még külön megnevezésük is volt: *muro apsat* ('énekkovács').

5 Az énekest az úgynevezett guszlival, ujjal pengethető citera-, (psalterium)-féle hangszerrel kísérhetik. Ugyanezt a hangszert az udmurtok – és a csuvasok – szintén ismerik.

10 Az a tény, hogy a mari népköltészetre, népdalra a szomszéd népek költészete nagy hatással volt, nem jelenti azt, hogy nincs saját karaktere, ereje. Az élő népköltészetben az archaikus és az új, a saját és az átvett mindig sajátos egységgé áll össze.

15 A finnugor nyelvrokonok népköltészetéből a mari ének hangja úgy halatszik ki, mint a tisztán szóló fafúvók egy nagy zenekarból. Lírai ragyogásának a fordítás csak halvány visszfénye.

Irodalom

- 20 Айста муралтена. Марий калык муро ден такмак-влка. Йошкар-Ола 1991.
Artrijev 1908: А. Аптриев, Сборник черемисских песен, записанных в разных селениях Бирскаго и Сарапульского уездов в 1905–1907 годах. Казань 1908. Русский перевод, исполненных В. М. Васильевым. Казань.
- 25 Balašov–Marcsenko–Kalmikova 1985: Д. М. Балашов–Ю. И. Марченко–Н. И. Калмыкова, Русская свадьба. Москва.
Bartens, Raija. Die Todesmotive der mordwinischen Brautklage. UAJb. 9: 107–123.
Beke 1951: Beke Ödön, A cseremiszek (marik) népköltészete és szokásai. Budapest.
- 30 Beke 1957–1995: Beke Ödön, Mari szövegek. I–IV. I: Budapest 1957, II: Szombathely 1995, III: Budapest 1961, IV: Budapest 1961.
Bereczki, Gábor: I. Vikár, László.
Csisztov 1981: K. V. Csisztov, Pohjoisvenäläiset häät. Pohjolan häät (toim. Matti Sarmela) 109–134. Tietolipas 85. Helsinki.
- 35 Genetz 1889: Arvid Genetz, Ost-tscheremissische Sprachstudien von Dr. Arvid Genetz. I. Sprachproben mit deutscher Übersetzung. JSFOu. 7. Helsinki.
Geraszimov 1978: О. Герасимов, Марийские песни из Татарии и Удмуртии. Из коллекции фольклориста. Москва.
- 40 Holmberg 1926: Uno Holmberg (Harva), Die Religion der Tscheremissen. FFC 61. Helsinki.
Ivanov 1980: И. С. Иванов, Марий калык лирика. Йошкар-Ола.

- Jegorov 1982: Н. И. Егоров, Чувашский саламалик. – Чувашский фольклор. Специфика жанров, 106–129. Чебоксары.
- Jevszevjev 1966: М. Е. Евсевьев, Избранные труды 5. Историко-этнографические исследования. Саранск.
- 5 Jevszevjev 1992–1994: Timofej Jevsevjevs Folklore-Sammlungen aus dem Tscheremissischen. III: Gebete und Zaubersprüche. Herausgegeben von Sirkka Saarinen. MSFOu. 211. Helsinki 1992. IV: Lieder. Herausgegeben von Sirkka Saarinen. MSFOu. 219. Helsinki 1994.
- Juadarov 1991: К. Г. Юадаров, Кырык мары сӹан. Йошкар-Ола.
- 10 Kelmakov 1990: В. К. Кельмаков, Образцы удмуртской речи 2. Ижевск.
- Kulsetov 1994: Д. М. Кульшетов, К вопросу о классификации марийских народных песен. Современные проблемы развития марийского фольклора и искусства, 51–66. Йошкар-Ола.
- Lach 1929: Robert Lach, Gesänge russischer Kriegsgefangener aufgenommen und herausgegeben von Robert Lach. I. Band: Finnisch-ugrische Völker. 3. Abteilung: Tscheremissische Gesänge. Akademie der Wissenschaften in Wien. 56. Mitteilung der Phonogrammarchivs-Kommission. Wien–Leipzig.
- 15 Laulajainen 1995: Leena Laulajainen, Marilaiset. Laulun ja uhrutulien kansa. Helsinki.
- 20 Марий калык ойпого, Эрвел марий муро-влак. Марийский фольклор. Песни восточных мари. Йошкар-Ола 1994.
- Munkácsi 1883: Munkácsi Bernát, Votják nyelvmutatványok. NyK 17. Budapest.
- Munkácsi 1887: Munkácsi Bernát, Votják népköltészeti hagyományok.
- 25 Budapest.
- Муралтена мо вара? Эрвел марий (Мишкан) муро-влак. Йошкар-Ола 1991.
- Raasonen 1939: Heikki Raasonen, Tscheremissische Texte. Gesammelt von H. Raasonen. Herausgegeben von Paavo Siro. MSFOu. 78. Helsinki.
- Pleszovszkij 1968: Ф. В. Плесовский, Свадьба народа коми. Сыктывкар.
- 30 Porkka 1895: Volmari Porkka's tscheremissische Texte mit Übersetzung. Herausgegeben von Arvid Genetz. JSFOu. 13: 1, 1–140. Helsinki.
- Róna-Tas 1982: Róna-Tas, András, The Periodization and Sources of Chuvash Linguistic History. Chuvash Studies. Ed. by András Róna-Tas. Asiatische Forschungen 79. Wiesbaden.
- 35 Saarinen 1990: Sirkka Saarinen, Suomalais-ugrilaisten kansojen folklore. Turun yliopiston Suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 36. Turku.
- Sarmela 1981: Matti, Sarmela, Suomalaiset häät. Pohjolan häät (toim. Matti Sarmela), 9–55. Tietolipas 85. Helsinki.
- 40 Устно-поэтическое творчество мордовского народа. 6: 1. Эрзянская свадебная поэзия. Саранск 1972.
- Vasziljev 1887: Феодор Васильев, Пособие к изучению черемисского языка на луговом наречий Протоиерея Феодора Васильева. Издание Православного Миссионерского Общества. Казань.

- Vasziljev 1909: В. М. Васильев, О характере и строе черемисских песен. Отдельный оттиск из XXIV тома "Известий Общества Археологии, Истории и Этнографии". Казань.
- 5 Vasziljev: В. М. Васильев, Марий муро.
- Vikár–Bereczki 1971: Vikár, László–Bereczki, Gábor, Cheremis folksongs. Budapest.
- Vikár–Bereczki 1979: Vikár, László–Bereczki, Gábor, Chuvash folksongs. Budapest.
- 10 Vikár 1984: Vikár, László, Folk Music of Finno-ugrian & Turkic peoples. Finn-ugor és török népek zenéje. Gyűjtötte és közreadja – Collected & published by László Vikár. Budapest.
- Wichmann 1931: Yrjö Wichmann, Volksdichtung und Volksbräuche der Tschere-missen. MSFOu. 59. Helsinki.

Szurguti osztják medveünnepi énekek nyelvi jellemzői

CSEPREGI MÁRTA

0. Az obi-ugor énekek legfontosabb jellemzői közé tartozik az, hogy improvizatívak, és bennük a szöveg és a dallam szoros egységet alkot. Éppen ezért a költői nyelv vizsgálatára csak azóta nyílik lehetőség, mióta az énekeket a dallammal együtt jegyzik föl. Azok a gyűjtők, akik a századfordulón jártak az Ob-vidéken (Munkácsi, Pápay, Karjalainen és mások), csak szórványosan utaltak az éneknyelv és a beszélt nyelv közti különbségre. Wolfgang Steinitz volt az első, akinek alkalmá volt rögzíteni az éneket, és ezt többször visszahallgatva pontosan lejegyezni, valamint a dallam nélkül külön lediktáltatni a szöveget, s a kettőt összehasonlítani. Steinitz részletes tanulmányban mutatja be az osztják költői nyelvet (OVE II. 1–61), és a szövegekhez fűzött jegyzeteiben is gyakran érinti ezt a kérdést. Robert Austerlitz főleg Steinitz anyagára építve állította össze obi-ugor verstanát (Austerlitz 1958), melyet később több cikkben egészített ki (Austerlitz 1968; 1975). Ezekben a Kálmán Béla gyűjtötte vogul énekeket is felhasználta.

Steinitz és Austerlitz elsősorban az északi osztják énekkincset elemezték. Az osztják kutatásokban egyébként mindig is kitüntetett helye volt az északi nyelvjárásoknak, s az Ob középső folyásán lakó hantik némileg háttérbe szorultak. Különösen a szurguti területről volt kevés információnk. Örvedetes módon az utóbbi időben finn és magyar kutatók is gyűjtöttek Szurgut környékén. Magam négy alkalommal, 1992, 1993, 1994 és 1996 nyarán vettem részt helyszíni gyűjtésen. Kutatócsoportunk, melynek rajtam kívül etnográfus és népzene kutató tagja van, többórnyi hanganyagot, meséket, egyéni és mitikus énekeket gyűjtött. Az én feladatom a szövegek lejegyzése és nyelvi feldolgozása. A fordításban nagy segítséget kaptunk a helyszínen maguktól az adatközlőktől, a Nagy-Jugán felső folyásán élő Pjotr Vasziljevics Kurlomkintól, a Tromagan mentén lakó Leonyid Mihajlovics Szopocsintól valamint családtagjaiktól és rokonaiktól. A lejegyzésben később Agrafena Szemjonovna Szopocsina segített. A szövegek sajtó alá rendezése még folyamatban van, de bizonyos megállapításokat már most

tehetünk.

Gyűjtésünk tekintélyes részét alkotják azok az énekek, melyeket a medveünnep során adnak elő. Ezek egyrészt a medve elejtésével kapcsolatosak, másrészt mitikus állatok, illetve istenek énekei. Már az első, hevenyészett lejegyzéskor és fordításkor kiderült, hogy az énekeket csak azok értik, akik elő is tudják adni. Azok, akik a mindennapi életben állandóan osztják anyanyelvüket használják, de nem volt alkalmuk olyan gyakran részt venni medveünnepeken, hogy az éneklés képességét elsajátíthatták volna, nem értették az énekeket. Ha egyes szavakat értettek is, az énekek értelmét nem tudták kihámozni. Mindez azt bizonyítja, hogy az énekek stilisztikailag, grammatikailag és részben lexikailag is különböznek a beszélt nyelvtől.

Jelen közleményemben nem foglalkozom a poétikai eszközök (parallelizmusok, figura etymologicák, szóképek, metaforák, állandóan visszatérő kifejezések) elemzésével, hanem a költői nyelv két szembetűnő sajátosságát mutatom be: a töltőelemeket és a beszélt nyelvtől eltérő grammatikai jelenségeket. Az is célom, hogy az osztják nyelvterületre általánosan jellemző sajátságok között rámutassak a speciálisan szurguti osztják jelenségekre.

1. A töltőelemek az énekekben

A töltőelemek (Steinitznél Füllelemente, Austerlitznál Expletives) megléte nemcsak az obi-ugor folklórra jellemző, hanem, mint Hajdú Péter elemzéséből tudhatjuk (Hajdú 1959–60), a nyenyec énekszöveget is a töltőelemek teszik verssé. A poétikai funkción kívül a töltőelemek célja a szöveg tagolása. A tagolás három szinten történik: fonológiai, szintaktikai és tartalmi szinten.

1.1 Fonológiai tagolás

A töltőszótagok (*a, o, ja, jo, Ūa, Ūo*) azt a célt szolgálják, hogy a szöveg- és a dallamhangsúly egybeessen. Mivel az osztjában a főhangsúly az első szótagra esik, a mellékhangsúly pedig a harmadikra, az a cél, hogy ezek a szótagok ritmikailag is hangsúlyos helyre kerüljenek, vagyis közvetlenül a sormetszet után. Ha tehát három hangból álló ütemekben kéttagú szavak szerepelnek, akkor az énekes megnyújtja a szavakat, hosszabb szóban pedig a mellékhangsúlyos szótag elé beiktat egy-egy fonetikailag odailleső szótagot. A módszert a következő példán lehet illusztrálni (a sormetszetet a függőleges vonal jelzi, a töltőszótagokat zárójelbe tettem):

(1) $\lambda i \lambda' e(a) | s \grave{a} r \acute{n} i(jo) | p \grave{a} \dots n' m(a) | \dots \grave{a} t a$ élő arany felragyogott (~ napsütötte) házba

(fo)

jä... 'n(a)|Λǎemi(jo)|Λ'tam(a)|m'nt' (fo) bent belépek ím

A töltőszótag ellentéte a magánhangzó-kiesés, mely szintén a ritmus függvénye. Hangsúlytalan helyzetben a redukált magánhangzó kieshet, akár azon az áron is, hogy a szót újabb szótagokkal kell megtoldani. A kiesett magánhangzót a [szögletes zárójel] jelöli.

(2) sʃs'e wǎj']f(ija) ... ěf j'm sʃs' Λ	szívós állat hosszú jó szívóssága
mbr'e wǎj']f(ija) ... ěf j'm mbr' Λ	kitartó állat hosszú jó kitartása
ΛŌw t̃i j̃ĕfti(ja)Λ'maΛ ΛŌw	ő így megérkezett ím

Előfordulhatnak töltőszóként eredetileg jelentéses, de az ének tartalma szempontjából jelentésüket veszített, vagy semleges jelentésű szavak is, mint a fenti példában is szereplő *jām* 'jó', vagy a *sar* 'gyorsan', *nŌá(a)* 'te'. Az istennőkről szóló énekekben gyakori a *niáa* < *ne* 'nő' töltőszó.

(3) ...ě.....' wańt' (niea) ǎnt'p hosszúra vág[and]ó bölcsőzsinórt
ńur' Λ (niea)

...ě.....' wańt̃i(niea)Λ'Λem (niea) hosszúra vágom

A töltőszótagok és a töltőszavak között annyi a különbség, hogy töltőszótagok a dallam nélkül nem jelennek meg. Ha az énekes lediktálja az énekszöveget, a töltőszavakat meghagyja benne, a szótagokat viszont elhagyja. A (2) számú idézetbeli sorokat tehát így diktálta az adatközlő:

sʃs'e wǎj'f ... ěf j'm sʃs' Λ
mbr'e wǎj'f ... ěf j'm mbr' Λ
ΛŌw t̃i j̃ĕftiΛ'maΛ ΛŌw

1.2 A szintaktikai tagolás

A töltőszavak funkciói közül számunkra talán a szintaktikai tagolás funkciója a legérdekesebb. Ebben a szerepben a *ΛŌw* és a *mǎntǎ* szavak használatosak. Az adatközlők 'hadd' jelentésben fordítják őket, de az énekek tartalma szempontjából ez a jelentés nem indokolt. Valamilyen modális jelentése lehet a szónak, talán csak annyi, amennyi az éneknyelv és a beszélt nyelv különbségét jelöli. Fontosabb azonban a szó mondatbeli helye. Mindig az éneksor végén, csakis ige vagy igenév után áll, jelölve ezzel a mondat főrészét, melyből kiindulva megfejtethető a szövevényes mondatszerkezet. Így e két szó a szöveg mondatokra tagolását segíti elő. Előfordulásukban szerepe van a ritmusnak és a szótagszámnak is, vagyis a kiegészítők akkor jelennek meg, amikor a dallamsor úgy kívánja, de szembetűnő, hogy nominális sorok végén véletlenül sem fordulnak elő. Lássunk néhány példát. Igei állítmány után:

- (4) *ńal...m(a) niee(fo) kktam(a) j'm jŌt(a)* örvendezett nő[d] kezem jó íze
ńal...m(a) ...uje(fo) kŌram(a) j'm örvendezett férfi[d] lábam jó íze
jŌt(a)
ně... pi ńalki(jo)Λ'fΛ'm m'nt'(fo) nagyon örvendezek [hadd]

Igenévi állítmány után:

- (5) *tūt jufiΛi(ja) ...ĕΛ pĕrn'* azután
wĕnt tĕnt'fΛa 'll' ...ĕntem erdei nyírkéreg nagy puttonyom
...äre pu'f Λ(a) ...ärin' téres falu terén
juf aΛija (nŌe) Λ'ek'r wān fahordó erős váll[amra]
nom'n rbwi(jo)j'tam ΛŌw fent rázogatom (~ felkapom)

Az (1) példa is ide illik:

- (1) *ΛiΛ'e(a)|sârńi(jo)|pā...n'm(a)|...āta (fo)* élő arany felragyogott házba
jā...n(a)|Λăemi(jo)|Λ'tam(a)|m'nt'(fo) bent belépek ím

Előfordul, hogy a *ΛŌw* vagy a *măntă* nem az állítmány után, hanem az igenév + névutó kifejezte időhatározó után áll:

- (6) *čof't Λăńt'e(a) ...ĕw tŌΛ'f* vastag havas hosszú tél
ămsiΛ'mam(a) pĕrn' ΛŌw ültöm után
os man'(ja) Λeji(jo)Λ'taΛn' ismét én nézegetésemkor
nom'Atap'(ja) wătiΛi felülről fúj [a szél]
- (7) *...ut kbt'p-kŌr'p tĕr'm něfam(a)* hatlábú égi jávorom
Λăńt'i mbf'r'ft'm(') nŌs[']Λ ju'f't(a) hótól lehajlott görbe fát
jĕf'l'ja(fo)ΛitaΛ(o) sâwit mănt'fo elértekor
%j kŌr'ΛiΛ(a) sbekant'Λt'f egy lábbal átugrotta

Egy éneken belül vagy egyik, vagy másik segédszó fordul elő, a kettő együtt sohasem. Hasonló töltőszavak használatára a nyugati nyelvjárásokban nem találtam példát. Az állítmány kiemelése mind az északi mind a déli nyelvjárássterületen ismert, viszont ott ez deiktikus elemek segítségével történik, melyek feltétlenül az ige előtt állnak. Az északiban a *tam* 'ez' és *tom* 'az' jelenik meg (vö. Austerlitz 1958:106): Serk. *t#ătăń #s mŏt jră m# tŏm #tmem* 'táplálékos Ob mély szakadékhöz ím elértem' (Zu der tiefen Untiefe des nahrungsreichen Ob gelangte ich) OVE I: 322. Karjalainen déli osztják gyűjtésében pedig a *t'ă, tă* elem jelöli az állítmányt: Szav. *jăŪăt èot pe'ta čučŕt, joè t'ă t%ăŕt, p %tŕrtta t'ă jăwăt* 'apjuk házához mennek, ím belépnek, beszélni ím kezdenek' (Sie schritten dem Haus ihres Vaters zu, sie traten nun hinein, sie begannen nun zu sprechen) KV I:147.

1.3 Tartalmi tagolás

A tartalmi tagolást a jelentésszerű és jelentés nélküli elemekből álló refrénszerű sorok segítik. A refrén megadja az ének hangulatát, jellemző rá. A daruének refrénjében felfedezhető a *tnrãŰ* 'daru' szó, valamint a daru hangját utánzó hangsor:

- (8) *tnri tnrija*
tnri tnrãŰa
kuriw-riw-riw, kuriw-riw

A jávorének refrénjében a *wñjãŰ* 'állat' szó változatai szerepelnek:

- (9) *...ij w£ja wã'fi*
...ij wã'jo wã mänt'f
...ij wãjo'f'j' wã'fi

Az istennők énekeiben a *ne ~ niãa* 'nő' és az *aãki* 'anya' szó ismétlődik:

- (10) *iç'k aeki ne(fo) aekija nie(o)*
iç'k aeki ne(fo) aekija nie(o)

A medvénekekben elemezhetetlen, de csak rájuk jellemző refrének vannak:

- (11) *a kentãkena-kentãken*
Űãn t%ããltoãa-toããlton
- (12) *keiãkem keiãkem*
keiãkem joiãa
- (13) *(Ű)'jfojfia (f)'jfoj'fa*
(Ű)'jfojefi (f)'jfoj'fi
(f)'jfojife (f)'jfoj'fa

Steinitz szerint (OA II. 195) a rossz énekesek használnak sok refrént. Nekem az volt a tapasztalatom, hogy kiváló énekesek bizonyos énekeket refrén nélkül, másokat refrénnel adtak elő. A refrénnek a tartalmi tagolásban van szerepe: hosszabb énekekben a refrén lezárja az egyes részeket, lehetőséget ad arra, hogy az énekes és a hallgató is megpihenjen. Most nem szólnak az ún. egyéni vagy sorsénekekről, melyekben a refrénszerű töltőelemeknek nagyobb szerepe van, mint a medveünnepi énekekben. Azok inkább a lapp joikkal mutatnak rokonságot.

2. Nyelvi sajátosságok

Az énekek szintaxisára a laza mondatszerkezet jellemző. Hiányoznak a kötőszók és az utalószók. Gyakran a határozórag is hiányzik, s a határozói viszonyra vagy semmi, vagy külön határozószó utal. A mondatok felépítése általában a következő: egy időhatározói sor után több párhuzamos szerkezetű, nominális sor következik, majd a mondatot a verbális sor zárja le. Vizsgáljuk meg a korábban idézett példákat grammatikai szempontból:

(5) <i>t'ut juʃiʌi(ja) ...Ěʌ pʃrn'</i>	azután
<i>wĕnt tĕnt'fʌa 'll' ...ʃntem</i>	erdei nyírkéreg nagy puttonyom
<i>...äre puʃ ʌ(a) ...ärin'</i>	téres falu terén
<i>juʃ aʌija (nĚe) ʌ'ek'r wän</i>	fahordó erős váll[amra]
<i>nom'n rbwi(jo)j'tam ʌĚw</i>	fent rázogatom (~ felkapom)

Az időhatározói sort szó szerint nem lehet lefordítani. Maguk az adatközlők sem tudták elemezni, csak az egész sor jelentését adták meg. A második sorban a *-ʌa* adnominális melléknévképző csak a folklórban használatos, Steinitz is említi (OA I: 229). A 'nagy' jelentésű *äʌʌä* szó szintén idegen volt a szöveget fordító, anyanyelvét egyébként jól ismerő A. Sz. Szopocsina számára. A 'váll' jelentésű *ʌäákär* és a *wʌn* szavak egymás szinonimái de egy nyelvjáráson belül csak a folklórban fordulnak elő. A negyedik sornak egyébként határozóragosnak kellene lennie (a vállamra veszem a puttonyt, vagy a vállamon van), ez a határozó azonban a következő sorba került: a *nomän* 'fent' határozószó képviseli. A szinonimák használata egyébként a párhuzamos sorokban törvényszerű, s itt gyakran előfordul, hogy a köznyelvi és a folklórnyelvi szavak váltogatják egymást, pl.: *wʌnt ~ ur* 'erdő'.

Már Steinitz is említette azt az északi osztják folklórnyelvben előforduló jelenséget, hogy a birtokos személyragokat determinálásra használják (OA I: 227). Erre a szurguti szövegekben is találunk példát:

(4) <i>ńal...'m(a) niee(fo) kktam(a) j'm</i>	örvendezett nő[d] kezem jó íze
<i>jĚt(a)</i>	
<i>ńal...'m(a) ...uje(fo) kĚram(a) j'm</i>	örvendezett férfi[d] lábam jó íze
<i>jĚt(a)</i>	
<i>nĕ... pi ńalki(jo)ʌ'fʌ'm m'nt'(fo)</i>	nagyon örvendezek [hadd]

A nyugati osztják nyelvjárásokban ismert a személyjeles melléknévi igenevek verbum finitumként való használata. A keleti osztjában a beszélt nyelvben ez nem fordulhat elő, viszont a folklórban igen. A participium praesens megfelelő személyjelölővel jelen idejű igét helyettesít:

- (1) $\Lambda i \Lambda' e(a) | s \dot{a} r \dot{n} i(jo) | p \dot{a} \dots n' m(a) | \dots \dot{a} t a (fo)$ élő arany felragyogott házba
 $j \dot{a} \dots n(a) | \Lambda \dot{a} e m i(jo) | \Lambda' t a m(a) | m' n t' (fo)$ bent belépek ím

Példa a participium perfektum igésülésére:

- (2) $s \dot{E} s' e w \dot{a} j l'] f(ija) \dots \ddot{e} f j' m s \dot{E} s' \Lambda$ szívós állat hosszú jó szívóssága
 $m b r' e w \dot{a} j l'] f(ija) \dots \ddot{e} f j' m m b r' \Lambda$ kitartó állat hosszú jó kitartása
 $\Lambda \ddot{O} w \ddot{t} i j \dot{e} f t i(ja) \Lambda' m a \Lambda \Lambda \ddot{O} w$ ő így megérkezett ím

Ez utóbbi két példa összekötő kapocs a töltőelemek és a grammatikai sajátságok tárgyalásakor, hiszen a $\Lambda \ddot{O} w$ és a $m \dot{a} n t \dot{a}$ olyan töltőszavaknak tekinthetők, melyeknek szintaktikai funkciójuk van. Elgondolkoztatónak tartom, hogy a $\Lambda \ddot{O} w$ szó homonim az egyes szám 3. személyű személynévmással. Töltőszóként a egyes szám 2. személyű $n \ddot{O} \dot{a}(a)$ névmás is előfordul. Ezt az egybeesést megmagyarázni nem tudom, de távoli párhuzamként utalok arra, hogy legutóbb Dugántsy Mária a mordvin népdalokban fedezte fel a *son* 'ő' személyes névmás töltőelemként, esetenként módosítószóként való használatát (Dugántsy 1993).

3. Összefoglalás

A rendelkezésre álló anyag alapján megállapíthatjuk, hogy a szurguti osztják énekkincsben fellelhetők az obi-ugor, még tágabbról a nyugat-szibériai folklór olyan általános jellemzői, mint a töltőelemek és a beszélt nyelvtől eltérő grammatikai megoldások használata. Ez utóbbiak teljes leltározására a mostani tudásunk alapján még nem vállalkozhatunk, de úgy gondolom, hogy a kutatást ebbe az irányba is tovább kell fejleszteni. Speciálisan szurguti jelenségnek tartjuk az igei soroknak a $\Lambda \ddot{O} w$ és a $m \dot{a} n t \dot{a}$ szavakkal való jelölését. A kutatás következő fázisában hiteles szöveglejegyzések birtokában el kellene végezni az obi-ugor énekkincs összehasonlító vizsgálatát.

Irodalom

- Austerlitz 1958: Robert Austerlitz, *Ob-Ugric Metrics*. FFC 174. Helsinki.
 Austerlitz 1968: Robert Austerlitz, *Das Inandergreifen von Text und Melodie im wogulischen Volkslied*. C2IFU II: 94–101. Helsinki.
 Austerlitz 1975: Robert Austerlitz, *Szöveg és dallam a vogul dalokban*. In: *Vízimadarak népe*, 9–34. Budapest.
 Dugántsy 1993: Dugántsy Mária, *Az "ő" sokféle szerepéről*. In: *Hajdú Péter 70 éves*, 77–81. Budapest.
 Hajdú 1959–60: Hajdú Péter, *Szöveg és dallam viszonya a szamojéd énekekben*.

NéprNytud. 3–4: 19–29. Szeged.

KV I: K. F. Karjalainens südostjakische Textsammlungen. Neu transkribiert, bearbeitet und herausgegeben von Edith Vértes. Band I. MSFOu 157. Helsinki 1975.

OVE I–II.: Wolfgang Steinitz, Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten. In: Ostjakologische Arbeiten I–II. Budapest 1975–1976.

A kisebb uráli népek irodalmának kialakulásáról¹

DOMOKOS PÉTER

1995. márciusa van, amikor – mintegy mentségemre – belekezek e rövidnek szánt Előszó megírásába. (Az eredeti előszó tipográfiai elkülönítéssel szerves tartozéka az itt kifejtetteknek.) Mintegy 15 éve született meg annak a könyvnek a terve, amelyhez a kronológia kényszerű felborításával voltaképp egy újabb bevezetést fogalmazok. Munkám ún. akadémiai doktori értekezésnek készült, amelynek megvalósítása a szakmai felkészültség mellett szerencsét és akadályfutási jártasságot is igényelt. A tudományos minősítés útja, módja, feltételrendszere valamennyi *volt* (Milyen furcsa és hihetetlen ezt a szót leírni! S még csak mindössze 2-3 éve lehetséges.) ún. szocialista országban, de mindenekelőtt a rettegett világhatalom, a “táborvezető” Szovjetunióban volt kialakított és követett, minden mozzanatában előírt gyakorlat. S micsoda feltételeket követeltek meg! A témát több bizottságnak is jóvá kellett hagynia, a “formátum” alkalmasságát is külön mérlegelték (méltó-e arra a kandidátus, hogy immár a doktori fokozatra pályázhasson?) stb. De milyen könnyű volt már magánál a témánál is elbukni, ha az nem illeszkedett a hierarchia rendjébe!

A finnugrisztikában (uralisztikában) úgyszólván szentségtörésnek számított minden cím, amely nem volt kapcsolatban a nyelvészettel; az irodalomtudomány korifeusai pedig csak ún. “nagy” irodalmakban gondolkodtak, valósággal fitorogtak a “finnugor”, “türk”, “szibériai” jelzők hallatán. – No, de végre megkezdődhetett a munka. Húsz éven át gyűjtött könyv, levelezés, dokumentáció, számtalan konzultáció alapján! S mennyi fáradság, utánjárás, viszontagság után gyűlt ez össze. Öt éven át dolgoztam magyar vendégtanárként Leningrádban (1965-től 1970-ig), megfordultam Sziktivkarban, Joskar-Olában, Petrozavodszkban, Tartuban s egyebütt, jártak s laktak nálam megszámlálhatatlanul sokan a

¹ E cikk Domokos Péter *A kisebb uráli népek irodalmának kialakulása* c. könyve orosz nyelvű kiadásának előszava.

“rokonok”, a nyelvrokon népek író és filológus képviselői. Mindenkitől és mindig csak könyvet és információt kértem. Ma is. Erről voltam s maradtam “hírhedt” a kollégák és barátok körében: D. P. már megint könyvet kér. – A növekvő anyag birtokában a történeti tanulság és a lelkiismeret is megszólalt bennem: “Te Péter! Kandidátusi disszertációddal (az udmurt irodalom történetéről – 1973-ban védtem meg, 1978-ban vitatták meg – nélkülem!) mennyi bajt, kellemetlenséget idéztél izsevszki barátaid fejére, F. K. Jermakov egzisztenciáját is elveszítette. De számodra sem veszélytelen az “igazat és a valódit” (József Attila szavai) megírni, hisz a Kádár-rendszer nem óhajt kellemetlenkedni a szovjeteknek, s bizonyos jelzések szerint a KGB is számontart, nem hiába nem kapod meg – a hetvenes évek közepén – a többször is megpályázott ún. Keldis-ösztöndíjat.”

A koncepció azonban már kialakult bennem, a szaporodó anyag rám-nehezült, a téma aktualitása vitathatatlan volt, s mindez kényszerítő erővel megindította a “kisebb uráli népek irodalma kialakulásáról” készülő mű munkálatait. – Ez a cím sokat elfed a lényegből, túlságosan szakszerű, szürke, bár korrekt. Korántsem csak a kisebb uráli népekről, s még kevésbé csupán az irodalmak geneziséről óhajtottam írni, sokkal inkább: a kis népek megmaradási szándékairól, lehetőségeiről, az identitástudat politikát, filozófiát, “lenini jóslatokat” is legyőző csodálatos erejéről, példáiról. Persze: megszabott keretekben. Hiszen élve élt, virágozott még a szocializmus, s csupán utólag jósokká (s ellenzékivé) avanszált politológusok, szociológusok mondták-írták évekkel később, hogy ők már Brezsnyev–Andropov–Csernyenko országglása idején tudatában voltak a világpolitikában bekövetkező tektonikus változásoknak. A kisebb szocialista országokban zavartalanul regnáltak a 2-3 évtizede hatalomba került helytartók, Magyarországon még további hosszú éveken át érinthetetlen s megzavarhatatlan volt Kádár János nimbusza.

Ilyen előzményeket követően s körülmények közepette íródott meg s készült el öt évnnyi munka után a disszertáció 1983-ban. (Védése 1984-ben történt, publikálására 1985-ben került sor.) A sziktivkari (a hatodik) Nemzetközi Finnugor Kongresszus érdeklődő résztvevői már kezükbe is vehették; olvasói bátor, újszerű könyvnek tartották, tucatnyi érdemi recenzió is méltatta, az MTA nívódíját is megkapta. Szóba került német nyelvű kiadása, de ez csak terv maradt. Bizonyos hiányérzetekkel (egyik-másik fejezetet illetően) magam is elfogadható s valamennyire időálló összegezésnek véltem, s a kor lehetőségeihez mérten szókimondónak is. Bibliográfiai részlete is viszonylag teljesnek, naprakésznek mutatkozott.

De ekkor már mozgott a föld, pontosabban: a Föld, fölpördültek az események, követhetetlen mennyiségben és gyorsaságban 5-6 év alatt

jóval több és lényegesebb történt a “nagypolitikában”, “világtörténelemben”, mint korábban évtizedek vagy még hosszabb időszakaszok alatt. Érdemek, folyamatok is pillanatok alatt megkoptak, megkérdőjeleződtek. Ki beszél ma már a “peresztrojka”-ról, a “glasznosztj”-ról, Gorbacsovról és Reaganról, hiszen éppen napjainkban Bush is belelépett már a kíméletlen, örökmozgó süllyesztőbe? S hova tűntek az értékek, a még oly tartósaknak, kikezdzhetetleneknek látszók is? A művészetek, a költészet, a humaniorák művelőikkel együtt. Szünetelnek, hallgatnak, lappanganak – az alkotók pedig? Vagy átvedlettek (többnyire gyenge) politikussá, vagy gyakorlati szakemberré, vagy meghasonultak a világgal s önmagukkal, de a többség – itt Keleten – a teljes létbizonytalansággal kénytelen szembesülni. Oda a hivatalos művészetnek kijáró s már-már megszokott rang, biztonság, kiváltságok.

Ezekben az időkben végképp bebizonyosodott, hogy ennek az évezrednek a végén a nemzeti-nemzetiségi-kisebbségi kérdés összemberi viszonylatban nemhogy nem oldódik meg, hanem a legkeményebb, leggyötrőbb, legreménytelenebb problémájává válik az emberiségnek. A “nagy nemzetek” évszázados ostobasága, önzése, erőszakossága; térképrajzolásának és történelemformálásának lelkiismeretlensége és botorsága végzetes tragédiába sodorhatja a világot. Hadd ne soroljam a földrészeket, az országokat, a népeket! A gránát egyformán robban és pusztít mindenütt, a békét-megértést pedig nem lehet álhumanizmussal, látszatintézkedésekkel, vállveregetéssel s konzervszállítmányokkal megteremteni.

Ezt bizonyította be számomra is az elmúlt 15-10-5-1 év, amelyeknek eseményeit finnugor irodalmárként is próbáltam nyomon követni, tanulságait levonni. Finnország mellett 1990 óta Magyarország, majd 1991-től Észtország is önállóvá vált, a Szovjetunió megszűnését követően a kisebb uráli népek az Orosz Köztársaságon belül államjogilag s perspektíváikat tekintve is más helyzetbe kerültek. De vajon milyenbe?

1985-ben Sziktivkarban még az amerikai és japán finnugristák is koccintottak a vezérszónokok szokvány-szocialista szólamaira, 1992. októberében a budapesti Finnugor Tanszéken viszont már “állami bűnözőnek” nyilvánította Lenint az Orosz Parlament Nemzetiségi Tagozatának (történetesen mordvin származású) vezetője. – A változást, sőt fordulatot azonban nem lehetett azonnal érzékelni, folyamatában sem áttekinteni; inkább zökkenőkben, váratlan eseményekben, kedvező és kedvezőtlen tendenciák együttesében is. De mindenképpen ellentmondásosan (akárcsak Kelet-Európa más országaiban). A különféle finnugor (nyelvű) irodalmakban, publikációkban egyre érzékelhetőbbé vált a szabadabb

szellem, gondolkodás, egyre több korábban “hétpecsétes titokra” derült fény; a legrejtettebb archívumokból is nyilvánosságra kerültek döbbenetes dokumentumok (amelyek voltaképp átívelik a teljes szovjet időszakot). A forradalom előtti időszak szereplői és írásai is ismeretessé váltak, a pogány és a pravoszláv múlt évtizedek óta feledésbe taszított emlékei is publicitást nyertek. De – hihetetlen mértékben – csökkenni kezdtek a publikációs lehetőségek, a könyvek, folyóiratok, lapok kiadvány- és példányszámai; évek óta alig bukkan föl új név, fiatal tehetség. Míg korábban a tematikai kötöttség anyagi biztonságot jelentett az alkotó részére, újabban, a fokozatosan adódó általános nemzeti és emberi szabadság jegyében ugyanő a szegénység, az alkotói kilátástalanság gondjaival küzd. Átmenetileg?

1989-ben több tucatnyian örömmel vettünk részt a finnugor írók nemzetközi találkozásán (s a Finnugor Írók Nemzetközi Szövetsége megalakulásán) Joskar-Olában, majd az újabb találkozón 1991-ben a finnországi Espoo-ban (s 1993-ban a magyarországi Egerben); de mindannyian tapasztaltuk, hogy a pontos, szakszerű, adatokban gazdag előadások, hozzászólások növekvő gondokról informálnak: a nemzetiségi-kisebbségi létet a terrorhoz hasonló keménységgel fenyegető nyomorról, anyagi ellehetetlenülésről. (Elsorvad a helyi könyvkiadás, nem lehet iskolákat, színházat fenntartani, stb.). Ezekre a riasztó perspektívákra különös erővel, segélykiáltásszerűen figyelmeztet a finnugor népek első politikai jellegű világtalálkozója, amelyet 1992. decemberében a komiföldi Sziktivkarban rendeztek meg.

Látszólag távolra sodródtam az Előszó műfajától s a könyv témájától. A lényegyet tekintve azonban nem. Megírt fejezeteim nem korrigálásra (persze arra is!), inkább kiegészítésre és folytatásra szorulnak. Leginkább a “periodizációs” rész. Az esetek többségében (a legtöbb uráli irodalomnál) korszakhatárnak jelzem a XX. Kongresszust (az 1956-tól 1960-ig tartó sávot), s onnan számítottam az ún. “mai irodalmat”. Nos, nyilvánvaló, hogy ebbe be- ill. közbeiktatandó az 1968–1970-es “évcsoport”, a Brezsnyev nevéhez és köréhez köthető “sztálini visszarendeződési” periódus, amelyet általános elkedvetlenedéssel, színvonalhanyatlással, elszürküléssel lehet jellemezni. Rendkívül sötét, jellem- és gerinctörő időszak ez, amely a nyolcvanas évek közepéig is eltart. (Döbbenetes a halálozási adatok tanulsága, a tehetségek pusztulása, hanyatlása, az új alkotó talentumok jelentkezésének elmaradása).

A nyolcvanas évek közepétől napjainkig tert egy olyan átmeneti periódus, amely talán a legélesebb cezúra is egyben a volt szovjet irodalmak történetében. Szembenézésre, lelkiismeretvizsgálatra kényszerülnek a tollművészei, s végezetül állást is kell foglalniuk. A tét gyakran: az addigi

teljes életút, a megalkotott életmű hitele, értéke. Politizálás – írói munka – hallgatás (újra készüléssel vagy a toll letételével) a közelmúlt, ill. a jelen alternatívái.

Nyilván a kilencvenes évek elejétől vagy közepétől kezdődhet vagy lendülhet neki a(z egykori szovjet nemzeti és) nemzetiségi irodalmak legújabb (jövendő) korszaka, ha lesz ilyen, s amely nyilván radikálisan elkülönül majd sok mindentől saját múltját illetően. De ne bocsátkozzunk jóslásokba!

Roppantul sajnálom, hogy nem áll módomban könyvem gazdagnak mondható bibliográfiáját kiegészíteni a legújabb évek adataival, fontos monográfiák, tanulmánykötetek, cikkek feltüntetésével, olyan évtizedeken át tiltott, elhallgatott vagy teljesen ismeretlenül maradt különleges szerzők műveinek megemlékezésével, amilyenek pl. a zürjén K. F. Zsakov és tanítványa, az USA-ban világhírűvé vált szociológus, Pityirim Szorokin.

Mégis bízom benne, hogy könyvem hiányai, fogyatkozásai ellenére, az irodalmat és a tudományokat lebecsülő kor ellenében is aktuális, amely jelenthet valamit a kis uráli népek számára. Az olvasók talán megérik belőle a szerző mély és őszinte vonzalmát a mostoha sorsú népek iránt, igényét, hogy minél alaposabban megismerje és megismertesse őket, műveltségüket a “nagyközönséggel”, s törekvését, hogy a voltaképp ismeretlen közösségekből a Földkerekség számontartott nyelvei és etnikumai közé emelhesse őket. Az uráli (finnugor) nyelvcsalád tagjai nincsenek egyedül, csak bízzanak magukban s figyeljenek egymásra.

Rosa Liksom novellái, avagy a marginalitás felől minden világosabban látszik?

KÁCZÁN SZILVIA

Rosa Liksom. Egy író, akinek a neve szinte mindenki számára ismerősen cseng Finnországban, akiről rendszeresen olvashatunk a folyóiratokban, sőt a legkülönbébb újságok pletykarovataiban is. Valaki, aki körül mindig történik valami nem hétköznapi, gyakran egyenesen botrányízű dolog, s akinek a műveiről mégis kevesebben és kevesebbet tudnak, mint ahányan és amennyit beszélnek róla. Ráadásul maga is mindent megtesz azért, hogy ez így is legyen. Álarcok, szerepek, tudatos botránykeltés, polgárpukkasztó nyilatkozatok rádiókban és újságokban egyaránt... Tulajdonképpen önmagát is tudatosan teremtette meg. Eredeti neve Anni Ylävaara. A Liksom név a svédből átvett szó, melynek jelentése: 'úgy, ahogy'. Művészi imágójához "az írói név, a lappság és a koppenhágai Christiania világából létrehozott egzotikus egyveleg, a napszemüveg mögé rejtőzés, az állandóan változó hajviselet, és a meghökkentő öltözködés mind-mind hozzátartozik" (Nevala 1989, 702).

Népszerűsége vitathatatlan. Műveit nemcsak Finnországban olvassák. Ezt bizonyítja az is, hogy a finn irodalomból készült műfordítások közül a legismertebbek közé tartozik. Az ismertségi listán az első helyen a Kalevala áll, ezt követik Mika Waltari írásai és Tove Jansson Muumin-sorozata, s rögtön ezután Liksom következik a sorban. Novellái és útirajzai megjelentek már többek között angolul, franciául, svédül és portugálul, folyamatban van műveinek izlandi, holland és orosz nyelvű fordítása. A magyar fordítás egyelőre még várat magára. Éppen emiatt nevét és munkáit csak meglehetősen szűk körökben ismerik nálunk.

Liksom első írásai a Suomi-lehtiben, a Helsingin Sanomatban és a Kallenterin 84 kiadványaiban jelentek meg. Első novelláskötete (Yhden yön pysäkki, 1985) gyors népszerűséget hozott számára. Majd sorra jelentek meg írásai (Unohdettu vartti, 1986; Väliasema Gagarin, 1987; Go Moskva Go, 1988; Tyhjän tien paratiisit, 1989; Roskaa, 1991; Bamalama, 1993).

Több helyen azt állítja, hogy egy kézen meg lehetne számolni azokat a szépirodalmi alkotásokat, amiket elolvasott, mivel élettapasztalatai az alsó kultúrából valók, ahol a könyvekbe mélyedésnél fontosabb a cselekvés. Következésképpen tagadja, hogy irodalmi hatásokat kapott volna bárhol is. Tényként ebből annyit mindenképpen elfogadhatunk, hogy irodalmat egyetemen nem hallgatott, viszont rengeteget utazgatott. 1977-ben Helsinkiben antropológiát, 1978-ban Moszkvában szociológiát tanult. 1982 és 1985 között hippik és alternatívok közösségében élt Koppenhágában. 1985-ben kutatómunkára indult Szibériába és Mongóliába. Néhány évvel később felkereste a kommunista Kínát, majd rá két évre a Texas állambeli Austint. A 90-es évek helyszínei Helsinkiben és Lappföldön. (Az író az észak-finnországi, mindössze nyolc házból álló Ylitorni nevű kis faluban született.)

A novellák és a regény mellett írt még filmforgatókönyveket (*Where is the Big North?*, 1987; *Mari*, 1987; *Hysteria*, 1993) és színművet (*Family Affairs*, 1993) is. A következő díjakkal jutalmazták munkájának elismeréseképpen: J. H. Erkko irodalmi díj (1985), Állami irodalmi díj (1986), Lapp megye irodalmi díja (1987) és az év Kiila díja (1991).

Liksomot nemcsak íróként tarthatjuk számon, de képzőművészként is. Rendszeresen nyílnak meg kiállításai sajátos technológiával készült képeivel. Könyvei borítóterveit és illusztrációit is maga készíti. Így történt ez Kreisland (1996) c. legújabb művével (és egyben legelső regényével) is, amely már borítóját tekintve is feltűnő jelenség a könyvesboltok polcain.

Mindezek mellett sajátos műgyűjtő hobbija révén is ismertté vált neve. 1972 óta ugyanis nemcsak rendszeresen ellátogatott az egykori Szovjetunióba, hanem utazásai során egyedülálló mennyiségű tárgyat vásárolt és gyűjtött össze a szovjet világ mindennapjaiból. Majd az egész gyűjteményt (kb. 1000 tárgyat) odaajándékozta a világ egyetlen, Tamperében található Lenin múzeumának.

Liksom fogadtatása

“Az írott szót manapság a kifejezés elsorvadásának és felhígulásának nagy veszélye, az informális társadalom modern mítoszai és az emberkép sztereotípiái fenyegetik. A hírközlés és a fogyasztás mítoszai uralják az emberi tudatot, alattomosabban mint valaha” (Waarala 1996, 8). Különösen nehéz feladat hárul a művészre, ha nem akar vagy a már jól bevált vagy az éppen aktuális irányzatok pusztá követőjévé válni. Rosa Liksom elkerülte ezt a veszélyt felismerve, hogy amikor “a szórakozás, a politika és részben a tudomány feladata a sztereotípiák, a mítoszok, a nyelvi konszenzus erősítése, az irodalom jobb, ha teljesen ellentétesen

működik” (Waarala 1996, 8). A tiszta egzisztencia, a lét perifériáin, nem pedig a tézisek és divatos elméletek papírízű világában mozogva hátat fordít a közmegegyezés nevében működő gondolkodási és viselkedési paradigmáknak.

A marginális túlzott kedvelése, a csak szélsőségekben gondolkodás gyakori vád az íróval szemben, s novelláit, illetve egyébirányú művészi tevékenységét, sőt egész egyéniségét leginkább a különös, furcsa és szokatlan jelzőkkel szokták illetni.

1993-ban az olvasói befogadást vizsgáló kutatást készítettek Jyväskylä-ben. 32 fiatal és 35 felnőtt kapta a kezébe Liksom egyik novelláját a Tyhjän tien paratiisit c. kötetből. (A novellák eredetileg nincsenek címmel jelölve, az azonosítás kedvéért Nainen, mies ja fileerausveitsi címmel látták el utólag.) Az olvasók előtt a novella írójának nevét sem tárták fel. Feladatuk többek között az volt, hogy elmeséeljék, milyen érzéseket és gondolatokat ébresztett bennük a szöveg első találkozás után. (Egy tipikusnak nevezhető liksoni történetről van szó, már az utólag kölcsönzött cím is árulkodó. Két hét házasság után a feleség egy halkéssel megöli a férjét, majd az egészet öngyilkosságnak tünteti fel, s így megkönnyebbülten lép ki az egyébként tényleg terhes kapcsolatból.)

Érdekes megfigyelés, hogy a kutatásban résztvevők többsége egybehangzóan felkavarónak nevezte a szöveget, elmondták, nem szeretik az ilyen hétköznapi realitású történeteket. Nem igazán tudták értelmezni a műben fellelhető ellentmondásos érzelmeket, s azt többnyire tisztátalannak, felkavarónak és rosszkedvre derítőnek minősítették. Ha a kötet valamely más novellája vált volna a recepciókutatás tárgyává, az eredmény közel azonos lett volna.

Hogyan ragadható meg a novellák szokatlansága? A marginalitás felől szemlélve a világot minden áttekinthetővé válik?

Liksom az elfogadott, a megszokott, és épp ezért biztonságot adó létmódok legszéléről szólalva meg, az ún. underground kultúra tabunélküliségét megvalósítva válik a megdöbbenés, a rebellió jelképévé. Írásai az ún. posztindusztriális társadalom posztmodern világának összekuszálódott mindennapjaiba vezetnek be, s ez – úgy tűnik – nem túl biztonságos terep.

A liksoni novella fő sajátosságai, avagy novella-e a novella?

Liksom munkái már-már olyan szinten állnak ellen a műfaj hagyományos (nemcsak a tradicionális-klasszikus értelemben vett novella) kereteinek, hogy felmerülhet a kérdés, nevezhetjük-e még novelláknak őket, vagy sokkal inkább prózatöredékekről, prózadarabkákról van itt szó. E kérdés párhuzamba állítható azzal a felmerülő másik problémával, hogy

lehet-e a novella ma időszerű, s hogy a századvégünket eluraló fixpont nélküliség érzését egyáltalán lehetséges-e a novella műfaji keretei között hitelesen közvetíteni. Persze nagyon nehéz eldönteni, hogy egy műfaj keretei meddig tologathatók, s hol kell már valami más, új műfajról beszélni.

Úgy tűnik, a novella műfaji határait tekintve is a perifériákra tévedt Rosa Liksom. Bár általában egy szereplő mond el egy történetet, ám szó sincs a klasszikus értelemben vett történetmondásról. A szereplők névtelenek, a cselekmény tulajdonképpen nem cselekmény, a történet nem előrehaladó, nem irányul semmire, kezdet- és végnélküli, a struktúra szintjén nyitott.

A novellák igen rövid terjedelműek (pl. a Bamalama kötet novellái általában 1-2 oldalasak), ám e néhány sorban világok tárulnak fel, egy sajátos életérzés szólal meg. A rövidség nem jár együtt formai merevséggel, tömörséggel, "a minden mondat hangsúlyos, pótolhatatlan és elhagyhatatlan" technikai eljárással. Sőt egyenesen azt is mondhatjuk, hogy minden mondat egyformán hangsúlytalan és akár el is hagyható. Az olvasás bárhol elkezdhető és bárhol be is fejezhető, a lezáratlanság érzése így is, úgy is megmarad.

Ugyanakkor az időelvű folyamatok bemutatása helyett az időtlenség, az idő relativitása vagy éppen jelentőség nélkülisége a jellemző. Így aztán óhatatlanul is felmerül a dekonstrukció fogalma a szövegeket olvasván, legalábbis annyiban, amennyiben "visszautasít bármiféle autoritatív vagy privilegizált olvasást; eloszlatja az objektivitást, a fölényt és a konszenzus illúzióját" (Pethő 1996, 43), s amennyiben a szöveg felületi jelentésrétegére ráépül, s azt ironikusan ellenpontozza egy másik réteg a textualitás jegyében. Azt persze korántsem lehet állítani, hogy Liksom novellái a dekonstrukció remek példái, hiszen – műveinek egyenletlenségéről lesz még szó a továbbiakban – nem minden szövegére jellemző ez a fajta textualitás, s nem tudatos írói módszerről van szó. A szövegek sem elég összetettek, a polifónia hiányzik. (Mindez persze Liksom spontán írói alkatából is adódik.)

Érdekes és még több megközelítési pontot ad az, ha nemcsak az egyes Liksom novellákat, hanem a kötetek egészét is megvizsgáljuk, hisz itt még egyértelműbb a szövegek közötti játék, az át- meg újraíródás.

Amikor a továbbiakban Liksom-kötetekről beszélek, akkor az Yhden yön pysäkki (1985), az Unohdettu vartti (1986), a Tyhjän tien paratiisit (1987) és a Bamalama (1993) c. köteteket értem ezen, s e sorból külön is kiemelem a legújabbat, mivel ez az, ami a színvonalát tekintve a leg-egyenletesebb, az írói módszerre, a narrációra nézve a legegységesebb, s

amire még inkább igaz, hogy kötet egészként is érdemes szemlélni, s ami a leginkább nevezhető posztmodernnek.

Ha ezt a kötetet végigolvassuk, akkor olyan szövegek halmazával szembesülhetünk, amelyek kiegészítik egymást, feleselnek egymással, felcserélhetők, ugyanarról a világról ugyanazt a korhangulatot, életérzést árasztják, s így egy hatalmas szatírává, posztmodern paródiává alakul át az egész világ, s az irónia a végletekig fokozódik. Ám erről a későbbiekben más összefüggésben még lesz szó.

Nézzük meg hát közelebbről, milyenek is ezek az imént említett Liksom kötetek és novellák!

Csak a kötet kap címet, a prózadarabok cím nélkül sorakoznak egymás után – ezzel is rombolva a szokványos struktúrát –, csak az egyes novellák első betűinek kiemelése (vagy még az sem) jelzi a szövegek határait. Néha a tartalomjegyzék segít az eligazodásban (Yhden yön pysäkki, Unohdettu vartti) azáltal, hogy a kötet végén a kezdősorokból címekeket kapva szerepelnek a prózatöredékek. Máskor azonban (Tyhjän tien paratiisit, Bamalama) a tartalomjegyzék sem segít, mert egyszerűen hiányzik, s az olvasó teljesen magára van utalva a szövegek kaotikus hálózatában.

Ha az egyes novellák nem is kapnak saját címet, annál nagyobb szerepe van a több szöveget összefogó fejezetcímeknek, illetve a kötetcímeknek. Az Yhden yön pysäkki című kötet négy fejezetcíme tematikailag csoportosítja a novellákat:

1. Steissi, kaivopiha, steissi (helsinki témakör, városi környezet)
2. Euroopan eteisaula (nemzetközi helyszínek, globálisabb problémák)
3. 67 astetta pohjoista leveyttä (lappföldi tematika)
4. Neljä variaatiota (erotikus témájú novellák).

S van egy mottószerű pár sor mindezek nyitányaként: “Kaikki on nasta, koska mikään ei ole tylsää.”

Az Unohdettu vartti című kötetben nincsenek fejezetcímek, e helyett van a kötet egésze elé írt néhány soros mottó: “Ilman sinua olen kuin mar-raskuun katkera pakkasyö.” A Tyhjän tien paratiisit című kötet elhagyja a tartalomjegyzéket, de vannak fejezetcímek (Kotimaat, Ulkomaat, Talous ja urheilu), amelyek szintén csak laza tematikai köteléket biztosítanak a szövegek között. Így van ez a Bamalama című kötet esetében is. Már a cím is fantáziánév, egy furcsa világ neve is lehetne. Az első fejezetcím szintén fiktív: Bamaloo (a loo bizonyára nem véletlenül került a címbe, az angol WC szó köznyelvi változataként). A kötet utolsó két római számmal jelölt novellája pedig, amelyek jóval hosszabbak, mint a többi

próza darabka, az Erikoisosasto már nevében is elkülönítő fejezetcímet kapta.

Ez az elkülönítés egyrészt terjedelembeli különbözőségükkel magyarázható, másrészt e novellák, ha lehet még fokozottabban a marginalitás mezsgyéiről szólnak meg, sajátos szadomazochista felhangjuk miatt. A kötetcímek absztrakt jelentésűek, vagy éppen fiktív nevek. Ezek – az úgynevezett fejezetcímekkel és mottókkal együtt – a majdnem-novellák sokaságából egy intertextuális majdnem-regényt hoznak létre.

Az elbeszélés módja és a nyelvhasználat sajátosságai Rosa Liksom prózájában

Az irodalom ún. sorskérdései között mindig ott szerepelt a kifejezés-mód megújításának, az új élménykörök megtalálásának és közvetítésének igénye mellett a nyelvi megújulás követelménye. Az írás megreformálásának kiváló módja lehet egy olyan nyelv megtalálása, amelynek jelentésrétegei még nincsenek konvenciókba merevedve. “Sokszor ez a meg nem szelídült nyelvi anyag, a köznapi beszéd konkrétsága valahol az uralkodó létmódok margóján – a kisebbség élményvilágában, egy másfajta értékrendszerben – lelhető meg” (Waarala 1996, 10). Liksom szereplői a társadalom perifériáján élnek, önmagukról beszélnek, és saját nyelvükön szólnak meg, ami szintén a marginalitást hordozza magában. A marginalitás jut szóhoz, s ezáltal a nyelv legalsó, periférikus regiszterei is.

Az első kötetben még kevésbé, de az ezt követőekben már egyre inkább az egyes szám első személyű elbeszélés mód a jellemző, s ezek a novellák azok, amelyek a legsikerültebbek, a leginkább liksumiak. A Bamalama szövegeiről már alapvetően az mondható el, hogy az elbeszélő a szereplő mögé húzódik, s így közelít egy sajátos világhoz. A szereplő-elbeszélő tulajdonképpen léteben nyilvánul meg. Létrejön egy már-már elbeszélőmentes forma, ahol is az elbeszélő úgy rejti el magát, hogy átveszi a fikcionális szereplő érzékelésmódját, hangját és kifejezőkészségét.

A nézőpont nem auktoriális, nem a történeten kívül és felülálló, hanem szubjektív és relatív.

A sajátos elbeszélés mód és a nyelvi megformáltság révén a megszólalók közelebb hozzák a tényleges befogadótól egyébként esetleg nagyon is távolálló világukat, legyen szó utcalányokról, börtönöket megjárt gyilkosokról, üres életet élő gazdag és sikeresnek mondott vállalkozóról, nőről vagy férfiről, fiatalról vagy idősebről. Így aztán állandóan jelen vannak a szövegekben a legválogatottabb szitokszavak és káromkodások. Megjelenik a helsinki szleng teljes választéka mind szókészletben, mind nyelvtani sajátosságaival. Így szólal meg pl. a Bamalama c. kötet második novellá-

jában egy olyan férfi, aki megjárta már a börtönt is az édesanyja meggyilkolása miatt, majd egy újabb gyilkosság révén kiszabadul, s új életet kezd új külsővel és névvel. Tisztes családapa válik belőle. Groteszk módon a férfi kiszabadulását lehetővé tevő gyilkosság pap áldozata Jézus Krisztushoz hasonlítatik, ugyanis halálával megmentett egy már majdnem végleg félresiklott életet. Groteszk történet, de még groteszkebbé teszi a mindenféle eufémizmustól mentes nyelvi megszólalás: “Faija lähti Tukholmaan ja jäi sille tielle, ja mutsi dokas ku sika. Sit yks aamu kun mä oon lähdössä duuniin se rupee soittaa turpaansa oikein sillai kunnolla. Se veti sitä virttä, mitä mä olin saanut kuulla skidistä asti, kuinka hänet hyljänneet ja kuinka vitun paljon hän on uhrautunut ja niin eespäin. Mun mitta tuli täyteen. Mä tempasin lihanuijan ja taoin sen pään paskaksi, siihen loppu sen huoran vikinät.” (Bamalama, 9).

A helsinki szleng mellett gyakori a lappföldi nyelvjárás használata az egyes prózatöredékekben. Példaként álljon itt az Unohdettu vartti c. kötet legelső novellájából egy részlet: “Olen mie monesti miettiny, että mikä mies mie oikein olen. Joku minussa on täytyny mennä päin helvettiä ko minusta tämmönen on tullu. Molen ollu aina umpimielinen ja viihtyny muista erihlään jo aivan pienenä. En mole koskaan tuntenu tarvetta puhua muut puhuu ko pantakosket ja molen vaiti. No vilkuileehan ne minua outo ilme naamala. En tiä mitä ajattelevat.” (Unohdettu vartti, 9). A beszélő tehát egy lappföldi férfi, aki önmagáról beszél a saját nyelvjárásában, a saját szóképzésével. A legbensőbb, szinte pszichiátriai jellegű komplexusok közvetlenül tárulnak fel előttünk pusztán azáltal, hogy a nyelv beszél.

“A nyelv kiindulópontja a beszédben – és még hozzá az ún. átlagember beszédében – rejlik. De amikor ez olyan szintre fejlődik fel, hogy az irodalmi kifejezés eszközévé válik, akkor paradox módon már nem beszéd, csak annak látszik. Ennek a tézisnek a megvalósítása az írótól kiművelt nyelvérzékét igényel” (Waarala 1996, 10). Ez az a nyelvérzék, ami Rosa Liksom birtokában van.

Marginalitás és irónia. A posztmodern paródia

Az eddigiekben többek között már volt szó arról, hogy Liksom novellái már-már olyan mértékben fenyegetik a műfaj kereteit, hogy szinte nem is nevezhetők novelláknak, s hogy ezek a prózadarabkák külön-külön, de még inkább szövegfüzért alkotva a kötetben belül valami sajátos életérzés sugallására képesek. Többször felbukkant már a marginalitás és a posztmodern kifejezés is. A továbbiakban épp e két fogalom felől próbálok meg Liksom műveihez még közelebb férkőzni.

Célom azoknak a jegyeknek a megragadása Liksom prózatöredékeiben, ill. prózatöredék gyűjteményeiben, amelyek kapcsán a posztmodern kifejezés itt egyáltalán szóba kerülhet. Elsősorban problémafelvetésre és nem a posztmodern felőli átfogó poétikai elemzésre törekszem. Elméleti háttérként jelölöm meg Linda Hutcheon A Poetics of Postmodernism című könyvét.

Rosa Liksom szövegeit olvasva – legyen szó benne akár az erőszak legkegyetlenebb formáiról is – nem “a tragikus társadalmi viszonyok miatti megdöbbenés” hangulata járja át a befogadót. A szokatlan stílus miatti zavarodottság is gyorsan elmúlik 2-3 novella elolvasása után. Amikor egy teljes kötetet is sikerült végigolvasni, még inkább megerősödik bennünk az a gyanú, hogy egy hatalmas paródia közepébe cseppentünk, ahol senkit és semmit nem kell halálosan komolyan venni, ahol bármi megtörténhet, s így semmi sem érhet bennünket váratlanul, ahol mindent áthat az irónia, és hatalmas szatírává válik az egész világ. Ez a fajta diskurzus a világgal (múlttal, társadalommal, művészettel egyaránt) posztmodern életérzésről árulkodik. Az iróniát mégsem úgy kell értelmezni, mint valami teljesen komolytalant!

Nem ilyen értelemben használja Umberto Eco sem a “game of irony” fogalmát, hanem annak a felismerésnek az eredményeképpen, mely szerint az irónia ma talán az egyetlen lehetőség arra, hogy komolyak legyünk. Az ellentmondások sokaságát is épp a világgal ironikus dialógusba bocsátkozva lehet a leginkább érzékeltetni. Így válhat az ironikus paródia teljesen posztmodern formává.

Posztmodern jellegzetesség a marginális kedvelése és a perifériákon mozgás is. Ennek háttérében tulajdonképpen az a felismerés áll, hogy kultúránk korántsem homogén monolit, hanem csak annak szeretnénk feltüntetni. A konvenciókon belüli ellentmondások épp akkor kezdenek láthatóvá válni, amikor a centrum átadja a helyét a marginálisnak. (Liksomnál is épp a marginalitás szólal meg, s ezért van az, hogy a megszokott centrumképzettel műhöz forduló befogadó zavarban érezheti magát.)

Centrális perspektívából szemlélve a világot társadalmunk alapvetően homogénnek látszik, vagyis olyannak, aminek van egy központi homogén magja (amit olyan fogalmakkal jelölhetünk, mint középosztály, heteroszexualitás, férfi, fehér, nyugat), s ezzel szemben létezik a másság, a deviancia, amit a központi egységes-azonos magtól elidegenített, eltávolított valami, azzal bináris oppozícióban, hierarchikus alárendelt viszonyban áll. Ha viszont decentrális perspektíva felől közelítünk a világhoz, és a marginalitás felől szemléljük társadalmunkat és kultúránkat, akkor megérezzük azt a posztmodern paradoxont, hogy a világra korántsem a központi azonosság – marginális másság oppozíció a jellemző, hanem

tulajdonképpen adva van egy decentralizált és nagyon is heterogén közösség (Hutcheon 1988, 57–59).

S épp emiatt nagyon találó Hannu Waarala Liksom olvasása közben felmerült gondolata, mely szerint a marginalitás felől szemlélve a világot minden áttekinthetőbbé válik (Waarala 1996, 10), s emiatt találok fontosnak a marginális nézőpont kiemelését Liksom írásaiban, hangsúlyozva azt, hogy mindez elsősorban nyelvi-poétikai eszközök (tehát a megszólalás hogyan-ja) révén érinti meg a befogadót, ezzel nem vonva kétségbe, hogy tematikáját tekintve is a társadalom perifériájára szorultak marginális, de nagyon is létező problémáira irányítja az író a figyelmet (úm. prostitúció, homoszexualitás, kábítószer- és alkoholfüggés, gyilkosság, öngyilkosság, a családon belüli nemi erőszak és más ún. családi tabuk, az erőszak legkülönbözőbb formái stb.).

A centrumon kívüliség, a centrumon túliság elkerülhetetlenül is csak a centrum fogalmával definícionálható, követeli és tagadja is azt. Ez egy újabb posztmodern paradox (Hutcheon 1988, 60).

Marginalitás tehát önmagában nem létezik, csak valamihez viszonyítva beszélhetünk perifériáról. Erre az ellentmondásra figyelmeztet Jacques Derrida is, amikor kifejti: “Én nem mondtam, hogy nem létezik centrum, hogy boldogulhatunk a centrum nélkül. Úgy gondolom, hogy a centrum egy funkció, nem pedig egy létező – valóság, de egy funkció. És ez a funkció abszolút nélkülözhetetlen” (Hutcheon 1988, 60).

Irodalom

- Dérczy 1987–1988: Dérczy Péter, Elbeszélés, nézőpont és metaforikusság. (Narrációs változatok az 1970–1980-as évek újabb magyar epikájában.) *Literatúra*, 1987–1988/4.
- Eskola 1996: Katarina Eskola, Nainen, mies ja fileerausveitsi. Miten Rosa Liksomnia luetaan? *Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja* 49. Jyväskylän yliopisto.
- Hutcheon 1988: Linda Hutcheon, *A Poetics of Postmodernism*. Cambridge.
- Nevala 1989: Maria-Liisa Nevala, *Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*. Keuruu.
- Pethő 1996: Pethő Bertalan, *A posztmodern*. Budapest.
- Saaristo 1987: Helena Saaristo, *Suomalaisia nykykertojia*. Helsinki.
- Waarala 1996: Hannu Waarala, *Marginaalista näkyy kaikki selvemmin*. Keski-suomalainen. 24.02.1996.

Suomen ja Unkarin kirjallisuudet vastakkain: kontrastiivinen lukukoe

TUOMO LAHDELMA

Komparatismi – kontrastiivinen tutkimus

Eri maiden kirjallisuuksia vertailtaessa puhutaan yleensä “komparatismista”. On kuitenkin tähdennettävä, että “komparatismilla ” ei tulisi ymmärtää mitä tahansa vertailua vaan nimenomaan vertailua positivismiin viitekehyksessä eli sen kulttuurintutkimuksen suuntauksen puitteissa, joka “komparatismiin” käsitteen on lanseerannut. Tällöin taustalla on pyrkimys käsittää kirjallisuus ikään kuin seuraukseksi jo olemassa olevasta kirjallisuudesta, ja nimenomaan sillä tavalla, että jo olemassa ollut teos on subjekti ja uuden teoksen tekijä on objekti. Tällaisen tutkimuksen julki lausuttuna tai implisiittisenä tavoitteena on tehdä selkoa *vaikutussuhteista* eri maiden kirjallisuuksien välillä.

Positivismilla ja sen myötä komparatismilla on edelleen oma vankka asemansa kirjallisuudentutkimuksessa – siitä huolimatta, että sen teoreettinen relevanttius kävi kyseenalaiseksi jo tämän vuosisadan ensimmäisinä vuosikymmeninä. Kun positivismiin sijalle astuivat kirjallisuustieteessä sellaiset suuntaukset kuin uskriittikki, formalismi ja strukturalismi, koki muutoksen myös se virike, jonka varassa teoksia vertailtiin toisiinsa – olivatpa sitten kysymyksessä samaan kulttuuriin tai eri kulttuureihin kuuluvat teokset. Enää ei oltu kiinnostuneita niinkään kirjallisuuden synnystä kuin siitä, millä tavoin yksittäinen kirjallinen teos elää osana kirjallisuutta tai vielä laajemmin: osana kulttuuria. Silloin kun positivismista irtautunut tutkija havaitsee samankaltaisuutta eri teosten välillä, hän on taipuvainen näkemään selitykseksi sen, että kyseessä on ihmisen tekemä asia eli, toisin sanoen, kaikessa kirjallisuudessa välttämättä läsnä olevat arkkityypit. Se, että joku mahdollisesti pystyy osoittamaan eri teosten välisten yhdenmukaisuuksien eli paralleelien piirteiden syyksi keskinäisen syysuhteen, ei uskriittikko-strukturalistin mielestä vie kirjallisuudentutkimusta tippaakaan eteenpäin. Ja sitä paitsi kausaalinen syysuhde, vaikutussuhde, ei missään tapauksessa voi selittää edes teoksen syntyä kuin korkeintaan osaksi, koska silloin kun uskriittis-

strukturalistisesti asennoituva tutkija vaivautuu pohtimaan kirjallisuuden syntyä, niin hän tähdentää sen kirjallisen konvention merkitystä, jota uusi teos jatkaa. Strukturalistisen näkemyksen mukaan kirjailija ei istu väsäämään teostaan pää jostain aikaisemmasta teoksesta humisten, vaan kirjailija valitsee ensin ilmaisutavan eli tarvitsemansa genren, ja syventyy sitten selaamaan genren ja, edelleen, kyseessä olevan konvention aineksia, ja näistä aineksista hän sitten valitsee sen raaka-aineen, joka palvelee hänen senkertaista kirjallista päämääräänsä. Mainion esimerkin strukturalistin näkökulmasta kirjallisuuden syntyyn tarjoaa Northrop Fryen klassinen tutkielma Miltonin *Lyciades*-runosta (vuodelta 1966).

Uuskriittis-strukturalistiselta pohjalta ponnistavaa vertailevaa tutkimusta ei paradigmaattisen selkeyden nimissä tulisi nimittää komparatismiksi vaan **kontrastiiviseksi** tutkimukseksi. Tämän tutkimuksen intohimona ovat eri teosten ja eri kirjallisuuksien suhteet toisiinsa, ja niin huomiota saavat yhtäläisyyksien rinnalla myös erot. Suomen ja Unkarin kirjallisuuksia on vertailtu tähän mennessä kahdelta kannalta: positivistiselta ja lukijakeskiseltä kannalta. Suomen ja Unkarin välisestä kontrastiivisesta kirjallisuudenhistoriasta ovat ensimmäisetkin luvut kirjoittamatta. Ja tämäkään artikkeli ei suinkaan pyri poistamaan tätä puutetta vaan on yksinkertaisesti vain kontrastiivinen lukukoe.

Suomen ja Unkarin kirjallisuuksien kehityshistoriaa

Kun alamme tarkastella kontrastivistin silmällä Suomen ja Unkarin kirjallisuuksia, tulee piirtää mahdollisimman seikkaperäinen kartta kahdesta eri maastosta siten, että samalla kun piirretään yhtä, ajatellaan toista, mikä itsestäänselvästi johtaa tiettyjen piirteiden tähdentämiseen. Koska kontrastivistille on olennaista lukea yksittäisiä ilmiöitä mahdollisimman runsaassa kontekstissa, ei peilinä käytetä ainoastaan vertailun toista osapuolta vaan myös niitä ilmiöitä, joiden osia molemmat vertailun osapuolet ovat. Suomen ja Unkarin kirjallisuuksia vertailtaessa tämä merkitsee esim. sitä, että tulee tärkeäksi valaista niitä molempia eurooppalaisen kirjallisuuden tai jopa eurooppalaisen kulttuurin osina.

Seuratkaamme hetken suomen kirjallisuutta ja Unkarin kirjallisuutta osana eurooppalaista kulttuuria. Pyrin valaisemaan nimenomaan niiden kehityshistoriaa. Tässä tarkoituksessa kiinnitän huomioni kulttuurisiin periodeihin. Tarkasteltaessa eri kulttuuristen periodien läsnäoloa toisaalta Suomen ja toisaalta unkarin kirjallisuudessa kiinnittyy huomio heti paikalla faasieroihin, seikkaan, jota tähän mennessä ei ole juurikaan valaistu. Rajoitin tässä vain tarkasteltavien kirjallisuuksien varhaisiin periodeihin, ja barokista lähtien tukeudun tarkastelussani pelkästään suomalaisen kulttuurin tiettyyn erityispiirteeseen.

Sekä Suomen että Unkarin kirjallisuus syntyi kristillisen kirkon leviämisen myötä. Unkari tuli kristillisen kirkon piiriin 1000-luvulla, Suomi noin sata vuotta myöhemmin. Selvää on, että kristillisen hartauselämän käynnistäminen ja ruokkiminen edellytti latinankielisten hartaustekstien siirtämistä kansankielelle. Unkarilaisen korkeakirjallisuuden varhaisin tunnettu edustaja *Ómagyar Mária-siralom* 1200-luvun lopulta tai 1200- ja 1300-lukujen vaihteesta on juuri tällainen teksti. Vastaavia suomenkielisiä tekstejä ei tunneta, mikä ei tietenkään merkitse sitä, etteikö niitä olisi ollut. Kerjäläismunkkien toiminta Suomessa, jonka muistoa folkloremmekin säilyttää, on epäilemättä tuottanut latinankielisestä runoudesta myös suomenkielisiä muunnelmia.

1500-luvulla kansankielisen kirjallisuuden asema vahvistui sekä Suomessa että Unkarissa. On tavanomaista ajatella tämän syyksi nimenomaisesti reformaatio, mutta eiköhän muutoksesta ole kuitenkin ensisijaisesti kiittäminen kirjapainotaitoa, siis sitä asiaa, joka suoranaisesti muutti kirjallisuuden tapaa olla olemassa. Toisin sanoen: hartauskirjallisuuden leviäminen kansankielisinä esineinä myös kirkollisten keskusten ulkopuolelle edellytti ensisijaisesti teknistä valmiutta, toissijaisesti kirkollista tahtoa hyödyntää tätä valmiutta. Tältä pohjalta voi ajatella, että kansankielisen kirjallisuuden aseman parantuminen ei edellyttänyt välttämättä uutta kristillistä kirkkoa vaan ainoastaan kirkon sopeutumista kirjallisuus-instituution muutoksiin.

Kirjallisuus-instituutiota kohdanneessa muutoksessa on kysymys ennen muuta siitä, että visuaalisen osa-alueen asema vahvistui auditiivisen kustannuksella. Keskiajan perintönä oli olemassa toisaalta trubadureja ja toisaalta koodeksien kopioijia. Edellisten kirjallinen päteminen riippui kyvystä muistaa ja esittämisen taidosta, jälkimmäisten taas oli hallittava lukemisen ja kirjoittamisen symboliset järjestelmät; edelliset kuuluivat pikemmin folkloreen, “kansaan”, hallittuihin, jälkimmäiset korkeakulttuurin, vallitsevaan ideologiaan, hallitsijoihin; edelliset viestivät puhumalla, jälkimmäiset kirjoittamalla. Olosuhteiden muuttumisen myötä kirjallisuus muuttui kopioijien ja heidän perillistensä: kirjallisen konvention tuntijoiden ja uudelleenkirjoittajien maailmaksi, kun taas trubaduurit ja heihin kytkeytyvät laulajat-lausujat eli jonglöörit ajautuivat marginaaliaan. Kirjallisuuden edellytysten muuttuminen on konkreettisesti seurattavissa vaikkapa Unkarin 1500-luvun kirjallisuuden keskeisen hahmon Bálint Balassin (1554–1594) lyyrisessä kehityksessä, missä trubaduuri ja kopioija taistelivat keskenään – kuitenkin siten, että visuaalisuus valtasi jatkuvasti alaa auditiivisuudelta. Erityisesti kirjallisuuden mahdollisuudet säilyä *muistamisesta ja esittämisestä riippumatta* tuleville sukupolville kohenivat – ja tähän toteamukseen itse

asiassa jo sisältyykin se, että kansankielisen kirjallisuuden nousu 1500-luvulla on osaksi näennäistä, ei muuta kuin vain kirjallisuuden uudenlaista tapaa olla olemassa. Tämän vaiheen keskeisenä saavutuksena muistetaan kansankielisen Raamatun julkaiseminen. Unkarissa tämä tapahtui 1590 (ns. Vizsolyi Biblia), Suomessa puolen vuosisataa myöhemmin: 1642.

Mutta 1500-luvun Unkarin kirjallisessa elämässä on toinenkin muutos, ja vieläpä kirjallisuuden kehityshistorian kannalta mitä huomionarvoisin. Siellä nimittäin syntyi alkuperäinen unkarinkielinen korkeakirjallisuus, millä ymmärretään kirjallisuutta suhteellisesti irrallaan suoranaisista kirkollisista päämääristä. Ensimmäisenä unkarinkielisenä itsenäisenä kaunokirjallisenä teoksena voidaan mainita Gábor Pestin (Aisoposta kääntävä ja mukaileva) faabelikokoelma vuodelta 1536, mutta ennen muuta unkarinkielisen kirjallisuuden itsenäistyminen tapahtui kuitenkin Bálint Balassin toiminnan myötä. Tämän mukaista on, että Balassi kanto kuolinvuoteellaan Esztergomissa vuonna 1594 mitä syvintä huolta kirjailijanimensä säilymisestä ja kirjallisen perintönsä jatkuvuudesta. Balassin karrierin myötä unkarilainen kirjailija oli, niin sanoaksemme, tullut karkoitetuksi paratiisista ja samalla: unkarinkielinen kirjallisuus oli syntynyt. (Ks. Thienemann 1931, 199–200.)

Itsenäisen suomenkielisen kaunokirjallisuuden synty oli Balassin aikana vielä kaukana. Täytyi tapahtua paljon muutoksia ennen kuin suomen kieli voitiin käsittää sopivaksi itsenäisen kaunokirjallisuuden välineeksi. Suomessa oli toki mahdollista luoda irrallista korkeakulttuuria, mutta tuolloin kielenä oli välttämättä suomi. Suomen kieli näytti determinoituneen pysyvästi kansankulttuurisiin ja kirkollisiin yhteyksiin. Tämän ajattelutavan vahvaa perinnettä osoittaa muun muassa se, että Kalevalaa on niin itsepintaisesti tulkittu pelkästään kansankulttuurin teokseksi ja Lönnrot vastaavasti pelkästään Kalevalan kokoajaksi – siitäkin huolimatta, että Lönnrot itse ei suinkaan salannut sitä, että Kalevala oli syntynyt hänen luovan kirjailijantoimintansa tuloksena (ks. esim. Hautala 1954, 118–120).

Suomen kirjallisuuden kehityskertomuksessa Balassin vastineeksi osoittautuu vuosisatoja myöhemmin toiminut Jaakko Juteini (1781–1855): vasta hänen valistushenkisissä kirjoitelmissaan 1800-luvun alussa suomen kieli uskalletaan asettaa itsenäisen suomenkielisen kaunokirjallisuuden välineeksi. Niinpä seuraavassa katkelmasta runossa *Laulu Suomelle* (1810) samaan säkeistöön mahtuvat sekä riemu kalevalaisen runouden perinteen jatkumisesta suomalaisena taidelyriikkana että valaistukseen kuuluva tiedon ja järjen kunnioitus:

*Opin teillä oppineita
Suomessa on suuria,
Väinämöisen kanteleita
täällä tehdään uusia;
valistus on viritetty,
järki hyvä herätetty.*

Kun Suomen ja Unkarin kirjallisuuksia tarkastellaan Euroopan kulttuurin osina, osoittautuu Suomen kirjallisuuden huomionarvoiseksi ominaispiirteeksi restauraation, ja sen myötä: varsinaisen barokin, puuttuminen. Unkarissa reformaatio sai pääasiallisesti sijaa kahdessa vaiheessa: luterilaisuutena 1520-luvulta alkaen ja kalvinistisuutena 1550-luvulta alkaen (ks. Bitskey 1996, 34–46). Aikaa myöten unkarilaisten protestanttisuus on saanut sisällökseen nimenomaisesti kalvinistisuuden: luterilaisuus on ajautunut marginaaliaan. Tämän kehityksen yhtenä perustana on se, että Saksasta tullut luterilaisuus sai Unkarissa aluksi sijaa ennen muuta saksalaisten keskuudessa, ja tämän mukaisesti se leimautui “saksalaisten” uskonnoksi (ks. Bitskey 1996, 57). Toisaalta käsitteet “unkarilaisuus” ja “kalvinistisuus” kytkeytyvät Unkarissa kulttuurisesti yhteen – siitä huolimatta, etteivät reformoidun kirkon juuret ole unkarilaisten kannalta sen kotoperäisemmät kuin luterilaisenaan. Tämä kytkentä on elänyt vahvana vaikkapa Endre Adyn identiteetissä. Vuodelta 1916 peräisin olevassa artikkelissaan *Az én kálvinistaságom* Ady puolustaa omaa kalvinistisuuttaan tulkitsemalla “kalvinistisuus” käsitteen siten, että se implikoi ennen muuta aitoa unkarilaisuutta, ei niinkään uskonnollisuutta: “olen ikivanha, kaikkein ikivanhimpia kalvinisteja, ja joskaan en ole voinut olla uskonnollinen, niin elämäni ja toimintani kuitenkin sisältyy kalvinistisuus eli – vaikka minä olenkin internationalisti –: mitä täydellisin unkarilaisuus” (Ady 1954, 371).

Ruotsin valtakunnan osana Suomi joutui reformaation piiriin samoihin aikoihin kuin Unkarikin eli heti sen ensimmäisinä vuosina. Mutta Suomea kosketti reformaation monimuotoisuudesta vain yksi suuntaus: reformaation ensimmäinen vaihe eli siis luterilaisuus. Unkarissa toteutui vastaukonpuhdistus yleiseurooppalaisen restauraation elimellisenä osana, kun taas Suomessa vastaukonpuhdistus jäi miltei täysin tuloksettomaksi. Suomessakin tosin tiedetään olleen 1500-luvun toisella puoliskolla pyrkimyksiä katolisen hegemonian palauttamiseen, mutta sen jälkeen, kun Uppsalan kirkolliskokous oli 1593 vakiinnuttanut reformaation tulokset, niille ei jäänyt enää mitään sijaa (ks. esim. Pirinen 1979, 57–58).

Suomella ei ole mitään Pázmányia, eikä vastaavasti myöskään mitään restauraatio-kirjallisuutta. Reformaation myötä Suomi, tai paremminkin: tuolloisen Ruotsin valtakunnan itäinen osa tuli sidotuksi evankelisuuden siteellä germaaniseen kulttuuriin. Restauraatian toteutumattomuus jätti tuon siteen pysyväksi. Tähän on tietenkin yhteydessä se jo edellä todettu seikka, että Suomessa ruotsin kieli ja korkeakulttuuri ovat kuuluneet yhteen.

Suomen kulttuurin kiintoisimpia erityispiirteitä on se itsepintaisuus, jolla se on sitoutunut vuosisatojen mittaan germaaniseen kulttuuriin ja samalla kääntänyt selkänsä latinalaiselle kulttuurille. Se, että Mikael Agricola välitti Suomen kirkolle luterilaisen uskonpuhdistuksen, on ainoastaan ensimmäinen askel, alku liitolle, joka on vuosisatojen mittaan uudistettu useaan otteeseen. Agricolan (1510–1557) toiminnan toistajiksi voidaan käsittää ainakin Henrik Gabriel Porthan (1739–1804) ja August Ahlqvist (1826–1889).

Porthan perusti suomalaisen humanistisen tutkimuksen nykyaikaisessa merkityksessä. Tämä tapahtui siten, että hän luopui ruotsalaisen tutkimuksen 1700-luvun valtasuuntauksesta ns. rudbeckiläisyydestä ja sen suomalaisesta muunnelmasta fennofiiliydestä ja ottikin johtotähdexeen saksalaisen valistuksen, tarkemmin sanottuna August Ludwig von Schlözerin toiminnan ja käsitykset. Tähän uuteen suuntaukseen sisältyi oppositio roomalais-katolilaisuutta kohtaan. Schlözer liitti katolilaisuuteen taikauskoisuuden ja epärationaalisuuden ja katsoi katolisen kirkon laiminlyöneen kansan sivistämisen ja sysänneen sen sen sijaan tylsyyteen. (Ks. Fürst 1928, 156–157.) Tämän mukaisesti Porthan esittää katolilaisuuden kaudesta suomalaisten sivistyselämässä varsin kielteisen arvion. Katolilaisuus oli tarjonnut uusia elementtejä ilman asianmukaista opetusta, mistä oli tuloksena kaaos: “mieletön uskontojen sekaannus”. (Ks. Lahdelma 1994, 53 ja 60.) – Ahlqvist puolestaan, kohottuaan 1800-luvun puolivälin paikkeilla Suomen kirjalliseksi johtajaksi, laati ohjelman suomenkielisen kirjallisuuden eurooppalaistamiseksi. Tässä ohjelmassa siksi “eurooppalaisuudeksi”, josta suomalaisen kirjallisuuden tuli ammentaa, katsottiin germaaninen, protestanttinen kulttuuri. Tässä ohjelmassa kulkivat käsi kädessä kielen kehittäminen ja kirjallisuuden kehittäminen. Suomen kielen kehittämisessä germaanisten kielten avulla nähtiin edellytykseksi sille, että myös kaunokirjallisuutemme voisi kehittyä germaanisten esikuvien pohjalta. (Ks. Lahdelma 1991 ja Lahdelma 1994.)

Unkarin kulttuurihistoriassa voi löytää vastineen Ahlqvistin toiminnalle suomenkielisen kirjallisuuden kohentamiseksi. Jonkin verran aikaisemman Ferenc Kazinczyn (1759–1831) pyrkimykset olivat

nimittäin varsin samansuuntaisia kuin Ahlqvistin. Myös Kazinczy asetti Unkarin kirjallisuudelle germaanisista esikuvia, ja myös Kazinczy piti kirjallisuuden kehittämisen edellytyksenä kielen kehittämistä. Lähempi tarkastelu osoittaa Ahlqvistin ja Kazinczyn välillä olevan muitakin huomionarvoisia paralleeliuksia. Molemmat olivat määrätietoisia vallankäyttäjiä, ja tämän mukaista on, että kummankin kirjailijankuvassa on tärkeällä sijalla kriitikontyö. Kumpikin oli oppositiossa aikakauden keskeisen kirjailijan, varsinaisen kirjallisen uudistajan, kanssa: Ahlqvist Kiven, Kazinczy Csokonain. Ja kummassakin tapauksessa nosti kriitikon takajaloilleen sama seikka: kansanomaisten elementtien käyttäminen korkeakirjallisessa asemassa.

Suomen kirjallisuuden germaaninen side näyttäisi selkeästi höltyvän vasta 1900-luvun alussa, ennen muuta Eino Leinon (1878–1926) toiminnan myötä. Leino peräänkuulutti aikaisempaa laaja-alaisempaa eurooppalaisuutta, ja tämän myötä hän kääntyi myös latinalaisen kulttuurin puoleen, ja toisaalta suhtautui kielteisesti sekä Suomen kansan suureen germaaniseen runoilijaan Runebergiin että hänet suomenkielisen kirjallisuuden poeettiseksi esikuvaksi asettaneeseen Ahlqvistiin. Kuten tiedetään, Leinon vastineeksi unkarilaisessa kirjallisuudessa asettuu Endre Ady (1877–1919). Ja nyt oli tultu myös vaiheeseen, jossa vastinilmiöt ovat samanaikaisia.

Hellaakoski – Weöres

Yhtä lailla antoisaa, jos kohta vielä työläämpää, on edetä pienempiin yksikköihin eli tarkastella eri kirjallisten konventioiden ja genrejen läsnäoloa Suomen ja Unkarin kirjallisuudessa. Tässä tapauksessa lähtökohtana ovat tietenkin yksittäiset tekstit. Tarkasteltaviksi valitut tekstit suhteutetaan ensin toisiinsa ja sitten laajempiin konteksteihin. Valitut tekstit toimivat portteina, joiden kautta astutaan sisään vertailtavina oleviin kulttuureihin. Periaatteessa tarkasteluun voidaan ottaa mitkä tahansa kaksi tekstiä, mutta kiinnostavimman ja antoisimman lähtökohdan tuntuvat tarjoavan kuitenkin ne tekstit, jotka ovat sillä tavalla samanlaisia, että niiden välityksellä kaksi eri kulttuuria ikään kuin joutuu samalle akselille. Tässä tapauksessa “samanlaisuus” tulee ymmärtää laajasti. Tarkastelun käynnistäväksi tekstien samanlaisuudeksi sopii hyvin myös niiden *aseman* samanlaisuus, eli tarkasteluun tulevat tekstit, jotka kulttuurinen konteksti osoittaa ekvivalenteiksi.

Houkuttelevana aiheena nousee mieleen esim. suomalaisen ja unkarilaisen romaanin kehityshistorian vertailu. Tällöin lähtökohdaksi tarjoutuu romaanin kehitystä yleensä koskeva tutkimus, jota on kertynyt viime vuosina todella runsaasti, ikään kuin muistokirjoitus-hengen ilmauksena –

nyt, kun romaani on eurooppalaisen indivin kriisin myötä joutunut luopumaan peruspiirteestään, hajoamaan postmoderniksi inter- tai epäindividualistiseksi lajiksi. Kiinnostavaa olisi kirjata vaikkapa vuosisadan alun romaanin piirteitä Suomessa ja Unkarissa – romaanin kuolinkamppailun ajalla, Mannin, Lawrencen, Joycen, Proustin, Kafkan romaanien synnyn aikoihin. Jättäydyn kuitenkin tällä erää lyriikan alueelle, ja otan tarkasteltavaksi kaksi laajaa lyyristä tekstiä 1950-luvulta: Aaro Hellaakosken *Satakieli*-sikermän (kokoelmasta *Sarjoja* vuodelta 1952) ja Sándor Weöresin runoelman *Az elveszített napernyő* (vuonna 1956 ilmestyneestä kokoelmasta *A hallgatás tornya*).

Hellaakosken ja Weöresin saattaminen näin samalle akselille voi vaikuttaa oudolta, koska 1893 syntynyt Hellaakoski tuntuu eri aikakauden runoilijalta kuin Weöres, joka – vaikka ei syntynytäkään kuin täsmälleen kaksikymmentä vuotta myöhemmin kuin Hellaakoski – oli luokiteltavissa vielä 1980-luvullakin unkarilaiseksi nykyrunoilijaksi (itse asiassa Weöres kirjoitti nuorekkaasti aina siihen saakka, kunnes kuoli v. 1989, 76 vuoden iässä). Kuitenkin kyseisten tekstien välillä on runsaasti yhtäläisyyksiä. Samankaltaisuutta on jo sekin, että molemmat tekstit ovat rikkaita, polyfonisia, emotionaalisesti laaja-alaisia tekstejä. Mutta runojen niiden yhtäläisyys ei rajoitu suinkaan tällaiselle yleiselle – ehkä kaikkia korkeatasoisia, laajoja lyyrisiä tekstejä yhdistävälle – tasolle vaan ulottuu hyvinkin konkreetteihin detaljeihin saakka.

Molemmat runot ovat täyttymyksen tekstejä. Hellaakosken runon lähtökohdaksi näyttäytyy kokemus ylitsevuotavasta kiitollisuudesta, jonka ilmaisemiseksi tekstissä siirrytään johdanto-osan jälkeen satakielen näkökulmaan. Runossa elämisen tarkoitukseksi näyttäytyy kiitollisuuden ilmaiseminen; Satakielen ahdistus -osassa tämä tulee myös eksplisiittisesti ilmaistuksi:

*... miksi en laulaisi antain?
Mitä minulle jäisi
mitä minusta jäisi
jos kiroan, en visertäisi?*

Weöresin runon lähtökohdaksi näyttäytyy vastaavasti oivallus kuoleminen, luontoon palautumisen voitollisuudesta: kuoleminen nähdään runossa paradoksaalisella tavalla mahdollisuudeksi säilyä ja säilyttää. Myös Weöresin runossa tämä tekstiä muovaava yllyke – tai strukturalismin kielellä ilmaistuna: runon struktuuri – motivoi ilmaisemisen laululinnun suulla. Mutta Weöresin runon laululintuna ei ole satakieli vaan keltarastas, jos kohta myös satakielellä on siinä oma tärkeä tehtävänsä (runon 20 säkeistössä imitoidaan satakielen laulua näyttönä jumalaisen läsnäolosta).

Siinä, kun kiitollisuuden ilmaiseminen näyttäytyy Hellaakosken runon perusstrategiaksi, Weöresin runossa samaan strategiaan päädytään *runon mittaan*, ja teksti päättyy lupaukseen:

*Most már ujjongva töltöm életem,
mint sárgarigó az erdei lombban:
míg le nem hull egy vén fatörzs elé,
harsányan énekel, majd megszakad belé!*

Weöresin runon laululintuna ei ole satakieli vaan keltarastas. Mutta myös satakielellä on siinä oma tärkeä tehtävänsä. Runon 20. Säkeistössä näet imitoidaan satakielen laulua näyttönä jumalaisen läsnäolosta:

*tövis közt fülemüle mint
fém-húr dönögve,
pár hangot szélbe hint,
majd csengettyú-füzér legyint
libegve és pörögve,
majd lassú fátyolként suhint,
majd árad fürtösen, dúskálva, könnyen*

Tältä kannalta on huomionarvoista, että Hellaakosken runon kaikki meditatiiviset osat ovat satakielen laulun imitointia: neljä säkeistöä sen kymmenestä stroofista.

Tekstin samankaltaisten struktuurien mukaista on, että lajiteoreettiselta kannalta Hellaakosken ja Weöresin runot ovat pitkälti yhdenmukaisia. Molemmat runot ovat ensisijaisesti oodeja. Mutta samalla, kun ne ovat oodeja, ne ovat myös hymnejä, ja paikoitellen niiden hymnisyys huipentuu, haltioituu dityrambisuudeksi.

Hellaakosken runossa on vahva tilinteon tuntu. Tapaamme siinä ihmisen elämänsä lopulla, koemme yhdessä hänen kanssaan kesää illasta seuraavaan aamuun saakka. Kesäyön motiivit korottuvat kiittämisen aiheiksi, ja lyyrinen minä kohtaa satakielen laulussa oman kiittämisen tarpeeseen pakahtuvan mielensä. Weöresin runon sisältämä ajallinen ulottuvuus, sen kerrottu aika, on verrattomasti pitempi: vuosien mittainen. Runon ajantarpeen määrää sen perusidea: seurata luontoon unohtuneen päivänvarjon maatumisen prosessi. Molemmissa teksteissä toimii eräänlainen kaksoisrakente. Hellaakosken kohdalla viitataan kaksoisrakenteella siihen, että siinä kuljetetaan rinnakkain satakielen edustamaa meditatiivista näkökulmaa ja muitten luonnonelementtien kautta toteutettua toiminnallista näkökulmaa. Nämä näkökulmat täydentävät selkeästi toisiaan, ja samoin on laita myös Weöresin runossa, jossa vastaavanlaisena kaksoisrakenteena on kaksoisjuoni, jossa seurataan toisaalta sateenvarjon, toisaalta sateenvarjon unohtaneen tytön vaiheita.

Juonellisen jakautumisen kohta vaatii huomiota myös symboliselta kannalta. Runon neito jättää päivänvarjon metsään siinä yhteydessä, kun hän itse astuu biologisesti ulos neitoudesta. Tämä nostaa esille sen, että päivänvarjo suojaa paitsi säteiltä myös katseilta. Päivänvarjo unohtuu siinä tilanteessa, jossa suojelun perimmäinen motiivi menetetään.

Hellaakosken kesäyön kuvaus on kymmenen runon sikermä, ja yhteensä siihen on tarvittu 239 säettä. Weöresin runoelma on vielä laajempi: se muodostuu 38 kymmenen säkeen mittaisesta jaksosta ja on siis yhteensä 380 säkeen mittainen. Hellaakosken runossa liikutellaan jatkuvasti näkökulmaa siten, että meditatiiviset jaksot edustavat satakielen näkökulmaa ja aktiivisemmat jaksot jakautuvat eri auktoreille. Tähän liittyy se, että myös runoelman rytmi muuttuu siirryttäessä runosta toiseen. Weöresin runon jaksottumisen määräävät ne poikkileikkauspinnat, joissa maatuvan päivänvarjon vaiheita seurataan, ja tämä merkitsee sitä, että runoelma jakautuu yhteensä kuuteen osaan, joista ensimmäinen on johdanto ja kuudes loppulaulu. Esittämistavaltaan molemmat runot ovat riimillisiä, siis ns. sidottua mitta, kuitenkin siten, että rytmi on koko ajan liikkeessä, muutoksen alainen. Täten molemmat runot ovat omissa kulttuureissaan konservatiivisia: ne edustavat sidottua esittämistapaa vaiheessa, jossa myös ns. vapaa mitta oli käynyt jo mahdolliseksi. Erityisesti Hellaakosken runon ilmestymiskonteksti oli sellainen, jossa oli jo vahva paine ilmaista muuten kuin riimin tukeman säännöllisen tavurytmin avulla.

Pyhään Teresaa siteeraava motto on sellainen, että se johdattaa myös Hellaakosken runoon: “Luulen, että Jumalan vähäisimpäänkin luomukseen, olkoon se sitten vaikkapa pieni muurahainen: on kätkeytynä paljoa enemmän kuin viisaat tietävät.” Molemmat runot ovat mikrokosmoksen apoteooseja. Ne julistavat vähäisinä pidettyjen elementtien elämisen-oikeutta ja ainutkertaisuutta ja asettavat ne samalla akselille suuren ja mahtavan kanssa. Weöresin runossa tämä todetaan esim. huomauttamalla (8. säkeistö), että “sormenmittainen tie ei ole lyhempi eikä typerämpi kuin Äärettömyys, ja sen suunnitelma on yhtä kätkeyty”. Hellaakoskelta voi poimia vastaavuuden vaikkapa “Surviaisten tanssin” lopusta, jossa todetaan, että “Surviaista olla ei saa./ Silti tanssillansa veisaa / hänkin...” Molempien runojen lopullisena näkökulmana on iäisyys ja äärettömyys, Jumalan näkökulma. Jos tätä määritellään tarkemmin, tulee esiin olennainen ero: Hellaakosken runossa Jumalan valtakunta näyttäytyy staattiseksi, Weöresillä taas dynaamiseksi. Weöresin runossa luonnonmukainen on luomistyön tulosta, ja siinä kuvataan luomistyön jatkumista. Juuri tämä selittää runon perustavan paradoksin: päivänvarjon hajoamisen näyttäytymisen voittokuluksi ja nimeämisen “luomisen päiviksi”. Ihmisen luonnonelementeistä kokoaman sivilisaation tuotteen

palautuminen luontoon toistaa luomistyötä, koska myös tässä prosessissa kuljetaan kohti luonnonmukaista. Ja myös kristillisyyks tulee Weöresin runossa vahvemmin esiin kuin Hellaakoskella, ennen muuta runon lopussa, jossa jumaluus näyttäytyy useana persoonana:

*mint nó-pillantás, játszik egy sugárka,
illanva megsimítja kedvesét,
ragyogva röppen elszunnyadt fiára,
míg örök mosoly dereng a világra,
vonulnak és hajolnak ívei
híg partok közt, Theatrum Gloríae Dei.*

Weöresin runossa jumaluuteen yhtyminen näyttäytyy luomisen toistumisena, luonnoksi tulemisena. Ihminen sinällään ei näytä kuuluvan tähän luontoon, mihin viittaa runossa “inhimillisen järjestyksen” erottaminen luonnon järjestyksestä ja haave rakastettuun yhtymisestä kuolleena, tomina. Hellaakoskella jumalaisen osaksi ei olla tulemassa vaan jo ollaan, ja tämän jumalaisen olemassaolon kuvauksessa herää henkiin vitalistinen “elämän meri” -ajattelu: minä on tosin vain “kupla, muuta en. / Olen tyhjä, muuta en. / Vain kuvastajana / olen, kuuntelijana.” Mutta toisaalta “Vain kupla pysyi, kesti / ja ylisti ikuisesti.” eli osana “elämän merta” minä on osa jumaluutta, sisällä iankaikkisessa elämässä. Tähän liittyy se, että Hellaakosken runossa *vesi* on erittäin keskeinen, verrattomasti keskeisempi kuin Weöresin runossa, jossa sen sijaan on tärkeä asema (päivänvarjoa hajoittavalla ja sen elementtejä liikuttelevalla) *tuulella*. Hellaakosken runossa ei ole inhimillisen ja luonnollisen kahtiajakoa, ja tämän mukaisesti sen hallitsevana miljöönä ei ole koskematon aarniometsä niin kuin Weöresillä vaan luonnonmukaista ja inhimillistä yhdistävä *niitty*. (Eri elementtien aseman selvittelyssä lainaan: viittaani oppilaani Anikó Illésin esitelmään Debrecenin yliopiston fennougristiikan laitoksen Suomen kirjallisuuden seminaarissa 5.12.1996.)

Runojen keskinäisen suhteuttamisen jälkeen tarkastelun tulee edetä lajien ja konventioiden suuntaan. Molemmat runot ovat uskonnollisia. Hellaakosken runossa jumaluus jää persoonattomaksi, ja siinä tähdentyy tämän persoonattoman jumaluuden läsnäolo luonnossa. Täten Hellaakosken runon voi luokitella panteistiseksi – toisin kuin Weöresin tekstin, joka – jo motollaan – tähdentää luonnon elementtien olevan luomistyön tulosta. Täten sen uskonnollisuus on osittain samankaltaista kuin Fransiskus Assisilaisen aurinkolaulussa, jossa runon minä kutsuu veljikkeeseen ja sisarikseen kaikkia niitä elementtejä, jotka ovat yhtä lailla luotuja kuin hän itse.

Hellaakosken runo liittyy suomalaisen lyriikan perinteessä ennen muuta luontoon uskonnollisella hartaudella suhtautuvaan konventioon.

Tässä suhteessa huomioon kiinnittyy esim. Hellaakosken välittömään edeltäjään ja aikalaiseen Helvi Juvoseen, erityisesti runoon *Pikarijäkälä* sekä Otto Manniseen, esim. runoon *Polku pieni*. Weöresin runo voidaan kytkeä unkarilaiseen perinteeseen esim. sen varassa, että siinä hyödyntyvät sekä oodin että hymnin konventiot. Tältä kannalta voidaan mainita vaikkapa József Attilan *Óda*, Adyn johdantoruno kokoelmaan *Vér és arany* sekä Bálint Balassin jumalarunot. Józsefin mainittuun tekstiin sekä Balassiin laajemminkin *Az elveszített napernyő* -runoa liittää myös sen jatkuminen muusta runosta verraten erillisenä, lyyrisen minän koordinaatit antavana loppulauluna.

Kirjallisuus

- Ady 1954: Ady Endre válogatott cikkei és tanulmányai. Sajtó alá rendezte Földessy Gyula. Magyar klasszikusok.
- Bitskey 1996: Bitskey István, Eszmék, művek, hagyományok (Tanulmányok a magyar reneszánsz és barokk irodalomról). Csokonai könyvtár 7. Debrecen.
- Fürst 1928: Friederike Fürst, August Ludwig von Schlözer, ein deutscher Aufklärer im 18. Jahrhundert. Heidelberg.
- Hautala 1954: Jouko Hautala, Suomalainen kansanrunoudentutkimus. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 244. osa. Helsinki.
- Hellaakoski 1977: Aaro Hellaakoski, Runot. Neljäs painos. Porvoo.
- Lahdelma 1991: Tuomo Lahdelma, August Ahlqvist ja Unkarin kulttuuri. In: Jaana Janhila (toim.): Kulttuurin Unkari. 9–41. Jyväskylän.
- Lahdelma 1994: Tuomo Lahdelma, Herder ja kaksi Porthania. Herder und die beiden Porthan. In: Suomi 75 vuotta. Specimina fennica. Tomus VI. Savariae.
- Pirinen 1983: Kauko Pirinen, 1500-luvun aatevirtausten tulo Suomeen. In: Suomen kulttuurihistoria I. 49–58. Porvoo.
- Suomen runotar. Viides, täysin uudistettu painos. Toimittanut Huugo Jalkanen et alii. Helsinki 1965.
- Thienemann 1931: Thienemann Tivadar, Irodalomtörténeti alapfogalmak. Minerva-könyvtár XXV. Pécs.
- Weöres 1970: Weöres Sándor, Egybegyűjtött írások II. Budapest.

Kétségek és kérdések számi növénynevek szemantikájában és etimológiájában

MÁTÉ JÓZSEF

Száznál is több azoknak a számi növényneveknek a száma, amelyek nem csupán egy növényt jelölnek.

1. Egyszerűbb a helyzet akkor, ha az adatközlő, illetve gyűjtő megad egy nemzetségnevet (genusnév), majd pedig egy másik forrás, egy másik adatközlő vagy egy újabb szójegyzék, szótár azon belül fajnévvel (species) is szolgál. E típus minden szempontból érthető, a jelentésszűkülés a tudományosság irányába mutat. De nem szükségszerűen. Egy növénynemzetségen belül is létezhetik az adott növénynemzetséget reprezentáló faj: azt látjuk környezetünkben legtöbbször, azt ismerjük, bár ez növényföldrajzi, éghajlati viszonyok függvénye. Míg számunkra a *Betula pubescens* 'szőrös nyír' vagy a *Betula pendula* 'bibircses nyír' jelenti a nyírfát, e fajok a legjellemzőbbek, addig egy lappnak a *Betula nana* 'törpe nyír'.

(1) *báidnorássi* ~ *báinnarássi*: 1. *Lycopodium*, korpafű, liekokasvi, Bärlapp: N(Kt) *baidno-raset*; K(Nj) *pajneras*; 2. *Diphasiastrum complanatum*, lapos korpafű, kangaskeltalieko, Gemeiner Flachbärlapp. – Ö. sz.: *báidnu* ~ *báinna* 'szín, festék' + *rássi* 'virág; lágyszárú virágos növény, melynek levele van (úgy tartják a lappok); fű, angyalgyökér'. – Sámmlahti két címszavának alaki és jelentésbeli elkülönítése (pontosabb a második adat) nem teljesen meggyőző. Nem tartom indokoltnak két különálló címszó feltevését. (Gen 2071, QL 13, ItkT 332, Sl 29.)

(2) *biel'lorássi*: 1. *Campanula rotundifolia*, kereklevelű harangvirág, kissankello, Glockenblume; 2. *Campanula*, harangvirág, kello, Glockenblume: N (Kt Kr P) *biel'l%rasse*. – Ö. sz.: *biel'lu* 'harang, csengő' + *rassi* 'virág, virágos növény'. (QL 20, N I: 164, Sl 42.)

(3) *čalbmemuorra*: 1. *Lonicera xylosteum*, ükörkelonc, lehtokuusama, Rote Heckenkirsche; 2. *Lonicera*, lonc (lonicer-cserje), kuusama,

Geisblatt (Lonicera): K *čilmmurr*. – Ö. sz.: *čalbmi* 'szem' + *muorra* 'fa'. – (Gen 2061, QL 318, ItkT 666, Sl 74.)

2. Azonos nemzetségnéven belül két különböző fajnevet közölnek az alábbi szócikkek:

(4) *assto* ~ *last#*: 1. *Salix phylicifolia*, tealevelű fűz, kültopaju, Zweifarben-Weide; vagy 2. *Salix myrsinifolia* = *Salix nigricans*, feketéllő fűz, mustuvapaju, Schwarz-Weide: S (J G) *last#*; 3. *Salix*, fűz, paju, Weide: S (Tys Hm) *lassto*; N (Park Jukkasj Talm Enon) *astuv asst ostu*; K (Im) *lusta*; [olyan kis fűz, mint *Salix glauca* (kékellő fűz) és *Salix myrsinites* (puszpángfűz)]. Összetételben: K (Pa) = \check{Y}^{-A} -*mu6rr^a*. – Talán egyeztethető fi. *lusto* 'fa évgyűrűje; kemény felületi réteg'. (Friis 533, QL 9, 187, 228, Lz 111b, 3279, Gr 398–9, ItkT 231, 323, SKES 315.)

(5) *álássuoidni*: 1. *Equisetum scirpoides*, valamilyen zsurló, hentokorte, eine Art Schachtelhalm; 2. *Equisetum limosum* = *Equisetum fluviatile*, iszapzsurló (tavi zsurló), järvikorte, Teich-Schachtelhalm. – Ö. sz. *álás* 'meztelen, csupasz' + *suodini* 'hólyagos sás; a sásfélék általános neve; fű, fűféle (pl. pászitfű), lágy szárú virágos növény, amely a lappok véleménye szerint levéltelen; mindenféle fű, amit vágni lehet és szénának lehet használni'. (Friis 16, QL 7, Sl 13.)

(6) *cuob'buuhuášši*: 1. *Equisetum arvense*, mezei zsurló, peltokorte, Acker-Schachtelhalm; 2. *Equisetum sylvaticum*, erdei zsurló, metsäkorte, Wald-Schachtelhalm: I *cuobbuuhoášši*. – Ö. sz. *cuábui cuob'buu* 'béka' + *hoášša* 'zsurló'. (SIMor 6, ItkE 258.)

(7) *fierbmerássi*: 1. *Vicia sepium*, gypébükköny (sövénybükköny), aitovirna, Zaun-Wicke; 2. *Vicia cracca*, kaszanyúgbükköny (kaszanyúg), hiirenvirna, Vogel-Wicke. – Ö. sz. *fierbme* 'háló' + *rássi* 'virág, virágos növény'. (QL 339, Sl 142.)

3. Nem ritka az sem, hogy két vagy több különböző növényt jelöl egy növénynév. Az adatközlők különbözőképpen nevezik meg a növényt, mert a névadó közösség természetismerete pontatlan. Ezért a nyelvész lappológus is kénytelen több adatot lejegyezni. Azonban a tévedésektől eltekintve kijelenthetjük, hogy ezek a növények valamiben hasonlóak: a méreteikben, a leveleik formájában, a bogyóik színében.

(8) *alitnásti*: 1. *Hepatica nobilis*, nemes (háromkarjú) májvirág, sini-vuokko, Leberblümchen; 2. *Gentiana nivalis*, havasi (hószéli) tárnics, tunturikatkerro, Schnee-Enzian. – Ö. sz. *alit* 'kék' + *násti* 'csillag'. (Sl 4.)

Mind a két növény kék virágú és csillag alakú.

(9) *bi(rnenmuörjie*: 1. *Rubus fruticosus*, vadszeder (földi ~, fekete ~), karhun vatukka, Brombeere; 2. *Vaccinium myrtillus*, fekete áfonya, mus-tikka, Heidelbeere (Blaubeere); 3. *Paris quadrifolis*, négylevelű farkasszőlő (varjúszem), sudenmarja, Einbeere; 4. *Arctostaphylos alpina*, havasi (nyári) medveszőlő, riekonmarja, Alpenbeerentraube; 5. *Vaccinium oxycoccos*, tőzegáfonya (kukojsza), karpalo, Moosbeere; 6. *Vaccinium uliginosum*, hamvas (mocsári) áfonya, juolukka, Moor-Heidelbeere. – Ö. sz. *bi(rne* 'medve' + *muörjie* 'bogyó, gyümölcs; varjúbogyó'. (Lz 5009: 2, Hk 322.)

(10) *cizz^{TM TM} tiugaĚ*: 1. *Pinguicula vulgaris*, lápi (mocsári) hízóka, sininen yökönlehti, Echtes Fettkraut; 2. *Campanula*, harangvirág, sinikello, eine blaue Glockenblume: I. – Ö. sz. *cizz^{TM TM} Ě* 'cinege' + *tiugaĚ* 'csengőcske'. (ItkE 241: 2, 5009: 2.)

(11) *jijletehmüjsie*: 1. *Frangula officinalis*, kutyabenge, korpipaatsama, Faulbaum; 2. *Daphne mezereum*, farkasboroszlán, näsiä, Kellerhals: D(Vfs). – Ö. sz. *jijledh* 'égő belső fájdalmat okoz' + *müjsie* 'vörös, mérgező bogyójú fa; farkasboroszlán; vékonykergű fa, nyír fanedve'. (LWfs 460, Hk 788.)

(12) *nüimmetesmuore*: 1. *Frangula officinalis*, kutyabenge, paatsama, Faulbaum; 2. *Daphne mezereum*, farkasboroszlán, näsiä, Gemeiner Seidelbast: D (Rör H O Vd Snå Fr V Vfs) *nüimmetesmuore*. – Ö. sz.: *nüimme* 'név' + *-tes* 'fosztóképző' + *muore* 'fa'. (Lwfs 1315: 2, Lz 4066: 20, Hk 981, 2.)

Mindkét bogyó mérgező, a farkasboroszlán halálosan (vö. 14. szócikk). Talán éppen ezért névtelen bogyó, névtelen fa, mert féltek tőle, s nem merték máshogy megnevezni.

(13) *svaalennjuoktjeme*: 1. *Gnaphalium norvegicum*, norvég gyopár, norjanjäkkärä, Norwegisches Ruhrkraut: D (Rör H Ov U O Mer V Fr Vfs) *sjaalennjuoktjeme*; S (J G) *sv#la-njuouhtjav*, *sv#la-n—kwt'sa*; 2. *Convallaria majalis*, májusi gyöngyvirág, kielo, Maiglöckchen: S (arj) *sv"lš-ñuokè)öw*; 3. [egy tavasszal először virágzó hegyi növény neve]: D (Vfs) *šw*ò—nâ"/kèt'£TM m*; 4. [egy fű neve, egy növény]: D (Tän Rör Vfs) *šv*ò—â"/kèt'£TM m*; 5. *Cirsium heterophyllum*, hófehérlevelű aszat, huopaohdake, Verschiedenblättrige Kratzdistel: S (J F G) *svala-njuoučau*; 6. *Hypericum quadrangulum* = *Hypericum maculatum*, pettyes (foltos) orbáncfű, särmikäs kuisma ~ särmäkuisma, Kanten-Hartheugewächse: S (Tys) *svala-njuovčau*. – Ö. sz. *svaale* 'sarki róka,

fehér róka' + *njuovčča-kč-:m* 'nyelv'. (Friis 698, QL 302, LWfs 2382, 2554, Lz 7213, Gr 1359, Hk 1277.)

Megfigyeléseim szerint a pontos névvel ellátott növények – főleg az 1.2.5. – elsősorban levelük miatt, a róka nyelvéhez való hasonlóság miatt kaphatták nevüket.

4. Az egymástól eltérő számi nyelvjárásokban megfigyelhető az előző eset fordítottja is: ugyanazt a növényt többféle számi név jelöli.

(14) *jaam'eme-muörjie*: *Daphne mezereum*, farkasboroszlán, näsiä, Beere von Kellerhals (Sedelbast): D (V). – Ö. sz. *jaam'eme* 'halál' + *muörjie* 'bogyó'. A növény valamennyi szerve a csípős ízű mezerin nevű méreganyagot tartalmazza. (Hk 754.)

5. A jó forrás, a jó adat az, ahol a név pontosan azonosítva van azzal a növényfajjal, amelyet jelöl. A témánk speciális volta miatt – egyelőre legalábbis – kénytelenek vagyunk elfogadni forrásaink adatait, amelyeket botanikus, számi növénytanos szakember nemigen ellenőrzött; és magam is csak nagyon óvatosan kockáztathatom meg a véleményformálást olyan esetekben, amikor a növénynév és a növényleírás nem fedi egymást.

(15) *bædnag-vadno*: *Chamerion angustifolium*, erdei deréce, maitohorsma, Schmalblättriges Weidenröschen: N (Of). – Ö. sz. *bæna* (gen.) 'kutya' + *vadno* 'orvosi angyalgyökér'. Nehezen fogadható el Qvigstad egyeztetése, inkább valamilyen angyalgyökérfajtát várnánk. (QL 48.)

(16) *gaica-kule*: *Chamerion angustifolium*, erdei (keskenylevelű) deréce, maitohorsma, Schmalblättriges Weidenröschen: S (Arj). – Talán a növénymegfelelést meg kellene vizsgálni, magam a fi. *vuohenkaali* 'kakicsvirág' (l. Rauhala) szóval vetném egybe. – Ö. sz. *gaica* 'kecske' + *kule* 'széleslevelű harangvirág'. (QL 83.)

(17) *staaluongraasie*: 1. *Chamerion angustifolium*, erdei deréce, maitohorsma, Schmalblättriges Weidenröschen: D (Rör Ov Fr V Vfs); 2. *Aconitum septentrionale*, északi sisakvirág, pohjanukonhattu, Sturmhut. – Ö. sz. *staaluo* 'óriás, manó, erdei csodalény, a lapp mesékben szereplő ostoba óriás' + *graasie* 'virág, virágos növény'. (QL 290, LWfs 2551, Hk 1241.) Az északi sisakvirág virága nagyon hasonlíthatna egy képzeletbeli óriás sapkájához.

6. Különösen meggondolkoztatóak a hapax legomenonként lejegyzett ránk maradt növénynevek. Az egy kutatópontról származó egyetlen adat is megőrzendő, noha használata – ha ugyan van – igen szűk körű lehet csak.

(18) *lamseh*: *Caltha palustris*, mocsári gólyahír, rentukka, Sumpf-dotterblume: D (V) *lamseke*. – Ismeretlen eredetű. (Hk 838.)

(19) *lujike*^{HK}: *Eriophorum*, gyapjúsás, niittyvilla, Wollgras: N (Suj). – Feltehetőleg a finn *luikko* 'hattyú' szóval hozható kapcsolatba. A hattyú fehér színén alapszik többek közt a *luikka*, *luikki*, *luike* 'gyapjúsás' elnevezés is. A SKES lapp szót nem említi, magam idevágó adatnak vélem, finn jövevényszóként. Rauhala alapján a *luikka* szó jelentése 'csetkáká' (*Eleocharis*, Sumpfsimse). (Lz 3570, SKES 306.)

(20) *urpin*: [valamilyen növény]: – K. Roppant bizonytalan adat. Talán a finn *urpiainen* 'zsezse' szó átvétele. A kismadár és egy fatönc gyökere térben közel lehetnek egymáshoz, s ebből adódhat a tévedés. Az adatközlő és az információ feljegyzője félreérthette egymást. (QL 227, ItkT 320.)

(21) *sk=“—*: *Anemone nemorosa*, berki szellőrózsa, valkonuokko, Windröschen: D (Vfs) *šk™ rr—*. – Talán skandináv jövevényszó, vö. *skare* 'hótakaró, hómező'. Egy növényt jelentő értelmesítő utótag elmaradhatott. Esetleg a sv. *skär* 'szirt, szikla, zátony' szó mellől kopott le az utótag. (LWfs 2433, Lz 7347, Hk 1164–5.)

A növénynevek eredetének kutatásában találkozunk hagyományos értelemben vett etimológiával és ún. névmagyarozással is. Az egyszavas növénynevek (*soahki*, *jokna*, *beachi*, *suppe*, *duopma*, *guossa* – vö. Máté 1994) esetében az etimont keressük, s arra adunk választ, hogy a vizsgált szó milyen elemekből áll, honnan származik a töve. Az összetett nevek (*čalbmemuorra*, *ruhtarássi*, *čäcinääpi*, *sáigovuolpu*, *vajálgeahtesnásti* – vö. Máté 1996, 114–115) vizsgálatában nem arra vagyunk kíváncsiak, hogy milyen eredetűek az ezeket a szavakat alkotó szóelemek, hanem arra, hogy vajon miért éppen ezekkel a szavakkal nevezték meg az adott növényeket. Az utóbbi módszer tehát a szemléletmódról ad tanúbizonyságot, a névadás mikéntjét, a névhasználat okát igyekszik feltárni. "Ez megmutatkozik az anyag tárgyalásmódjában is. Míg az etimológiai munkákban, szótárakban a jelölő, tehát az azonos tő (etimon) a rendező elv, itt a jelölt (denotátum) az" (Kiss 1984).

Így is maradnak teljes biztonsággal nem megfejthető etimológiák, ezért a szófejtő kénytelen beérni szelíd véleménynyilvánítással vagy éppen valamilyen, első látásra meghökkentő ötlettel, végső esetben az eredetkérdés nyitva hagyásával.

(22) *čuopmajas*: 1. *Empetrum nigrum*, varjúbogyó, variksenmarja, Gemeine Krähenbeere; 2. *Empetrum hermaphroditum*, valamilyen varjúbogyó, pohjanvariksenmarja, Zwitterige Krähenbeere: S (M Arj J F G)

*cuotm\$, tjuabmaa, tjuopm#, tš—öppm#; I čyemájas; K (Nä PA Nj Kld) čy'ömejaš, čĚmnos, čuōm'mjōš. – Talán egyeztethető a finn *suomus* 'pikkely' szóval. A tételbeli jelentésre nem találtam utalást a SKES-ben. Lehtiranta szerint közlappkori szó. (QL 322, Gen 179, Lz 429, Gr 1181, ItkE 476, MosS 118, Sl 94, SKES 1115–6, LR 199.)*

(23) *gaibbat*: *Solidago virgaurea*, közönséges aranyvessző, kultapiisku, Gemeine Goldrute: S (Sors) *gaibäk*. – Talán összevethető a finn *kaipaus* 'sóvárgás' szóval, valamilyen szimbolikus értelemben. (QL 79, Sl 147.)

(24) *s#rRk~*: *Alchemilla vulgaris*, közönséges palástfű, poimulehti, Frauenmantel: D (Rör Ov O Fr) *saarke, saark'ke, sarkeke*. – A szó talán a sv. *särk* 'női ing', no. *serk* 'id.' (< germ. **sarki*) átvétele lehet: a női ruhadarab (palást, ing, szoknya) alakja révén a növényt is jelöli (vö. m. *palást*, fi. *poimu* 'ránc, fodor', ném. *Frauenmantel* 'női kabát'). (QL 263, Lz 6135, Hk 1105, SKES 976, NEO 575, SEO 938–9.)

(25) *sTrommpuo*: [száraz, csomós nyír]: D (Vfs). – Talán skandináv jövevényszó, vö. sv., no. *strumpa* 'harisnya, csonk, maradék'. Alakilag mindenképpen egyeztethető, jelentésánál inkább vitatható. Merész asszociációval esetleg a harisnya csomóira lehet gondolni, a nyírfa göcsörtös ágai netán harisnyás lábakra emlékeztetnek. (LWfs 2379, Lz 7042, NEO 730, SEO 882.)

Az ebben a cikkben található szófejtések és névmagyarozatok is úgy olvasandók, hogy "valójában minden etimológia tovább finomítható, csi-szolható. Egyetlen etimológiai szótár vagy névtár cikkeit sem fogadhatjuk szentírásként. Ne azt olvassuk ki belőlük, hogy valamely szót vagy nevet így vagy úgy kell etimologizálnunk, hanem azt, hogy így vagy úgy lehet" (Kiss 1970, 20).

A számi növénynevek magyar növénynév-megfeleléseit e két nyelv szótárának hiányában közvetett úton kaphatja meg a kutató. Aki végzett már hasonló nyomozást, ismeri ennek a folyamatnak a buktatóit, zsákutcáit is. A szótárak szűkösebb botanikai anyagának maximális segítségével eleve nem számolhatunk, hiszen a szótárak évtizedekkel korábbiak, s az utóbbi esztendőök növénytani szakirodalma is jelentősen bővült. S mivel jelen esetben a vizsgálat a latin és a finn nyelvek közvetítésével is történik, Priszter Szaniszló *Növényneveink* című szógyűjteménye alapján bővíthetőnek, netán kiigazítandónak tartanám a finn–magyar szótárak növénynévanyagát is.

Lappföld flórájának jelentős hányadát említik tehát latin és finn nevekkel, vessük hát egybe példaként a *Rubus* 'szeder' nemzetségnévre

vonatkozó fajneveket. A Papp–Jakab-szótár szerint: *szeder* (*Rubus caesius*) '(sini)vatukka'; Papp István Finn–magyar szótárában: *vatukka* 'szeder, törpemálna'; *mesimarja* 'hamvas szeder'; a *sinivatukka* hiányzik, van viszont: *hilla* 'kétlaki/mocsári szeder'; *lakka* 'mocsári hamvas szeder'; *muurain* 'mocsári hamvas szeder'; *suomuurain* 'törpemálna, kétlaki/mocsári szeder'. Rauhala kezdeményező szójegyzékében: *Rubus vatukka (földi)szeder*; *Rubus arcticus mesimarja* ~ *hamvas szeder*; *Rubus caesius sinivatukka* ~ *hamvas szeder, kékbogyó, seregélyszeder*; *Rubus chamaemorus (suo)muurain, hilla, lakka* ~ *mocsári (hamvas) szeder, törpemálna*.

A felsoroltak egyenlenségeit megszüntetendő: a botanikai nómenklátúra szókincsét vagyis az újabb rendszerezéssel kapcsolatos elnevezéseket felhasználva a példában szereplő *Rubus* 'szeder' nemzetségnév említett fajnevei helyesen:

Rubus caesius: *sinivatukka* ~ *hamvas szeder (seregélyszeder, kék szeder)*;

Rubus saxatilis: *lillukka* ~ *kövi szeder*;

Rubus arcticus: *mesimarja* ~ *sarkvidéki szeder*;

Rubus chamaemorus: *lakka, hilla, (suo)muurain* ~ *törpe szeder*.

A számi növénynévanyagban előforduló szederfajok névmegfeleltetéseit igyekeztem ez alapján elvégezni.

Irodalom

Collinder 1977: Björn Collinder, *Fenno-Ugric Vocabulary*. Hamburg, 1977.

Collinder 1943: Björn Collinder, *Lappisches Wörterverzeichnis aus Härjedalen*. Uppsala, 1943.

Friis 1887: J. A. Friis, *Ordbok over det lappiske sprog med latinsk of norsk forklaring samt en oversigt over sprogete grammatik*. Christiania. (= Friis)

Genetz 1891: Arvid Genetz, *Wörterbuch der kola-lappischen Dialekte – Kuollan lapin murteiden sanakirja ynnä kielennäytteitä*. Helsingfors. (= Gen)

Grundström 1946: Harald Grundström, *Lulelappsk Ordbok 1–12*. Uppsala. (= Gr)

Hasselbrink 1981: Gustav Hasselbrink, *Südlappisches Wörterbuch I–III*. Uppsala. (= Hk)

Häkkinen 1983: Kaisa Häkkinen, *Suomen kielen vanhimmasta sanastosta ja sen tutkimisesta: suomalais-ugrilaisten kielten etymologisen tutkimuksen perusteita ja metodiikkaa*. Turku.

Hellquist 1925: Elof Hellquist, *Svensk etymologisk ordbok*. Lund. (= SEO)

Itkonen 1986–1989: Erkki Itkonen, *Inarilappisches Wörterbuch*. Unter Mitarbeit von Raija Bartens und Lea Laitinen. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae XX*, 1–3. Helsinki. (= ItkE)

Itkonen 1916 : T. I. Itkonen, *Lappalais-suomalaisia sanavertailuja*. JSFOu. 32: 1–145.

- Itkonen 1958 : T. I. Itkonen, Kolta- ja kuolanlapin sanakirja – Wörterbuch des Kolta- und Kolalappischen I–II. Helsinki. (= ItkT)
- Kärki 1974: Eino Kärki, Värrikuvakasvio. Porvoo–Helsinki.
- Kiss 1984: Kiss Jenő, Magyarország madarai. Az európai madarak elnevezései. Nyelvészeti Tanulmányok 28. Budapest.
- Kiss 1970: Kiss Lajos, Az európai névtudomány fontosabb eredményei. NytudÉrt. 70: 16–26.
- Lagercrantz 1926: Eliel Lagercrantz, Wörterbuch des Südlappischen Nach der Mundart von Wefsen. Oslo. (= LWfs)
- Lagercrantz 1939: Eliel Lagercrantz, Lappischer Wortschatz. Helsinki. (= Lz)
- Lehtiranta 1989: Juhani Lehtiranta, Yhteissaamelainen sanasto. MSFOu. 200. Helsinki. (= LR)
- Máté 1994: Máté József, A lapp növénynevek etimológiai problémái. FUD 3: 47–66. Debrecen.
- Máté 1996: Máté József, A számi nyelv összetett növényneveiről. CIFU 8/V: 113–116. Jyväskylä.
- Mosnikoff–Sammallahti 1988: J. Mosnikoff–P. Sammallahti: Pieni koltansaame-suomi sanakirja. Vantaa. (= MosS)
- Nielsen 1932–1956: Konrad Nielsen, Lappisk ordbok – Lapp Dictionary. Instituttet for sammenlignende kulturforskning I–IV. Oslo. (= N)
- Nielsen–Nesheim 1979: K. Nielsen–A. Nesheim, Lappisk (samisk) ordbok. Lapp Dictionary Vol. V. Supplement. Oslo.
- Priszter 1986: Priszter Szaniszló, Növényneveink. Magyar–latin szójegyzék. Budapest.
- Qvigstad 1893: J. K. Qvigstad, Nordische Lehnwörter im Lappischen. Christiania.
- Qvigstad 1901: J. K. Qvigstad, Lappiske Plantenavne. Nyt magasin for naturvidenskaberne. 1901: 302–326. (= QL)
- Rauhala 1970: A. Rauhala, Suomalais-unkarilais-latinalaista ja Latinalais-unkarilais-suomalaista kasvinnimistöä. Lahti.
- Rautavaara–Tuomola 1985: Toivo Rautavaara–Pirkkoliisa Tuomola (toim.), Hyötykasvit värrikuvina. Porvoo.
- Rédei 1986–1988: Rédei, Károly, Uralisches etymologisches Wörterbuch I–II. Budapest.
- Rotmaler 1976: W. Rotmaler, Exkursionsflora, Berlin.
- Sammallahti 1989: P. Sammallahti, Sa’mi-suoma sádnegirji – Saamelais-suomalainen sanakirja. Ohcejohka. (= Sl)
- Sammallahti–Morottja 1983: P. Sammallahti–M. Morottja: Säämi-suoma-säämi škovlasänikirje. Helsinki. (= SlMor)
- Schlachter 1958: Wolfgang Schlachter: Wörterbuch des Waldlappendialekts von Malå und Texte zur Ethnographie. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 14. Helsinki.
- Suomen Luonto: Kasvit 1–3. Päätoimittaja: Seppo Vuokko. Amer-yhtymä Cy Weilin + Göös. Mohndruck Graphische Betriebe GmbH, Gütersloh, 1994.

- Toivonen, Y. H.–Itkonen, E.–Joki, A. J.–Peltola, R.: Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VI. Lexica Societatis Fenno Ugricae XII. 1–6. Helsinki, 1955–1978. (= SKES)
- Torp 1919: Alf Torp, Nynorsk etymologisk ordbok. Solo. (= NEO)
- Väänänen 1989: Heikki Väänänen, Uusi värikuvakasvio. Porvoo.

A mordvin helynévkutatások története

MATICSÁK SÁNDOR

1. A Középső-Volga-vidék többezer éves történelme során számos népcsoportnak adott otthont, aminek nyomait a helynévkincs a mai napig megőrizte. Az itt felbukkant, letelepedett népeket, néptörödékeket két fő csoportba lehet sorolni: az elsőbe a ma már nem létező népek (az ún. volga-okai népesség, balti, iráni törzsek), a másodikba pedig a térségben ma is jelenlévő etnikai csoportok (mordvin, orosz, törökségi népek) tartoznak.

A helynévtan sokat segíthet e vidék történelme vitás kérdéseinek megoldásában, nem véletlen tehát, hogy az etimológiai kérdések fontos szerepet töltenek be a mordvinföldi helynévtanban. Sajnos azonban, a névgyökök megfejtési kísérleteit sokszor csak megfontolt kritikával fogadhatjuk el. Ezek a próbálkozások nem egyszer megrekednek a népetimológia szintjén, nem veszik figyelembe a mordvin nyelvtörténet tényeit, a finnugor nevek orosz adaptációjának szabályait, az erza és moksa különbségeit, a hangtani megfeleléseket stb. Számtalanszor gondot okoz a mordvin nevek cirillbetűs lejegyzése is, például a moksa szóvégi veláris redukáltjának visszaadása vagy a szibilánsok palatalizáltságának jelölése. Sajnos, ezek a téves vagy részben helytelen etimológiák "láncreakciószerűen" bukkannak fel újra meg újra az egyes szerzők műveiben.

A mordvin helynévtani kutatások alapját a településnevek alkotják. Habár ma is folyik Szaranszkban módszeres nyelvjárásgyűjtés, ezek anyagait néhány év elteltével rendszeresen megsemmisítik. A mikrotoponimák közül legfeljebb néhány példát használnak fel munkáikban a kutatók. Áttekintésemben ennek megfelelően elsősorban a településnévkutatás bemutatására helyezem a hangsúlyt.

2. Az elmúlt évszázad végének, e század elejének cári birtokösszeírási könyvei – a korábbi időszakoktól eltérően – már igen nagy mennyiségben

közölnek mordvinföldi településneveket is.¹ A közelmúltban jelent meg az Alatiri járás 1671-es birtokösszeírása², amely mintegy félezer településnevet tartalmaz.

Jelentős kezdeményezés fűződik egy orosz szerzetes, Nyikolaj Barszov nevéhez, aki 1891-ben kéziratos térképet készített a Középső-Volga-vidékről. A térképen – amely jelenleg a helsinki Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskus archívumában található – 685 név (543 településnév, 142 folyónév) szerepel, s a cári Oroszország Nyizsegorodi, Rjazanyi, Tambovi, Penzai, Szimbirszi, Szaratovi, Voronyezsi és Vlagyimiri területe névanyagának egy részét tartalmazza, elsősorban a mordvinok lakta területekről. A térképen feltüntetett településnevek tekintélyes hányada (270 név) mordvin eredetű.³

A tudományos igényű névtani kutatások első lépéseként egyes tudósok – orosz toponimikai vagy általános névtani munkáikban – kísérletet tettek

¹ Материалы для географии и статистики России: Воронежского губерния. Санкт-Петербург, 1862; Пензенская губерния I–II. Санкт-Петербург, 1867; Рязанская губерния. Санкт-Петербург, 1860; Симбирская губерния I–II. Санкт-Петербург, 1868.

Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года: XXV. Нижегородская губерния. Санкт-Петербург, 1901; XXX. Пензенская губерния. Санкт-Петербург, 1903; XLII. Тамбовская губерния. Санкт-Петербург, 1904.

Списки населенных мест Российской империи по сведениям 1859 года. XXXVIII. Саратовская губерния. Санкт-Петербург, 1862; Списки населенных мест Саратовской губернии. Саратов, 1911; Список населенных мест Нижегородской губернии. Нижний Новгород, 1911; Список населенных мест Пензенской губернии. Пенза, 1869; Список населенных мест Самарской губернии. Самара, 1900; Список населенных мест Симбирской губернии. Симбирск, 1863; Список населенных мест Симбирской губернии. Симбирск, 1913.

Справочная книга по Пензенской губернии на 1894 год. Список населенных мест Пензенской губернии. Пенза, 1894.

Сборник статистических сведений по Саратовской губернии I–V. Саратов, 1883–1886.

² Переписная книга мордовских селений Алатырского уезда 1671 года. Саранск, 1979.

³ Матичак, Шандор: Ономастический анализ мордовской карты XIX века. CIFU 7/3C: 81–86. Debrecen, 1990.

néhány mordvin, ill. mordvinföldi helynév megfejtésére.⁴ Századunk ötvenes-hatvanas éveiben az egyik legrégebbi mordvinföldi réteg, az ún. volga–oka népesség eredetéről bontakozott ki komoly vita A. K. Matvejev és B. A. Szerebrennyikov között⁵, s mindkét tudós elsősorban a helynévtan eredményeire támaszkodva érvelt. Olyan mordvinföldi folyónevek kerültek szóba a vita során, mint *Juzga, Luńga, Ožga; Aťma, Lośma, Luhma, Laśťma; Viša; Šadim, Kuldim* stb. Ezek a nevek olyan szuffixumokat tartalmaznak (-*da*, -*ga*, -*ma*, -*sa*, -*ša*, -*va*, -*za*, -*ža*, -*im*), amelyek nemcsak a Volga–Oka medence folyóneveiben fordulnak elő,

⁴ Никонов, В. А.: История освоения Среднего Поволжья по материалам топонимии. Вопросы географии 50 (1960): 172–194; Неизвестные языки Поочья. Вопросы языкознания 1960/5: 89–95; Славянский топонимический тип. Вопросы географии 58 (1962): 17–33. Попов, А. И.: К вопросу о мордовской топонимике. Филологические доклады на конференции по вопросам финноугорской филологии в Ленинграде в 1947 г. Ленинград. 1948. 2: 203–230; Основы топонимического исследования. Всесоюзная конференция по топонимике СССР (1965 года). Тезисы докладов и сообщения. Ленинград, 1965. 5–9.

⁵ Матвеев, А. К.: Субстратная топонимика русского Севера. Вопросы языкознания 1964/2: 64–83; Структурно-морфологические типы Севернорусской субстратной топонимии. Питания ономастики. Киев, 1965. 130–141; Есть ли древнепермская топонимика в Заволочье? СФУ 1 (1965): 207–211; Некоторые вопросы лингвистического анализа субстратной топонимии. Вопросы языкознания 1965/6: 3–15; Дофинно-угорская гипотеза и некоторые вопросы методики топонимических исследований. СФУ 3 (1967): 139–151; Происхождение основных пластов субстратной топонимии русского Севера. Вопросы языкознания 1969/5: 42–54; Взаимодействие языков и методы топонимических исследований. Вопросы языкознания 1972/3: 76–83; Этимологизации субстратных топонимов и моделирование компонентов топонимических систем. Вопросы языкознания 1976/2: 58–73. Серебренников, Б. А.: Волго-Окская топонимика на территории Европейской части СССР. Вопросы языкознания 1955/6: 19–31; О взаимодействии языков (Проблема субстрата). Вопросы языкознания 1955/1: 7–25; О методах изучения топонимических названий. Вопросы языкознания 1959/6: 36–50; О взаимосвязи языковых явлений и их исторических изменений. Вопросы языкознания 1964/3: 19–31; История мордовского народа по данным языка. Этногенез мордовского народа. Саранск, 1965. 237–256; О гидронимических формантах -*ньга*, -*юга*, -*уга* и -*юг*. СФУ 2 (1966): 59–660; Почему трудно разрешить проблему происхождения верхних слоев севернорусской гидронимии? Вопросы языкознания 1970/1: 44–59.

hanem távolabbi területek hidronimái (Moszkva, Ivanovo, Jaroszlav, Kosztroma, Vologda, Szmolenszk, Rjazany, Nyizsnyij Novgorod térségében, valamint a Mari és Komi Köztársaságban) is hordozzák ezeket az elemeket. Ez a típus alkotja Észak- és Közép-Oroszország folyóneveinek legrégebbi rétegét. A két tudós vitájában megnyugtató eredmény nem született, Szerebrennyikov az ún. Volga–Oka népeességhez kötötte ezeket a neveket, míg Matvejev a finnugor eredetet tartotta valószínűnek.

3. A mordvin településnevek vizsgálatának legterjedelmesebb forrása I. K. Inzsevatov toponimikai szótára.⁶ A szótár a mai Mordvin Köztársaság 1560 településnevét tartalmazza, ábécérendes felsorolásban. Az egyes címszavak után a szerző közli a települések nem hivatalos (mordvin) nevét is – ha van ilyen. (A szótár összesen 378 település nem hivatalos nevét, neveit tünteti fel. Ebből 57-nek két, 6-nak pedig három neve van, így összesen 447 nem hivatalos név kapott helyet a szótárban. A nem hivatalos neveknek ez a jegyzéke igen értékes forrásul szolgál a kutatások számára.) A szócikk a név, nevek után településtörténeti információkat közöl (az alapítás éve, körülményei, az évkönyvekben, levéltári forrásokban való felbukkanás, a falu nagysága stb.), majd a szerző megadja a név etimológiájára vonatkozó ismereteket. Sajnos, a szótár legnagyobb hibája éppen ebben a részben rejlik: az etimológiákat csak erős fenntartásokkal fogadhatjuk. Inzsevatov sok esetben nem tesz különbséget a népetimológia, a tudománytalan feltételezések, ill. a nyelvtörténetileg megalapozott eredmények között. A másik kritikával értékelhető eljárás a személynévi eredetű helynevek magyarázatában figyelhető meg, a szerző sokszor bizonytalan: a település egykori előljárójának nevét többször mechanikusan tekinti a névadás kiindulópontjának.

A szótár legnagyobb erénye forrásjellege. Mivel a különböző településnévjegyzékek⁷ adatai esetlegesek, gyorsan változnak, nem ritkán politikai céloknak vannak alárendelve – s ebből adódóan sok esetben névtanilag használhatatlanok, mivel csak a kolhozok nevét adják meg, az oda tartozó falvakét nem –, ezért (hiányosságai ellenére) Inzsevatov művét tekinthetjük a névtani kutatások egyik forrásművének.

⁶ *Инжсватов, И. К.*: Топонимический словарь Мордовской АССР. 2. издание. Саранск. 1987.

⁷ СССР. Административно-территориальное деление 1987 года. Москва, 1987; РСФСР. Административно-территориальное деление на январь 1986 года. Москва, 1986; Мордовская АССР. Административно-территориальное деление 1986 года. Саранск, 1986.

A mordvin eredetű helynevek etimológiai vizsgálatában úttörő szerepet tölt be D. V. Cigankin munkássága. Nevéhez több mint félszáz etimológia közreadása fűződik (*Ařemar, Bajeńbuje, Čapamo, Ínelej, Iklej, Imerka, Ingeńer, Insar, Ka'ga, Kačelaj, Kańguši, Kajmar, Kargalejka, Kečenbije, Keretino, Kilemari, Kiml'aj, Kovil'aj, Kuški, Kuženka, Kudl'aj, Kuvaj, Leplejka, Lepjevo, Marl'aj, Marsola, Načenali, Novlej, Novoklejka, Nerlej, Pängelej, PeRl'aj, Pičemorga, Pišl'a, Pišl'aj, Piřerka, Pičalovka, Pičepolonga, Pičauri, Pičevka, Pičinguši, Pičpanda, Pimbur, Pluksovo, Sambur, Suzgare, Šijali, Šajguši, Šuvari, Šuvarlej, Tarasbuje, Telimerki, Terizmorga, Tumalejka, Tumola, Urmar, Verakuši, Vodol'aj* stb.), s őt tekintetjük a mordvin toponománsok legtermékenyebb kutatójának. Cigankin a toponománsok kategóriájába a településnevek alaptagjait sorolja, több tanulmánya⁸ foglalkozik a *lej/aj* 'folyó', *vel'e/vel'ä* 'falú', mE *bije/bijo/bujo* 'nemzetség, törzs (szállásterülete)', *kužo/kužä*, 'erdei tisztás', *erke/ärkä, järkä* 'tó', *mar* 'halom, sírhalom', *morgo/morgä* 'irtás; új település', *nal* 'liget', *ńer/ńär* 'fok, hegyfok, torkolat', *pando/pandä* 'magaslat, domb', *pora* 'berek, liget' mE *pulo* liget', *řel'im* 'téli szálláshely', *ur* 'domb' stb. földrajzi determinánsokkal.

Cigankin nyomán tanítványa, a mordvinföldi névtan ígéretes tehetsége, N. V. Kazajeva is ezen az úton halad, több cikke⁹ taglalja a földrajzi determinánsok és toponománsok kérdéseit, ráadásul bőséges mikrotoponimikai anyagon is. Véleményem szerint a toponománsok mechanikus leírása ugyanakkor leegyszerűsíti a mordvin eredetű nevek etimológiai kérdéseit. A mordvin névrendszer legnagyobb csoportját a

⁸ Цыганкин, Д. В.: Из наблюдений над структурными особенностями топонимов на территории Мордовской АССР. ТМНИИ 36 (1969): 174–191; Мордовская архаическая лексика в топонимии Мордовской АССР. Ономастика Поволжья 4 (1976): 167–171; Русско-мордовские межъязыковые контакты (на лексическом уровне). ТМНИИ 61 (1981): 3–18; Топонимическая система мордовских языков. Лексикология современных мордовских языков. Саранск 1983. 161–173; Лексико-семантическая характеристика отдельных пластов топонимической системы МАССР. Ономастика Поволжья 1986: 4–20; Память земли. Саранск, 1990.
⁹ Казаева, Н. В.: Топонимообразование в бассейнах рек Алатыря, Инсара и Суры. Linguistica Uralica XXVIII/4: 272–279. Tallinn, 1992; Эрзянские ойконимы в восточной части Мордовии. Folia Uralica Debreceniensia 3:11–18. Debrecen, 1993; Лексико-семантический аспект эрзянской топонимии в бассейнах рек Алатыря, Инсара и Суры. Linguistica Uralica XXX/2: 91–98. Tallinn, 1994; Эрзянские суффиксальные топонимы. CIFU-8/V: 238–241. Jyväskylä, 1996.

grammatikai szerkesztéssel alkotott nevek képezik, számításaim szerint¹⁰ a Mordvin Köztársaság köznévi eredetű településneveinek több mint fele sorolható ide. Lényegesen kisebb a puszta földrajzi köznevek aránya (közel 30%), s csak mintegy 15%-ra tehető az elliptikus nevek állománya (amely az orosz névrendszer legnagyobb csoportja). Ha tehát csupán mechanikusan szemléljük a településnevek szerkezetét, s nem lépünk túl a toponománsok vizsgálatán, akkor a térség speciális névtani jellegzetességét, a mordvin és orosz névrendszer különbségeit nem tudjuk pontosan leírni!

Cigankin és Kazajeva etimológiai, névrendszertani munkássága mellett a mordvinföldi kutatók tollából mindössze néhány e témával foglalkozó írás jelent meg.¹¹ Ezek a cikkek általában nem etimológiai témájúak, a szerzők nem törekszenek új etimológiai megfejtésekre, hanem ugyanazokat az ismert példákat idézik.

Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a mordvin helynevek etimológiai kutatásai nem haladnak a legjobb ütemben. Ennek okát egyrészt az általános etimológiai munkák hiányában láthatjuk – ezen nagymértékben segíthet egy filológiai megbízható új etimológiai szótár elkészítése –, másrészt pedig nehézséget jelent az is, hogy a mordvin névtannal foglalkozó (hazai és külföldi: elsősorban magyar és finn)

¹⁰ *Maticsák Sándor*: A hivatalos és nem hivatalos mordvin településnevekről. Magyar Nyelvjárások XXXIII: 145–152. Debrecen, 1996.

¹¹ Például: *Бабушкина, Р. В.*: Топонимы в словообразовательной системе мокша-мордовского языка. Ономастика Поволжья 3 (1973): 272–276; *Инжеватов, И. К.*: О происхождении некоторых мордовских топонимов. Ономастика Поволжья 1 (1969): 129–135; Топонимия Дубенского района Мордовской АССР. Ономастика Поволжья 2 (1971): 210–217; К вопросу этимологии некоторых мордовских топонимов. Вопросы советского финно-угроведения. Саранск 1972. 12–13; Мордовские топонимы Атяшевского района. Ономастика Поволжья 3 (1973): 210–215; О некоторых мордовских топонимах. Вопросы финно-угроведения 6. Саранск 1975. 74–81; Этимология мордовских топонимов и гидронимов с компонентом сар. Ономастика Поволжья 4 (1976): 192–195. *Липатов, С. И.*: Из топонимии Ковылкинского и Краснослободского районов МордАССР. Ономастика Поволжья 4 (1976): 196–200. *Мосин, М. В.*: Эрзянское велесэ и эстонское väljas. СФУ 4 (1968): 249–252; Отражение общепинноугорской лексики в мордовских географических названиях. Ономастика Поволжья 4 (1976): 172–174; Финно-угорские элементы в топонимии МАССР. СФУ 20 (1984): 25–27.

kutatók száma meglehetősen csekély, s a névelméleti iskola sem tekinthet vissza hosszú múltra Mordvinföldön.

Ezidáig egyetlen mordvin helynévtani monográfia született, jelen cikk szerzőjétől.¹² A könyv a köztársaság településnevei etimológiai rétegeinek (volga-okai, balti, iráni, mordvin, törökségi és orosz) bemutatása mellett kitér a nevek szerkezeti kérdéseire (egyrészes és többrészes, képzett és képző nélküli nevek), valamint a mordvin nevek orosz adaptációjának problémáira is. A szerző a legújabb magyar és finn névelméleti eredmények felhasználásával kísérletet tett a mordvin településnév-rendszer leírására, ill. a mordvin és orosz névrendszerek különbségének bemutatására.

4. A Mordvin Köztársaság nem mordvin eredetű helyneveinek tanulmányozása terén a helyzet még ennyire sem jó. Habár a Középső-Volga-vidéken több nép, népcsoport él, élt együtt – s nyomaik is jól megfigyelhetők a toponimikában –, mégis igen kevés az ezekkel a rétegekkel foglalkozó tanulmány. A legrégebbi rétegek (volga-okai, balti, iráni) csak a térség folyóneveiben maradtak fenn: a korábban már említett volgai-okai eredetű nevek mellett balti lehet a *Cna*, *Karnaj*, *Lama*, *Opša*, *Vop*, *Vopša*,

¹² *Maticskák Sándor: A Mordvin Köztársaság településneveinek szerkezete. Debrecen, 1995.*

*Ura*¹³; talán iráni a *Rudña, Siviń, Šerdoba*¹⁴. Kissé más a helyzet a térségben ma is jelen lévő másik két csoporttal. A köztársaság törökségi eredetű helyneveiről többen is írtak¹⁵, de ezek az etimológiák nem mindig megbízhatóak, elsősorban a hangtörténeti hiányosságok miatt. Érdekes, hogy a mordvin kutatók a köztársaság orosz eredetű helyneveire igen kevés figyelmet fordítottak, az etimológiai kutatások e téren szinte teljesen hiányoznak, pedig csakis ezek segítségével lehetne leírni a korábban már említett mordvin–orosz névrendszertani összefüggéseket, jellegzetességeket. A mordvin és az orosz nyelv viszonyával számos tanul-

13 *Гордеев, Ф. И.*: Балтийская гидронимия Волго-Окского междуречья. Конференция по топонимике Северо-западной зоны СССР. Тезисы докладов и сообщений. Рига 1966. 103–106; Балтийские и иранские заимствования в марийском языке. Происхождение марийского народа. Йошкар-Ола 1967. 180–203; О происхождении гидронимии Волга. Ономастика Поволжья 1 (1969): 122–129; Дорусская субстратная топонимия Центральной России и ее марийские параллели. *Uralo-Indogermanica*. Moskva. I (1990): 60–62. *Морозова, М. Н.*: Гидронимия Тамбовской области. Питания ономастики. Киев, 1965. 198–204. *Седов, В. В.*: Из гидронимии Волго-Окского междуречья. Питания ономастики. Киев, 1965. 284–290. *Топоров, В. Н.*: Балтийский элемент в гидронимии Поочья. Балто-славянские исследования. Москва 1988. 154–177; О характере древнейших балто-финноугорских контактов по материалам гидронимии. *Uralo-Indogermanica*. Moskva. I (1990): 101–107; О балтийских элементах в гидронимии Горьковской области. Конференция по топонимике Северо-западной зоны СССР. Тезисы докладов и сообщений. Рига 1966. 106–108. *Ванагас, А. П.*: Образование, происхождение и семантика литовских гидронимов. Вильнюс 1983.

14 *Гордеев, Ф. И.*: Балтийские и иранские заимствования в марийском языке. Происхождение марийского народа. Йошкар-Ола 1967. 180–203.

15 *Барашков, В. Ф.*: Монголизмы в топонимии Среднего Поволжья. Ономастика Поволжья 3 (1973): 250–254. *Донидзе, Г. И.*: Гидронимические термины в тюркских языках. Ономастика. Москва 1969. 164–171. *Федотов, М. П.*: Заметки о финно-угорских элементах в некоторых географических названиях Чувашии. СФУ 6 (1970): 127–135. *Халиков, А. Х.*: Мордовские и болгаро-татарские взаимоотношения по данным археологии. Этногенез мордовского народа. Саранск, 1965. 152–167. *Карягин, Ф. А.*: Топонимические параллели Мордовской и Чувашской АССР. Краеведение Мордовии. Саранск 1973. 247–251. *Кувшинова, А.*: Тюркские элементы в топонимии Мордовской АССР. *ÜTÜ vabariikliku konverentsi materjale IV*. Tartu 1977. 122–130. *Мурзаев, Э. М.*: Изучение топонимии Центра и ее тюркского горизонта. Вопросы географии 94 (1974): 5–19. *Никонов, В. А.*:

mány, cikkgyűjtemény foglalkozik, de a két névtani réteg kölcsönhatásának szabályszerűségeire, következményeire kevés kutató fordít figyelmet¹⁶, holott a mordvin nevek morfológiai, grammatikai és szemantikai adaptációja sok izgalmas névrendszertani kérdést rejt magában. A mordvinföldi szerzők e körből inkább csak egyes részproblémákat emelnek ki, például a népetimológia, a grammatikai nemmel való ellátottság, a grammatikai nemváltás jelenségeit A rendszerkényszer, ill. a mordvin és orosz névrendszer eltéréséből adódó következmények vizsgálata csak az újabb kutatásokban bukkan fel.¹⁷

5. A mordvin névtan sajátos részterülete a köztársaságon kívüli, oroszok lakta területen (ahol valaha lényegesen jelentősebb volt a mordvin lakosság aránya) fellelhető nevek vizsgálata. A Nyizsnyij Novgorod-i terület mordvin eredetű neveivel L. L. Trube¹⁸ foglalkozott behatóbban. A

Нечувашские элементы в топонимии ЧАССР. Диалекты и топонимия Поволжья. Чебоксары. I (1972): 3–8. Сафаргалиев, М. Г.: Мордовско-татарские отношения. Этногенез мордовского народа. Саранск, 1965. 223–226.

¹⁶ Буушкина, М. П.: Основные лингвистические закономерности адаптации мордовского-эрзя языка на территории Башкирской АССР к культуре местного русского населения. Развитие методов топонимических исследований. Москва 1970. 205–210. Цыганкин, Д. В.: Русско-мордовские межъязыковые контакты (на лексическом уровне). ТМНИИ 61 (1981): 3–18. Федорова, М. В.: Славяне, мордва и анты. Воронеж, 1976. Никонов, В. А.: Русская адаптация иноязычных личных имен. Ономастика. Москва 1969; Пласты русской топонимии Горьковской области. Ономастика Поволжья 2 (1971): 168–173.

¹⁷ Maticsák, Sándor: Über die russische Adaptation der mordwinischen Siedlungsnamen. Linguistica Uralica 31: 251–262. Tallinn, 1995.

¹⁸ Трубе, Л. Л.: О наименованиях и перенаименованиях населенных пунктов. Всесоюзная конференция по топонимике СССР (1965 года). Тезисы докладов и сообщения. Ленинград, 1965. 272–274; [–Б. С. Хорев], К топонимии населенных пунктов Горьковской области. Питания ономастики. Киев, 1965. 215–220; О балтийских элементах в гидронимии Горьковской области. Конференция по топонимике Северо-западной зоны СССР. Тезисы докладов и сообщений. Рига 1966. 106–108; Названия городов СССР, имеющие географический смысл. Proceedings of the Eight International Congress of Onomastic Sciences. Hague, 1966. 561–564; Мордовские топонимы в Горьковской области. Вопросы финно-угорского языкознания. Ижевск. 4 (1967): 243–244; О былом расселении мордвы на территории Горьковской области по данным топонимии. ТМНИИ 34 (1968): 243–246; Мордовская топонимия МАССР и Горьковской

terület déli része egykor – az orosz betelepülés előtti időkben – a mordvinlakta vidék központjának számított. Névyaga ennél fogva igen nagy hasonlóságot mutat a mai Mordvin Köztársaságéval (a mintegy ötven *l'ej/l'äj* 'folyó' utótagú település- vagy folyónév mellett egyéb mordvin determinánsok itt fellelhetők itt), így ez a terület semmiképpen nem hagyható figyelmen kívül a mordvin névtani kutatásokban.

A Középső-Volga-vidék egyéb közigazgatási egységeinek – Csuvasföld (a mordvinok a kevésbé megbízható népszámlálási adatok szerint itt az összlakosság 1,7%-át teszik ki), a Penzai (6,7%), a Szimbirszki (5,7%), a Tambovi (1%), a Szaratovi (1%) és a Rjazanyi (0,3%) terület –, s ritkábban a távolabbi területek (Baskíria, Komi és Mari Köztársaság) mordvin helyneveivel foglalkozó tanulmányok¹⁹ általában csak egy-egy névtípust vizsgálnak, ill. legtöbbször megalégszenek egy-egy névpárhuzam közlésével.

6. A Volga-vidék névkutatási eredményeinek közzétételére 1969-ben sorozatot hoztak létre Ономастика Поволжья néven.²⁰ A sorozat a Volga-

области. ТМНИИ 36 (1969): 202–204; Перенесенные топонимы Горьковской области и формирование ее населения. Ономастика Поволжья 2 (1971): 187–189; Одноименные топонимы Горьковской области и ЧАССР. Диалекты и топонимия Поволжья. Чебоксары. I (1972): 20–23; Личные мордовские имена в топонимии Горьковской области и некоторые вопросы формирования ее населения. Ономастика Поволжья 3 (1973): 259–263.; Гидронимы и топонимы Горьковской области с формантом *-лей*. ВФУ 6 (1975): 211–214.; Отражение хозяйственной деятельности в топонимии Горьковской области. Ономастика Поволжья 4 (1976): 269–271.

¹⁹ Például: *Буушкина, М. Р.*: Основные лингвистические закономерности адаптации мордовского-эрзя языка на территории Башкирской АССР к культуре местного русского населения. Развитие методов топонимических исследований. Москва 1970. 205–210. *Бондалетов, В. Д.*: Семиотическое изучение топонимии (названия населенных мест Пензенской области). Вопросы географии 94 (1974): 70–78; [– *Волков, В. П.*–*Дигиченко, Т. Г.*]: Мордовское население на территории Пензенской области. Вопросы советского финно-угроведения. Саранск 1972. 108–110. *Горбунов, П. Я.*: К вопросу о топонимах Тамбовской области. Всесоюзная конференция по топонимике СССР (1965 года. Тезисы докладов и сообщения. Ленинград, 1965. 106–108. *Морозова, М. Н.*: Гидронимия Тамбовской области. Питания ономастики. Киев, 1965. 198–204.

²⁰ Ономастика Поволжья. 1: Ульяновск, 1969; 2: Горький, 1971; 3: Уфа, 1973; 4: Саранск, 1976; [6:] Саранск, 1986.

menti nyelveket érintő hely- és személynévtani tanulmányokat tett közzé, s negyedszázados léte alatt (ezidáig az utolsó kötet 1986-ban jelent meg, a sorozat további sorsáról nincs tudomásom) a mordvin onomasztika legfontosabb publikációs fórumává vált.

A másik folyóirat, amelyben rendszeresen jelennek meg mordvin névtani közlemények, a Mordvin Tudományos és Kutatóintézet kiadványsorozata (Труды Мордовского Научно-Исследовательского Института Языка, Литературы, Истории и Экономики). Ezeken a fórumokon kívül a szaranszki Вопросы финно-угроведения és a tallinni Советское финно-угроведение (1991-től: Linguistica Uralica) fordít figyelmet a mordvin névtani kutatásokra. Korábban – elsősorban a volga-okai népesség eredetéről szóló vita során – két moszkvai folyóirat, a Вопросы языкознания és a Вопросы географии is biztosított publikációs lehetőséget a mordvin névtan szakembereinek.

7. A mordvin helynévkutatás feladatait, tennivalóit az előzőek alapján a következőképpen foglalhatjuk össze:

a) Az első és legfontosabb lépésnek a szervezett gyűjtés megindítását gondolom. A magyar és finn névtani anyaggyűjtés mintájára az egész köztársaságra kiterjedő, egységes elvek szerinti gyűjtést kellene folytatni, amelynek eredményeképpen alighanem több százezres nagyságrendű mikrotoponimikai anyag halmozódhatna fel. Ez annál is inkább időszerű lenne, mert az eloroszosítás eredményeképpen a mordvin nép által használt utca-, dűlő-, határrész- stb. nevek előbb-utóbb a feledés homályába vesznek. A névtanos szakemberek felelőssége tehát kétszeresen is nagy: nyelvi anyagmentés és tudományos kutatás.

b) A gyűjtött mikrotoponimikai anyagot minél hamarabb publikálni kell, lehetőleg egységes szerkesztési elvek alapján, akár betűrendes, akár földrajzi (például járások szerinti) elrendezésben. (Külön gondot okozhat a mordvin és nem mordvin nevek megoszlása: szükséges-e felvenni az orosz és törökségi neveket, s kérdéses lehet a hivatalos és nem hivatalos nevek "jogállása" is.)

c) Kiss Lajos kitűnő etimológiai szótárának mintájára meg kell szerkeszteni a mordvin településnevek etimológiai szótárát, mely a köztársaság és az azon kívüli mordvinlakta területek hivatalos és nem hivatalos mordvin településneveit tartalmazná, pontos, megbízható etimológiákkal. A szerkesztési munkálatokat nyilvánvalóan meg kell előznie a földrajzi nevek "etimológiai megtisztításának", melyet

nagymértékben elősegíthetne az általános névelméleti kérdések speciálisan mordvin viszonyokra való alkalmazása.

d) Nagy figyelmet kell fordítani a térségben jelen lévő más nyelvekre is: a mordvinhoz hasonlóan tisztázandók a tatár és csuvas helynevek etimológiai kérdései, ill. a mordvin nevek orosz adaptációjának problémái. (Ez utóbbi annál is inkább fontos lenne, mert modellül szolgálhatna Oroszország finnugor névrétegei eloroszosodási folyamatának egységes leírásához.) A Középső-Volga-vidék meghatározó nyelveinek vizsgálata ezáltal új nézőponttal egészülhetne ki, amely minden bizonnyal árnyalná, gazdagítaná a két- és többnyelvűségről, a névélettani és névhasználati jelenségekről vagy akár a településtörténeti kérdésekről kialakított képünket.

e) Ezek után lehetne hozzákezdeni a legnagyobb feladathoz: a mordvin névrendszer leírásához, mely nem képzelhető el számítógépes háttér, ill. magyar és finn névtanos szakemberek bevonása nélkül. A mordvin névarchívum megteremtése, a névrendszer leírása, mordvin névelméleti munkák megszületése, a mordvin–orosz–törökségi névanyagok egymáshoz való viszonyának tisztázása tenné lehetővé a későbbiekben a magyar és finn névtani rendszerekkel való egybevetést, amely alapjául szolgálhatna egy későbbi, egységes finnugor névrendszertan alapelveinek megteremtéséhez.

József Pápay Suomessa 1898

FERENC A. MOLNÁR–VILJO TERVONEN

József Pápay (1873–1931) oli Debrecenin yliopiston unkarin kielen ja suomalais-ugrilaisen kielitieteen ensimmäinen professori (1914–1931). Hän oli myös Suomalais-Ugri-laisen Seuran ulkojäsen. Jälkimaailma tuntee hänet ostjakin kielen nimekkäänä tutkijana. Vuosina 1897–1899 hän oli kreivi Jenő Zichyn retkikunnan mukana Venäjälle ja Siperiaan tehdyllä tutkimusmatkalla. Retkikunnan muut jäsenet olivat arkeologi Béla Pósta (1862–1919) ja kansatieteilijä János Jankó (1862–1902). Siperian matkalle Pápay valmistautui Pietarissa, perehtyi alan kirjallisuuteen ja opiskeli venäjän kieltä. Täältä hän teki maaliskuussa 1898 runsaan viikon kestävän matkan Helsinkiin (6.3–14.3). Matkapäiväkirja on tallennettuna Pápayn muun jäämistön joukossa Tiszántúlin reformoidun hiippakunnan käsikirjoitusarkistossa Debrecenissä (signum R. 1673).

Helsingin matkapäiväkirja Pápayn jäämistössä ei ole tietenkään yhtä merkittävä kuin se, mitä hän on merkinnyt muistiin ostjakkien mailla 1898–1899. Kuitenkin se on pienoinen lisä oppihistoriaan ja antaa selvän kuvan siitä, kuinka innokkaasti 25-vuotias Pápay halusi tutustua suomalaisiin tiedemiehiin ja kuinka helposti syntyivät lämpimät henkilökohtaiset suhteet unkarilaisten ja suomalaisten välillä.

Heti saapumisensa jälkeisenä päivänä 7.3. Pápay soitti E. N. Setälälle, kävi hänen asunnossaankin Korkeavuorenkatu 20:ssa, mutta ei tavannut häntä vielä silloin. Seuraavana aamuna Setälä tuli hotelliin tervehtimään vierasta, puhui unkaria ”ääntäen sitä kuin aito Unkarin tasangon asukas”. Ilo oli molemminpuolinen ja käytiin pitkä keskustelu. Setälältä Pápay sai kuulla, että Heikki Paasonenkin oli kotona Unioninkatu 5:ssä. Sinne soitettiin, ja näin Pápay pääsi tervehtimään sekä Paasosta että tämän unkarilaissyntyistä puolisoa Mária Paskayta. Käytiin vilkas keskustelu unkariksi, ja ystävyysuhde syntyi tuota pikaa. Saman päivän iltana oltiin vielä Setälän luona. Siellä Pápay sai tavata Yrjö Wichmannin ja J. J. Mikkolan. Nyt oli saksa keskustelun kielenä.

Maaliskuun 9. päivän ohjelmaan kuului käynti yliopistossa. Siellä Pápay kuunteli Setälän luentoa suomen kulttuurisanoista, katseltiin yliopistorakennusta ja menttiin myös yliopiston kirjastoon, jossa Setälä esitteli unkarilaiselle vieraalle kaikkein vanhimpia suomalaisia painotuotteita ja käsikirjoituksia. – Päivälliselle Pápay oli kutsuttu Paasosten luokse. Tämän mielyttävän perheen tunnelma oli aivan kotoinen, yhdessäolo kesti iltakymmeneen asti.

Seuraavana päivänä aamupäivällä oli vuoro vieraillla J. J. Mikkolan luona Eerikinkatu 3:ssa. Talon isäntä esitteli vieraalle nuoren, viehättävän vaimonsa Maila Mikkolan (Talvion), joka oli vieraan mielestä kuin nukke. Mikkolat kutsuivat heti paikalle Paasosetkin, yhdessä syötiin aamiaista. Talon herttainen rouva soitti kanteleella Kalevala-sävelmän ja vaati Pápayta laulamaan yhdessä rouva Paasosen kanssa unkarilaisen laulelman. Maila-rouva Paasonen esitteli vieraalle Ateneumin kokoelmia. Illalla menttiin yhdessä Suomalaiseen teatteriin, jonka ohjelmassa oli Santeri Ivalon ”Juho Vesainen”-romaanin näyttämösovitus. Rouva Mikkola, joka osasi erinomaisesti saksaa, tulkitsi näytelmän Pápaylle.

Pápayn ei sopinut tietenkään sivuuttaa Antti Almbergia (Jalavaa), tunnettua Unkarin ystävää. Maaliskuun 11:ntenä hän tapasi Jalavan tämän kodiss Albertinkatu 34:ssä. Vieras otettiin vastaan erittäin ystävällisesti, keskusteltiin pitkän aikaa. Jalava näytti Pápaylle pian tulossa olevan Unkarin kansallispäivän 15.3. kunniaksi kirjoittamansa lehtiartikkelin ”1848”, joka teki niin syvän vaikutuksen vieraaseen, että tämä oli puhjeta kyyneliin. Illan Pápay vietti jälleen Paasosten luona.

Tärkeä päivä oli maaliskuun 12:s. Paasonen vei silloin Pápayn Suomalais-Ugrilaisen Seuran kokoukseen. Täällä hän tapasi Otto Donnerinkin, jota hän oli yrittänyt jo käydä tervehtimässä tämän kotona. Donner oli hänen mielestään ”erittäin kiinnostava henkilö”. Kokouksessa hän näki ”kaikki suomalais-ugrilaiset”, nimeltä hän mainitsee Kaarle Krohnin, A. O. Heikelin, jo aikaisemmin tapaamansa Setälän, joka esitteli hänet myös K. F. Karjalaiselle, sekä J. J. Mikkolan. Samassa kokouksessa U. T. Sirelius sai stipendin.

Unkaria puhuva Paasosen pariskunta oli tietysti kaikkein mieluisin Pápayn helsinkiläisistä isännistä. Maaliskuun 1:ntenä Pápay kävi yhdessä rouva Paasosen kanssa katsomassa kansatieteellisiä kokoelmia, jotka oli silloin sijoitettu vuokrahuoneisiin. Huoneet, niiden sisustus, kansanpuvut ja käsityöt oli asetettu hyvin taitavasti esille. – Samana päivänä oli kutsu Setälöiden luo päivälliselle. Koko perhe otti hänet ystävällisesti vastaan, lapset tervehtivät häntä jopa unkarin kielellä. Paikalla oli myös Y. Wichmann, joka näytti surureunaisen lehden: Topelius oli kuollut 1.3. Vähän myöhemmin saapui Setälöiden luo myös nuori kielentutkija G. J.

Ramstedt, joka oli puhelimitse ilmoittanut haluavansa tavata unkarilaisen vieraan. – Illan Pápay vietti Paasosten luona, jonne myös Mikkolat olivat saapuneet. Runsaan illallisen jälkeen tarjottiin myös juotavaa, unohtamatta luonnollisesti totiakaan. Muiden vieraiden mentyä Paasonen ja Pápay pohtivat pitkään tulevaisuudensuunnitelmiaan, aina puoleen yöhön asti.

Vielä viimeisenäkin päivänä, 14:ntenä, oli ohjelmaa yllin kyllin. Aamupäivällä Pápay kävi Kaarle Krohnin luona. Tältä hän sai joukon kirjoja. Sitten lähdettiin yhdessä Kirjallisuuden Seuraan. Täällä vieras sai nähdä kansanrunouskokoelmat. SKS:n hallussa on ”poikkeuksellisen rikas valtaisa aineisto, johon verrattavaa on tuskin muualla olemassa”. Krohn näytti hänelle vielä ensimmäisen Kalevalan, A. Ahlqvistin ja Topelius vanhemman käsikirjoituksia sekä Th. Schvindtin teoksen ”Suomalaisia ompelukoristeita” ja A. O. Heikelin väitöskirjan ”Die Gebäude der Tscheremissen, Mordvinen, Esten und Finnen”, molemmat upeita painoasultaan. Paluumatkalla SKS:sta tavattiin A. Genetz, joka puhutteli vierasta suomeksi, tämä vastasi saksaksi. ”Genetz osaa unkaria, mutta ei tahtonut puhua sitä kanssani”.

Lähtöpäivän ohjelmaan kuului vielä käynti Mikkoloiden luona, jotka olivat järjestäneet viehättävän kotikonsertin, soitettiin mm. Lisztin kotoisilta tuntuvia sävellyksiä. Pápay antoi Mikkoloille valokuvansa, Mikkolat tekivät samoin, rouva Mikkola kirjoitti suomeksi omistuksen kuvan taakse. Jäljellä oli vielä mm. kirjojen osto. Pápay halusi lahjoittaa Paasosen pikkutyölle silmänsä sulkevan nukken, jommoisen hän vaivoin pystyi löytämään. Kun tyttö sai lahjansa, riemu oli rajaton. Samalla Pápay sanoi hyvästi rakastettaville ystävilleen. Rautatieasemalla ennen junan lähtöä hän koki vielä mieluisan yllätyksen: Paasoset tulivat häntä saattamaan, rouva Paasonen toi hänelle matkaevääksi hedelmiä ja makeisia sekä antoi pienen kukkakimpunkin. Pápay ripusti sen vaunussa pänsä yläpuolelle ja nukahti. Unessaan hän oli yhä Helsingissä miellyttävien, hyvien tuttaviensa parissa. Tuntui suorastaan ankealta herätä todellisuuteen.¹

¹ Ferenc A. Molnár on julkaissut Pápayn matkapäiväkirjan alkuperäiskielellä lähes lyhentämättömänä seuraavassa teoksessa: Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére. Szerkesztette Mészáros Edit. Szeged, 1996. 231–234.

A szóeleji mássalhangzó-torlódások feloldásának módjairól

NYIRKOS ISTVÁN

1. A magyar szóeleji mássalhangzó-torlódások feloldásának kutatása meglehetősen régi dolog, de a mai napig sem tisztázódott, hogy igazában véve milyen mértékben számolhatunk a torlódások feloldásával vagy megmaradásával, illetve hogy a feloldások típusainak tulajdonképpen milyen az egymáshoz viszonyított megoszlása.

1.1. Vizsgálataink során arra törekedtünk, hogy számba vegyük a leg-régibb időktől kezdve a mai napig azokat az adatokat, amelyek alapján képet kaphatunk a jelenség egészéről. Adatgyűjtésünkben a magyar szókincskutatás alapvető műveire támaszkodtunk, de számba vettük a szakfolyóiratokban, a tájszótárakban (elsősorban az MTsz-ben) található adatokat is. Adatgyűjtésünk azonban bizonyára hiányos lett volna, ha nem vettük volna figyelembe az idegen szavak szótárának azokat az adatait is, amelyek véleményünk szerint beszélt és írott köznyelvünk elemeinek tarthatók, vagy gyakori használatuk miatt – szakszókincsbeli természetük ellenére – szélesebb körben is ismertté váltak (pl. *blikk*, *blézer*, *blattol*, *blőd*, *bróker*, *drog*, *frekvencia*, *fridsider* ~ *frizsider*, *glancol*, *kleptománia* stb.; a forrásokat l. az Irodalomjegyzékben a dolgozat végén).

A rendelkezésünkre álló adatmennyiség alapján már van lehetőségünk arra, hogy a szóeleji mássalhangzó-torlódások feloldásának módjait összevethessük egymással, s egyrészt a feloldás, másrészt a fel nem oldás eseteit tisztán lássuk, illetve az egyes típusok gyakoriságát megállapíthassuk. A szavak hangalak szerkezeti sajátosságainak változásait, fejlődését is nyomon követhetjük az adatok időrendi előfordulásának vizsgálata révén. Van-e törekvés a nyelvben arra, hogy idővel mintegy “hozzászokjon” a korábban szokatlan új rendszertani sajátosságok elviseléséhez. Úgy gondolom, a példaképpen idézendő adatok, illetve az adattár alkalmas lesz arra, hogy az egyes kérdések tárgyalása során hangoztatott megállapításokat illusztrálják.

1.2. A magyar és finnugor nyelvészeti szakirodalomban általános az a vélemény, hogy nyelvünknek “a finnugor alapnyelvből örökölt tulajdonsága, hogy nem kedveli a szó elején két vagy több mássalhangzó találkozását. Ilyesmit – írja Bárczi (1967) – általában csak hangutánzó szavakban tűr meg..., valamint viszonylag újabb keletű jövevényszavakban, mint *gróf*, *krém*, *fricska*, *trehány*, *spórol*, *spájj*, *spontán* stb., de gyakran ez utóbbi jellegűekben is csak ideig-óráig. A sok meghonosodott idegen szó azonban úgy megsokasította újabban nyelvünkben a szókezdő mássalhangzó-torlódásokat (mint *friss*, *spárga*, *státus*, *stelázsi*, *kristály*, *profit* stb.), hogy nyelvünk ma már kevésbé ellenálló velük szemben” (135–136). A szókezdetnek ezt a jellegzetességét igazolják a mai finnugor kutatások is (Hajdú 1976, 53–55, 127–128; Hajdú 1981, 127–128). A fentieknél korábbi, s nemegyszer igen alapos részlet-tanulmányok (l. pl. Vámbéry 1882, 229; Munkácsi 1882, 553; Balassa 1895, 174; Horger 1921, 78; Horger 1932, 37; Kálmán 1953, 59; Bárczi 1958, 137; MNyT. 134; Keszler 1969, 4 stb.) tisztázták, milyen mértékű tulajdonképpen az előtét hangokkal vagy a bontóhangokkal stb. történő feloldás, vagy milyen a mássalhangzó-kivetés hatáskörzete. De azt is érdemes megvizsgálnunk, hogy egy-egy szó alakváltozataiban milyen mássalhangzó-torlódást feloldó törvényszerűség jutott érvényre. A történeti adatok számba vétele után ugyanis azt látjuk, hogy nem csupán egyetlen módja volt a feloldásnak, hanem vagy földrajzilag elkülönülő feloldási módok jutottak érvényre, vagy éppen ingadozás volt megfigyelhető egyazon nyelvi környezetben is, s legfeljebb csoport-, rétegnyelvi stb. okok játszottak közre abban, hogy mikor milyen feloldással létrejött alak honosodott meg abban a környezetben.

A mássalhangzó-torlódások feloldásának lehetséges változatait a rendelkezésünkre álló adatok alapján (1364 címszó, a TESz. módszerét követve) az alábbi táblázaton szemlélhetjük meg, feltüntetve az úgynevezett tiszta esetek: az előtét hanggal, a bontóhanggal, a mássalhangzó-torlódás egy (vagy több) elemének kivetésével létrejött változatok mellett azokat az adatokat is, amelyek az imént említettekkel kombinálódva hoznak létre különféle változatokat az azonos etimonú szavakon belül.

A szóeleji mássalhangzó-torlódások feloldásának módjai:

A mássalhangzó-torlódásos alakok előtétanggal feloldott változatai	Adatok száma	Az adatok százalékos megoszlása
1. kizárólag előtétanggal feloldott alakok	19	1,39
2. előtétang szerepeltetése a mássalhangzó-torlódásos alakok megmaradása mellett	26	1,91
3. előtét- és bontóhanggal feloldott formák	2	0,15
4. előtét- és bontóhanggal feloldott, illetve a torlódásos alak megmaradását is tükröző variánsok	2	0,15
5. előtét- és bontóhanggal feloldott, illetve a torlódás megmaradását és mássalhangzó kivetését is tartalmazó alakok	5	0,37
6. előtétanggal feloldott, a torlódás megmaradását és a torlódás kivetését is mutató alakok	24	1,77
7. előtétanggal feloldott és a mássalhangzó-torlódás kivetését is mutató alakok	3	0,25
Összesen	81	5,99

Azt mondhatjuk, hogy az előtétanggal és annak kombinációival feloldott mássalhangzó-torlódásos formák száma egyáltalán nem jelentős. A fentiek illusztrálására hadd említsünk néhány formát a típusok számokkal jelzett sorrendjében: 1. *asztag, asztal, iskála, isling, istáp*; 2. *iskola, islóg, istálló*; 3. *i-szalag ~ sz-a-lag/sz-a-lak*; 4. *selejt ~ eslejt ~ slejt; iszkumpia ~ székompa ~ szkumpia*; 5. *iskarlát ~ sokorlát ~ skarlát ~ karlát; istrázsa ~ isterázsa ~ strázsa ~ trázsa*, illetve *strucc, strimfli* stb.; 6. *iskátulya ~ skatulya ~ katulya; iskorpió ~ skorpió ~ korpió; espogát ~ spagát ~ pagát*; 7. *izsgánc ~ gánica* (< szláv *zsgánci*).

A következőkben a bontóhangokkal történő és a vele kombinálódó feloldási módokra hívjuk fel a figyelmet.

A mássalhangzó-torlódásos alakok bontóhanggal feloldott változatai	Adatok száma	Az adatok százalékos megoszlása
1. kizárólag bontóhangokkal feloldott formák	230	16,87
2. bontóhanggal történő feloldás és a mássalhangzó-torlódás megmaradása	195	14,30
3. bontóhanggal való feloldás, a szóeleji torlódás megmaradása és a torlódás egyik (vagy több) elemének kivetése	19	1,39
4. bontóhanggal való feloldás és a mássalhangzó-torlódás egyik (vagy több) elemének kivetése	18	1,39

Összesen	462	33,95
----------	-----	-------

A magyar nyelv tehát – amint látszik – összehasonlíthatatlanul jobban kedveli a bontóhanggal és annak kombinációival, mint akár az előtét hanggal vagy a mássalhangzó kivetésével történő feloldást. A táblázatban található típusok illusztrálására hadd közöljünk néhány adatot a feloldási módok iménti sorrendjében: 1. *barack, beléndek, belezna, bolond*; 2. *barát, baratina, barázda*; 3. *esztrenga ~ sztrenga ~ eszringa; fruska ~ furuska ~ ruska; golyóbis ~ glóbis ~ góbis*; 4. *cérna ~ ceverna/civorna* (< ném. *zwerne, zwirne*); *esztováta ~ szováta* (< szláv *stativa*).

A szóeleji mássalhangzó-torlódások feloldásának harmadik fontosabb törvényszerűsége a kezdő elemek egyikének vagy több elemének kivetése. Lássuk erre a következő táblázatot!

A szóeleji mássalhangzó-torlódás feloldása kivetéssel	Adatok száma	Az adatok százalékos megoszlása
1. A torlódás feloldása kizárólag az elemek egyikének (vagy több tagjának) kivetésével	39	2,86
2. A torlódás megszüntetése kivetéssel és a torlódás megőrzése	63	4,62
Összesen	102	7,48

1.3. A fenti három táblázat adatai a szóeleji mássalhangzó-torlódások feloldásának módjait és egymáshoz viszonyított arányait is mutatják. De arról is számot adnak, hogy a forrásainkban található összes, azaz az 1364 adatnak a feloldását a nyelv nem vállalja fel teljes egészében. Az adatok elvileg lehetséges feloldásának még a felét sem oldja fel, mindössze 45,10 százalék erejéig. A fel nem oldott torlódások mennyisége viszont 54,90 százalék. A többi torlódás már csupán a feloldások reciprok fejlődésének tartható (*sróf > stróf, srég > strég, trapp > strapp, trappol > strappol*), illetve a *szikra* stb. szó esetében pedig bizonytalanak minősíthető adatok is jelentkeznek, összesen azonban legfeljebb 6 adat, azaz az összes címszónak mindössze 0,5 százaléka.

Az is nyilvánvaló azonban, hogy a fel nem oldott alakok száma a legrégebbi időtől kezdve egyre csökken, s ez igazolja Bárczi Géza (1967, 134–135) és mások (pl. Keszler, 1969, 4–7) azon megállapítását, hogy nyelvünk egyre inkább befogadja feloldás nélkül is a jövevényszavak jelentős részét. A XVI. századtól kezdve egyre dinamikusabban nő a fel nem oldott szóeleji mássalhangzó-torlódások száma: a XVI. századból: 42, a XVII.-ből: 47, a XVIII.-ből: 121, a XIX.-ből: 328, a XX.-ből: 169 adat említhető. Természetes, hogy nemcsak a fel nem oldott formák

szaporodása miatt látunk ilyen látványos gyarapodást, hanem az adatolás, a nyomtatás (szótárkészítés) fejlődése miatt is.

A magyar nyelv azonban az átvételek növekedésének, a mássalhangzó-torlódással kezdődő szavak számának szaporodásával sem adja fel a magyar szavak hangtani sajátosságainak védelmét, hiszen nem bármilyen torlódások honosulnak meg, hanem azok, amelyek a magyarban más természetű (pl. hangutánzó-hangfestő) szavakban ugyan, de mégis előfordulnak. A leggyakoribb szóeleji fel nem oldott torlódások a következők:

pr-	112	kl-	31
tr-	73	sp-	24
kr-	52	fl-	21
st-	51	bl-	20
br-	47	gl-	17
fr-	40	sl-	16
gr-	38	sm-	14
dr-	36	sk-	11
pl-	34	szl-	9

A többi szóeleji mássalhangzó-kapcsolat felsorolása talán nem látszik szükségesnek, mivel a számuk és az előfordulásuk meglehetősen csekély (de l. mégis a megterhelés csökkenésének sorrendjében: *szt, str, sztr, cv, skr, sv, szk, szp, sn, szf, vr*, és mindössze 1 vagy 2 adat található a következő szóeleji mássalhangzó-torlódásra: *hl, hly, kv, psz, szn, sty, szr, gn, mr, pt, skv, spr, szm, szty, vl, zm, zr, zsd, zsm*). A felsorolt (és fel nem sorolt) torlódások eléggé gyakran előfordulnak például hangutánzó és hangfestő szavainkban, s a finnugor nyelvek hasonló jellegű szavai is hasonló mássalhangzó-torlódásokat mutatnak (magyar *prüszköl, prücsök; ?trécsel, trotty, trottyos; krákog, krúgat, krúkog; brúg 'búg', brummog; fröcsög, fröcscsen; platty*; finn nyelvjárási adatokat is idézhetünk: *klepsua, klapsahtaa, krapisee, krohisee, krähisee, kränisee, plitistä, ploiskahtaa, pläjähätä, plosoposki, pritisee, prätisee, proiskii, flenkuttaa, friimasta* stb. Rapola 1966, 23–24; a mordvinból is idézhetünk más funkciójú, de hasonló mássalhangzó-torlódással kezdődő szavakat: *krandas, tran, klänc, psi, skam, stan* Budenz 1867), így hát nem teljesen szokatlan hangkapcsolatok szerepelnek a tárgyalt szavakban. Különben is a kettős (vagy hármas) mássalhangzó-torlódások második vagy harmadik elemeként igen gyakran folyékony hang, úgynevezett magánhangzószerű mássalhangzó: *r* vagy *l* hang szerepel 843 esetben, a zöngétlen zárhangok: az *sp, szp, st, szt, sk, szk* kombinációban összesen 140 szócikkben található meg, nasalis mássalhangzók (*sm, szm, sn, szn, zm, zsm, gn*

kapcsolatban) már csak 29 esetben, más mássalhangzók viszont csak meglehetősen szórványosan fordulnak elő (*cv, sv, kv, skv, szf, zsd, sty, psz, pt* kapcsolatban).

2. Összefoglalásként tehát azt mondhatjuk, hogy bár a magyar nyelv a fejlődése során határozottan igyekezett megtartani a finnugor (uráli) alapnyelvből örökölt ősi szóalak-szerkezeti modellt (a magán- és mássalhangzók harmonikus eloszlását, a szóeleji torlódások lehetséges elkerülését), de az areális nyelvi hatásokkal számolva készen állt arra is, hogy befogadjon olyan jövevényszavakat, amelyeknek alakszerkezete eltért a magyartól. A szélsőséges vagy szokatlan formákat a magyar nyelvi törvényekhez hasonította, de nem riadt vissza attól sem, hogy befogadjon bizonyos elemeket, s ezzel bővítse, gazdagítsa a szóalak-szerkezetek típusait.

A fel nem oldások szaporodásának nyilvánvaló oka a nemzetközi kapcsolatok fejlődésével járó nyelvi hatások, az iskoláztatás, s a műveltségi szint ezt követő növekedése, az új fogalmak megismerése révén nyelvileg is új szóalakok átvétele, a tudományok fejlődése. A kézműipar, a szakmák egyre szélesebb körű fejlődése, a nagyipar és a polgárosodás megjelenése ugyancsak növelte az európai társadalmi és nyelvi hatások érvényre jutását.

Az areális hatásokkal is okvetlenül számolnunk kell, hiszen a magyarság a szóeleji mássalhangzó-torlódást kedvelő szláv nyelvekkel közeli kapcsolatba került, de igazában a latin, a német (bajor) és a román nyelv bizonyos mértékű hatására is gondolnunk kell, ha nem is a szláv nyelvekéhez hasonló intenzitásfokkal.

A magyar nyelv azonban mintha ügyelt volna arra, hogy ezek a beszélők széles körére azért ne terjedjenek ki korlátlanul, s ne zavarják meg radikálisan a megszokott formák rendszerét, s különösen a beszédbeli gyakorlatosságuk lehetőleg ne emelkedjék a megtűrhető hányad fölé. Ez a "hányad" ma talán ismét növekedni látszik, de most már nemcsak a környező, areálisan figyelembe vehető nyelvek, hanem a modern technikai fejlődés, illetve a kommunikációs eszközök révén más nyelvek (angol) hatása is egyre inkább érvényesül.

A SZÓELEJI MÁSSALHANGZÓ-TORLÓDÁSOK FELOLDÁSÁNAK
MÓDJAIRÓL

Adattár

A lexikai egységek A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárában és az Idegen szavak és kifejezések szótárában

	Előtéhangok	Bontóhangok	Fel nem oldott torló-dások	Mássalhangzó -kivételek
	a o u i e/ë ö	a o u i e/ë ö ü		
asztag	a			
asztal	a o			
asztalnok	a			
barack		a o		
barát		a o e	br	
baratina		a	br	
barázda		a o u e	br	
?barkóca		a o u		
barna		a o		
beléndek		i e ö		
beléendes		e		
beléndez		e		
belezna		i e		
?berbence		e ö		
?bérc		i e ö		
?berce		e ö		
berkenye		a e	br	
blabla			bl	
blamál			bl	
blamálni			bl	
blamázs			bl	
blama			bl	
blanketta			bl	
blattol			bl	
blazírt			bl	
blézer			bl	
bliccel			bl	
blikk			bl	
bliktri			bl	

NYIRKOS ISTVÁN

blokád			bl	
blokk			bl	
blöff			bl	
blőd			bl	
blúz		o u	bl	
?bolgár		a o		
bolha		a o u		
bolond		a o		
borda		o		
borona 1.		a o e	br	
borona 2.		a o e		
borostyán 1.		a o u	br	
boroszlán		o u		
borotva		a o e ö	br	
böröc*		ö		
brácsa			br	
bráha			br	
brahman			br	
brahmanizmus			br	
brancs			br	
bratyi			br	
bravó			br	
brávó			br	
bravúr			br	
bricsessz			br	br > b
bricska			br	
bridzs			br	
brigád			br	
brigadéros			br	
briganti			br	
brikett			br	
briliáns			br	
brillíroz			br	
brindza		o e	br	
bringa			br	
bríos			br	
brit			br	
brojler			br	
brokát			br	

A SZÓELEJI MÁSSALHANGZÓ-TORLÓDÁSOK FELOLDÁSÁNAK
MÓDJAIRÓL

bróker			br	
bróm			br	
bronz			br	
bross			br	
brosúra			br	
brutális			br	
brutalitás			br	
bruttó			br	
bürü		ü		
cékla				cv > c
cérna		i e		cv > c
cikkely				cv > c
cölöp				szt > c
cövek		i e ö ü		
cvekedli			cv	
cvikipuszi			cv	
cvikli			cv	cv > c
cvikker			cv	
csáva				scs > cs
cserép		e		
cseresznye		e		
csevice				scs > cs
csira l.			scs, st	scs > cs
csónak		o		
csorba		o u e		scs > cs
csorbóka				scs > cs
csorda		a o u e		
csoroszlya		o e		
csuka				scs > cs
darab		a o e		
darabont		a	dr/tr/gr	
daróc		a		
derék		a o i e ö	dr	
dorong		o u ö ü	dr	
dorozsba		o u	dr	
drága		a e	dr	
dragony		a	dr	
drákói			dr	

NYIRKOS ISTVÁN

dráma			dr	
dramatizál			dr	
dramaturgia			dr	
dramaturg			dr	
dránica		a e	dr	
drapéria			dr	
drapp			dr	
drasztikus			dr	
dratva		a	dr	
draszé			dr	
dressz			dr	
dresszíroz			dr	
dresszúra			dr	
drezipina			dr/tr	
dribli			dr	
drill			dr	
drogéria			dr	
drogista			dr	
drog			dr	
dromedár			dr	
drót		a o i e	dr	
drukkol		u	dr	
drukk		u	dr	
drukker			dr	
?drusza		u	dr	
ecset		e ö		
eszkába		i e		
esztena		i e	szt	
eszterág		i e	szt	
esztergár		u i e		
esztergályos		e		
esztergárol		e		
eszterga		i e		
esztergályoz		i e		
esztergál		i e		
eszterháj		a o u i e ö ü		sztr > szr
esztováta		a o i e		szt > sz
esztrenga		o u i e	sztr	esztr > eszr
firis		i e	fr	

A SZÓELEJI MÁSSALHANGZÓ-TORLÓDÁSOK FELOLDÁSÁNAK
MÓDJAIRÓL

flakon			fl	
flamand			fl	
flamingó			fl	
flanc				pfl > fl
flancol			fl	
flanell		a	fl/fr	
flangál			fl	
flaska		a	fl/fly	
flastrom		a	fl/fr	
flaszter		a		pfl > fl fl > f
flegma		e	fl	
flegmatikus			fl	
flekk			fl	
flekker			fl	
flinta		i e	fl	
flitter			fl	
floppi			fl	
flór			fl	
flóra			fl	
flóta		o u	fl	
flott			fl	
flotta			fl	
flörtöl			fl	
flört			fl	
flusz-			fl	
forint			fl	fl > f
forintos			fl	fl > f
fraj		a	fr	
frajla			fr	
frakció			fr	
frakk			fr	
franc 1.			fr	
franc 2.		a e	fr	
franca		e	fr	
francu			fr	
francia		a	fr	
franciskánus		a	fr	
frang			fr	

NYIRKOS ISTVÁN

frank 1.			fr	
frank 2.			fr	
frankó			fr	
fránya		e	fr	
frappíroz			fr	
frappáns			fr	
frász		a	fr	
fráter			fr	
frázis			fr	
fregoli			fr	
frekvencia			fr	
freskó 1.			fr	
freskó 2.			fr	
fréz			fr	
fricska		i e	fr	
fricskáz		i e	fr	
fríg			fr	
frigid			fr	
frigy		i e	fr	
fringia			fr	
friss		i	fr	
frivol			fr	
fríz 1.			fr	
fríz 2.			fr	
frizura			fr	fr > f
frizíroz			fr	
frizőr			fr	
frizsider			fr	
frocliz			fr	
front			fr	
frontális			fr	
frottíroz			fr	
frottír			fr	
frufu			fr	
fruska		u	fr	fr > r
früstök		u e ö ü	fr/fl	
furulya		o u	fr	
galagonya		a e		
galóca		a	gl	

A SZÓELEJI MÁSSALHANGZÓ-TORLÓDÁSOK FELOLDÁSÁNAK
MÓDJAIRÓL

ganéj		a o e		
gánica	i			zsg > g
?garabonciás ?garaboncia		a a		
garád garágya		a e a e	gr	
garas		a	gr	
garat		a		
garmada		a		
gelencsér			e	gl/gr
gelét			e	gl
geréb 1.			e	gr
gereben		a	e ö	
gereblye		a	e	gr
gerely			e	
gerenda		a	i e ö	gr
gerendely			i e ö	
gerezd			i e ö	gr
gerezna		a	e	gr/gl
gerlice gerle			i e ö i e ö	
gili			i	
giliszta		a	u i e ö	
gilva			i e	gl > g
gladiátor				gl
glanc glancol				gl gl
glaszé				gl/kl
glazúr				gl
gleccser				gl
gléda			e	gl
glét			e	gl
glicerin				gl
globális				gl
glóbus				gl
glokni				gl
glória glorifikál				gl > g gl > l

NYIRKOS ISTVÁN

glossza			gl	
glosszárium			gl	
gnóm			gn	
godolya		o u		
golyóbis		o u i	gl	gl > g
golyva		o i e		
gonosz		a o u		
goromba		a o u	gr	
gorond		a o i e ö		
gölődény		ö ü	gl/kl	
görcs		ö		
görög 2.		i e ö ü		
grácia		e	gr	
grádics		a e	gr	
graduál			gr	
grádus		a	gr	
grafika			gr	
grafikus			gr	
grafikon			gr	
grafit			gr	
grafológia			gr	
gramm			gr	
grammatika			gr	
grammatikus			gr	
gramofon			gr	
gránát 1.			gr	
gránát 2.			gr	
gránát 3.		a	gr	
grandiózus			gr	
gránic		a e	gr	
granicsár			gr	
gránit			gr	
grasszál			gr	
gratulál			gr	
gratuláció			gr	
grenadin			gr	
griff			gr	
grillázs			gr	
grill(sütő)			gr	

A SZÓELEJI MÁSSALHANGZÓ-TORLÓDÁSOK FELOLDÁSÁNAK
MÓDJAIRÓL

grimasz			gr	
grimaszol			gr	
?grimbusz			gr	
grispán		o i	gr/kr	
gríz		i	gr	
gróf		o e	gr	
groteszk			gr	
grotta			gr	
grund			gr	
goront		o	gr	
grupp			gr	
grúz			gr	
gvardián			gv/kv	gv > v, gv > g
hála				hv > h
haraszt		a o u		?hvr > hr
haricska		a ? i		
henyél				
henye		e		
hort		o u		
?horvát		o		
hörcsög				
huruba		e ö ü		
		u		
iskála		i e		
iskola	a o u i e		sk	
isling	i			
islóg	i e		sl	
ispán	i e			
ispotály	o i e		sp	sp > p
istálló	i e		st	
istáp	i e			
istráng	o i e		str	
iszalag	a i			
iszkumpia	i é		szk	
isztár	i		?szt	
kaláber		a	kl	
kaláberez		a	kl	
kalábriász		a		

NYIRKOS ISTVÁN

kaláha		a	kl	
kaláka		a	kl	
kalakócs		a	kl	
kalangya		a e		
kalapács		a o e		
kalapál		a o		
kalász		a o		
kalitka		a i e		
kalmár		a o		
kaloda		a o		
kanóc		a		
karacs		a	(kr>) gr	
karácsony		a e	kr	
karaj		a		
?karám		a	kr	
karapol		a ö		
karima		a		
kasornya		a o		
kelepce 1.		e		
kenéz		i e	kn	
kerecsen		e		
kereszt 1.		i e ö ü	kr	
kereszt 2.		e ö		
keresztel		e ö		
keresztény		e ö		
keresztül		e ö		
keresztül-(kasul)		e ö		
kerevet		e		
kernyácsa		e		
kilincs		a o i e ö ü	kl	
kilinta		i e	kr	
király		i e ü		
klapéc			kl	
klappol			kl	
klarinet		a	kl/kr	
klastrom		a	kl, kr	kl > k , kl > l
klassz			kl/gl	
klasszicizmus			kl	

A SZÓELEJI MÁSSALHANGZÓ-TORLÓDÁSOK FELOLDÁSÁNAK
MÓDJAIRÓL

klasszikus			kl	
klasszis			kl	kl > l
klázli		a e	kl/gl	
klepetus			kl	
kleptománia			kl	
klérus			kl	
klerikus			kl	
klerikális			kl	
kliens			kl	
klikk			kl	
klíma			kl	
klimatikus			kl	
klinika			kl/kr	
klinikus			kl	
klisé			kl	
klisíroz			kl	
klistély			kl/kr	
klopfol			kl	
klopter		o	kl	
klór			kl	kl > k , gl > g
klott			kl,gl,pl	gl > g
klozett			kl	
klub			kl	
klumpa		u	kl	
?kocsma kricsmi (argó)		o u	kr	
?kocsmáros		o u		
kolbász		a o		
kolompár		o		
kolonc		a o		
kolop		o		
kolostor		a o		
komplár				kr > k
kór				kv > k
?kormány		o u e		
korong		a o u		
korozsma		a o i	kr	
korpa		a o u		

NYIRKOS ISTVÁN

korsó		a o		
kovász		o u		kv > k
kölönc		ö		
körpöly		ö		
krabát			kr	
krajcár		a o e	kr	
krajnik		a	kr	
krájzleráj			kr/gr	
krakéler			kr	
krampács			kr	
krampampuli			kr	
krampusz			kr	kr > k
??krapsál		a	kr	
??grapsa			gr	
kráter			kr	
kravall			kr	
kravát			kr	
kravátli			kr	
kreatúra			kr	
kreál			kr	
kreáció			kr	
kredenc			kr	
kredencia		e	kr	
krém			kr	
krematórium			kr	
kreol			kr	
krepedesin			kr	
krepp			kr	
kréta		e	kr/kl/ gr/gl	
kretén			kr	
kreton			kr	
krigli		i	kr	
kriksz-kraksz			kr	
kriminális			kr	
kriminalista			kr	
krimi			kr	
krinolin 1.			kr	
krinolin 2.			kr	

A SZÓELEJI MÁSSALHANGZÓ-TORLÓDÁSOK FELOLDÁSÁNAK
MÓDJAIRÓL

kripta		i	kr	
kristály		i	kr	
kritérium			kr	
kritika			kr	
kritikus			kr	
kritizál			kr	
krizantém			kr	
krízis			kr	
kroki			kr	
krokodil			kr	
króm			kr	
krónika			kr	
krónikus			kr	
krumpli		o u	kr	kr > k
kruspán		u	kr	kr/gr > r
?kulcs		u		kl > k
?kulcsár		u		kl > k
?kulcsol		o u		kl > k
kullancs		a o u		
kuruglya		u		
kuruzsol		o u	kr	
kvadrát			kv	kv > v , kv > k
kvarc		o u	kv	
kvargli			kv	
kvártély		o	kv/gv	
kvárting			kv	kv > k
kvaterka			kv	
kvitt		i	kv	
kvóta			kv	kv > k
lacsuha				vl > l
malac		a		
malágy		a	ml	
maláka		a o	ml	
maláta		a		
??malom		a		
maráz		a o?		
marázsa		a e	mr/br	
márna		a		

NYIRKOS ISTVÁN

merkőce		e		
??molnár		o é		
morotva		a o u		
morvány		o u e		
??murok		o u		
??murva		o u		
oláh (l. olasz a.)		a o		vl > I
olasz		o u		vl > I
ostoba	o			
ostombok	o			
ostrom	o u i		st	
oszkotár	o i		szk	
oszlop	a o			osztl> oszl
otromba	o			
östör	i e			
palack		a o		
palacka		a o		
palacsinta		a e	pl	
palánk		a e	pl	
palánta		a o e	pl	
plántál		a e	pl	
palást		a	pl	
paracskó		a	pr	
parapács		a e		
paraszt		a o		
parázna		a e	pr	
parázs		a o	pr	
parázsol		a	pr	
parittyá		a		
parlag		a o u e		
pát			sp	s > p (Bugát)
??pecér		i e ö ü		
??pelenka		a i e		
pellengér		i e ö	pr/pl	
pelyva		a o u i e		
penész		i e		
perec 1.		e		
??perel		e ö ü		
perem		e ö	pr	

A SZÓELEJI MÁSSALHANGZÓ-TORLÓDÁSOK FELOLDÁSÁNAK
MÓDJAIRÓL

pereszlen		e ö		
perjel		i e ö		
perváta		o i e		
?pilinga		i e	pl	
pilis		i e	pl	
piricsk		i	pr	
piskolc				sp > p
pitvar				pr > p
placc		a	pl	
plafon			pl	
plága		a e	pl	
plágium			pl	
pláj		a	pl	
plájás		a e	pl?	
plajbász		a o i e	pl	
plakát			pl	
plakett			pl	
pláne			pl	
planéta		a	pl	
plasztikai			pl	
platán			pl	
platform			pl	
platina			pl	
platni		a	pl	
plató			pl	
plébánia			pl	
plébános		e	pl	
plebejus			pl	
plebsz			pl	
plecsni			pl	
pléd			pl	
pléh		i e ö	pl	
plénum			pl	
plenáris			pl	
pletyka		e	pl	
plezúr		e	pl	
pliszé			pl	
pliszíroz			pl	

NYIRKOS ISTVÁN

plomba			pl	
plombál			pl	
plömplöm			pl	
plundra			pl	
plusz			pl	
plüss			pl	
poloska	a	o ö		
?porgolát		o e		
porond		a	pr	
porong		o		
poronty		o u		
porosz		o ö	pr	
poroszkál		o		
poroszka		a o	pr	
poroszló		o u e ö		
poszáta		a o		
pracli			pr	
praktika		a	pr	
praktizál			pr	
praktikus			pr	
praxis			pr	
praliné			pr	
precíz			pr	
precizitás			pr	
precíziós			pr	
préda		e	pr	
prédál			pr	
préda			pr	
prédikál		e	pr	pr > r
prédikáció		e	pr	
prédikátor			pr	
prelátus			pr	
prém		e	pr	
premier			pr	
prémium			pr	
premontrei			pr	
prepa			pr	
preparál			pr	
preparatum			pr	

A SZÓELEJI MÁSSALHANGZÓ-TORLÓDÁSOK FELOLDÁSÁNAK
MÓDJAIRÓL

prépost			pr	
préri			pr	
prés		e ö	pr	
presbiter		e ö	pr	
presbitérium		e	pr	
presszó			pr	
presztízs			pr	
prézli			pr	
prézsmítál		o e	pr	
pribék		i	pr	
priccs		i	pr	
prikulics		i	pr	
prím			pr	
príma			pr	
primadonna			pr	
prímás 1.			pr	
prímás 2.		i	pr	
primer			pr	
primitív			pr	
primor			pr	
primőr			pr	
primula			pr	
principális			pr	
printel			pr	
printer			pr	
prior			pr	
privatim			pr	
privatizáció			pr	
privát			pr	
privilégium			pr	
prizma			pr	
priznic			pr	
próbál		a o e	pr	
próba		o	pr	
probléma			pr	
problematika			pr	
problematikus			pr	
procc			pr	

NYIRKOS ISTVÁN

proccol			pr	
produkál			pr	
produkció			pr	
produktív			pr	
profán			pr	
profanizáció			pr	
professzor			pr	
prófétál			pr	
prófétizál			pr	
próféta		o	pr	
prófécia			pr	
profi			pr	
profil			pr	
profit			pr	
profitál			pr	
profosz			pr	
prófund		o	pr	
prognózis			pr	
program			pr	
progresszív			pr	
prókátor		o	pr	
proletár			pr	pr > p
proletariátus			pr	
proli			pr	
prolongál			pr	
promenád			pr	
propaganda			pr	
propagandista			pr	
propagál			pr	
propeller			pr	
propozíció			pr	
proponál			pr	
prospektus			pr	
prostituál			pr	
prostituáció			pr	
próstya		o	pr	
prósza		o	pr	
prosztata			pr	
protestál			pr	

A SZÓELEJI MÁSSALHANGZÓ-TORLÓDÁSOK FELOLDÁSÁNAK
MÓDJAIRÓL

protestáns			pr	
protestantizmus			pr	
protézis			pr	
protezsál			pr	
protektor			pr	
protekció			pr	
protokoll			pr	
prototípus			pr	
provinciális			pr	
provincializmus			pr	
provokál			pr	
provokáció			pr	
próza			pr	
pruszlik		o u	pr	pr > p > f
pruszli		o u	pr	pr > p/f
pruszka		o	pr	pr > p
prúd			pr	
pszichológia			psz	
puruc		u	pr	pr > p
ragya		a o u i		
ragyiva 2.		a u		
rénye				cvr > r
salak		a	sl	
salám		a	sl	
salap		a i		
sallang		a o u		
sallangó		a		
sandra			sv	sv > s
sarabol		a o		
saroglya		a e	sr	
selejt		e e	sl	
?serpenyő		e ö		
silapsi		i		
silinga		i e		
skála			sk	
skalp			sk/szk	
skandál			sk	
skandalum			sk	

NYIRKOS ISTVÁN

skandináv			sk	
skarablya	e		sk	
skarlát	i e	o	sk	sk> k szk> sz
skart			sk	
skatulya	o i e		sk	sk > k
skicc			sk	
skíz			sk	
skófium	i		sk	sk > k
skorbut			sk	
skorpió	i		sk	sk > k
skót			sk	
skrupulózus skrupulus			skr skr	
slafrok			sl	sl > s
slág 1.		a	sl	
slág 2.			sl	
sláger			sl	
slájm			sl	
slamasztika			sl	
slampet			sl	
slampos			sl	
slendrián			sl	
slepp		e	sl	sl > l
slicc			sl	
sligovica			sl/szl	szl > sz
slingel slingli			sl sl	sl > s
slisszol			sl	
slukk			sl	
slussz			sl	
smaci			sm	
smafu			sm	
smakkol		a	sm	sm > m
smaragd			sm	
smarni			sm	
smár smárol			sm sm	
smink sminkel			sm sm	

A SZÓELEJI MÁSSALHANGZÓ-TORLÓDÁSOK FELOLDÁSÁNAK
MÓDJAIRÓL

smirgli			sm	sm > m
smírol			sm	
smonca			sm	
smucig			sm	sm > m
smukk			sm	
snájdig			sn	
snapsz			sn	
snapszli			sn	
snassz			sn	gsn > sn
sneff	i		sn	sn > n
snidling			sn	sn > s
sógor				sv > s
sorompó		a o	sr	
sörét		e ö	sr	
spacíroz			sp	sp > p
spádé			sp	
spagát	e		sp	sp > p
spagetti			sp	
spájz			sp	sp > p
spaletta			sp	sp > p
spanyol	i e		sp	sp > p
spárga 1.			sp	sp > p
spárga 2.	i e		sp	sp > p
spágó			sp	
sparhelt	e		sp	sp > p
spór	e		sp	sp > p
speciális			sp	
specializál			sp	
specialista			sp	
spékel	i e		sp	
spék	i e		sp	
spekuláció			sp	sp > p
spekulál	e		sp	sp > p
spekuláns			sp	sp > p
spekulatív			sp	
spenót	i e		sp	sp > p
sperma			sp	
spicc 1.	i e		sp	sp > p

NYIRKOS ISTVÁN

spicc 2.			sp	sp > p
spicc 3.			sp	
spicli			sp	
spicli 1.			sp	sp > p
spicliskedik			sp	
spikanárd	i		sp	
spiné			sp	
spinét			sp	
spion	i e		sp	
spirál			sp	
spirális (mn)			sp	
spirális (fn)			sp	
spiritizmus			sp	
spiritisza			sp	
spiritusz	i		sp	sp > p
spongya	i e		sp	sp > p
spontán			sp	
spóra			sp	
sporadikus			sp	
spórol			sp	sp > p
sport			sp	sp > p
spray			spr	
spriccel	i	(i)	spr	spr> pr/tr , spr> p spr> pr>pir
sprőd			spr	spr > pr
spulni			sp	sp > p
srác			sr	
srapnel			sr	sr > sz
srég		e	sr/sl	(sr> str) sr> s
sróf		a o e	sr/sl/tr	sr> zs , sr> str
stabilizál			st	
stabil			st	
stabilizáció			st	
stáb			st	
stáció	i e		st	
stadion			st	
stádium			st	
staféta	i e		st	

A SZÓELEJI MÁSSALHANGZÓ-TORLÓDÁSOK FELOLDÁSÁNAK
MÓDJAIRÓL

stafíroz			st	
stafírun	e		st	st > t
stagnál			st	
stájer	i e		st	
stallum			st	
stampedli			st	
stand			st	
stangli			st	st > t
stanicli			st/sk	st > t
start			st	
statárium	i		st	
statáriális			st	
statiszta			st	
statisztika			st	
statisztikus			st	
statuál			st	
státus			st	
stég			st	
stelázsi			st	st > t
stempely	i e ö		st	st > t
stempli	i e		st	st > t
stencil			st	
sterc	i		st	st > t/d
steril			st	
sterilizál			st	
stiglic			st	
stikában			st	
stikli			st	
stilét			st	
stilizál			st	
stiliztika			st	
stilizta			st	
stíl			st	
stílus			st	st > t
stiláris			st	
stimmel			st	
stóla			st	
stopli			st	st > t

stopper			st	
stoppol 1.			st	
stop			st	
stoppol 2.			st	st > t
stószol			st	
stósz			st	
stráf	e		str	str > tr
stráfkocsi			str	
stráfszekér			str	str > tr
strájfa		e	str	str>tr, str>r
stramm			str	str > sr
strand			str	str > tr
strandol			str	
strapa			str	str > tr
strapál			str	
stratégia			str	
strázsa	i e	a o i e	str	str > tr
stressz			str	
stréber			str	
strici			str	
strimf	i e	i	str	str>tr str>t
strimfli	(i)		str	str>sr str>st (i)str>(i)nstr
strófa			str	
strucc	u i	u	str	str > tr
strúma			str	str > tr
stuccol			st	
stucli			st	st > t
stúdió			st	
stúdium			st	
studíroz			st	
stukatúr			st	st > t
superlát		o u	sp	
sváb	i	o u	sv/zsv	sv > v
sváda			sv	
svadron	i? e?		sv	sv > s
svartli			sv	sv > v
svéd	i?	ö?	sv	
svihák			sv	

A SZÓELEJI MÁSSALHANGZÓ-TORLÓDÁSOK FELOLDÁSÁNAK
MÓDJAIRÓL

svindler svindli			sv sv	
svung			sv	sv > s
szabad				szv > sz
szalma		a		szl > sz
szalonka		a o		
szalonna		a o		
szamóca		a o? i?		
szapora		a o		
szarka		a		
szavatos szavat		a a		
szekernye		e		
szekrény		e		
szelemen		e		
szelindek		e		
szemerek		i e ü		
szemerke		e ö		
szemét		e ö		
szent				szv > sz
?szerb		i e		
szerda		a o e ö		
szeredás		e		
szerecse		e		
szfinx			szf	
szikla		i		
szikra	i?	i?		
szilva		i e		
szkepticizmus			szk	
szkeptikus szkepszis			szk szk	
szláv			szl	
szlavista szlavisztika			szl szl	
szlovák			szl	
szlovén			szl	
szmoking			szm	
sznob			szn	

NYIRKOS ISTVÁN

szoba				szt > sz
szobor				szt > sz
esztobor	e			
szolga		o u		
szömörce			ö	
szömörcsög			e ö ü	
szömöracs			ö	
szövetnek			i e ö	
szpáhi	i? e?			szp
szponzor				szp
sztaniol				szt
sztár				szt
sztráda				sztr
sztrájk				sztr
sztyepp				sztr
tanórok		a o u		
tanór		a o		
tarack 2.		a o		
taráta		a o e	tr	
tarhó				tv > t
taroglya		a o u	tr	
teher			e	
tengelic	i			st
??terem 2.			e	
tergelye			e	
?tírpák			i	
toklász				st > t
toromba		o	tr	
torongy		o		
trabális			tr	
trachoma			tr	
traccs			tr	
traccsol		a		
tradíció			tr	
tradicionalis			tr	
trádor			tr	
trafál		a	tr	
trafik		a	tr	
trafikál		a	tr	

A SZÓELEJI MÁSSALHANGZÓ-TORLÓDÁSOK FELOLDÁSÁNAK
MÓDJAIRÓL

trafó			tr	
tragacs		a e	tr/dr	tr > r
trágár			tr	
tragédia			tr	
tragikus			tr	
tragikum			tr	
tragika			tr	
trágya		a e	tr	
traktál		a e	tr	
trakta		a e	tr	
traktor			tr	
traktorista			tr	
traktus			tr	
trampli		a	tr	
trancsíroz		e	tr	
trancsér			tr	
trancsérol		a	tr	
tráng		a	tr	
transz			tr	
transzformál			tr	
transzformátor			tr	
transzport			tr	tr > t
transzportál			tr	
tranzisztor			tr	
trapéz			tr	
trapezoid			tr	
trapp		a u	tr	tr > str
trappol			tr	tr > str
trappista			tr	
trébely			tr	
trébel			tr	
trécsel		i e	tr	
tréfál		e	tr	
tréfa		e ö	tr	
treff			tr	
tréfli			tr	
tréhány		a e	tr	
trén			tr	

NYÍRKOS ISTVÁN

tréning			tr	
treníroz			tr	
tréner			tr	
tretina			tr	
tribün			tr	
trikikli			tr	
trikó			tr	
trilla			tr	
trillió			tr	
tripla			tr	
tróger		o	tr/tl	
trojka			tr	
trolibusz			tr	
troli			tr	
trombita		o e	tr	
trombózis			tr	
tromf			tr	
trón			tr	
trónus		o	tr	
tropa			tr	
tropikál			tr	
tropikus			tr	
trópus			tr	
trotli			tr	
tröszt			tr	
trubadúr			tr	
trucc		u	tr	
truccol		u	tr	
trupp		u	tr	
trükk			tr	
turbolya		u		
udvar	u			
udvarnok	u			
unoka		a o u		
varádics		a i	vr	vr > r
varázs		a	vr/br	
varázsol		a e	vr/br	
??vargánya		a o e		
varkocs		a e	vr/br/fr	

A SZÓELEJI MÁSSALHANGZÓ-TORLÓDÁSOK FELOLDÁSÁNAK
MÓDJAIRÓL

vereten		e	vr	
verőce		e		dv > v
deverce		e		
zarándok		a		(sztr>szr)
ziliz		i		
zomak		o		
zománc		o		
zömök		ö		
zrí			zr	
zsilip		i		
zsinór		i	sn	
?zsolna		o		
zsolozsma		o u		

A lexikai egységek Mollaynál	Előtéhangok	Bontóhangok	Fel nem oldott torlódások	Mássalhangzó-kivetések
	a o u ie/ë ö	a o u ie/ë ö ü		
breviár			br	
cvilich			cv	
(*garóc>) daróc		a		
espély	e			
fraj			fr	
francli			fr	
frang			fr	
frisnadér			fr	
ispót	i			
istamét	i e		st	
kléder			kl	
krabát		a	kr	
kracol		a	kr	
ostoba	o			
otromba	o			
prelát			pr	
sleffel			sl	
slozár			sl	
spontol			sp	

NYIRKOS ISTVÁN

springselyem	i		spr	
srajber		e	sr	
standár			st	
státua			st	
stikli-			st	
stikli-(kés)			st	
stol	i		st	
stuk			st	
superlát		o u	sp	
tarbonca		a o e		
tomb 1.				st > t
tompa				st > t
tosz				st > t
trébel (trébelyez)			tr	
trettsáf			tr	
trinkelt			tr	

A lexikai egységek Kniezsánál (SzlJsz.)	Előtéhangok	Bontóhangok	Fel nem oldott torló-dások	Mássalhangzó -kivételek
	a o u i e/ë ö	a o u i e/ë ö ü		
blizina				brzl > bl
blúdár			bl	
blugyál			bl	
bradavka			br	
braterkinya			br	
bratyiz			br	
bridos			br	
brunclik			br	
cvorka			cv	
cserepulya		e		
csetka				scs > cs
bratyiz			br	
cseve				scs > cs
csorbóka		o		
dergál		e		
derzál		e		
derzán		e		

A SZÓELEJI MÁSSALHANGZÓ-TORLÓDÁSOK FELOLDÁSÁNAK
MÓDJAIRÓL

doromblya		o		
drancir			dr	
dranka			dr	
drémál			dr	
dreunka			dr	
drindál			dr	
drobca-			dr	
drotár			dr	
drugács			dr	
drugál			dr	
drugár-			dr	
druslyák			dr	
frajerka			fr	
garnács		a		
gergány		e		
grabica			gr	
grenya			gr	
grulya			gr	
grúz			gr	
gulúz 'grúz'		u		
hliptol			hl	
hlyebárka			hly	
kalakocs		a		
kelen		e		
klapacska			kl	
kleba			kl	
kloka			kl	
klopkál			kl	
kolopka		o		
köröplye		ö		
krampacs			kr	
kránic			kr	
kravicska			kr	
krecs		e	kr	
krepál			kr	
krisztár			kr	
krityik				skr > kr

NYIRKOS ISTVÁN

kromka			kr	
krucenyika			kr	
krupa			kr	
kucsuvál		u		
kulicska		u i		
kulup		u		
kúrúcska		ú		
merkac		e		
mraucsog			mr	
oláh		a		
palajta		a		
??palóc		a o		
peletér		e		
??perel		e		
platibok			pl	
pluckár			pl	
pravda			pr	
prasiva			pr	
praszlicska			pr	
pratál			pr	
pregácsa			pr	
pripovetka			pr	
prisztács			pr	
prosztó			pr	
ptacskár			pt	
ruzsicska				dr > r
skripog			skr	
skrobál			skr	
skuli			sk	
skvarka			skv	
slankamenka			sl	
slucka			sl	
smatrog			sm	
smurkál			sm	
spehács			sp	
spik			sp	
spirka			sp	
stertinyák			st	

A SZÓELEJI MÁSSALHANGZÓ-TORLÓDÁSOK FELOLDÁSÁNAK
MÓDJAIRÓL

stortnik			st	
styur			sty	
svábel			sv	
szalad		a		
szalados		a		
szeklice				szv > sz
szlimácsek			szl	
szlopál			szl	
szmerkog		e	szm	
szomoga		o u		
szomogy		o		
szratyi			szr	
szrepog		e	szr	
sztrikog			sztr	
szretya			szr	
sztári			szt	
sztopka			szt	
sztrapacska			sztr	
sztrapka			sztr	
sztriga			sztr	
??szulák		u		
szurkos				(sztr> szr)
tarack 2.		a		
tracska			tr	
traktár			tr	
trepál			tr	
trepolkodik			tr	
trúba			tr	
trulyo			tr	
truja			tr	
túr				tv > t
turbuk		u		
varáta		a		
véter				?vj > v
virkolák		i		
vrácsál			vr	
zerna		e		
zmok			zm	
zserál			zsd	
zsikora		i		skv > zs
zsmolka			zsm	

NYIRKOS ISTVÁN

zsolna		o		
--------	--	---	--	--

A lexikai egységek Bakosnál	Előtéhangok	Bontóhangok	Fel nem oldott torló-dások	Mássalhangzó -kivételek
	a o u i e/ë ö	a o u i e/ë ö ü		
berenka		e		
blána			bl	
blesztemát			bl	
bráha			br	
brajnister			br	
braszka			br	
brána			br	
brányista			br	
brecsinár			br	
bredulec			br	
bréz			br	
brinduska		e	br	
brinka			br	
briu			br	
brusztuj		o u e	br	
deréce		e		
dráku			dr	
?dregus			dr	
dreptál			dr	
?drugár			dr	
drungáló			dr	
durga		u		
ester	e		st/sty	
eszláb	e		szl	
flandura			fl	
floca			fl	
flstura			fl	
flujera			fl	
fránk			fr	
frunza			fr	
glegyina			gl	
glétecet			gl	
glod			gl	

gluga		u	gl	
gránic		a	gr	
grumezár			gr	
huluzs		u		
izlot 'zloty'	i e		zl	
klepcs			kl	
kletyina		a e	kl	
klocán			kl	
klocár			kl	
klopotyál			kl	
korosnya		o		
krákos			kr	
krankó 1. 'varjú'			kr	
krankó 2.			kr	
?kranzsa			kr	
krinta		i e		
krokán			kr	
kruca		u	kr	
kruppa			kr	
kurtékli				szk > k
kurti			sk	szk > k
parazsina		a		
parazsinál		a		
petyáza				sp > p
?piritus	i			sp > p
platyika			pl	
pleketor			pl	
plop			pl	
pluta 1.			pl	
plutás			pl	
pracska			pr	
precsila			pr	
prepegyit			pr	
prestyila			pr	
preszkura		e	pr	
pretyina			pr	
preutyásza			pr	
priatinaság			pr	

primézszyja			pr	
prosztyj			pr	
protopop			pr	
pruncs/ok/			pr	
prunkuj		u	pr	
ptyir				pty > p
régyel				dr > r
spir			sp	
?stoblon			st	
strengár			str	
styercs			sty	
szfekla 'cékla'			szf	
szfinciát			szf/szv	
szkába	i		szk	
szkarca			szk	szk > k
szkepál	e		szk	
szkimbál			szk	
szkotár	i e		szk	
szlobozia			szk	
szluzsba			szk	
szpatár			szp	
szplina	e		szpl	
szpojalo			szp	
szpurkál			szp	szp > p
szpurkát			szp	szp > p
szterp			szt	
sztogos/stogos			szt/st	
sztolnik			szt	
sztörpar			szt	
sztrájca			sztr	sztr > tr
sztramatura			sztr	
trába			tr	
trájszta			tr	
tránkáló			tr	
trékut			tr	
tretina			tr	
trijer			tr	
trilemnye			tr	

trimba		i	tr	
?trinket			tr	
tropotyál			tr	
truda			tr	
vladika			vl	
vranyica			vr	
?vrezsmás			vr	
zbincol			zb	
zbingejíl			zb	zb > b
zlot(y) l. izlot				

Irodalom:

- Balassa 1895: Balassa József–Simonyi Zsigmond, Tüzetes magyar nyelvtan történeti alapon. Budapest. 173–182.
- Bárczi 1967: Bárczi Géza–Benkő Loránd–Berrár Jolán, A magyar nyelv története. Budapest. (= MNyT.)
- Bárczi 1958: Bárczi Géza, Magyar hangtörténet. 2. kiadás. Budapest.
- Budenz 1866: Budenz József, Mordvin közlések. NyK. 5: 81–238.
- Hajdú 1976: Hajdú Péter, Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Budapest. 44–46, 53–56.
- Hajdú 1981: Hajdú Péter, Az uráli nyelvészet alapkérdései. Budapest. 109–115, 127–129.
- Horger 1921: Horger Antal, Szókezdő magánhangzók fejlődése. MNy. 17: 78–86.
- Horger 1932: Horger Antal, Az inetimologikus magánhangzók fejlődéséhez. MNy. 28: 37–39.
- Kálmán 1953: Kálmán Béla, A szókezdő mássalhangzócsoporthoz egyik feloldási módja a magyarban. MNyj. 2: 59–70.
- Keszler 1969: Keszler Borbála, A szókezdő mássalhangzó-torlódások feloldása korai jövevényszavainkban. Nytud. Ért. 63. Budapest.
- Munkácsi 1882: Munkácsi Bernát, A magyar nyelv eredete. Nyr. 11: 498, 550.
- Rapola 1966: Martti Rapola, Suomen kielen äännehistorian luennot. Helsinki.
- Vámbéry 1882: Vámbéry Ármin, A magyarok eredete. Ethnológiai tanulmány. Budapest.

Források¹

- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.
A magyar szókészlet finnugor elemei.
A rendszerváltás szótára. Budapest, 1992. Móra Ferenc Könyvkiadó. Írta: Fricz Tamás, Karsai Gábor, Pap Emília, szerkesztette: Vértes Csaba.
Bakos Ferenc: A magyar szókészlet román elemeinek története. Budapest., 1982.
Bakos Ferenc: Idegen szavak és kifejezések kézis�ótára. Budapest, 1994.
Bárczi Géza: A magyar nyelv francia jövevényszavai. Budapest, 1938.
Désiné Éltés Emília: A XVIII. század francia szavai a magyar nyelvben. Budapest, 1935.
Fludorovits Jolán: A magyar nyelv latin jövevényszavai. Budapest, 1937.
Fludorovits Jolán: Latin jövevényszavaink hangtana. MNyTK. 26. sz. Budapest, 1930.
Gudrun Kobilarov-Götze: Die deutschen Lehnwörter der ungarischen Gemeinsprache. Wiesbaden, 1972.
Horváth Mária: Német elemek a 17. század magyar nyelvében. Budapest, 1978.
Karinthy Ferenc: Olasz jövevényszavaink. MNyTK. 73. sz. Budapest, 1947.
Kniezsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I–II. Budapest, 1974. 2. kiadás.
Magyar Nyelv.
Magyar Nyelvjárások.
Magyar Nyelvőr.
Magyar Tájiszótár.
Mollay Károly: Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig. Budapest, 1982.
NéNy.
NNyv.
Nyelvtudományi Közlemények.
Tőzsde szótár. Budapest, 1991, a készítésében részt vett: dr. Bokros Lajos, Rotyis József, Sulyok-Papp Márta, Schalkhammar Erika, dr. Pomázi József.

¹ A források körülhatárolását fontosnak tartjuk, mert jobbára csak azokat az adatokat dolgoztuk fel, amelyek szótározottak, illetve a jelzett forrásokban szerepelnek, s nem vettük figyelembe a különféle szakmák és tudományterületek egész szókészletét. Ha közülük mégis bekerült néhány adat, az csak azért van, mert a tudomány, az iskoláztatás nyelvéből már áterjedt más nyelvi körzetekbe is, s a szélesebb beszélő csoportok, rétegek írott vagy beszélt nyelvében elterjedtnek számít, s ezért célszerű volt számolni ezekkel az adatokkal is. A tulajdonnévi adatok nem szerepelnek a források között.

A honosító képzők a vogulban

RÉVAY VALÉRIA

1. Az idegen nyelvekből eredő igei átvételeknek a magyar nyelvben való meghonosítása, valamint a belső keletkezésű – hangutánzó és hangulatfestő – igéknek a magyar nyelvbe való illeszkedése közötti párhuzamra már Bárczi (1948, 94) is felhívta a figyelmet, a későbbiekben pedig Kiss Jenő (1972), illetve Benkő Loránd (1984) a fiktív tövű igékről szóló tanulmányában kapcsolja össze e két különböző igecsoport képzésmódjának, illetve tőtípusainak vizsgálatát. Az idegen nyelvekből bekerülő igék mellett szereplő képzők igésítő képző (l. Bárczi: i.h.), honosító képző (l. Kiss Jenő: i.h.), álképző vagy egyszerűen csak a fiktív tövű igék képzője (l. Benkő: i.h.) néven szerepel.

A vogul nyelv jövevényigéinek Kálmán Béla Wogulisches Wörterbuchjának szóanyagán alapuló vizsgálatakor (Révay 1994) is igazolódott, hogy a jövevényigék a vogulban részben tőalakban, részben képzővel honosodtak meg, mint ahogy erre a korábbi tanulmányok is rámutattak (vö.: Gombocz 1901, Fokos 1953, Kiss 1972).

2. A vogul nyelv képző nélküli jövevényigéi között gyakori a *-t* végű ige, akár zürjén, akár orosz vagy tatár eredetű a szó: zürjénből átvett *N ăsati* 'odafigyel', *N mojtî* 'mesél', *N mokerti* 'lehajlít', oroszból átvett *LU usinaiti* 'vacsorázik', *LU op#titi* 'ebédel', *N kulăiti* 'sétál', tatárból átvett *T pošat* 'kiürít', *N ś#rti* 'fricskáz'. A zürjénből tőalakban átvett, *-t* végű vogul igék egy része az átadó zürjén nyelvben *-d* képzős, s ez a képző módosul *-t-vé* a vogulban. Az orosz igéket viszont – mivel kijelentő mód jelen idő egyes szám 3. személyű alakjukban kerülnek a vogulba – szinte kivétel nélkül *-t* végződéssel veszik át (Kálmán 1961, 101).

A vogulba tőalakban bekerült igék között – a fentiekén kívül – találunk *-m* (*N #rtmi* 'sikerül, megállapodik, cselekszik'), *-r* (*N n#ri* 'ingerel'), *-Ū*, *-k* (*N p#sŪi* 'lyukaszt, fúr', *N pojki* 'imádkozik, könyörög'), *-j* (*N p#rji* 'kiválaszt'), *-s* (*N jurši* 'társul vesz'), *-p* (*N lapi* 'emelkedik, kibír' és *-l* (*N p#sXli* 'meghal') végűeket, amelyek mind megegyeznek egy-egy vo-

gul gyakorító vagy mozzanatos igeképzővel. Ezek egyébként mind zürjén eredetűek.

Honosító képzőként az *-l* jelentkezik, s ez megtalálható mind a három nyelvből származó igéken (zürjénből N *p#rŪxt#li* 'kiforgat' oroszból K *#p#titi* 'megbánt, bántalmaz', tatárból T *süjäläl* 'szeret'). Az *-l* képzőnek honosító képzőként való használata nyelvjárási jelleget is mutat, mert az orosz igéknek *-l* képzővel való átvétele főleg a kondai nyelvjárásban jellemző (Kálmán 1961, 110), tatár eredetű igék pedig csak a tavdai nyelvjárásban vesznek fel *-l* képzőt.

Az idegen eredetű vogul igék honosító képzőjeként szokás emlegetni a *-t* képzőt is. Ez azonban a vizsgált szóanyagban képzőként nem jelentkezik, viszont az orosz és a tatár jövevényigék a leggyakrabban ezzel a végződéssel kerültek be a vogulba. Ezért Kannistóval szemben, aki a *-t* végű tatár jövevényigéket a tatár ige perfekt formáinak tekinti (1925, 115, 48, 53 stb), Fokos (1953) képzett igealakoknak, Kiss pedig honosító képzővel ellátott alakoknak (1972, 315) tartja őket. A vizsgált három átadó nyelv közül a zürjénben és a tatárban képzőként, az oroszban pedig ragként él a *-t* elem, amely az átvevő vogul nyelvben gyakorító, mozzanatos és műveltető igék képzője is lehet. Bizonyára e két jelenség együttes hatásával magyarázható, hogy a vogul nyelv "képző nélküli" jövevényigéi olyan nagy számban *-t* végűek, hogy akár igésítő vagy honosító képzőről is beszélhetünk velük kapcsolatban.

3. A jövevényigék képzőinek vizsgálatát azért érdemes összekapcsolni a belső keletkezésű igék képzésének vizsgálatával, mert a természeti hangot, zörejt kifejező szótestből a nyelvi mechanizmus az idegenből átvett szavakhoz hasonlóan formál igét, hogy beilleszthesse ezeket a szavakat a már meglévő igék csoportjába. Amikor a hangutánzó és hangulatfestő igék képzéséről szólunk, talán jobb volna az igésítő képző kifejezés használata, ez viszont a jövevényigék képzésére nem illik olyan találóan, ezért a továbbiakban is megmaradunk a honosító képzés elnevezésnél, hogy a két különböző igecsoport hasonló képzésmódját összevonhassuk. Ez tehát azt jelenti, hogy a vogulban a hangutánzó és hangulatfestő igék alkotásában is megfigyelhető a jövevényigék honosításában tapasztalt kettősség: ezeknek az igéknek egy része tőalakban él, másik része viszont valamilyen képzővel, és fiktív töve nem fordul elő önállóan.

A Kálmán Béla Wogulishes Wörterbuchjából gyűjtött adatok alapján három nagy csoportba sorolhatjuk a vogul nyelv hangutánzó és hangulatfestő igéit:

a) tőalakban is él;

b) $-\hat{U}$, $-t$ vagy $-l$ képzőt vett fel;

c) nem él tóalakban, de nem is az előző három képző valamelyikével hozták létre.

3.1. A tóalakban is élő hangutánzó és hangulatfestő igék a vizsgált szóanyagban mintegy 20%-át jelentik: N $n\bullet ri$ 'sikolt, sivít', N $rawi$ 'himbál, ráz, legyint, lóbál', N $posi_3$ '(kézzel) orrot fúj', LM $llwi$ 'hullámzik', N $moki$ 'vakkant', N $m\bullet ri_2$ 'morog', N $r\#èi \sim raèi$ 'nyerít'. Természetesen ezeknek az igéknek is vannak képzett alakjaik, de van élő tóalakjuk is.

3.2. Az igének $-\hat{U}$, $-t$ vagy $-l$ képzővel alkotott alakja is van.

A $-\hat{U}$ képzőt a hangutánzó vogul igék képzőjeként tartja számon a szakirodalom (Szabó 1904, 66), a vizsgált szókinccs alapján mégis csak a második helyre szorul a $-t$ képzős hangutánzó igék mellett. (A $-t$ képzős származékok előfordulásának gyakorisága 39%, a $-\hat{U}$ képzősöké pedig 35%.) A $-\hat{U}$ képző egyébként gyakorító képzőként szerepel a hangutánzó és hangulatfestő igék mellett: N $lâl\hat{U}i$ 'gügyög', N $kur\hat{U}i$ 'bög, ordít', N $lop\hat{U}i$ 'susog', N $lps\hat{U}i$ 'vacog', N $lat\hat{U}i$ 'ropog', N $l\bullet r\hat{U}i$ 'cseng', N $m\bullet r\hat{U}i$ 'morog', N $sar\hat{U}i$ 'reszket, didereg', N $sin\hat{U}i \sim síá\hat{U}i$ 'vinnyog, nyöszörög, cincig, csipog', N $šiw\hat{U}i$ 'zúg, süvölt, susog'.

A $-t$ képző viszont nem csupán gyakorító, hanem mozzanatos és műveltető funkcióban is jelentkezik. Ezzel magyarázható a hangutánzó igék mellett való gyakorisága: N $l\#nt\hat{U}i$ 'reng, inog', N $šie\hat{U}l\hat{U}i$ 'csikorog (a szán)', N $naè\hat{U}i$ 'tüsszent', LM $l\hat{U}p\hat{U}m\hat{U}i$ 'bereked' N $arw\hat{U}i$ 'vonít, üvölt, ordít' (gyakorító), N $raè\hat{U}i$ 'elordítja magát', LM $šaè\hat{U}i$ 'torkot köszörülni kezd' (kezdő), P $lipx\hat{U}i$ 'kiloccsan', N $ram\hat{U}i$ 'rezdül' (mozzanatos) és N $l\bullet n\hat{U}i$ 'sirat, ríkat' (műveltető).

A $-\hat{U}$ és $-t$ képző párhuzamos használata gyakorító képzőként nem lehetséges. A két képző ugyanahhoz az igetőhöz csak olyan esetben járulhat, ha a $-t$ -nek más a funkciója: N $lps\hat{U}i$ 'vacog' – N $l\hat{U}ss\hat{U}i$ 'csattogtat', N $ram\hat{U}i$ 'zeng, rezeg' – $ram\hat{U}i$ 'rezdül'. A két képző olykor bokrot alkotva jelentkezik: N $luj\hat{U}i$ 'énekel, csicsereg' – $luj\hat{U}i$ 'ua.', ahol a puszta $-\hat{U}$ és a $-\hat{U}i$ képző jelentése között nincs különbség.

Az előző két képzőnél ritkábban, de a hangutánzó igék honosító képzői között ott találjuk az $-l$ képzőt: P $šie\hat{U}li$ '(gyerek) visít', N $n\hat{U}w\hat{U}li$ 'pipeg', K $p\hat{U}n\hat{U}li \sim po\hat{U}n\hat{U}li$ 'fen, köszörül', K $k\hat{U}š\hat{U}li$ 'zizeg', LM $k\hat{U}r\hat{U}li$ 'morog (medve)'.

3.3. Az önálló tővel nem élő hangutánzó ige gyakran valami más képzővel alkotott származékával él: N $l\hat{U}spi_2$ 'bereked', N $n\hat{U}è\hat{U}i$ 'nyöszörög, pityereg, nyafog', N $naè\hat{U}i$ 'csuklik'.

A honosító képzők mellett az *-xlti* és az *-enti* képző jelentkezik még gyakran, többnyire mozzanatos igék képzőiként, de gyakorító vagy kezdő ige is képezhető velük: LM *putxlti* 'locsol', LM *r#èäenti* 'nyerít', N *ränŪenti* 'füstölög, imbolyog', N *rasŪenti* 'rezeg, rázkódik', LM *r#šänti* 'sírdogál', N *räsčxlti* 'rágcsál', N *särŪenti* 'visít, sivít', LM *sälkxti* 'csörög' (gyakorító), N *p#jxlti* 'forni kezd' (inchoatív).

A vogul hangutánzó és hangulatfestő igék között is vannak természetesen gyakorító és mozzanatos párok, de olyan gyakori szembenállás, mint a magyar *-g* és *-n* képző esetében tapasztalható, a vogulból hiányzik. Mindig mozzanatos ige képzőjeként jelentkezik az *-m*, de egyszerű képzőként viszonylag ritka, és gyakran vagy a vele alkotott képzőbokr, pl. *-mati*, *-mäti* vagy valamely más képző fejezi ki a cselekvés pillanatnyi voltát (N *rapši* 'pislog', *rapšäs#li* 'hunyorít, pislant').

Az LM *äjji* 'kiált' ige szócsaládjában jól megfigyelhető a fenti képzők funkciója: LM *äjenti* 'kiabál' (freqv.), LM *äjixlti* 'hosszan kiált' (duratív) és LM *äjmi* 'egyet kiált' (mozzanatos). Az *xlti* és *-enti* képzővel szemben az *-m* fejezi ki a cselekvés pillanatnyi vagy rövidebb ideig tartó voltát.

4. A vogul szótárból gyűjtött adatok mellett megvizsgáltam az UEW uráli, finnugor és ugor eredetű onomatopoétikus igéinek vogul megfelelőit is. A 44 vogul hangutánzó ige közül 19 él tőalakban (pl. N *ńol-* 'nyom, drücken' < Ug. **ńol3-(me)*, P *r#p-* 'schütteln' < FU **r!pp3²* 'mit dem Flügeln schlagen, fliegen', P *p#j-* 'kiehua, kochen, sieden' < U **peje-* 'kochen, sieden'. A 17 ige között van olyan, amely egyik nyelvjárásban él tőalakban, a másik nyelvjárásban viszont csak képzett alakja fordul elő: (Kann. Mskr.) Ku *p#j-*, P *p#j-* 'kiehua, kochen, sieden' (intr.) So *p#jt* 'kochen (tr.)' < U **peje-* 'kochen, sieden'.

A szótár hangutánzónak minősített szavai között 6 kikövetkeztetett szó vogul származéka *-Ū* képzős: pl. Ku *p#sŪ-*, So *p#sŪ-* 'tropfen' < Ug. *p!š3-* (magyar etimológiai megfelelője a *buzog* ige), K *šorŪ-* < U **šor3-* 'rinnen, ließen, triefen'. Ugyanígy számban fordulnak elő a *-t* képzős igék is a szótárban, de a képzővel kapcsolatban említett több funkció e néhány példán is megmutatkozik, mivel ötöt közülük ige- vagy deverbális igeképzősnek tart a szótár, vagy nem határozza meg a képző funkcióját, egyet pedig mozzanatos igeképzősnek minősít. A honosító *-l* képző öt igével fordul elő a szótárban.

Az ősi hangutánzó szavak vogul származékai között két ige fordul elő mozzanatos *-m* igeképzővel, 12 pedig a fent említett három képzővel alkotott képzőbokkal vagy más egyszerű képzővel vagy képzőbokkal szerepel.

5. Összegezve tehát: a vogul nyelv honosító és hangutánzó igéinek képzésében a következő egyezéseket találjuk: élhetnek tóalakban is (20–25%), *-Ű* vagy *-t* képzős, *-l* képzős és kb. 30% egyéb képzővel él, de az utóbbi csoportban szereplő képzőbokok elemei között gyakran ott van a három honosító képző. Az ősi hangutánzó szavak között valamivel nagyobb számban fordulnak elő a tóalakban élők.

A jövevényigék mellett képzőként ugyan nem fordul elő a *-t*, de annak tekinthető, hisz ezt igazolja a hangutánzó igék mellett való gyakori előfordulása. Közös az *-l* honosító képző (10%), a *Ű* inkább a hangutánzók mellett él (30–40%), de előfordul a jövevényigék mellett is. Az UEW ősi hangutánzó igéi között a tóalakban is élő igék csoportja nagyobb, mint a vogul szótár adatai között, ami minden bizonnyal olyan, a magyarral párhuzamos jelenségre utal, hogy az ősi – a magyarban a honfoglalás előtti – igékre inkább jellemző a tóalakban való használat, a későbbiekben pedig erősödik az egyszerű, ősi képzőkkel való előfordulás, majd az újabb időkben más képzők vagy képzőbokok is felválthatják az ősi képzőket.

Irodalom

- Bárczi 1948: Bárczi Géza, Az igei átvételek kérdéséhez. MNy. XLIV, 81–95.
 Benkő 1984: Benkő Loránd, A magyar fiktív (passzív) tövű igék. Budapest.
 Fokos 1953: Fokos Dávid, Jövevényiszó kutatások. NyK 55: 3–59.
 Gombocz 1898: Gombocz Zoltán, A vogul nyelv idegen elemei. NyK 28: 148–184.
 Gombocz 1901: Gombocz Zoltán, az igeszók átvételéről. Nyr. 30: 105–109.
 Kálmán 1961: Kálmán Béla, Die russischen Lehnwörter im Wogulischen. Budapest.
 Kannisto 1925: Artturi Kannisto, Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen. FUF 17: 1–264.
 Kiss 1972: Kiss Jenő, A jövevényigék meghonosítása a finnugor nyelvekben. NyK 74: 299–333.
 Kiss 1974: Kiss Jenő, Gondolatok az onomatopoezis kutatásáról. NyK 76: 3–21.
 Kiss 1976: Kiss, Jenő, Studien zur Wortbildung und Etymologie der Finnisch-ugrischen Sprachen. Studia Uralo-altaica 9. Szeged.
 Kövesi 1965: A. Kövesi Magda, A permi nyelvek ősi képzői. Budapest.
 Munkácsi-Kálmán 1986: Munkácsi Bernát-Kálmán Béla, Wogulisches Wörterbuch. Budapest.
 Rédei 1970: Rédei, Károly, Die syrjänischen Lehnwörter im Wogulischen. Budapest.
 Révay 1994: Révay Valéria, A vogul nyelv jövevényigéi. FUD 3: 103–108. Debrecen.
 Szabó 1904: Szabó Dezső, A vogul szóképzés. NyK 34: 55–74, 216–234, 417–457.

UEW 1986–88: Rédei, Károly, Uralisches etymologisches Wörterbuch.
Budapest.

A zárhangok ugor vagy ősmagyar fejlődésének a kérdéséhez

VÉRTES EDIT

1. A magyar hangtörténet “a történelmi vagy forrásos kor” (Mht² 6) problémáival már sokat foglalkozott s foglalkozik, az ősmagyar hangfejlődés folyamataira azonban a hungarológusok szinte csak előzményként, az uralisták pedig kitekintésként utalnak. Ilyen kérdéseket eddig főként e kor jövevényszavaival kapcsolatosan vetettek föl. Időszerű, hogy Abaffy Erzsébet “nyelvünk történetének leginkább ködbe vesző, de ugyanakkor a nyelvi változásokat illetően talán leggazdagabb s éppen ezért »legizgalmasabb« korszaka” (BárcziEmlk. 9) hangváltozásai közül a mássalhangzók tüzetesebb vizsgálatát tervezi, ill. a zárhangokét már meg is kezdte.

2. Az ősmagyar mássalhangzó-rendszer vizsgálatai közül a legterjedelmesebb Moór Elemér munkája, *Die Ausbildung des ungarischen Konsonantismus* (ALH II, 1–96, 355–463), címével meglehetősen félrevezeti az olvasót, hiszen Moór elsősorban a finnugor fokváltkozás elleni érveit közli, vagyis legföljebb előmagyar¹ nyelvállapotra vonhatók le belőle következtetések. Sajátságosan ősmagyar problémákra csak a cikk végén kerül sor (429 kk.), legföljebb a permi–magyar kapcsolatok sokat vitatott kérdését lehet még ideszámítani (414–429). E. Itkonen véleménye szerint e cikk alapján sem Moór finnugor hangtani ismeretei, sem a kritikája nem kielégítő (FUFA XXXII, 67–73). A Moór fölhasználta etimológiai anyagának azóta legalább a fele elavult, így ez a hangtani munka, mely 4 alapnyelvi szibiláns és 3 affrikáta létezésével számol, aligha tartalmazhat lényeges adatokat a magyar konsonantizmus előmagyar és ősmagyar fejlődéséről. Moór a változások eredetét a hangsúlyviszonyok változásaival és hosszabb ideig tartó kétnyelvű korszakok feltevésével (a regebeli pór néppel, permiekkal, törökökkel, szlávokkal való együttéléssel véli bizonyítani, s a magyar “apanyelvben” végbement változásokat századnyi pontossággal állapítja meg. Polémiája Itkonennel (FUFA XXXXIII, 54–74, Itkonen válasza uo. 74–81) sem tette Moór eredeti érveléseit elfogadhatóbbá.

¹ MNyj. XXXIII, 121–128.

Ezekből csak az derült ki, hogy egyik lektora Kálmán Béla volt (akit Moór semmi esetre sem győzött meg, l. MNy. LXI, 385 kk.), a másik Bárczi, aki nyilván elsősorban az ősmagyar részeket volt hivatva lektorálni. Ott található a cikk legmaradandóbb részei: a *bűz*, *fizet*, *nemez* – esetleg még *gaz* –, továbbá a *híd*, *tengely*, *tenger*, *kender* (ALH II, 91, 94, 425) jövevényszó kronológiai értékesítése, ezek közül több még ma is használt érv a finnugor zárhangok zöngésülésének és spirantizációjának, az *-mt-*, *-nt-* zöngésülésének és denazalizációjának datálásakor. Moór cikke jó fogadtatásának alátámasztására annyit tud közölni, hogy L. Kettunen, a finnségi nyelvek kitűnő ismerője, a fokváltkozás késői létrejöttének hirdetője, elismerő levelet írt.

A zárhangok ősmagyar kori történetével Bárczi (MNy. LVIII, 1–10) foglalkozott. A változási folyamatok viszonylagos kronológiájának megállapításához a korai *nemez* (s a vitatott *bűz*, *fizet*, *?gaz*) jövevényszó és a FU **-t- >> -z-* hangfejlődés vallomásán kívül (3, 7) figyelembe veszi a föltehetően azonos törökségi forrásból származó ugor és ősmagyar átvételek egybevetését is. Az ugor átvétel **qundu > hód* részt vett a FU **-nt-* fejlődési folyamatában (4), a két *-aá* végű törökségi átvétel közül az ugor kori úgy fejlődött, mint a finnugor szavakban ez a szóvégződés, vokalizálódott, l. *hattyú*, az ősmagyarban átkerült *harang* pedig e folyamat befejeződése utáni átvétel lehet, hanghelyettesítéssel a szó végén (5–6). Bárczi a szóközépi egyszerű, kettős és nazálist követő zárhangok fejlődését úgy rekonstruálja, hogy azok egymással párhuzamosan, soha össze nem esve zajlottak le. A kettős hangok megrövidülésekor az egyes hangok már zöngésedtek, de nem estek össze a denazalizálódottokkal, mert azok előtt szerinte nazalizált volt a magánhangzó, mire ez a jellegzetesség megszűnt, az egyes hang eredetű zárhangok már spirantizálódtak. E szellemes és logikus magyaráztatnak van azonban néhány gyengébb pontja. Maga Bárczi is csak egyik, szerinte valószínűbb lehetőségként veszi a zárhangoknál a zöngésülés, majd spirantizálódás sorrendet. A denazalizációval kapcsolatban, melyet Moór permii–magyar, a permiben hosszabb ideig tartó jelenségnek képzelt el, E. Itkonen megjegyezte bírálatában (FUFA XXXII, 72), hogy az uráli nyelvekben a denazalizáció egyszerű fonetikai jelenség, maga Moór többször is utalt a lapp, szamojéd előfordulásra (ALH II, 51–52, 85, 91, 94, a magyar–permiről l. 424–426). Az ugor nyelvekben sem csak a magyarra jellemző, ezt Moór is tudta (i. m. 426, jegyz.) vö. Kálmán Béla (MNy. LXI, 391), l. osztjDN *j%èta* ‘gehen’, de *jaáèot* (KT 155b), noha három mássalhangzó találkozásakor a déli osztjában a középső szokott kiesni (l. Vértes, ALH, XXIV, 373–377). Az ősmagyar, korántsem teljes denazalizációnál Moór és Bárczi is számol orrhangú magánhangzók egykori létezésével; minthogy azonban ilyeneket egyetlen

uráli nyelvben sem jegyezték föl, ősmagyar előfordulásuk is eléggé hipotetikus. A háromféle zárhangsor fejlődését Abaffy (BenkőEmlk. 27–30) kevesebb hipotézissel rekonstruálja.

Kálmán Béla “A magyar mássalhangzó-rendszer kialakulása” (MNy. LXI, 385–398) a finnugor, az ugor és az ugor kor végére kialakult rendszert, az ősmagyar korban bekövetkezett változásokat és az ősmagyar kor végére létrejött rendszert táblázatosan is bemutatja. Az utolsó négy táblázat az írásos kor rendszerét szemlélteti. A szókezdő és a szóközépi mássalhangzókat együtt tárgyalja, a gemináta zárhangok sorát azonban fölveszi, s az, szerinte, az ugor kor végére egybeesett a *p*, *t*, *k* sorával. Arról nem foglal állást, hogy különbségük akkor hogyan őrződött meg a magyarban napjainkig. A nazális és zárhang vagy affrikáta denazalizációját, a zárhangok zöngésülését, spirantizációját az ősmagyar korba helyezi, úgyszintén az **m > v*, az *l'* változását, a szibilánsok rendszerének a gazdagodását.

Hosszú szünet után, Lakó (A magyar hangállomány finnugor előzményei, NyÉrt. 47, 68, 1965, angolul 1968) és Hajdú (Bevezetés az uráli nyelvtudományba, összehasonlító hangtörténet 97–117, 1966) korszerű finnugor hangtörténeti munkáinak, valamint a TESz, az MSzFE és az UEW megjelenése után Abaffy tért vissza a rendszeres tárgyalás igényével az ősmagyar mássalhangzók rendszerének a vizsgálatához, s adott a zárhangokról bizonyos eredményeket közre (BárcziEmlk. 9–20). Mint-hogy vizsgálataihoz az említett szótárak U/FU/Ug. kikövetkeztetett, azaz a lehető legtávolabbi előzmények, adják meg az egyik kiindulási pontot, érdemes ezzel az ősmagyar hangállomány szempontjából foglalkozni. Bárczi szerint “a finnugor alapnyelv mássalhangzó-rendszerét elég jól ismerjük, az ősmagyar kor mássalhangzó-rendszerét viszont nem nehéz kihamozni nyelvemlékeink alapján. A kettő egybevetése megadja az ősmagyar korban végbement mássalhangzó-változások eredményeit” (MNy. LVIII, 1). Ez nagyjából igaz volt Bárczi idejében, aki a finnugor rendszert az NyH⁷-ből merítette, tehát az obi-ugor képviseletre is vetett egy-egy pillantást. Abaffy viszont a három etimológiai szótár rekonstrukcióit veszi kiindulásul, s ezáltal az U/FU eredetű szavak esetleges hangtani változásait az ugor kor végéig szem elől téveszti. Így nem árt, sőt szükséges a rendelkezésre álló anyagot az ősmagyar korra vonható következtetések miatt az ugor kori, pontosabban az ugor kor végére kikövetkeztethető helyzet szempontjából felülvizsgálni.

3. Mielőtt a tárgyra térnék, tisztázandó egy félreértést okozó terminológiai kérdés.

A magyar nyelv korszakbeosztásának eddigi terminológiájához nem mindig társul azonos képzet a hungarológus és az uralista, urál-altajista számára. Bárczi Géza a “Magyar Hangtörténet” második, bővített kiadásában (1958) “A magyar nyelvtörténet korszakai” (5–8) szerint három nagy korszak különböztetendő meg: az előmagyar, mely uráli, finnugor és ugor (együttélés) kor(a), a különélet kezdete a “történelem előtti magyar vagy ősmagyar” kor, melynek első részét “az Urál vidéki őshaza” korának nevezi, ezt a vándorlások vagy a török hatás kora követi. A történelmi vagy forrásos kor s annak hármas beosztása jelenlegi témám szempontjából figyelmen kívül hagyható. Megjegyzendő, hogy a MHT²-ben, nem okoz seholy félreértést, hogy az Urál megnevezése az előmagyar és az ősmagyar részletesebb korszakolásában is megtalálható. A magánhangzók és mássalhangzók tárgyalása is a forrásos korban, az ómagyar korban kezdődik (16, 108), s folytatódik napjainkig. Utalás az előzményekre csakis az ősmagyarra található (18–20, 113–126), “az uráli őshaza idejében” átvett *homok* szó egyértelműen csak a magyar nyelv önállósulása után kerülhetett a magyarba, nem a finnugorság és szamojédok együttélése idején, mert akkor uráli eredetű szó lenne.

“Az uráli őshaza” kora, ideje Abaffynál is előfordul (BárcziEmlk. 10, 11, 14), mind a három esetben félreérthetetlenül az ősmagyar kor elejére, s első szakaszára, az ugorságból való kiszakadás utáni időre utal, amikor még az ugor őshaza területén vagy közvetlen közelében kellett élniök. A cikk olvasásakor azonban eszembe sem jutott Bárczi korszakbeosztása, csak az, hogy az “ősmagyar kor eleje”, az “ősmagyar kor legelső/legkorábbi szakasza” (11, 14 stb.) szinonímájaként használt kifejezésben az uráli szó ugorra javítandó (s ezt meg is írtam recenziómban). Ilyen félreértés már másnál is előfordult. Maga Bárczi írja (MNY. LVII, 2, jegyz.), hogy Sinor félreértette őt, amikor két azonosat állító megjegyzése közül az egyiket helyesli (mármint, hogy *homok* szavunk a “többi török jövevényeinknél régebbi rétegbe” sorolandó, mert “a magyarban ment át *k- > è- > h-* változáson”, azt viszont “hogy a szó még az uráli őshaza idejében került át a magyarba” “helytelenebb” fogalmazásnak tartja (MNY. LVII, 172). Nyilvánvaló, hogy Sinor az “urali őshaza” idejét a finnugor-szamojéd együttélés idejére vonatkoztatta, mint minden uralista, urál-altajista stb. Földrajzi fogalomként az “urali” nem tartalmaz őstörténeti időmeghatározást, hiszen az előmagyar nyelv valamennyi korszaka az Urál környékén zajlott le. Csak azt vitatják időnként, hogy az európai, az ázsiai vagy mindkét oldal föltevése valószínűbb-e bizonyos korszakokra. Az ősmagyar kor első szakaszát Hajdú félremagyarázhatatlan korszakmeghatározással a “vándorlások kora előtti” időszaknak nevezi (BUNy. 111).

4. A következőkben csak a zárhangokkal kapcsolatosan azt igyekszem megvizsgálni, hogy az ugor ságból kiszakadó magyar nyelv milyen zárhangállománnyal, ill. milyen U/FU zárhangokból keletkezett mássalhangzókkal indulhatott útjára. A szókezdő mássalhangzók fejlődése a finnugor/uráli nyelvtudomány kezdetei óta meglehetősen sok tartósnak bizonyult eredményt mutat föl, a szóközépi helyzet bonyolultabb volta hozta a fokváltakozás elég soká uralkodó elméletét létre. Így célszerű a szókezdő zárhangok történetét a szóközépiekétől elkülönítve tárgyalni.

5. Az uráli és a finnugor alapnyelvben három zöngétlen zárhang létezésével számol minden uralista. Mind a három meglehetősen gyakori volt szókezdő helyzetben. E három hang története az előmagyarban és a magyarban háromféle.

5.1. A legegyszerűbb, mondhatjuk problémamentes az U/FU **t*- ugor fejlődése: valamennyi *t*- kezdetű biztosan, valószínűleg vagy esetleg U/FU/Ug. eredetű magyar szó vogul és osztják megfelelője – ha van – szintén *t*-kezdetű; hasonlóképpen a magyar *d*-kezdetű, az ősi örökségbe tartozó szavaknál. Az U/FU **t*- tehát az ugor alapnyelvben megmaradt változatlanul *t*-nek, sőt többnyire ma is az minden ugor nyelvben. A magyarban azonban megvolt a lehetősége, hogy zöngés szóközépi mássalhangzó(k) előtt zöngésüljön.

5.2. Az U/FU **p*- szókezdő rekonstruálása sem jelent különösebb problémát. Egyezik a története az előző zárhangéval abban, hogy az ugor alapnyelvben föltétlenül változatlanul *p* maradt, továbbá az obi-ugorban és az abból származó két nyelvben sem változott meg. A magyar nyelv különélete kezdetkor zöngés szóképp előtt *b*-vé zöngésülhetett, a leggyakrabban azonban spirantizálódott, *f* lett belőle, ezt sok biztos etimológia igazolja. Abban is egyetért mindenki, hogy a zöngésülésnek hamarabb kellett bekövetkeznie, mint a spirantizálódásnak (Lakó, NytudÉrt. 47: 22 további irodalommal).

5.2.1. A MUSz.-tól az NyH⁷-ig akad néhány *p*-kezdetű magyar szó, melyet ugyancsak *p*-kezdetű, azaz **p*-vel rekonstruálható uráli szavakkal egyeztettek s egyeztetnek ma is a hungarológusok, l. pl. Abaffy (BárcziEmlk. 17). Az uralisták véleménye e kérdésben rendkívül eltérő, egymásnak ellentmondó. Lakó a *por*, *para* és *pegyvet* szót említi, melyeket konzervatív nyelvjárási sajtáságnak magyaráznak, e “szók száma azonban olyan csekély, s etimológiájuk annyira bizonytalan, hogy belőlük csak nagyon kétes értékű következtetéseket vonhatunk le” (NytudÉrt. 47: 22). Hajdú véleménye sokkal pozitívabb: “NB! Néhány szavunkban az eredeti **p* megőrződött (*por*, *para*)” (BUNy. 99). Az újabb finnugor etimológiai szótárak viszont teljesen elutasítják, a MSzFE meg

sem említ *p* kezdetű szót, azaz uráli származtatásukat még említésre méltónak sem minősíti, az UEW a *por* szót s a vele valaha egyeztetett szavakat ugyancsak nem említi, a *para* elutasítása pedig két helyt is megtalálható (357, 395). A SKES a szerinte deszkriptív *poro*² alatt utal többek között a magyar *por* szóra, de nem nyilatkozik az összetartozás milyenségéről. Megjegyzendő, hogy számomra e címszó sem alakja, sem jelentése révén semmi deszkriptív jelleget nem tartalmaz, amilyennek a SKES minősíti.

Érdeemes kicsit közelebből megvizsgálni, hogy az uráli/finnugor eredetű szavakban nem szokványos *p*- szókezdeten kívül, mi szól a *por* és a *para* ősi származtatása ellen, melynek jelentéstani akadályja nincs. A szóközépi *r* semmi esetre sem, hiszen az UEW-ben csak a 147–149 oldalon négy szóban van m. *-r- ~ fi. -r-* megfelelés; a m. *~ fi. volt ~ olla, *jó ~ joki, odú ~ onte-* alapján az UEW-ben meg sem található *por* vokalizmusa sem lehet problematikus; *para ~ parvi* (ez a két UEW-ben említett egybevetés közül a valószínűtlenebb, s egyúttal a valószínűbb hangmegfelelését is tartalmazza) vokalizmusának megfeleltetésekor elég a m. *ad, hal, fazék* stb. finn megfelelőire utalni. Az UEW a *para* ősi származtatását a *pala* változat miatt is elveti, noha elismeri, nem tudni, melyik az eredeti. (Máshol viszont közös eredetűeknek vesz *l*-res és *r*-es szavakat: *villám* és *virrad*, l. még *fürdik*, ezeket **l*-ből véli esetleg származtathatóknak.) A magyar nyelvjárásokban nem ritkaság *l* és *r* váltakozása: *csalit ~ csarit; pirike ~ pilike, tari-tarka ~ tali-tarka, zsiramat ~ zsillamat*, stb. (MTSz.), l. még *őröl ~ öll, örv ~ ölv, tarló ~ talló* típusúakat (uo.). A *para ~ pala* nem szokványos szóvégi vokálisának a magyaráztatához vö. *mese, csíra, hangya* stb. (MSzFE).

Az egyeztetések bizonytalansága mellett érv, ha csak távoli nyelvekből adathatók, a *por* és bizonytalanul odavont megfelelői között a legbiztosabbnak a finnel való egybevetést tekintették, ilyen azonban *íny* szavunk etimológiája is. Ha pedig a többiből csak a finnt tekintjük a *por*-ral egyeztethetőnek, akkor is számos példa hozható, melyben egy magyar szót egyetlenegy, a magyartól ugyanolyan távoli szóval vetnek egybe, mint a finn, azaz biztos egyeztetésként kötnek össze egy magyar és egy finn-volgai szót. Ilyen biztos etimológiaként közli az MSzFE *agg, fűz* 'schnüren, anknüpfen', *töm* szavunk egybevetését cseremis szóval, *menny* és *siet* szavunkét mordvinnal, s ezeket az egybevetéseket az UEW sem tartja kevésbé valószínűeknek. Egyeztethetőnek van minősítve *bújik, lak, liszt, rak, tarja, ványol* finn, *sápad* cseremis, *segít, szomorú* mordvin szóval, sőt *csuk, marad* szamojéddal. Talán egyeztethető *evez, kisz, tart, vég* finn, *le, sír* 'Grab' cseremis, *szed* mordvin, *fasz, fehér, fest, kész, +mórágylapp, hív, lát, nyak, szag* szamojéd szavakkal. Kérdés: ezek mind

biztosabb egyeztetések, mint *por* szavunk finn egybevetése? Az UEW is – kérdőjelekkel – valamennyit elfogadja, sőt a *tarja* egybevetését biztosnak minősíti.

Abaffy szerint a szókezdő *p* az említett két ősi szóban megmaradt (*por*, *para*), ezeken kívül lehettek szerinte az ősmagyarban *p*- kezdetű hangutánzó és ismeretlen eredetű szavak is (BárcziEmlk. 17). Szerintem föltétlenül voltak *p*-kezdetű expresszív szavak. Általában akkor fogadjuk el az onomatopoetikus szavak uráli etimológiáját helyesnek, ha *p*- a kezdőhangja, s van magyar tagja, mely részt vett a **p- > f-* hangfejlődésben. Egészen biztos, hogy más kezdőhangú deskriptív szavaink között is akad több ősi örökség, továbbá, hogy a *p*- kezdetűek közül többet éppen az expresszivitása őrzött meg a hangváltozásban való részvételtől. Mint már máshol kifejtettem (Nyr. 89: 157–164, NytudÉrt. 89: 296–300), szerintem *farag*, *forog*, *fúr*, *fergeteg*, *fürdik* stb. egyazon palatális-veláris uráli *tő* származéka lehet, s *pereg*, *pördül* stb. is ugyanoda tartozhat. Hasonlóképpen *fakad* és *pukkad* is közös származású lehet. Minthogy a magyarban általában minden mássalhangzó szókezdő és szóközépi helyzetben is lehetséges – csak a terheltsége különböző –, az ősi örökségből a csak szóközépi *á* a magyar rendszerből kiveszett, így eléggé valószínűtlen, a rendszer szellemével össze nem egyeztethető lenne, ha *p* az ősmagyarban csak szóközépen, csak **pp* származékaként, azaz elég kis terheltséggel létezett volna. Ha ez lett volna a helyzet, akkor csak a honfoglalás után, német, szláv és latin jövevényszavaknak köszönhetően terjedt volna újra el szókezdő helyzetben. Sokkal valószínűbb, hogy volt, ha nem is sok, az ugor alapnyelvből örökölt *p* kezdetű szó az ősmagyarban, melyeknek nem is jelentéktelen része expresszív lehetett.

Mindent egybevetve, véleményem szerint a *por*, *para* esetleges uráli vagy finnugor eredetét csak abban az esetben lehetne teljesen elvetni, ha cáfolhatatlanul be lehetne bizonyítani másféle eredetüket, pl. hogy jövevényszavak, mesterségesen csináltak, ehhez vö. alább a *k* + veláris problémájával.

5.3. A harmadik szókezdő zárhang, a **k-* esetében problémamentes az U/FU kezdet, s annak mai fejleményei, vita kizárólag a fejlődés kronológiája körül volt és van. Palatális szavakban a szókezdő *k* valamennyi finnugor nyelvben változatlan maradt, veláris szavakban az ugor nyelvekben nem egységes a kép. A magyar nyelv történelmi forrásos korszakában *h*-található a biztosan finnugor eredetű, a veláris finn-permi nyelvekben *k*-kezdetű szavakban.

A **k- > h- > h-* fejlődést sokan – Szinnyei, Melich stb. Bárczi (MNy. LVIII, 9) – az ősmagyar korba helyezik. Felfogásukhoz csatlakozik Hajdú is (BUNy. 97–98), s talán még Lakó is, az ő megfogalmazása azonban

nem teljesen egyértelmű (NytudÉrt. 47: 20). A **k*- > *h*- > *h*- fejlődés lezajlása és befejeződése olyankor történt, hogy a legrégebb jövevényszavaink (*harang*, *homok*, *?hajó*) még részt vettek benne, a későbbi ősmagyar átvételek (*korom*, *kapu*, *komló*, *kanyaró* stb. l. Bárczi, Ligeti, legújabban Abaffy i. h. 10–11) azonban már nem. Lazicius (MNy. XXXIV, 32, MNyTKK 33: 92), Moór (ALH II, 469) és még mások szerint a **k*-spirantizálódása a mélyhangú szavakban az ugor korban történt. Ezt Bárczi (i. h.) és Hajdú (i. h.) azért nem fogadja el, mert szerintük “az obi-ugornak csak az északi nyelvjárásaiban van meg ez a fejlődés” (MNy. LVIII, 9), s mert “az archaikus keleti osztjában és déli vogulban ma is csak egyetlen **k* fonéma van” Hajdú szerint (BUNy. 98). Ezek az ellenvetések azonban nem helytállóak.

Az osztjában az egész nyelvterületen, valamennyi nyelvjárásban csak a palatális szavakban maradt meg *k*-nak az U/FU **k* szókezdő, szóközépi és szóvégi helyzetben, a velárisokban pedig minden helyzetben (Steinitz, Geschichte des finnisch-ugrischen Konsonantismus 21, Vértes, ÉtFOu. 10: 129–131), minden nyelvjárásban megváltozott, a Ny. nyelvjárásokban *h* lett, az archaikus keletiekben pedig *J*\$ (Karj. *J*\$, Paas. *J*). Az igaz, hogy ezt a két betűjelet sokan a *k*-val azonos fonéma variánsának tartják, régebben én is (l. NyK 62: 9), noha azzal ez nincs bizonyítva, hogy az etimológiai szótárak, Gulya javaslatának megfelelően (CastrToim. 7: 102) a keleti osztják palatális és veláris szavainak szókezdő *k*-féle hangját egysegesen *k*-val írják fonematikusan át.

A gyűjtők a helyszíni gyűjtéseken kezdet óta két különböző betűt használtak. Paasonen is, Karjalainen is, a *k* betűt csakis palatális szavak kezdőhangjaként alkalmazta, más pozícióban is csak palatális környezetben. Paasonen a veláris szavakban következetesen egy a görög kappá, ill. a cirill *k*-ra emlékeztető betűjelet írt. Karjalainen a keleti nyelvjárások közül az osztjV-ről Larjatskoeban készített fonetikai följegyzéseket, ezek szerint a helyszíni *k*\$ melyből a publikációkban *J*\$ lett (a betűhű helyszíni eredeti följegyzési módot és az OL-KT alapján történt átírást egymás mellett l. MSFOu. 128: 102–111.) képzési helye ott van, ahol a DN *h*-é². (Minthogy Karjalainen osztják följegyzéseit DN adatközlővel, s igen alaposan kezdte, a többi nyelvjárás megfigyeléseit többnyire DN tapasztalataival vetette egybe).

Nemcsak a tudományos gyűjtők tartották mindig megkülönböztetendőnek a keleti osztják palatális és veláris környezetű *k*-t, hanem az írástudó, sőt tanító, a nyelvével foglalkozó valamennyi eddig publikáló osztják is. N. I. Tereškin (a keleti osztják palatális és veláris szavak *k*-ját egy

² “*k*\$ gutturaalinen klusiili. Artikulatiooni-paikka = demj. *h*:ssa”.

fonémának tartó Steinitz tanítványa) osztjV és osztjSzurg, tankönyvében (Букварь 1958, 1959) a cirill κ betűt csak palatális osztják szavakban és teljesen új veláris orosz jövevényekben használta, veláris osztják szavak számára kialakított egy lefelé meghosszabbított, ívben hajló betűt, κ , mely grafikailag úgy különbözik a cirill κ -tól, mint a tudományos följegyzésekben az \acute{a} az n -től. Az artikulációs-akusztikus eltérés jelölését megtartotta osztjV nyelvtanában (Очерки диалектов хантыйского языка 1961). Elég arra utalnom, hogy e mű szövegében a κ - (139–145) és κ (145–153) kezdetű szavak el vannak egymástól választva, keleti osztják szótárában³ úgyszintén (k 96–141, J 141–193). Agrafena Szemjonovna Peszikova, a hanti-manszijszki “Az Obi-Ugor Népek Újjászületése Kutatóintézet” szurguti anyanyelvű tudományos munkatársa ugyanígy vélekedik, szerinte e két mássalhangzó fonematikus eltérése igazolható. “

A nyugati osztják nyelvjárások, azaz az \acute{E} D $k''/k!$ és az archaikus keleti nyelvjárások $k''/J!$ megkülönböztetése⁴ a feljegyzéskor minden nyelvjárásban, minden helyzetben, azaz szókezdeten, szóközépen és szóvégen minden gyűjtőnél, minden közzétételben megtörtént. Ez arra vall, hogy e különbség könnyen észlelhető, valószínűleg nagyon régi, legalább osztják alapnyelvi – esetleg még régebbi – örökség. Az U/FU szavak $*k$ hangja az osztják valamennyi nyelvjárásában a palatális szavakban változatlanul megőrződött, a velárisokban pedig mindenütt megváltozott, bizonyos fokig spirantizálódott. Minthogy ez a változás, ha különböző mértékben is, de az egész osztják nyelvterületen bekövetkezett, új keletű jelenségnek aligha minősíthető.

A vogul kettősség a két újabbban megjelent nagy vogul szótárban is megvan: Munkácsinál h , ill. k (MK 71–131, 187–227, vö. még 132–133), Kannistónál pedig egyrészt J , \acute{e} , másrészt k (SusToim. 180: 102–138, 138–166). A palatális szavak k -ja Munkácsi és Kannisto följegyzéseiben is minden vogul nyelvjárásban k ; a veláris szavakban Munkácsi \acute{E} adataiban, valamint Kannistónál is (Szo., AK) \acute{e} , ill. \acute{e} látható a többi nyelvjárásban pedig (K, KL, AL, T) Munkácsi szótárában kh a szókezdet. A T-ban csak egy tatár jövevénytörzsben van a különben rendszeres kh mellett kh - \sim k - kezdetű közlés (126b). Kannisto megfigyelései annyiban térnek el Munkácsiétól, hogy nála a P és Vag. nyelvjárásban – ahogy azt

³ Tereskin szótárának (Словарь восточно-хантыйских диалектов, Leningrad 1981) címszavaiban található szópárok – kan/Jan , kar/Jar , $kat\acute{a}\acute{a}/at\acute{a}\acute{a}$ (92/144, 98/146, 100/142) nem bizonyítják a k/J fonémapár létezését, mert különböző keleti osztják nyelvjárásokból származnak. Laziczius fonematikus igazolása (MNYTK 33: 92) pedig a magánhangzók téves átírásán alapul.

⁴ A vogul k/J ellentét jelölését l. k/q -val már Ahlqvistnál.

már Laziczius is megállapította (MNYTK 33: 72–73) – palatális és veláris szavaknak egyaránt *k*- kezdetűek a följegyzései. Munkácsi P adataiban *k* (76b, 125b) és *kh* (71ab, 72b stb.) is található, Vag.-i adatai pedig nincsenek.⁵

Az obi-ugor és a magyar viszonyok egybevetéséből kiderül, hogy a magyarban az osztjákban és a vogulban – vogP és Vag. nyelvjárás kivételével – mindenütt

- 1) más a **k*- fejlődése palatális és veláris szavakban,
- 2) csak palatális szavakban őrződött meg változatlanul a *k*-,
- 3) veláris szavakban mindenütt többé vagy kevésbé spirantizálódott.

Minthogy a finn-permi ágban a **k*- változatlan maradt palatális és veláris szavakban is, az ugor nyelvek mindegyikében pedig azonos típusú három változás következett be, teljesen valószínűtlen, hogy ezek egymástól független, különnyelvi fejlemények legyenek. A változás kezdetének az ugor korban kellett megindulnia, azaz a palatális és a veláris folytatás előtt álló **k* elkülönülésének, a **k*"- meg nem változásának és a **k*'-

⁵ A posztumusz kiadású MK-ban a fenti összefoglaláshoz képest némi kis ingadozás akad. Teljességre való törekedés nélkül a következők említhetők: Az É è-nál található *k* ~ è és hangrendi ingadozás pl. *è/stm p* ~ *èusäp* (~ *küsxp*) 'láda, kosár'; más nyelvjárásból is idézhető palatális ~ veláris változat: KL *kh«šp* ~ *kh«šxp* ~ *k«šp* ~ *küššp* ~ *küsp* (129b), l. még KL *khušäti* (~ *kušäti*) 'hasít' (129b). Orosz jövevényező kétféle szókezdettel É *èurä*, KL *kurä* stb. 'teknő' (127a), vö. KL *kuritä* id. < or. (225a). Van KL *kh* ~ è és *kh* ~ *k* ingadozás is: KL *èut* ~ *khut*, K *ko'* 'akár, bár' (< or. 131b), KL *kuräti* ~ *khüräti* 'nyír, borotvál' (127a), KL *khur(i)* 'félénk' származéka *kurxèli* 'fél' (128a), hasonló ingadozással T *khurti* ~ *kurti* 'vászon' (129a). A T *khôr* ~ *khâr* ~ *kur* 'valami, ember, lény (kiegészítő szó)' (80b) három oszlopnyi példatárában T *sxjm-èâr* 'sovány' è-ja téves följegyzésnek vagy sajtóhibának tűnik, de l. még K *khâr* ~ *èâr*, P *khâr* ~ *kar* (uo.).

Kannisto ugyancsak posztumusz feldolgozása és kiadása szótárban a Szo., AK è szókezdetű szavaknak a P és Vag. megfelelője *k*, a a többi nyelvjárásban pedig rendszeresen *J*, AK, FL *Jé* a megfelelője. Található azonban többször is, még ugyanazon a lapon is, kétféle közlésmód: AK è- és *Jé*- (mindkettő 121-en négyszer), KK *k*-, ill. *J*- (112, 117) l. még FK *k*- (104, 107), ill. *J*- (134, 138). Az összbemérés a szótáraknál azonban kétségtelenül azonos azzal, amit Laziczius a hitelesen Munkácsitól és Kannistótól közzétett anyag alapján nyert: észa-kon, azaz a Szoszva vidékén palatális szavakban *k*-, a velárisokban è- a szókezdet, a többi nyelvjárásban Munkácsinál *k/kh*, Kannistónál *k/J* utal a különbségre. Nincs palatális/veláris környezet okozta különbség a P és Vag. adatokban.

bizonyos fokú spirantizálódásának.⁶ Az ugor egység megszűnésekor a fejlődési folyamat még nem fejeződhetett be, erre vall, hogy az ősmagyar kor legrégebbi két-három török jövevényszava még részt vett a **k!-* >> *h!*-fejlődésben, a későbbi török jövevényszavakban a **k!-* szókezdet már változatlanul megőrződött.⁷ Az obi-ugor fejlődés is arra mutat, hogy a **k!-* fejlődése még az obi-ugor alapnyelvben sem jutott nyugvó ponthoz, hiszen még a vogulban is működött a fejlődést akadályozó regresszív tendencia, uralomra is juthatott a P és Vag. nyelvjárásban. Az obi-ugor egység megszűnte, sőt csak a vogul és osztják nyelvjárási tagolódás kialakulta után érhetett véget a veláris szavakban a **k* fejlődési folyamata, mely az obi-ugorban a szóközépre is áterjedt. Csak így lehetséges és érthető, hogy az egymással érintkező s kölcsönösen egymásra ható vogÉ és osztjNy. (azaz az É és D) nyelvjárásoknál a **k!* >> *è!* fejlődés azonos eredménnyel zárult. A keleti osztjában pedig a palatális és a veláris

⁶ Lehetséges, hogy Róna-Tas legújabb kutatásainak az eredményei e kérdés revideálását teszik szükségessé.

⁷ A modern szamojédológiai kutatások alapján az U **k-* történetét – változatlanul helyesnek ítélve az eddigi etimológiai összeállításokat – másképpen tartom valószínűnek. Az U **k* palatális és veláris környezetben fonetikailag eltérő módon realizálódhatott. Ennek a többi mássalhangzó realizálási módjától eltérő urálból örökölt kettősségnek a fölszámolása az ősszamojédban és az ugor alapnyelvben éppen ellenkező módon történhetett: az ugorban a palatális, az ősszamojédban pedig a veláris környezetben maradt a **k* lényegileg az ősi fokon. Az ugorban **k!* > *ʃ* >> *è* (*h*) fejlődés következett be, egyes nyelvjárásokban a regresszív tendencia győzelmével, ami egyes déli vogul nyelvjárásokban századunk elején is megvolt még. Az ősszamojédban pedig a *ʃ* veláris környezetben maradt meg “PS *k* ist vor Velarvokalen fast auf dem ganzen sam Sprachgebiet erhalten, vor palatalen wurde es in den meisten Sprachen assibiliert. Vor *e* und *i* hat sich die Assibilisation in allen sam. Sprachen vollzogen nur in einem Zweig der saj. Sprachen (mot-tg-kg-sj) ist *k* in allen Stellungen erhalten ... PS *-k-* steht in den meisten PS Etymologien vor Velarvokal” Mikola in Sinor, *The Uralic Languages* 230–231). Hasonlóan Sammallahti a protoszamojéd *k* fejlődéséről a szamojéd nyelvekben: “**k-* > **ś* before front vowels, ... **k-* > **š* before **i* and **e*” (i. m. 497), vö. még **k-* > *h-* (PY ... > YurT ... Ostiak-Samoyed ... **k* > *q* before non-high back vowels ... **k-* > *š-* before front vowels” (i. m. 497). Ahol pedig nem a kétfelé fejlődés győzött, ott – a FP-ben, a déli vogulban és a szajáni szamojéd nyelvekben – a fonetikai realizáció eltérése megszűnt, a **k* az artikulációs realizáció lehetőségének a határain belül egységesült.

környezetű *k* (tehát *k* és *J*) is hehezetessé vált. Ez a folyamat is csak a Ny. és K nyelvjárások szétválása után következhetett be.

5.3.1. Azt a tényt meg kell említeni és vizsgálni, hogy Laziczius a számára rendelkezésre álló vogul adatok alapján, Kannisto közléseiből azt állapította meg, hogy a vogP és Vag. nyelvjárásban a *k* hang fejlődésében a regressziós tendencia teljesen érvényesült. Ezzel szemben Munkácsi följegyzéseiben posztumusz szótárában a vogP veláris szavakban *kh* ~ *k* szókezdet található. A két gyűjtő ottjárta között kevesebb mint két évtized telt, ilyen rövid idő alatt aligha következhetett be ekkora változás. Teljesen valószínűtlen föltenni, hogy Munkácsi fonetikai megfigyelései pontosabbak voltak, mint Kannistoéi. Az viszont lehetséges, hogy a Pelim mentén nem teljesen egységes a nyelvjárás, a följegyzések nem azonos vidékről származhatnak.

5.3.2. Föl kell vetni a kérdést, mikor különülhetett el fonematikusan egymástól az ugor nyelvek palatális és veláris szavakban ejtett *k*-ja, még az ugor alapnyelvben vagy később.

A kérdést először Laziczius vetette föl és válaszolta meg. Szerinte “feltétlenül még az ugor nyelvek szétválása előtt a *J*- változat önállósult, fonológiai egységgé, fonémmé vált... , de csak az ugor nyelvterület egy részén, a másik részen a *J*- változattól... *è*- lett” (MNYTK 33: 98). Figyelmét természetesen az sem kerülte el, hogy a **k*- két változata (*J* és *l*) olyan helyzetben fordulhatott elő, hogy kölcsönösen kizárták egymást, ezért az önállósuláshoz szükséges volt, “hogy az előbb képzett *k*- (*l*-) változat a másik rovására terjeszkedjék, vagyis olyan helyzetben is lehetségessé váljék, amelyikben eladdig csak *J*- állhatott. Ilyesmi – mondjuk – idegen szavak átvételénél könnyen megeshetett” (uo.). Elvben Lazicziusnak föltétlenül igaza van, a vogul fonematikus ellentétet ő is jövevényszó segítségével igazolta. Az ugorra azonban nem hozott példát. Az ugor nyelv *k*- kezdetű veláris jövevényszavai semmi esetre sem igazolják a fonémahasadás befejeződését átvételük idejére. A *hód*, *hattyú* vagy olyan régen került az ugor alapnyelvbe, hogy a finnugor örökséggel együtt részt vett a *k* fonémahasadási folyamatában, vagy, ha későbbi átvételek (korai ősmagyar törökségi jövevényszavaink ismeretében ez látszik valószínűbbnek), akkor meg – nem lévén lehetséges a *k*!- szókezdet – hanghelyettesítéssel *è*!- szókezdetűekké váltak. Ebben az esetben a fonémahasadás ugor kori befejeződése ellen szolgáltatnak érvet.

A fonémahasadás időpontjának sokkal későbbi időpontra történő helyezését az ugarságból kiszakadt magyar ágra nézve Abaffy állította: “az ősmagyar kor első felében megjelent nyelvünkben a *è*, amely ekkor még nem önálló fonéma, hanem csak allofónja a *k*-nak, jól körülírható helyzetben: a szó kezdetén, veláris magánhangzó előtt. ... – A kései

ősmagyarra viszont, ... a *è* már nem allofón, hanem önálló fonéma, amely azonban szókezdő pozícióban (egy ideig) csakis veláris magánhangzó előtt fordult elő” (BárcziEmlk. 11).

Jelenlegi ismereteink szerint úgy tudjuk, hogy *harang*, *homok* átvételét követő törökségi jövevényszavak törték meg a jeget, szüntették meg az allofónok közül a *k* egyeduralmát a palatális, s a *h*-ét a veláris környezetben: *korom*, *kapu*, *komló* stb. meghonosulása után a *k/h* különbséghez nem kellett föltétlenül hangrendi eltérésnek is társulnia, létezhetett két olyan veláris szó, melynek értelemmegkülönböztető jegye *k/h*-ban volt.

5.3.3. Felvetődik a kérdés, nem hódított-e teret a *h*, ill. annak előzménye (*è*, *l*) már előbb, talán már az ugor alapnyelvben a palatális szavakban, azaz nincs-e *h*- kezdetű palatális szavunk, mely az ősi örökséghez tartozik. Van néhány ilyen: *hegy*, *here*, *hím*, *hölgy*, *hős* (a *héj*, *hervad*, *hízik* és a bizonytalan eredetű *hív* nem tartozik ide, most is veláris mind a négy). Ha megnézzük ezeknek a most palatális, finnugor *h*-kezdetű szavaknak az etimológiáját, sorra a következő rekonstruált alapnyelvi alakot találjuk: FU **kaća*, FU U **koja*, U **koj(e)-ra*, FU/?U **korpe*, U **koj(e)-m3*, FU **kaßwa/3*, U **kaća*, azaz csupa veláris alapnyelvi szót. Természetesen a rekonstrukciók helyességén, különösen a vokalizmuson, még lehet vitatkozni, némelyik módosulhat az idők folyamán, a velarítás azonban aligha változhat meg; a hangrend kikövetkeztetése szinte Budenz óta mindig azonos. Az etimológiák ismeretében kétségtelen, hogy a felsorolt ősi eredetűnek valószínűsíthető szavak mindegyike a magyar nyelv különéletében vált palatálissá, nem palatális ugor vagy még régebbi szó folytatója. Érdekes *hegy* és *kegy(elet)* szavunk rekonstrukcióit egymással egybevetni: a két vitatott eredetű szó valószínűbb származtatása szerint a FU rekonstrukciók konzonantizmusa azonos, a hangrend azonban különböző!

Még egy kísérlet tehető a *k* ugor kori esetleges fonémahasadás vizsgálatára: a *k*- kezdetű, többek által finnugor eredetűnek magyarázott veláris szavak etimológiájának egybevetése olyan ősi szavakkal, melyek ettől a *k/h*- fonémpárban különböznek. Ehhez először is a *k* + veláris kérdését kell újra fölvetni.

Az MSzFE előmunkálatai során a Laziczus által *kap*-féle etimológiájú szavak problematikájának átvizsgálását és az előszerkesztést én végeztem, s eredményeimet cikkben közöltem (NyK LXII, 7–21). A kérdés lényegét illetően a felfogásom azóta sem változott. Egyetlen egy vitathatatlanul finnugor eredetű szót sem találtam közöttük, ez azonban nem jelenti azt, hogy e veláris szavak mindegyikének a finnugor származtatása olyan rossz, hogy említésre sem méltó. Az MSzFE eleve úgy volt tervezve, hogy biztos egyeztetéseken kívül különböző fokban bizonytalan és

vitathatóan finnugor egyeztetéseket is ad (l. MSzFE 34). Szerintem ilyenek vannak e szavak között, sem akkor, sem most nem ítélem mindet teljesen elhagyandónak. Sőt azóta egy-két szónál enyhébbnek látom a kétségeket. A *kupa* 'mélyedés' szó szóvégi *a*-ját akkor nem tudtam megmagyarázni, most már a *mese* stb. (l. fent, 5.2.1.) szóvégehez hasonlóan képzőnek minősíthetőnek tartom. Ha egy szó hangrendváltással vált veláriszá, az még nem indok kihagyására (*kúszik*, ? *kozma*). A *homp* ~ *komp* -*mp* kapcsolódásához az MSzFE-ből a *hangya*, *lág* ~ *langyos*, *domb*, *kengyel*, *rongy*, *tompor* vethető egybe, továbbá magyar fejleményű alakpárok: *fitos* ~ *finta*, *ránt* ~ *rát* stb., a kérdőjelek száma tehát a denazalizáció más megítélésével csökken. Ha a hangutánzó szavakat – beleértve akár a *kapar* szót is – elhagyjuk, a többi között több "egyeztethető" vagy "talán egyeztethető", esetleg vitatott szóként helyet kaphatott volna az MSzFE-ben, s egy vagy két kérdőjellel az UEW-ben. Az ötvenes években úgy terveztük, hogy az említésre sem érdemes rossz finnugor egybevetések a megfelelő indoklással az MSzFE-hez egy függelékként kiadott kötetben lesznek közzétéve. Elsősorban e munkálat végzésére került a finnugor osztályra Vértes O. András. Nem tudom, e függelék-kötet kiadása miért maradt el. Számomra nagy meglepetés volt az MSzFE második kötetének a megjelenésekor, hogy egyetlen veláris szó sincs a *k*- kezdetűek között (ill. csak a "talán egyeztethető *kisál*, melynek finn megfelelője is vegyes hangrendű, s melyben a *k*-t nem mély hang követi!). Ezzel kapcsolatos érvelésemet l. fent a *para* és a *por* megemlítendőségének indoklásakor (5.2.1.).

Az esetleg finugor eredetűnek (is) magyarázható *k* kezdetű veláris szavak között sincs olyan, mely *h*- szókezdettel is ismert magyar szó, sőt még "a fonetikai helyzeten kívül az alaktani helyzet is kétségtelenül azonos" (MNyTK 33: 86) lenne. A *homp* ~ *komp* -féle nyelvjárási különbség, nem fonémapár bizonyítéka.

Finnugor eredetű szavakban a *k/h* fonémapár csak elég későn jelentkezik. A *kéj/héj* és a *két/hét* esetében a *h*- szókezdetű szó csak akkor jöhetett létre, amikor a *h* már kétségtelenül fonéma volt, a *hegy* csak akkor válhatott palatálissá, az **ét* '7' a *hat* szókezdetét csak akkor kaphatta meg, amikor a *h* már nem volt ismeretlen a palatális szavakban. A finnugor és egyéb eredetű szavak mint minimálpárok között sem akad olyan melynek nem finnugor tagja az előmagyarban is nyelvünkbe tartozhatott már. A *FU kő* és az ismeretlen eredetű *hő*, a talán finnugor *has* és a szláv jövevény *kas*, az ugor *hód* és az új jövevénynek nevezhető *kód* mint minimálpárok a *k/h* fonémapárt a magyarra igazolják, az ugor alapnyelvre azonban semmi következtetés levonására nem adnak lehetőséget.

Az obi-ugor alapnyelvi helyzetre a veláris környezetű *k*-ból származó hangok allófon vagy fonéma voltára akkor lehetne következtetni, ha legalább az egyik obi-ugor nyelv alapján a *è, ʃ* öröklött fonémának lenne tekinthető. Az obi-ugor nyelvekből – legalább is eddig – nem sikerült olyan minimálpárokat találni, amelyek segítségével közös alapnyelvükre is lehetne meglétüket föltenni. Lazicziusnak Ahlqvist szószedete alapján készült vogul bizonyítékai támadhatatlanul jók: *kum* 'Gevatter'/*qum* 'Mann', mely szavak Kannisto AL, FL följegyzéseiben (WogVok. 118, 185) szintén minimálpárok, továbbá *kolas, koles* 'Mehl'/*qolas, qoles* 'Mensch' (Kannisto adataira épülő többi bizonyítékánál a fonetikailag pontos följegyzések fonematikus átírata vitatható). E szavak közül *kum* vitathatatlanul orosz jövevényszó (l. Kannisto, i. m. 118), tehát a vele alkotott minimálpár *aligha* származik akár csak az előző évezredből (MNYTK 33: 93–94).

Laziczius az osztják fonemapárok bemutatására csak egy balul sikerült kísérletet tett: Karjalainen disszertációjából a 'Fluss' és 'gerade Strecke eines Flusses' szembeállításával akarta illusztrálni, hogy az egykor csak palatális szavakban meglevő *k* adatolható mélyhangú szóban is, s minimális ellentétként ugyanaz a szó osztjNy. *è*, keleti *ʃ*-val is megvan, természetesen más jelentéssel, tehát fonemapárokat igazoló módon. A Karjalainen művéből idézett, "a fonetikai hangjelölésnek az ejtési árnyalatokat felmutató" (33: 92) képe semmit sem bizonyít, Laziczius lemond erről a "húségről", s "durvább, de a hangtani alaphelyzetet... jobban feltüntető fonológiai" (uo.) átírását vélte adni, amikor *kor* 'Fluss' átíratot ad valamennyi osztják nyelvjárásra, a minimálpárra pedig DN B *èor*, Trj. V Vj. *ʃor* szóalakot, azaz minden diakritikus jelet, beleértve még a kvantításra vonatkozókat is, elhagyott a vokálisok mellől. Még, ha elfogadható lenne ez az átírás, akkor is hiányozna a bizonyításból veláris *kor* jövevényszó voltának s esetleg korának megadása (ami a vog. *kum* esetében megtörtént, l. i. m. 98). A keleti osztják adatok hibás átírására, palatális voltukra már Steinitz fölhívta a figyelmet (Geschichte des finnisch-ugrischen Konsonantismus, 31, jegyz.), a Ny. adatokat azonban Steinitz a *k%r/è%r* fonematikusnak nevezett átírást használva a déli osztják *k/è* fonemapár illusztrálására használta. Ezzel saját, a konsonantizmusról vallott elméletével is ellentétbe került, mert semmi magyarázatát sem adta, meg sem kísérelte, hogyan vált a *ko-*, *k%-*szókezdet lehetségessé sőt gyakorivá palatális finnugor eredetű szavakban. A helyes fonematikus átírás, *kdr* 'Fluss'; az idézett két szó palatális-veláris ellentétét még Karjalainen szótárából idézhetően is igazolják a hangrendileg illeszkedő toldalékok: *è%rçt*, ill. *kArät* (330a, 418b), részletesebben kifejtve l. BiblUr. 2: 174, jegyz. Az osztjákra eddig

jövevényt szó segítségével nem sikerült igazolni, hogy a *k* veláris allofónja önálló fonéma lett. Az ősztyják **k/* > osztyNy. *èe-* hangfejlődés következtében van azonban minden kritikának megfelelő bizonyíték: Kr. *kerätt*TM 'sich rückwärt wenden' / *èerätt*TM 'schnell graben' (425a, 341b). A DN és a Sav. nyelvjárásból hozható szópároknál az alaktani helyzet nem azonos, tehát támadható mint bizonyíték, a Ts. nyelvjárásban nem találtam minimálpárt (Morphonematische Untersuchung der ostjakischen Vokalharmonie 108). Meg vagyok róla győződve, hogy a déli osztyják nyelvjárások fonémarendszere azonos; kellő anyag hiányában nem lehet azonban az igazolást minden nyelvjárásra elvégezni.

Az osztyjKr. igazolása a *k/è* fonémapárnak az ősztyj. általánosan elfogadott **k/*-rekonstrukcióval (szerintem **J/*-) ellene mond Laziczius azon megállapításának, hogy az ugor alapnyelvben a mélyhangú szavak szókezdő *k*-i között már volt nyelvjárási eltérés (33: 97), hiszen ezek szerint ősztyj. **J/*- a keleti osztyják nyelvjárásokban megőrződött, a Ny.-akban *è*-vá fejlődött.

Az osztyjákban a *k* kötődése a palatális és a Ny. *è*, keleti *J* dominánsan veláris környezete a fonémahasadás után is megmaradt. Erre mutat, hogy jövevénytiszavokban ezt gyakran hanghelyettesítéssel őrzik meg, pl. a 'kozák', – ha nem tatár közvetítésű – akkor ezért *è*- kezdetű az osztyjákban. Idéztem erre példákat régebben is (NyK LXII, 8–9), ezek száma szövegben található orosz jövevénytiszavakkal megszerezhető, ezekben nyelvjárási különbséggel *k* + veláris kapcsolata vagy palatálissá vált szó látható: DN *kak* (KV I, 52), de Ts. *kTMk* (108, 123); DN Kr. *tak* (50, 51, 186, 210 stb.), de Sav. *tTMk* (146).

Az ugor alapnyelvre **k/*J* allofónok igazolhatók, a fonémahasadás azonban nem. Az allofónoknak praefonematikusan, fonéma éretten kellett egymástól különbözniök, az artikulációs-akusztikus különbségnek már olyannak kellett lennie, hogy jövevénytiszó befogadásakor szó megkülönböztetésére már alkalmas volt.

6. A szóközépi zárhangok tárgyalásakor a legcélszerűbb az intervokális majd a kettőzött zárhang, nazális + zárhang; s végül bármilyen mássalhangzó + zárhang és a fordított sorrendű zárhang + valamilyen mássalhangzó vizsgálata.

6.1. A FU/U **-p-*, **-t-*, **-k-* közös vonása, hogy a magyarban egyik sem maradt meg változatlanul, a két obi-ugor nyelvben a *p* és a *t* is megőrződött, tehát minden bizonnyal az U/FU **-p-* és **-t-* az ugor alapnyelvből még *p* és *t*-ként öröklődött az obi-ugorba és onnan a vogulba és az osztyjákba. Tévedés volna Lakó és Hajdú közlése alapján azt gondolni, hogy az osztyjákban *p* vagy *w* a mai képviselő (NytudÉrt 47: 36,

BUNy. 99), következetesen mindenütt *p*, *V Vj.* *w* található az ősi szavakban. A vokalizmus szempontjából nagyon archaikusnak, morfológiai szempontból rendkívül újítónak ismert *V Vj.*-ban *p* a szókezdeten igen gyakori, más pozíciókban csak teljesen újkeletű jövevényszóban s néhány ismeretlen eredetűben van meg, mindenütt máshol *w* felel meg a többi nyelvjárás nem szókezdő *p*-jének. Ezek alapján föltétlenül az ősmagyarban változtak meg az U/FU/Ug. örökségként kapott *p*, *t* zárhangok, s a fejlődés eredménye **-p- > m. -v-* (l. az ugor eredetű *?evet*, *levél*, *téved*, ill. U/FU *?evet*, *kevés*, *levél ravasz ~ róka*, *sovány*, a fejlődés és megfelelések szempontjából l. magyar tag nélküli U/FU **p-t* tartalmazó etimológiák obi-ugor tagját, az UEW-ban 15, 180, 212, 236, 238, 473, 486, 584), ill. **-t- > m. -z-* (Ug. *hízik*, *íz*, *űz*, FU/U *izé*, *kéz*, *köz*, *ház*, *méz*, *fazék*, *?fűz*, *fázik*, *száz*, *vezet*, *víz*, vö. magyar tag nélküli obi-ugor tagokat FU/U **-t-*vel UEW 85, 98, 106, 130, 131, 265, 299, 386, 410, 437, 453, 506–507, 585).

6.1.2. Az U/FU **-k-* mai leszármazottjaként egyik ugor nyelvben sem fordul elő *k* ezért igen valószínűnek látszik, hogy ugor örökségük sem **-k-* volt. Szükséges itt egy hangra utalni, melyet Lakó (i. m. 13, 18 kk) fel sem vesz a finnugor alapnyelv hangállományába, Hajdú (i. m. 107) bizonyos fenntartással. Ez a *Ű* réshang, mely csak a finnben tér el a *k*- képviselététől, s BUNy. írásakor még tisztázandó volt, hogy e kétféle képviselőt szamojéd alapon nem különböző uráli alaphangra utal-e. Hajdú Péter szíves szóbeli közléséből tudom, hogy szamojéd kutatásai alapján ma már fölöslegesnek tartja a szóközépre egy esetleges U/FU *Ű* kikövetkeztetését, melyet eddig akkor tettek föl, “amikor a finn \emptyset -val szemben a lappban *-kk-* jelentkezik, és a többi rokon nyelv képviselői is a **k-* megfeleléseit mutatják” (BUNy. 107). Ezek szerint a **-k-* kétféle finn fejleménye “*k ~ v, R*” (i. m. 98) ugyanúgy nem magyarázható FU alapnyelvi előzményből, mint ahogy szerintem fölösleges volna kétféle FU alapnyelvi **-m-* föltevése a magyar *-m-* vagy *-v-* ($> \emptyset$) fejlemény miatt (*emik*; *név*, *fű*); az ilyen csak egy nyelvben jelentkező kettősség magyarázatát annak a nyelvnek a fejlődéstörténetében kell keresni. Hajdú már 1981-ben is csak zárójelben vette föl a *Ű*-t az alapnyelv hangrendszerébe (Az uráli nyelvészet alapkérdései, 109). Az UEW számol vele, *k/Ű* korrelatív párként szerepel (09), s olyan rekonstrukciókban (is) alkalmazza, melyeknek nincs finn tagja (l. 38, 41, 59 stb.).

Szerintem U/FU *Ű* föltevése teljesen fölösleges, ez a “hangszimbólum” fölszabadult, s így máshol alkalmazható. Minthogy a FU **-k-*, magyar fejleményének *-v-*, \emptyset -nak osztj. *Ű*, *è*, vog *Ű*, *w* stb. a megfelelője, szerintem az U/FU **-k-* ugor fejleményét *Ű*-val lehetne

jelölni, ez összhangban volna eddigi funkciójával. Az elmondottak indokolják hogy a szóközépi *k* kikövetkeztetése a különböző alapnyelvekre gyakran vagylagosan történik. Ug. *-*k*-t nagyon ritkán tettek föl: *nyék*, ahol a -*k* képző, *rövid*, ??*szekér* (ez utóbbi szerintem csak akkor jöhet nagyon kis valószínűséggel számításba, ha benne FU *-*kk*- > Ug. *-*k*- fejlődést teszünk föl, akkor meg nem ide, hanem a geminátákhoz tartozik, l. 6.2.), U/FU *-*k*- rekonstruálására több példa van (*íny*, *év*, **jó*, ?*olvas*, *mű*, *néz*, *nyű*, *bújik*, ?*szíj*, *tesz*, *tűzni*, l. obi-ugor szavakat magyar tag nélkül UEW 31, 38, 60, 72, 87 103–104, 171, 266, 301, 361, 362, 391, 426, 438, 469, 501, 506–507, 542, 546); *-*k*- vagy *-*Ű*- (Ug. *nevet*, fordított sorrendű valószínűséggel *táj*, FU/U *szú*, *sír*, *inni*, magyar tag nélkül 109), FU *-*á*- vagy *-*k* (*rejt*), csak *-*Ű*- kikövetkeztetésével (*tojik*, *visz*, m. tag nélkül 203, 275, 429, 449 három lehetőséggel számolva *k*, *Ű*, *w* valószínűségi sorrenddel (ug. ?*ia-fia*, FU/U *ró*), nem a *-*k*-t tartva a legvalószínűbbnek, *á*, *Ű*, (*k*) (*jön*), *j*, *k*, *á* (*siet*) rekonstruálására is akad egy-egy példa; itt említendő az az alapnyelvi kikövetkeztetések, melyek *k*-val mint lehetőséggel nem is számolnak, csak *Ű*-val: *Ű* vagy *w* (Ug. *tűz*, ill. fordított valószínűségi sorrenddel Ug. *ló*).

6.2. A kettős finn zárhangnak a lapp kivételével minden finnugor nyelvben a megfelelő egyes zárhang felel meg. A kikövetkeztethető ikerített zárhangoknak, *-*pp*- (Ug. *eper*, *süpped*, *lépni*, *záp*, FU/U *napa*, *ipa*, *csap*, *szupoly*, *csúp*, *csupor*, *csíp*, *csepp*, *sápad*, *hupolyag*, *lap*, *lep*, *lép*, *láp*, *lepke*, *reped*, *repül*, *epe*, *szép*, *apad*, *topp*, *több*, *tomp*, további 6 magyar tag nélküli példával), *-*tt*- (Ug. ?*átkoz*, *sötét*, *süt*, *ját*, *hattyú*, *fekete*, FU/U ?*csont*, *hatni*, *hat*, *hát*, ?*lát*, *öt*, magyar tag nélkül további 10), *-*kk*- (Ug. *csokol*, *szük*, *akad*, *gyak*, *gyökér*, *fék*, *fekély*, *rokk*, *tekint*, *fok*, FU/U *csukorodik*, *csokor*, *csuk*, *sok*, ?*csók*, ?*gyak*, *iktat*, *lök*, *nyak*, *fakad*, *fekszik*, *rokon*, ?*rak*, *szak*, *vékony* s további 12 etimológia, melynek van obi-ugor tagja). A kikövetkeztetett geminátáknak a két obi-ugor nyelvben -*p*-, -*t*-, -*k*- a mostani leszármazottja, ahol *k* természetesen a hangrendtől függően valósul meg. Mint látható, a vogulban és az osztjákban az egyszerű és az ikerített zárhangnak azonos a fejleménye. Minthogy a magyarban *p* és *t* esetében más fejlődött az egyszerű hangból mint a geminátából, a kvantitáskülönbség megszűnése leghamarabb az obi-ugor alapnyelvben következhetett be, az ugorban a különbözőségnek még meg kellett lennie. Ez volt Bárczi véleménye is (MNy. LVIII, 8). Az U/FU *-*kk*-ból azonban az U/FU *-*k*- > Ug. *-*Ű*- fejlődés nagy valószínűsége miatt fejlődött *-*k*- már az ugor korban, mert így a különböző időtartamú U/FU szóközépi *k*-k különbözősége megmaradt, a magyarban napjainkig megmaradt, az egybeesés az obi-ugorban vagy leánynyelvei különéletében is történhetett.

6. 3. Van néhány olyan kikövetkeztetett kapcsolata mássalhangzókkal a zárhangoknak, melyekből a magyarban egy hang fejlődött. Nazális és zárhang kapcsolatát az irodalom régóta számon tartja: magyar képviselete denazalizált, zöngés zárhang, a két obi-ugor nyelvben pedig megőrződött az eredeti U/FU hangkapcsolat, tehát az ugor alapnyelvnek föltétlenül hangkapcsolatot kellett örökül hagynia, a változás az ősmagyarban történt. A következő példák alapján állítható ez:

*-mp- > m. -b-, l. Ug. *eb, dob*, l. még *domb*, FU/U ?*csobolyó, hab, ?libben, láb* és még 5 obi-ugor példában,

*-nt- > m. -d-, Ug. *hód, kedv, ?tidó*, FU/U *ideg, ??kéd, had, lúd, fed(él), ellik, ?szed, ?⁺ed, véd, hall* és még 13 obi-ugor etimológiában,

*-mt- > m. -d- FU/U *ad, tud, vad*, esetleg még Ug. *hód* s további 3 obi-ugor példában *mt*; az *-mt- > *-nt- változás esetleg az ugor alapnyelvben mehetett végbe,

*-ák- > m. -g-, l. Ug. ?*csög, ígér, ?ragad, ?rúg, szög*, FU/U *aggódik, szegni, ?ség, ?ság, ?segít, ??ség, csegely, mag, ?bog, ?rege, agg, szag, segg, zúg, dug* és még 14 obi-ugor tagú etimológiában.

Az obi-ugor hangkagcsolat *k* eleme, éppen úgy mint *-kk- esetében is, a hangrend hatásának megfelelően fejlődött.

Az ősi *-át- kapcsolat csak nagyon gyengén adatolt, mindössze 2 U, 1 FU és 1 Ug. etimológiában található. Magyar tagja kettőnek van, azok beillenek a nazális + explozíva kapcsolatába, azáltal, hogy a nazális eltűnt, a zárhang pedig zöngésült, de egyik sem biztos egyeztetés, mert a FU ?*odú* *-mt- előzményből is magyarázható, az Ug. *oldal* is csak kérdőjeles egybevetés. Az U egybevetések közül az egyiket bizonytalanná teszi, hogy csak obi-ugor és szamojéd tagja van, az ősszamojédra pedig Janhunén *-mt-t- következtet ki (SW 20), s a vog. **át* > *nt* (> *ńt*) fejlődés sem támasztható analógiával alá, s így csak egy – biztos analógia nélküli – U egyeztetés létezik (12, 342).

A fordított sorrend, zárhang + nazális találkozása az uráli nyelvekben morfémák határán gyakori, szóközépi hangkapcsolatként egyetlen rekonstruktumban sem fordul elő, ahogy ezt a biztos rekonstrukciónak már eddig is tudtuk a Statistik der Uralischen Lautensprechungen (a továbbiakban SUL) indexe alapján; ugor példa sincs ezekre.

6.4. A szóközépi zárhangok ikerített előfordulását és kapcsolatát a nazálisokkal a finnugor hangtörténeti munkák általában tárgyalják, a többi mássalhangzóval lehetséges kapcsolatok bemutatására azonban csak nagyobb terjedelmű hangtörténeti munkák szerzői tértek ki. Elsősorban Paa-sonen figyelmét nem kerülte el, hogy a hangkapcsolatok hanfejlődése nem föltétlenül azonos az alkotórészek fejlődésének az összegével. Minthogy azonban a Beitr. háromnegyed évszázaddal ezelőtti etimológiai

ismereteken alapul, s abból is csak az uráli anyagon, célszerű a hangtörténeti ismeretek alapanyagában nem szereplő hangkapcsolatokat alaposabban megvizsgálni. Ez legáttekinthetőbben táblázatok segítségével mutatható be. Táblázataim etimológiáknak csak a magyar és a finn(ségi) tagját adják a többi nyelvből csak a szóban fordó hangkapcsolat fejleményét, ill. vízszintes vonalka utal arra, hogy melyik nyelvből nincs tudomásunk az etimológiába vonható szóról. A szamojéd oszlopba csillaggal jelölve kerül a kikövetkeztetett ősszamojéd hang vagy hangkapcsolat, ha Janhunen művéből ilyen idézhető, ha nála nem szerepel, vagy be sem kerülhetett a SW-ba, mert nincs északi vagy déli szamojéd nyelvből adatolva, akkor a régi irodalmi nyelvvel nem rendelkező finnugor nyelvek megfelelési módját történő szemléltetéshez hasonlóan, kerül a hang(kapcsolat) a táblázatba. A visszakereshetőség – hiszen a magyar és finn tag nélküli megfelelési sorok visszakeresése a szóközépi hangkapcsolat alapján nem végezhető el – minden megfelelési sorhoz a táblázatok megadják az UEW-beli lelőhelyet. Minthogy munkám célja annak megállapítása, hogy a nyelvrokonaitól elszakadó ősmagyarság milyen állománnyal indult a magyar nyelv különletének, a FP és FV etimológiákra nincs minden hangkapcsolat fejlődésének megállapításakor szükség, ezért FP és FV egyeztetések megfelelési sorát a táblázatok csak akkor tartalmazzák, ha ezek szükségesek a következtetések levonásához.

6. 4. 1. Zárhangnak zárhanggal való kapcsolatai közül a Beitr. *tk*, *kt* és *pt* kapcsolatáról közli, hogy a szamojéd nyelvekben mi a megfelelőjük. A zárhangoknak egymással való kapcsolódásai közül az UEW-ben leggyakrabban a *-*kt*-vel találkozunk, 5 U, 10 FU, 1 FP, 8 FV és 3 Ug., azaz összesen 27 rekonstruktumban. Ezek közül biztosnak minősített magyar tagja 5-nek (*fut*, *jut*, *két*, *tat*, *utál*) egy vagy két kérdőjellel odakapcsolt magyar megfelelője 4-nek (*játék*, *mét*, *tetem*; *üt*) van. A magyar fejlemény mindenütt *t*. A 11 biztos és és a 3 kérdőjeles obi-ugor a szamojéd megfelelések képe nem olyan egységes mint akár a magyar, akár a FP származékoké⁸. Az U/FU *-*kt*- > m. -*t*(-) problémás voltát nemcsak az okozza, hogy a biztos obi-ugor származékok közül 6 + 2-ben mássalhangzókapcsolat, 2 + 1-ben pedig -*t*- található, s a szamojédban is *t* vagy -*kt*- , hanem az, hogy az UEW U/FU *-*tk*-s rekonstruktumainak az ugor képviselétől semmiben sem különbözik; a szamojédban is a -*t*- az UEW etimológiái szerint *-*kt*-ből és *-*tk*-ből is eredhet, l. I. tábl.

⁸ A FP hangképviseletek kisebb rendellenességei egyrészt a számnevek gyakori használatának a következményei '1', '2', '8', '9' esetében, másrészt kérdőjellel odakapcsolt tagok vagy bizonytalan egyeztetésekben találhatók. A zürjénben a rövidülések egymást kölcsönösen igazolják.

Az UEW *-tk-val harmadannyi etimológiát következtet ki mint *kt-vel, ezek közül 4 U, 2 FU, 2 FP, 1 FV. Ebből a 9 etimológiai összeállításból 3-nak van magyar tagja: *köt*, *tathal*, *út*. A *-kt- és a *-tk- mai képvisellete csak a finn, lapp és mordvin származékokban válik világosan ketté, a permi meglehetősen hiányosan adatolt.⁹ A m. *út* ugor-szamojéd megfelelési sora, mint az I. táblázatból látható, tökéletesen beleillik a *-kt- ből származtatottak közé – obi-ugor előzményüket Honti *-kt-vel rekonstruálja (BiblUr. 6, 1 No 16) – az UEW ettől eltérő rekonstrukuma az U szó eddigi irodalmán alapul. A finn *kätkyt* etimológiája teljesen bizonytalan. Ezek figyelembevételével is marad 7 etimológiai összeállítás, mely teljes bizonyossággal FV-FP alapnyelvi *-tk létezése mellett tanuskodik.

Az I. táblázat vogul és osztják adatai alapján obi-ugor alapnyelvi *-t- és *-kt- rekonstrukciója indokolt, tekintetbe véve az egységes magyar -t- képviselést, az ugor alapnyelvre is ugyanez a két rekonstruktum lehetséges, az ugor nyelvek *-tk- kikövetkeztetését nem indokolják. Hasonló eredményre jutunk az összamojéd aszcendens megállapításakor: Janhunén *-t- előzményre 4 esetben konkludál, *-kt- ra ugyan csak egyszer, másik két esetben a szamojéd adatoltság nem elegendő az összamojédra való következtetéshez.¹⁰

Az összamojéd *-kt- hangkapcsolat létezése – noha az I. táblázat anyaga alapján csak egyetlenegy esetben idézhető Janhunentól, aligha vitatható, hiszen az összamojéd rekonstruktumok aszcendens megállapításakor Janhunennál 'sechs' és 'Pickel' alapnyelvi adatában is előfordul (85, 113), s hasonlóképpen Mikolánál is (Geschichte der samojedischen Sprachen in Sinor, The Uralic Languages, a továbbiakban MT, 231). A bőven adatolt FP ill. FV, az ugor és a szamojéd adatok alapján U *-kt- teljes bizonyossággal rekonstruálható; föltehető, hogy ebből a magyarban mindig -t- fejlődött, az obi-ugorban és a szamojédban a hangkapcsolat meg is őrződhetett, -t- vé is fejlődhetett – a megmaradás vagy egy hanggá fejlődés föltételei ismeretlenek.

Más a helyzet a *-tk- kikövetkeztetésével kapcsolatosan, mert erre sem az ugor nyelvek, sem a szamojédok nem szolgáltatnak adatokat.¹¹

⁹ A cseremiszenben 2 -tk-s adat hitelesíti egymást, egy esetben történetet hangátvetés, mely azonban nem indokolható, cs., zj. -t. egyedi fejlődésnek tekinthető.

¹⁰ Hasonló eredményre jutott Janhunén és Honti is, ez ellenőrizhető *két*, *kettő* és *tat* szavunkkal kapcsolatosan, vö. Janhunén i. m. (a továbbiakban Janh.) 71, 149, Honti, i. m. (a továbbiakban HL.) N° 339, 630, vö. még N° 15, 16, ill. 182, 183, 385 stb.

¹¹ Janhunén művében kétszer fordul elő t-t követő k a szóközépen – de közöttük utal egy redukált vokálisra (29, 83).

Sem Janhunen, sem Mikola, sem Sammallahti rekonstrukcióiban a szamojéd alapnyelvre nem fordul elő ez a hangkapcsolat. Sammallahtinál van egy FU kikövetkeztetésben, **kütki* (Historical phonology of the Uralic Languages, in Sinor, The Uralic Languages, a továbbiakban Samm, 544), ahol az ugor alapnyelvi konzonzantizmust is a FU-ral egyezően adja meg, noha aszcendens rekonstrukció ugor *-*t*-hez vezet, l. I. tábl. *köt* alatt. A *-tk-* kapcsolatot 6 FV és 1 FP része 3 U és 2 FU etimológiai egybevetésnek, ill. FP-ek tartalmazza s teszi szükségessé a rekonstrukcióját. A FV és némi bizonytalansággal a FP korszakra *-*tk-* problémamentesen rekonstruálható, rekonstruálendő. Kérdés tehát: lehet-e valamivel indokolni a *-*tk-* > *-*kt-* hangátvetést az ugorban vagy az obi-ugorban s ezt követően két esetben a *t*-vé fejlődést, mely hangátvetés után vagy anélkül a magyarban és a szamojédban minden esetben bekövetkezett. Természetesen ezek közül egyik hangfejlődés sem lehetetlen, mai ismereteink alapján azonban semmivel sem indokolhatók. Egyszerűbbnek tűnik arra gondolni, hogy az uráli alapnyelvben csak *-*kt-* kapcsolat létezett a fordított sorrendű pedig nem. Ez a kapcsolat az ugor és az ősszamojéd alapnyelvben is kezdett *t*-vé fejlődni, a regresszív tendencia azonban mindkettőben győzhetett, ezért a hangkapcsolat vagy *t* öröklődhetett. A FP ágban pedig megindulhatott, a FV alapnyelvben bizonyos eredményeket ért el a hangátvetés, melyet belső keletkezésű és jövevényszavak *tk* kapcsolata is alátámaszthatott, l. fi. *aatkela*, *hetku*, *hutkia*, *itkä* stb, SKES.

Akárhogy is rekonstruáljuk a *k* és a *t* U/FU kapcsolódási lehetőségeit, az ugor kor végére csak csak a *kt* sorrendű következtethető ki. Ennek a *t*-vé fejlődése már az ugor korban megindult, teljesen azonban csak a magyar nyelv különletében zajlott le, az obi-ugor nyelvek tanúságtétele szerint azokban 5-ször az egyszerűsödés, 11-szer a regresszív tendencia győzelme mutatható ki, legalábbis mai etimológiai ismereteink szerint.¹² Hasonlóan képzelhető el a fejlődés az ősszamojédban.

A *-*pt-* kapcsolatot, mint a II. táblázatból látható, összesen egy, ugor eredetű, s nem a szokványos hangmegfeleléseket tükröző etimológia mutatja az UEW anyagában. Ez a hangkapcsolat a permi nyelvekben és a magyarban *t*-vé egyszerűsödött, az osztjákban redukált hang segítségével szótaggá bővült, szinte csak a cseremisiz őrizte meg, s talán a szamojéd,

¹² Honti rekonstrukcióiban sem fordul elő *-*tk*, a fordított sorrend *k*, *Ū*, *è*-vel vagy a két mássalhangzó közötti redukált magánhangzóval pedig gyakori, l. N° 15, 16, 17, 182, 183, 385, 386, 450, 630, 633, 634, , ill. egyszerűsödve mind a három ugor nyelvben, mint *t kettő* számnevünkben, amiről már volt szó, N° 339.

ha 3 bizonytalan és 1 biztos U etimológia, 2 FU, 1 FP, 1 FV és 1 Ug. alapján szabad szabályszerűségek megállapítására törekedni. U *-*pt* meglétével azonban föltétlenül számolnunk kell, ezt indokolja gyér jelenléte a finnugor nyelvekben és gyakorisága az ősszamojéd rekonstrukciókban, Janhunen 16 rekonstrukciójában található (vö. még MT. 229). Magyar fejlődése analógiával nem igazolható, csak arra lehet hivatkozni, hogy a *pt* és a *kt* kapcsolat is *t*-vé egyszerűsödött.

A zárhangok elvileg lehetséges többi kapcsolatát – *tk*, *kp*, *pk* – tudtommal az uralisztikában rekonstruálási lehetőségként szóba sem hozták.

6.4.2. Már Paasonen is ismertette a zárhangok kapcsolatát *l* és *r*-rel, pontosabban csak *k* esetében tért ki erre a lehetőségre, mint ahogy ez a két kapcsolat hívja föl magára a figyelmet gyakoriságával az UEW-ben. A III. táblázat az igen gyakori *-*lk*- rekonstrukciónak valamennyi kapcsolatát bemutatja, s valamennyi többiét, melyben *l* – esetleg palatalizáltan *k*, *kk* vagy *Ű*-val bármilyen sorrendben, esetleg csak vagylagosan van kikövetkeztetve. Ez utóbbiak száma mindössze 7, míg *-*lk*- 33 rekonstrukciónak szóközepe; ebből 3 biztos, 3 kérdőjeles U, 13 biztos, 4 kérdőjeles FU, 2. FP, 5 FV, 3 Ug. Az idevont magyar tagok közül 14 biztosnak, 3 pedig kérdőjelesnek van föltüntetve. A szamojéd lehetőségek milyensége lényegileg ugyanazt a képet mutatja, mint amit Paasonen közölt: mássalhangzókapcsolat, pusztán *l* vagy 0 lehet benne, s lényegileg a bizonytalan egybevetések is csak az *l* nagyobb lehetőségére mutatnak rá. A FV idevont megfelelések esetében az egykori *lk*- kapcsolat vitathatatlanul mutatkozik, a cseremiszenben az esetek felében *l*-lé fejlődött, a permi nyelvekben – egyetlenegy eset kivételével – és a magyarban is ugyanez a helyzet, az obi-ugor nyelvekben a csaknem 20 föltüntetett megfelelésből obi-ugor *-*kl* kapcsolatra lehetne következtetni, mert csak egyetlen olyan U egybevetés van (327), melyben a kikövetkeztetett alapnyelvi kapcsolat, ill. vog., *zj*, *votj*. *l* található, ill. még az expresszív *csillog* obi-ugor megfelelőiben nincs metathesis, s éppen, hogy csak akad még *l* képviselő is, továbbá egy hangátvetés nélküli vogul adatban más a hangok sorrendje mint osztják megfelelőjében (536). Nyilván ezért adta Paasonen az e hangkapcsolatra vonatkozó közlésének a “Fugr. -*lk*- (resp. -*kl*-).” címet (Beitr. 64–65). Az Ug. eredetű *szalu* és ?*loll* tőváltozatai valószínűsítik, hogy Ug. *-*lk* volt az előzmény, s hangátvetés az obi-ugorban történt, kérdés azonban, hogy az összes többi ugor tagú etimológia esetén is föltehető-e, hogy az ugor nyelv öröksége azonos volt a finnugoréval, s a hangátvetés csak az obi-ugor alapnyelvben következett be, s így a magyar különletében mindig *lk*, sohasem *kl* fejlődött *l*-lé.

Az *l*-nek a másik két zárhanghoz csak egyféle kapcsolódására van az UEW rekonstrukcióiban példa, sorrendjük különböző.

Csak a m. *táltos* őrzi az ugor **lt*-kapcsolat nyomát, mely az obi-ugor nyelvekben még egy FU vagy ??U etimológiában is megvan. Az összes többi *lt* viszonylag újabb keletű, 4 FP, melynek a fele kérdőjeles – 2 FV, változatlanok maradtak, zöngésülés és palatalizáció gyenge nyomával. Ez a kevés etimológia annak bizonyítására talán elég, hogy az *lt*-kapcsolat a magyar nyelv önállósulása után nem ment változáson keresztül.

A **pl* magyar fejlődéséről szinte semmit sem állíthatunk, mert egyetlen FU rekonstrukumban szerepel, amelyhez a m. *hólyag*, *hupolag* csak kérdőjellel köthető, egyetlen U rekonstruktumának pedig csak lapp és szamojéd tagja van.

Az *r* is viszonylag gyakrabban *k*-val és *t*-vel alkot hangkapcsolatot, magyar szempontból azonban csak az *rk* tanulságos. A IV. táblázatból látható, hogy az UEW **-rk*-val rekonstruált etimológiáinak a száma elég tekintélyes: U 1, ?U 5, FU 9, ?FU 3, Ug. 1, s van még FP-FV további 6. Mint látható, a magyarban és a szamojédban a hangkapcsolat *r*-re fejlődött s ez megtörténhet a permi nyelvekben is, az obi-ugorban pedig hangátvetés fordulhat elő. Az U *nyír/l*, FU *sér-*, *varr*, az esetleg FU *jár* és *er* (1. *ember*, *férj*, *magyar* elhomályosult összetételek utótagját) és az Ug. *nyereg* egybevetve a megfelelő és a magyar tag nélküli obi-ugor tagú etimológiákkal, azt tanúsítja, hogy az ugor egység felbomlásakor még hangkapcsolatnak kellett lennie, az **-rk*-> *r* fejlődés a magyar nyelv különletében következett be. Ugyanerre vallanak a vagylagosan **-rk*-val, ill. *Ű*-val kikövetkeztetett etimológiák magyar tagjai is: *forog*, ?*csira*, (talán nem sorolandó ide *nyír* 'Birke' és *daru* szavunk, mert, ha ezeknél elhagyjuk a kérdőjelezett megfelelőket, a biztosan összetartozók **-r*-re utalnak). Az ősi *-k*-nak a magyarban akkor maradt nyoma, ha az alapnyelvre ikerítettnek lehet kikövetkeztetni.

A hangkapcsolat fordított sorrendben a fi. *nauris* magyar tag nélküli etimológiájában és az Ug. *szőr* egyik rekonstruálási lehetőségeként szerepel, tehát **-kr* létezéséről a különlet kezdetekor s további fejlődéséről illuzórikus bármit is megállapítani.

Aránylag sok az **-rt*- rekonstrukciós adat: 1 U, 2 ?U, 2 FU, 1 ?FU és még vagy egy tucat későbbi alapnyelvre datálható etimológia, l. V. tábl. Minthogy az összesben csak egy bizonytalan magyar tag, ?*ördög* szerepel, ezért csak a többi finnugor nyelvről állítható, hogy ez a kapcsolat változatlan marad benne a magyar megmaradásról vagy fejlődésről sem ebben a sorrendben, sem a fordítottjában semmilyen állítás sem támasztható biztos példával alá.

Az **-rp*- kapcsolat teljes bizonyossággal csak a FV alapnyelvre rekonstruálható, csak egyetlen adat alapján gyanítható, hogy már a FP-ben is létezett. A 4 rekonstrukumban, melyben szerepel, a ?U-ba be van

sorolva *?hervad*, s egy teljesen bizonytalan FU egybevetésbe *??orvos*, vagyis, ha jóknak minősülnének ezek az etimológiák, akkor az *r* és a *p* is úgy fejlődött, mint intervokális helyzetben. Az egyetlen itt említendő FU etimológia, melynek a magyar tagja biztosnak tekinthető, az *árva* szavunk, melynek azonban csak egyik rekonstrukciós lehetőségében van *rp*. A fordított kapcsolódási sorrendre, *-pr-*, csak egy magyar tag nélküli bizonytalan egybevetést közöl a szótár, s *túr* szavunk bizonytalan egyeztetésekor egy finn szóval a megadott 3 lehetséges előzmény egyikében látható.

Mindezekből kiderül, semmi bizonyos sem állítható arról, hogy az ugor, sőt, hogy a FU alapnyelv felbomlásakor volt-e *p*-nek és *r*-nek kapcsolódási lehetősége. A 8 etimológiában, ahol ilyen, esetleg csak vagylagosan szerepel a rekonstruktumban, csak az *árva* megfelelései közt van obi-ugor, közelebből osztják tag, ott viszont az **-rw-* előzmény tűnik – legalábbis számomra – valószínűbbnek.

6.4.3. A zárhangok és a szibilánsok meg az affrikáták sokféle kapcsolódási lehetőségét máskor, az utóbbiak részletes bemutatásakor szándékozom tárgyalni. Most csak azokat szeretném összefoglalni, melyeknek van magyar tagja, ill. a magyar és az ugor fejlődésre adatokat szolgáltatnak.

A VI. táblázatban áttekintést kapunk *k*-nak olyan etimológiáiról, melyek FP tagjai alapján *k* és palatalizált szibiláns egykori létezése következtethető ki, ill. a finn-ben, lappban és a mordvinban többnyire most is megvan. Az ugor tag nélküli U, valamint a FP és FV etimológiák lelőhelyére az UEW-ban csak utalás történik, mert azok ugor szempontból érdektelenek, számuk és vallomásuk a finn-permi anyagot illetően azonban nem közömbös.

A *k*-kezdetű mássalhangzócsoporttal kikövetkeztetett 4 etimológia, melyből kettőnek van magyar tagja (*nyuszt*, *ősz*) azt a benyomást kelti, hogy az ugor alapnyelvben még megvolt a két mássalhangzó kapcsolata, s a magyar nyelv különletében tűnt el a *k*, az obi-ugoroknál megmaradt a két hang, de – főként az osztjákban – redukált vokális kerülhetett közéjük. Ahol *k* nem a hangkapcsolat első hangja, hanem fordított sorrendben a második, a 10 etimológia közül 8 arról látszik tanúskodni hogy a *k* eltűnése a hangkapcsolatból már az ugor korban megtörtént. A két nem ezt sugalló egybevetés közül a fi. *viskaa*-val történt obi-ugor egybevetést kérdőjellel adja a szótár, így tehát csak a fi. *laske* osztják megfelelője bizonytalanítja e megfigyelés helyességét.

A háromelemű rekonstruktumok egyedi kísérletek, ezekből semmilyen fejlődési szabályszerűség nem következtethető ki.

Az Ug. **i* és *k*, ill. *č* és *k* kapcsolatának fejlődéséről még kevesebb állapítható meg, mert ezekben az obi-ugor megfelelésekben az ideartozó

17 példában egy hang, hangkapcsolat és redukált magánhangzóval fölbontott kapcsolat is található. Ezért csak a magyar tagú etimológiák megemlítésére szorítkozom. Ug *ks előzményűek közül *máj*, *?ivik*, *??⁺fiu* FP -ks- megfelelésű, a *méh* pedig FP. kš-sel kapcsolható össze. Talán itt említendő *nyíl* szavunk, mert, ha hármas torlódású volt az előzménye, akkor annak középső eleme volt *k*, melyet *s* követett. Az affrikáta és *k* rekonstrukciót *?esket* képviseli, a *čk vagy *šk kapcsolatot *?roshad* etimológiája. Az anyag tehát kevés és bizonytalan ahhoz, hogy e kapcsolatok ugor-kori megmaradásáról vagy megváltozásáról bármit is meg lehessen állapítani.

A másik két zárhang idetartozó anyaga még szegényebb. A *t* kapcsolatait *ostor* szavunk képvisel, melyet az UEW-ben csak 2-szer adatolt *-čt-ből eredetizetve csak egy másik, esetleg obi-ugor tagú etimológiával lehet egybevetni (562). A MSzFE közöl egy rekonstrukciót *ps-szel *íz* szavunknál, az UEW ezt másképpen rekonstruálja, tehát nincs rá példája.

6.4.4. Van néhány olyan rekonstrukcióban zárhang, mely nemcsak magyar vagy ugor vonatkozásban ritka, hanem az egész szótárban. A m. R *tőgy* és *völgy* rekonstrukciójáról *-βk-val már írtam máshol (MNy.).

Hapax a *-jk- a *fiú* rekonstrukciójában, a *-wk- *tavas* esetében, *-βt- *fajd* etimológiájában (vö. i. h.).

Hármas mássalhangzó kapcsolatban ikerített *k* akkor van, ha a magyarban megvan a *k*. Nincs obi-ugor tagjuk a *-wkk-s rekonstrukcióknak (*gyakor*, *lyuk*; az *ük* megítélése az MSzFE-ben más *-kk-val), sem a *(j)kk-snak (?lék); l. m.g a VI-VII. tábl. hármas rekonstrukcióját.

Kimaradt a fenti összefoglalásból néhány olyan etimológia, melyek a végső következtetések levonásába nem szólnak bele: *edz* *-t-ből és ikerítettből is magyarázható, *húz* származásáról nem azonos az MSzFE és az UEW felfogása, *sovány* megfelelőinek megítélésétől függ, hogy a több rekonstrukciós lehetőség közül melyiket fogadjuk el, s szerintem fölösleges *?rút* miatt *-t- > m. *t* a fejlemény lehetőségével számolni, valószínűbb a kikövetkeztetett alakban a *t*-t sajtóhibának tekinteni és *tt*-re javítani,

7. A szókezdő és nem szókezdő zárhangok fejlődését táblázatosan összefoglaltam. A táblázatba csak azok az adatok kerültekbe, melyek legalább két biztosnak tekinthető magyar etimológiával igazolhatók vagy – ha ennél gyengébb a magyar képviselője – az uráli nyelvekben gyakori. Az ugor kor végére saját kikövetkeztetéseimet írtam. Az osztjában Karjalainen kéziratában a è zöngés párja *Ū*, a helyszíni följegyzésekben nincs soha diakritikus jel mellettük, a kiadáskor Karjalainen és őt követve Toivonen is, veláris környezetben, éppenúgy mint *á*-nél, utólag jelezte, hogy hátrább

képzett (erről részletesen a nyelvi és tárgyi magyarázatokban Karjalainen szövegeihez, sajtó alatt). A rövidség és könnyebb áttekinthetőség kedvéért a táblázatba csak è került, hasonlóan jártam el a vogul megfelelések közéskor is.

A három az U/FU alapnyelvre föltételezett zöngétlen zárhang a magyarban a szókezdeti és szóközépi fejlődésben mutat fel közös, részben eltérő és teljesen eltérő vonásokat.

A VII. táblázat tanúsága szerint a FU mássalhangzók és kapcsolataik általában változatlanul öröklődtek az obi-ugor alapnyelvből; ami a magyarba ezektől eltérő képviselő, az a magyar nyelv különletében fejlődött azzá. Néhány, a három ugor nyelvre közös hangfejlődés azonban az ugor alapnyelv során jöhetett létre. Ilyenek *-k- > *-Ű- (6.1.2.).

Valószínűleg megindult *-k- fonematikus differenciálódás a szó hangrendjétől függően, de ennek befejeződése különnyelvi, *mt- és *-nt- egybeeshetett *-nt-ben (6.3.).

Lehetséges, hogy *-kk- rövidülése -k-vá az ugor alapnyelvben történt, minthogy azonban a másik két ikerített affrikáta nem rövidülhetett meg hamarabb, mint a magyarban és az obi-ugorban, ezért lehetséges, hogy a harmadik hasonló folyamatra ugyanakkor került sor (6. 2.).

Ha volt FU *-kt- és *-tk- is – ami igen kétséges –, akkor az ugor alapnyelvben valószínűleg egybeestek *-kt-ban (6.4.1.).

Közös a 3 zárhang fejlődésében:

- 4) Más a zárhangok fejlődése szókezdő és szóközépi helyzetben.
- 5) A zárhangok magánhangzók közötti helyzetben réshangokká változtak.
- 6) A szóközépi ikerített zárhangok megrövidültek.
- 7) Nazális + zárhang kapcsolatából zöngés zárhang keletkezett, azaz denazalizáció és zöngésülés történt.

Részben, azaz két zárhangnál közös:

- 8) A szókezdő *p-, *t- zöngés szóközép előtt zöngésülhetett, de ez aránylag ritkán következett be.
- 9) Szóközépen *-k- és *-p- egybeeshetett, s ezzel egyúttal több más mássalhangzóéval azonos végeredményre juthatott.

Eltérő, csak egy zárhangnál bekövetkezett fejlemény:

- 10) A szókezdeten *t- vagy változatlan maradt, vagy zöngésült.
- 11) A szókezdeten *p- ritkán zöngésült, a leggyakrabban f- lett belőle, s talán megmaradhatott p-nek is, ez utóbbi lehetőség vitatott.
- 12) A szókezdő *k- a hangrendtől függően fejlődött: palatális magánhangzó előtt megmaradt k-nak, velárisok előtt valamennyi írásos

emlékben *h* hangértékkel jelentkezik; a magyar nyelv különletében – elsősorban a szóközépi palatalizált mássalhangzók hatására – *h*- kezdetű szavak palatálissá válhattak.

13) Intervokális helyzetben a *-*t*- mindig *z*-vé vált.

14) Zárhang + *t* és *t* + zárhang -*t*-vé fejlődött.

15) Ha *C* nem zárhang, akkor -*Ct*- fejleményéből *C* fejleménye és *t* lett.

16) Ha *C* nem zárhang, akkor U/FU -*Ck*-, ill. -*kC*- kapcsolatából *C* fejleménye lett, néhány esetben a *k* nyoma *v*-ként váltakozó tövű szavakban föllelhető.

I. táblázat

A *k* és a *t* alapnyelvre kikövetkeztetett találkozásainak mai megfelelései¹³

*-C ₁ C ₂ -	magyar	vog.	osztj.	zj.	vtj.	cs.	md.	finn(ségi)	lp.	sz.	UEW
*- <i>kt</i> -	<i>tat</i>	- <i>kt</i>	- <i>Űät</i>	- <i>k</i>	—	- <i>kt</i> -	—	—	- <i>tk</i> -	- <i>*t</i> -	534
	? <i>üt</i>	- <i>kt</i>	- <i>Űät</i>	- <i>kt</i> -	—	—	—	—	- <i>kèt</i> -	—	23
	<i>jut</i>	- <i>kt</i>	- <i>Űät</i>	—	—	—	—	—	—	—	851
	<i>utál</i>	- <i>jt</i> -	- <i>Űät</i>	—	—	—	—	—	—	—	831
	? <i>mét</i>	?[- <i>kt</i> -	- <i>Űät</i>]	—	—	—	—	—	—	—	868
	—	- <i>wt</i> -	- <i>Űt</i> -	- <i>k</i>	—	- <i>kt</i> -	—	—	—	—	295
	—	- <i>kt</i>	- <i>Űt</i> -	- <i>kt</i> -	—	- <i>kt</i> -	—	<i>tohtaja</i>	- <i>kt</i> -	—	530
	—	—	- <i>Űät</i>	- <i>kt</i> -	—	?-	- <i>ft</i> -	<i>ahta</i>	- <i>kèt</i> -	—	5
	—	—	- <i>Űät</i>	- <i>kt</i> -	- <i>kt</i> -	- <i>kt</i> -	- <i>vt</i> '-	<i>lähte</i> -	?- <i>kt</i> -	—	239
	? <i>tetem</i>	—	—	—	—	—	—	? <i>tähti</i>	?- <i>kt</i> -	—	515
	? <i>játék</i>	—	—	—	—	—	- <i>vt</i> -	<i>juttele</i>	>- <i>ht</i> -	—	104
	—	?- <i>k</i>	—	- <i>tik</i>	- <i>dik</i>	- <i>kt</i> -	- <i>jk</i>	<i>yhte</i> -	- <i>kt</i> -	—	81
	—	?[- <i>k</i>	- <i>k</i>]	—	—	—	—	?[<i>lahti</i>	- <i>kt</i> -]	—	234
	—	—	—	—	—	—	—	<i>mätäs</i>	- <i>ht</i> -	- <i>*kt</i> -	266
	—	—	—	—	—	- <i>kt</i> -	- <i>kt</i> -	—	—	- <i>kt</i> -	446
	<i>két</i>	- <i>t</i>	- <i>t</i>	- <i>t,k</i>	- <i>kt</i> -	- <i>kt</i> -	- <i>vt</i> -	<i>kahte</i> -	- <i>kt</i> -	- <i>*t</i> -	118
	<i>fut</i>	—	- <i>t</i>	—	—	- <i>kt</i> -	—	—	—	- <i>kt</i> -	402
	—	—	- <i>t</i>	- <i>kt</i> -	- <i>kt</i> -	—	—	—	- <i>kt</i> -	—	470
*- <i>tk</i> -	<i>köt</i>	- <i>t</i>	—	—	- <i>tk</i> -	—	—	<i>kytke</i> -	>- <i>tk</i> -	—	163
	—	- <i>t</i>	—	—	—	—	- <i>tk</i> -	<i>jotka</i>	—	- <i>*t</i> -	102
	<i>tathal</i>	- <i>kt</i>	—	—	—	- <i>t</i>	- <i>tk</i> -	? <i>totki</i>	—	- <i>t</i> -	532

¹³ Az UEW FP-FV anyagában további 9 etimológiában van *-*kt* kikövetkeztetve.

A ZÁRHANGOK UGOR VAGY ÓSMAGYAR FEJLŐDÉSÉNEK A KÉRDÉSÉHEZ

út	-kt	-Ūât	—	—	—	—	—	—	—	*-t-	546
—	—	-wät	—	—	-tk-	-t̥k-	—	—	—	—	525
—	—	—	—	—	-kt-	-tk-	—	-tk-	-t-	—	561
—	—	—	—	?-k	—	—	?kätkyt	?-tk-	—	—	654
—	—	—	—	—	—	-tk-	petkel	—	—	—	729
—	—	—	-t	—	-tk-	-tk-	é. kuklane	-tk-	—	—	678

II. táblázat

A *p* és a *t* kapcsolódásai

*- C ₁ C ₂ -	magy.	vg.	osztj.	z.	vtj.	cs.	md.	fi.	lp.	sz.	UEW
*- <i>pt</i> -	<i>hét</i>	- <i>t</i>	- <i>pät</i>	—	—	—	—	—	—	—	844
—	—	- <i>t</i>	- <i>pät</i>	- <i>t</i>	- <i>t</i>	- <i>pt</i> -	—	? <i>t</i>	—	—	14
—	—	<i>pt</i> <	- <i>pät</i>	- <i>t</i>	—	—	—	—	—	—	83
—	—	- <i>t</i>	- <i>pät</i>	—	—	<i>p</i>	—	? <i>ps,ht</i>	<i>pt</i>	<i>pt</i>	14
—	—	—	? <i>pt</i>	—	—	?- <i>pt</i> -	—	? <i>t</i>	—	? <i>pt</i> -	238
—	—	—	—	—	—	—	—	—	? <i>vd</i>	? <i>pt</i> -	32
—	—	—	—	—	—	—	—	?- <i>ht</i> -	?- <i>kt</i> -	? <i>pt</i> -	183
—	—	—	—	- <i>t</i>	- <i>t</i>	- <i>pt</i> -	—	—	—	—	751
—	—	—	—	—	—	—	- <i>vt</i> -	—	- <i>pt</i> -	—	796

III. táblázat

Az UEW *-lk-val rekonstruált etimológiái

*- C ₁ C ₂ -	magy.	vog.	osztj.	zi.	vj.	cs.	md	finn	lp.	sz.	UEW
*lk	—	—	—	—	—	—	lq	kalki	lq	—	644
	—	—	—	—	—	—	lq	olki	?lq	—	717
	—	—	—	—	—	—	lq	kalki	—	—	644
	—	—	—	—	—	—	lq	sulke-	—	—	778
	—	—	—	—	—	l, l	—	selkä	lq	—	772
	—	—	—	?[l	l]!	lk	lq	solki	lq	—	774
	—	—	—	—	l	l	—	—	—	—	715
	—	—	—	l	—	—	—	ulko	lq	—	803
	—	—	?Ūl	—	—	???	lq	mylke-	?lq	—	319
?világ	—	—	—	—	—	l	?l	valkee	?lq	—	554
	wl	Ūäl	l	—	—	lq	?ulku	lq	lq	—	543
	wl	läá	—	—	—	—	—	alka-	lq	?*l	6
	wl	l	—	—	—	—	—	?polke-	—	?*l	392
	—	—	—	l	l	—	lk	—	lq	*Ø	363
	l	lk	l	l	l	—	—	—	—	lq	327
	(w)l	Ūäl	l	—	—	—	—	—	—	—	500
	läŪ	Ūäl	l	—	—	—	—	—	—	—	536
csilloq	lŪ	l	l, l	l, l	lŪ	l	-lk-	—	—	—	46
válik	Ūl	Ūäl	—	—	l	lq	valka	lq	lq	—	554
mell	Ūl	Ūäl	—	—	l	lk	?mälv	lq	lq	—	267
halad	—	Ūäl	l	—	—	lq	kulke-	lq	lq	*l	198
szál	Ūl, l	Ūäl	?l	—	—	lq	salko	lq	lq	—	460
váll	?Ūl	—	—	—	—	—	olka	lq	lq	—	581
jel	—	Ūäl	—	—	—	—	jälki	>	—	—	91
toll	wl	Ūäl	l	l	—	lq	—	lq	lq	*Ø	535
qyaloq	—	—	—	—	l	lq	jalka	lq	lq	—	88
nyál	—	—	—	—	—	lq	molki	lq	lq	—	322
kell	—	—	l	l	l	lq	—	lq	lq	—	145
áll-	—	—	l	l	l	—	—	—	—	—	431
?füröd-	Ūl	Ūäl	l	l	—	—	—	—	—	—	380
szalu	wl	Ūäl	—	—	—	—	—	—	—	—	889
malát	—	Ūl	—	—	—	—	—	—	—	—	866
?loll	?Ūäl	Ūäl!	—	—	—	—	—	—	—	—	865
*wP(lk)	tele	Ūl	l	l	l	—	?täysi	?wd	—	—	518
*lŪ	falu	wäl	Ūäl	—	—	—	?palva-	—	—	—	878
											= 351
*lk	—	lŪ	jäŪ	l	l	wäl	lq	syli	lq	—	479
*lk	—	—	—	??lk	—	—	??kalkku	—	—	—	644
*lk	—	—	—	??lk	—	??lk	??pelkkä	—	—	—	728
*kl	—	?Ūl	—	—	—	—	?vaula	>	—	—	553
*kl, *kl'	süly	—	—	—	—	Ūäl'	lq	syylä	whl	l	36

IV. táblázat

Az UEW *-rk-val rekonstruált etimológiái¹⁴

*-C ₁ C ₂ -	magy.	vog.	osztj.	zi.	vj.	cs.	md.	finn	lp.	sz.	UEW
*rk	nyereq	-Űär	-Űr-	—	—	—	—	—	—	—	874
	sér	-rk-	-rãŰ-	—	—	??-r	—	särke-	-rq-	—	32
	varr	—	—	-r-	-r-	-rŰ-	—	—	—	—	584
	-er	—	—	—	—	-rŰ-	—	yrkä	—	—	84
	?jár	—	-Űär-	—	—	—	—	—	-rq-	—	102
	?nyír/l	-rk-	-rãk	—	—	-rŰ-	—	—	-rq-	*-r	317
	—	?[-rk	-rk-]	-r-	-r-	-rŰ-	-rq-	purku	-rq-	?-r-	406
	—	-rk-	-rãŰ	—	—	-r-	-rġ-	särki >	-rq-	—	436
	—	?-èr-	-èr-	>-kr-	—	—	—	—	-rhh-	—	39
	—	-(w)r	—	-rk-	-rk-	-rŰ-	—	—	—	—	161
	—	—	-r(Ű)	—	—	—	—	—	-rq-	—	160
	—	—	?-rãk	—	—	—	—	—	?-rq-	—	149
	—	—	?-Űr-	—	—	—	—	—	?-rq-	—	510
	—	?-wr-	>-wr-	[-r	-r]	—	—	—	—	—	511
	—	-rak<	-rek<	?-r	—	—	—	—	?-rq-	?-r-	185
	—	—	—	—	—	-rq-	kurki	-rq-	—	?*-r-	128
	—	—	—	—	—	—	??virka	?-rr-	?-r-	—	576
*-rk(k)-	férea	-rk	—	-rk	—	—	—	—	—	—	373
*-rk(k)-	—	—	—	—	—	??-	??kurkku	>-rk-	—	—	676
*-rkk-	??mérea	—	—	—	—	—	??myrkky	>-rk-	—	—	278
*-rkk-	—	—	—	—	—	?-rk-	?harkki	—	—	—	619
*-	fordul	-wr-	—	—	?-rj-	-wr-	—	—	?-r-	—	414
*-rŰ-	—	-rŰ-	—	-rġ	-rġ-	-rŰ-	—	—	—	—	628
*-r(k)-	?csíra	?-rk-	—	—	—	—	—	—	—	—	840
*-r(k)-	nyír	-r	-r	?[-r	-r]	?-rġ-	—	—	—	?*lk/*r	331
*-r(rk)-	daru	-rew	-	-r-	-r-	—	—	—	—	—	513
*-rk(kr)-	—	-r	-Űär	-r-	-r-	—	—	—	—	?-r	407
*-kr-	—	-r	-Ű#r	—	—	—	—	nauris	-wr-	—	298
*-Ű(kr)-	szőr	-	—	—	—	—	—	—	—	—	886

¹⁴ A FP-FV anyagban van további 4 ?FP, 1 FV, 1 FV, 1 FV etimológiában *-rk-rekonstruktum.

V. táblázat

A *t* és az *r* kapcsolódásai

*- C ₁ C ₂ -	magyar	vog.	osztj.	zj.	vtj.	cs.	md.	finn(ségi)	lp.	szam.	UEW
*-rt-	?ördög	—	—	—	?-rd-	?-rt-	—	—	-rt	—	504
—	—	-rt	-rt	-rd-	-rd-	—	—	—	—	—	150
—	—	-rt	-rt	-rd-	-rd-	—	—	—	—	—	374
—	—	-rt-	-rt-	—	—	-r p -	-rd-	—	—	-r-	464
—	—	?[-	-rt-]	—	—	—	—	—	—	?-r-	280
—	—	—	—	—	—	-r p -	-rt-	korttaa-	-rt-	?-r-	186
—	—	>?-r	>-rt-	-rt	-rt	-rt-	-š-	—	—	—	653
—	—	—	>-rt	-rt	-rt	-rt-	—	—	—	—	785
—	—	—	—	-rd	-rd	-r p -	-rd'	—	-rt	—	625
—	—	—	—	—	—	-rt-	-rd'	kärsi	-rt-	—	652
—	—	—	—	—	—	?-	-rd-	kerta	-rt-	—	659
—	—	—	—	[-r	-r]	—	—	?marta	>-	—	699
—	—	—	—	-rt	-rt	—	-rd'	—	—	—	702
—	—	—	—	-rt	-rt	—	-rd	—	—	—	709
—	—	—	—	—	—	-r p -	—	—	-rt-	—	731
—	—	—	—	—	—	?-rt-	—	?turta	—	—	801
—	—	—	—	—	—	-rt-	—	varsi	>-rt-	—	814
—	—	—	—	-rd-	-rd-	-r p -	—	—	—	—	825
*-rtt-	?tart	—	—	—	—	—	—	?tarttu-	—	—	511
—	—	—	—	-rt	-rt-	—	—	> portta	-rt-	—	736
*-tr-	—	—	-tär	—	—	-pär	—	?é.kudres	—	—	231

VI. táblázat

A finn-permi *k* és jésített szibiláns vagy jésített affrikáta kapcsolatának ugor megfelelői

*- C ₁ C ₂ -	magy. vog.	osztj.	zj.	vtj.	cs.	md.	finn	lp.	szam.	UE W
<i>kć</i>	—	<i>Ūs Ūäs</i>	<i>?kč</i>	<i>[?:kć]</i>	—	—	<i>sääksi</i>	<i>kč</i>	—	469
FP 780, ?612, FV 683										
<i>kś (k3-ś)</i>	<i>nyusz</i>	<i>ks</i>	<i>èäs</i>	<i>ź</i>	<i>ź</i>	—	—	<i>?nois</i>	—	? 326
<i>kś</i>	<i>ósz</i>	<i>ks</i>	<i>Ūäs</i>	—	<i>ź</i>	<i>ž</i>	<i>kś</i>	<i>syksy</i>	<i>kč</i>	— 443
<i>kś</i>	—	—	<i>?Ūs</i>	—	—	—	—	<i>?lüd</i>	<i>kš</i>	— 458
?U 172, ?FV683										
<i>śk</i>	<i>mos</i>	—	—	<i>śk</i>	<i>śk</i>	<i>šk</i>	<i>śk</i>	<i>é. sk</i>	—	<i>s</i> 289
<i>śk</i>	<i>vas</i>	<i>s</i>	<i>Ū</i>	<i>ś</i>	<i>ś</i>	<i>?ž</i>	<i>śk</i>	<i>vaski</i>	<i>šk</i>	<i>s</i> 560
<i>śk</i>	<i>?kisz</i>	—	—	—	—	—	—	<i>?kiiski</i>	—	— 161
<i>śk</i>	<i>?kisl</i>	—	—	—	—	—	<i>śk</i>	<i>kisko-</i>	<i>šk</i>	— 162
U 223, FP 667, 674, FV 771										
<i>śk, ćk</i>	—	<i>s</i>	—	<i>śk</i>	<i>ćk</i>	<i>šk</i>	<i>śk</i>	<i>askel</i>	—	<i>s</i> 19
<i>ćk ~ śk</i>	—	<i>?ś</i>	<i>sk</i>	<i>X</i>	<i>ź</i>	—	<i>śk</i>	<i>laske-</i>	<i>?št</i>	— 233
<i>ćk</i>	<i>fecske</i>	—	—	<i>ść, st'</i>	<i>śk</i>	—	<i>žg</i>	<i>pääsky</i>	<i>></i>	— 358
<i>ćk</i>	<i>fos</i>	<i>ś</i>	<i>ś, t'</i>	—	—	<i>šk</i>	<i>śk</i>	<i>paska</i>	<i>šk</i>	— 396
<i>ćk</i>	<i>?sas</i>	—	—	<i>?ś,ž,z</i>	—	—	—	—	<i>?sk,ck</i>	— 51
<i>ćk</i>	—	<i>?[śk śk]</i>	—	—	—	—	—	<i>?viskaa-</i>	<i>></i>	— 572
U 397, FP 640, 687, 744, FV 817										
<i>ńćk ~ ćk</i>	<i>hárs</i>	—	<i>ńt'</i>	<i>ćk</i>	—	—	—	<i>kosku</i>	—	<i>?s</i> 179
<i>ǎkć</i>	—	<i>kś</i>	<i>něś</i>	<i>kč</i>	—	<i>š</i>	—	—	<i>kč</i>	<i>ńśk</i> 311
<i>ǎkć ~ kć</i>	—	<i>?sch</i>	—	<i>śk</i>	<i>ś</i>	<i>kć</i>	<i>kś</i>	<i>joutsen</i>	<i>kč</i>	— 101

VII. táblázat

Finn-permi *k* és jésítetlen szibiláns vagy affrikáta kapcsolatának ugor megfelelői

Ug, *- C ₁ C ₂ -	magyar	vog	osztj	zürj	votj	cser	md	finn	lp	sz	UEW
* <i>k</i> FP* <i>ks</i>	<i>máj</i>	<i>jt</i>	<i>Űäl</i>	<i>s(k)</i>	<i>s</i>	<i>kš</i>	<i>ks</i>	<i>maksa</i>	<i>ks</i>	<i>t</i>	264
	<i>?ivik</i>	—	—	—	—	—	—	<i>?juokse-</i>	<i>?ks</i>	—	100
	<i>??*fu</i>	—	<i>Űäl</i>	—	—	—	<i>ks</i>	—	—	<i>t</i>	380
	—	<i>t</i>	<i>Űäl</i>	<i>s(k)</i>	<i>s</i>	—	—	—	—	<i>t</i>	445
	—	<i>wt</i>	<i>Ű</i>	—	—	—	<i>ks</i>	<i>suksi</i>	<i>></i>	<i>t</i>	450
	—	—	<i>?Ű</i>	—	—	—	<i>?ks</i>	—	—	—	264
	—	—	<i>?*l</i>	—	—	—	—	—	—	<i>?t</i>	315
U 368 ?U 361 FP 630, 670, 716, 755, 803 ?FP 690, 716 FV 698, 764, 799, 811											
* <i>n(k)s</i>	<i>ij</i>	<i>t, wt</i>	<i>Űäl</i>	—	—	<i>áŰež</i>	<i>nks</i>	<i>jousi</i>	<i>ks</i>	<i>nt</i>	101
<i>sk (ks)</i>	—	<i>wt</i>	—	<i>s</i>	—	—	—	—	—	—	151
* <i>i</i> k FP * <i>sk</i>	—	<i>jt</i>	<i>Űl</i>	—	—	—	—	<i>poski</i>	—	<i>t</i>	396
	—	<i>Űt,w</i>	<i>Űäl</i>	<i>sk</i>	<i>sk</i>	—	<i>sk</i>	—	<i>sk</i>	<i>t</i>	448
	—	<i>t</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	76
	—	<i>Űt</i>	<i>Űäl</i>	<i>sk</i>	<i>sk</i>	—	—	—	—	—	408
	—	<i>wt</i>	<i>Űl</i>	—	—	<i>?wsk</i>	—	<i>puske-</i>	<i>sk</i>	—	151
	—	<i>wt</i>	—	<i>s</i>	—	—	—	—	—	—	151
U 189 FP 648, 653,661, 691, 805, 823 ?FP 673, 673 FV 768 ?FV 706, 711, 737											
* <i>k</i> FP* <i>kš</i>	<i>méh</i>	—	—	<i>š</i>	<i>š</i>	<i>kš</i>	<i>kš</i>	<i>mehi-</i>	—	—	271
* <i>kšt</i> (<i>kš?t</i>)	—	<i>wät</i>	<i>Ű</i>	—	<i>kāš</i>	<i>kš</i>	—	—	—	—	369
* <i>kšt</i> * <i>kšn</i>	—	—	<i>Űl</i>	—	—	<i>kš</i>	<i>kš</i>	<i>jähty-</i>	<i>ks</i>	—	90
U 350 FV 631, 698 FV 606 FV 788, 812 FV 726											
* <i>i</i> k, FP* <i>šk</i>	—	—	<i>Űäl</i>	—	—	—	—	<i>ahkio</i>	<i>></i>	<i>?t</i>	20
	—	—	<i>Űl</i>	—	—	—	—	<i>pihka</i>	<i>></i>	—	385
?U 396, 498 FP 694, 703, 726, 793, 806 ?FP 746 FV 705, 743											
<i>šk (kš)</i>											FP 795
<i>čk (šk)</i>	<i>?roshad</i>	<i><</i>	<i><</i>	<i>š</i>	<i>ž</i>	<i>?šk</i>	—	<i>?rohka</i>	—	—	426
* <i>čk</i>	<i>?esket</i>	<i>šk</i>	<i>säk</i>	<i>šk</i>	<i>šj</i>	—	—	—	—	—	71
<i>čk</i> vagy <i>č</i>	—	<i>??</i>	<i>č]</i>	—	<i>š</i>	<i>č</i>	—	<i>katkera</i>	<i>c</i>	—	113
		<i>[šŰ</i>									
<i>čk</i> vagy <i>kč</i>	—	—	<i>?š</i>	—	—	<i>š</i>	<i>kš</i>	<i>ahka</i>	—	—	3
	—	—	<i>š, s</i>	—	—	<i>čk</i>	<i>čk</i>	<i>?nahkea</i>	<i>sk</i>	—	311
	—	—	<i>?šk</i>	—	—	<i>čk</i>	<i>čk</i>	<i>?vatkaa</i>	—	—	548
U 398 ?U 346, 389, 456 FP 611, 620, 641, 641, 668, 704, 824 ?FP 723, 739 FV 649, 655, 662, 700, 714 ?FV 668, 730, 739 ?U 326 ?FV 624 ?FP 620											

kč	—	?[šŮ pč]	—	—	—	?šk	?é. <i>sitik</i>	—	>	46
?U 284 FV 781 ?FV 615										

VIII. táblázat

(U)/FU	Ug. indulásakor	ugor kor végén	magyar	vogul	osztják
*p-	>	*p-	>	b-, f-, ?p-	p-
*t-	>	*t-	>	t-, d-	t-
*k-	>	*k''- *k!-	>	k''- h!-, k!-	k''- h!-, k!-
*-p-	>	*-p-	>	-v-	-p-
*-t-	>	*-t-	>	-z-	-t-
*-k-	>	*-è- *-Ū-	>	#, -v- -k''- -è-, -Ū-, -w-	-k''- -è-, -Ū-
*-pp-	>	*-pp-	>	-p-	-p-
*-tt-	>	*-tt-	>	-t-	-t-
*-kk-	>	*-kk-, ?-k-	>	-k-	-k-, -è-
*-mp-	>	*-mp-	>	-b-	-mp-
*-mt-	>	*-mt-	>	-d-	-nt-
*-nt-	>	*-nt-, ?-nt-	>	-d-	-nt-
*-ák-	>	*-ák-	>	-g-	-ák-, -áè-, - áŪ-
*-át-	>	*-át-	>	?-d-	-át-, -áãt-
*-rp-	>	*-rp-	>	?-rv-	?
*-pt-	>	*-pt-	>	-t-	-pãt-
*-kt-	>	*-Ūt-, ?-t-	>	-t-	-èt-, -t-
?*-tk-	>	*-tŪ-, -Ūt-, - t-	>	-t-	-tè-, -t-
*-rt-	>	*-rt-	>	?-rd-	-rt-
*-lt-	>	*-lt-	>	-lt-	-lt-
*-rk-	>	*-rŪ-	>	-r-	-rŪ-
*-lk-	>	*-lŪ-	>	-l-	-lŪ-
*-kś-	>	*-Ūs-	>	-sz-	-Ūs-
*-śk-	>	*-sŪ-	>	-sz-, -s-	-ès-
*-ks-	>	*-Ūs-	>	-v-, -j-, ∅	-è-
*-sk-	>	*-sŪ-	>	—	-sŪ-

A hangbetoldás, a hangátvetés és a hanghelyettesítés a mordvinban ZAICZ GÁBOR

A szórványos mordvin morfológiai változások közé tartozik a hangkiesés (elízió), a hangbetoldás (epentézis), a hangátvetés (metatézis) és a hanghelyettesítés (szubsztitúció). A hangkieséssel – közelebről a mássalhangzók elíziójával – már eddig is több dolgozatban foglalkoztam, vö. *Urálisztikai Tanulmányok* [1] (Bp. 1983), 465–475; *Gedenkschrift für Björn Collinder* (Wien 1984), 589–596; *NyK* 87 [f: 86] (1984), 438–443; *Studia Uralica* 4 (Wien 1987), 240–254; *Материалы VI международного конгресса финно-угроведов. Том 2* (Москва 1990), 76–79. Jelen közleményemben – a mordvin fonológiai és morfológiai szakirodalomban közzétett példaanyag felhasználásával – a mordvin hangbetoldás, hangátvetés és hanghelyettesítés szabályszerűségeit, jellegzetes eseteit veszem sorra, és azok tipizálására tesztek kísérletet. Tekintettel arra, hogy e szórványos mordvin hangváltozásoknak a vizsgálata eddig az irodalmi nyelvekre vonatkozóan és az egyes nyelvjárásleírásokban is csupán alig néhány soros megállapításokra szorítkozott, a mordvin betoldásoknak, valamint a hangátvetésnek és a hanghelyettesítésnek tüzetes tanulmányozása a jövőben elvégzendő feladatok közé tartozik. Eme első – rövid összegező – közlemény részletes (szótári) anyaggyűjtésen alapuló értekezések kiindulópontja lehet; más szavakkal: szerzője bizonyos törvényszerűségek kimutatásával e három, eleddig lényegében feldolgozatlan mordvin hangváltozásra kívánja felhívni a szakemberek figyelmét.

Ezúton is köszönöm Mészáros Edit kollégámnak, hogy dolgozatomat véleményezte. Hasznos javaslatai közül többet is figyelembe vettem cikkem végleges formájának kialakításakor. Ezek egyikét már itt, a bevezetőben idézem.

Mint ismeretes, a mordvin egy- és kétnyelvű szótárak nem jelzik a mordvin szó kiejtését – mordvin kiejtési kézikönyvről sem tudok –, ezért az orosz jövevényszavak példaanyagomban szükségképpen orosz írásmóddal szerepelnek. Mészáros Edit megfontolást érdemlő megjegyzése szerint: “Ez nem [föltétlenül] jelenti azt, hogy ezeknek az erza, illetve a moksa irodalmi nyelvben az oroszsal megegyező kiejtése lenne, és hogy

az ettől eltérő hangalak csak a nyelvjárásokban jelentkezne. Pl. az orosz *книга* az erza irodalmi nyelvben is *kińiga*. A szó átvétele ebben a (magánhangzó-betoldásos) formában történt meg, a *kńiga* pusztán – az 1993-ban is megerősített [vö. NormyOrf 1995] – helyesírási norma, tehát csak íráskép.”

1. A hangbetoldás

A részben eltérő problematika miatt – valamint a jobb áttekinthetőség érdekében – az epentézis szempontjából ajánlatosnak látszik a mordvin mássalhangzók, illetőleg magánhangzók elkülönített vizsgálata. (Mint a későbbiekben majd látni fogjuk, a hangátvetés és a hanghelyettesítés úgyszólván kizárólag csak a mássalhangzókat érinti a mordvinban.)

1. 1. A mássalhangzók betoldása

“A hangbetoldó stratégia egyaránt, sőt egyszerre is szolgálhatja az artikulációs és a percepcióis ökonómia követelményeit, tehát egyaránt lehet simító és erősítő folyamat. Az elsődleges motiváció igen gyakran az artikulációs ökonómia, a percepcióis gazdaságosság szinte melléktermék. Eredménye leggyakrabban egy *j*-szerű mássalhangzó a szomszédos magánhangzók között. A betoldott hang annál erőteljesebb, minél nagyobb az egymás mellé kerülő magánhangzók között képzési távolság” (Kassai 1994, 643).

Az erzában a hiátustöltő *j* irodalmi nyelvi szinten jelentkezik morfémahatáron, a tagadószó és az *a*, illetőleg *e* kezdetű ige között; vö. E *a-j-avař-d’an* (< *a avařd’an*) ’nem sírok’, *a-j-eřavi* (< *a eřavi*) ’nem kell’ stb. (Wiedemann 1865, 14; Paasonen 1893/1903, 66–67; Rédei 1984, 227; Keresztes 1990, 36). Wiedemann az erza-mordvin nyelvjárásokban (i. h.) – az oroszról is ismert – szóeleji *v* protézist mutatott ki; vö. E nyj. *vorgod’e* ’menekül’ ~ ir. ny. *orgod’e* ’ua.’ (~ fi. *urkene* ’elmegy’) [FW *urke-: UEW 805]; E nyj. *vinakodka* ’poroszkálva haladó ló’ ~ ir. ny. *inakodka* ’ua.’ (vö. or. *уноходь* ’poroszkálás’). Az észti szerző harmadik példájában szereplő szókezdő *v* azonban véleményem szerint megőrzött régiség lehet a mordvinban: E nyj. *voš* ’város’ ~ ir. ny. *oš* ’ua.’ (~ zr. *voĚ* ’halfogó rekeszték’ [U *woča: UEW 577–578]).

Az utóbb említett körülmény joggal figyelmeztet arra, hogy a különféle hangalakú lexémák egybevetésekor a betoldás, illetőleg a kiesés ténye rendszerint csak a szó történetének, etimonjának ismeretében állapítható meg megnyugtató módon. (A md. *oš* alakban ennek megfelelően szóeleji *v* elíziót teszünk fel.) Mindennek különösen a moksában van jelentősége, mert ebben a nyelvjárás csoportban a

mássalhangzók betoldása – illetőleg a szó eredetétől függően: a kiesése – az erzáénál gyakrabban fordul elő szóeleji, szóbelseji és szóvégi helyzetben egyaránt, igaz úgyszólván kizárólag dialektális szinten.

A moksa nyelvjárásokban az irodalmi nyelv *ä*- szókezdetének *jä*- felelhet meg, amely protetikus *j*-t tartalmaz; vö. M nyj. *jäl'* 'szoknyaalj' ~ ir. ny. *äl'* 'ua.' (~ vog. *Al'* 'ua.') [FU *äl3: UEW 23]; M nyj. *jäl'dä* 'kanca' ~ ir. ny. *äl'dä* 'ua.' (~ lp. *al'do* 'nőstény rénszarvas') [FW *ält3: UEW 609]; M nyj. *jästär* 'meddő' ~ ir. ny. *ästär* 'ua.' (~ fi. *ahtera* 'ua.') [FW *akšter3: UEW 606]; M nyj. *jžäm* 'pad' ~ ir. ny. *žäm* 'ua.' (~ fi. *asema* 'hely, áll(om)ás') [U *aše-: UEW 18]; vö. még: M nyj. *jär* 'minden (egyes)' ~ ir. ny. *er'* 'ua.' (< tat. *er* 'ua.'). A moksa nyj. *jä*- ~ ir. ny. *ä*- megfelelés azonban itt is utalhat a nyelvjárási formák ősiségére, azaz az irodalmi nyelvi mássalhangzó-kiesésre; vö. pl. M ir. ny. *äj* 'jég' ~ nyj. *jäj* 'ua.' (~ fi. *jää*; m. *jég* 'ua.') [FU *jä3: UEW 93]; M ir. ny. *ärkä* 'tó' ~ nyj. *järkä* 'ua.' (~ fi. *järvi* 'ua.') [FW *jäwä: UEW 633]; M ir. ny. *äšä* 'húvös' ~ nyj. *jäšä* 'ua.' (~ fi. *jähty-* 'lehül') [FU *jäkš3: UEW 90]; stb.

Szó belsejében az *m* és *l*, *l'* mássalhangzók között mutatkozó moksa nyelvjárási *b* járulékhang tekintető a legjellegzetesebbnek; vö. M nyj. *jombla* 'kicsi' ~ ir. ny. *jomla* 'ua.' (a szóbelseji *b* elsődleges voltát valószínűtlenné teszi a moksa szó alakváltozatainak dialektális megoszlása, ill. megterheltsége; vö. Paasonen 1990, 518); M nyj. *kobl'a* 'komló' ~ ir. ny. *komlä* 'ua.' (< csuv. *èumla* 'ua.'). A moksa irodalmi nyelvi *umbrav* 'sóska' (~ E nyj. [Wiedemann] *umrav* 'ua.') *b*-je egy finn-permi kori (vö. FP *om(p)ra: UEW 718) vagy későbbi – mordvin külön nyelvi átvételként – iráni *ombra <növélynév> alakból eredeztethető, de kevésbé valószínűen másodlagosan is létrejöhetett az említett szavak analógiájára. A szórványosan előforduló további szóbelseji járulékhangok többségükben nazálisok és likvidák (pl. *m*, *n*; *l*, *r*); vö. M nyj. *tombalangä* 'kemence-előtér' ~ ir. ny. *tombalangä* 'ua.'; M nyj. *kuñka* 'valaminek a közepe' ~ ir. ny. *kučka* 'ua.' (~ E *kunška* 'ua.' < *kučka); M nyj. *kloñ*-*kloñ* 'hunyócska' ~ ir. ny. *koñ*-*koñ* 'ua.'; M nyj. *šučäk* 'viszály' ~ ir. ny. *šučäk*, *šučäma* 'ua.' (Juhász–Erdélyi 1961, 18; Azrapkin 1966, 263). Újabb (orosz) jövevényszavakban a magánhangzó-kapcsolatok hangrésének feloldása rendszerint *v* (olykor *b*) töltőhanggal történik; vö. M nyj. *kakava* 'kakaó' ~ ir. ny. *kakao* 'ua.'; M nyj. *kravul* 'ór' ~ ir. ny. *karaul* 'ua.'; M nyj. *navuka* 'tudomány' ~ ir. ny. *nauka* 'ua.'; M nyj. *rad'iva* 'rádió' ~ ir. ny. *rad'io* 'ua.'; vö. még pl. M nyj. *pabuk* 'pók' ~ ir. ny. *pauk* 'ua.'. Két mássalhangzó, az *s* és az *r* között az orosz kölcsönszavakban *t* járulékhang figyelhető meg; vö. M nyj. *stram* 'gyalázat' ~ ir. ny. *sram* 'ua.'; M nyj. *strup* 'ledöntés' ~ ir. ny. *srub* 'ua.'.

Az orosz jövevényekben előfordul mássalhangzó-kapcsolatot követő betoldódás is: M nyj. *uspl'eńijä* 'Nagyboldogasszony' ~ ir. ny. *uspeńijä* 'ua.' (Azrapkin 1966, 273; Babuskina 1966, 88).

Szövégen az *n* és a *t* járulékhangok jelentkezése említendő meg. Vö. egyfelől: M *kařcigan* 'héja' ~ E *kařcigan* 'ua.' (< tat. *karčĕŪa* 'ua.');

E *kočkerĕgan* 'piszkavas' ~ M *kočkarga* 'ua.' (< or. *κουερζα* 'ua.');

másfelől: M nyj. *adř'ãst* 'cím' ~ ir. ny. *adř'ãs* 'ua.');

M nyj. *)i)ast* 'azonnal' ~ ir. ny. *šičas* 'ua.' (Paasonen 1893/1903, 68–69; Azrapkin 1966, 273). Az utóbbi jelenség a nazális mássalhangzót követően homorgán zárhang megjelenése a magyarban sem ismeretlen; vö. m. nyj. *tulipánt* 'tulipán', melynek *t*-je szervesetlen járulékhang (vö. Nyirkos 1987, 44).

Morfémahatáron a moksában is – az erza irodalmi nyelv hiátustöltőjéhez hasonló – *j* epentézis mutatható ki egyes nyelvjárási összetett szavakban; vö. pl. M nyj. *inã-j-aka* 'mostohanóvér' (M *inã* 'nagy' + M *aka* 'nővér') (Juhász–Erdélyi 1961, 18).

1. 2. A magánhangzók betoldása

A mordvin magánhangzók betoldása bekövetkezhet egy morfémán belül és két morféma határán. Az utóbbi esetben – tövekről, illetőleg toldalékokról lévén itt szó – a problematika részben alaktani természetű (vö. Nádasdy–Siptár 1994, 153).

Epentetikus magánhangzó megjelenhet a szabad morfémák (lexémák) egy bizonyos csoportjában. Ide tartoznak elsősorban az orosz jövevény-szavak (kivéve azok legújabb rétegét, amely gyakran változatlan hangalakban kerül be a mordvinba). A betoldódás nyelvi (fonológiai) oka általában a jólformáltság követelménye, közelebbről a szóeleji, szóbelseji és szóvégi mássalhangzó-torlódások fonotaxis indokolta feloldása. Ez a fonológiai tétel azonban az orosz nyelv által többek között hangtani és szó szerkezeti szempontból régóta rendkívül erősen befolyásolt mordvinra a "kiejthetőség" szem előtt tartásával véleményem szerint aligha értelmezhető. Másképpen megfogalmazva: a többszörös mássalhangzó-kapcsolatok a mordvinban – mint láttuk – a szóban elfoglalt pozíciótól függetlenül, sehol sem akadályai a kérdéses szó megformálásának, kiejtésének.

Ezzel is magyarázható, hogy a szóeleji és a szóbelseji epentézisnek csak 1) kevés, 2) rendszerint csupán nyelvjárási és 3) elsősorban ott is kizárólag a régebbi kölcsönszavakból kimutatható példája van a mordvinban. Ilyenek többek között a következők.

A) Szóeleji kapcsolat feloldására: E nyj. *karavat* 'ágy' ~ ir. ny. *krovat* 'ua.'; E nyj., M nyj. *kińiga* 'könyv' ~ ir. ny. *kńiga* 'ua.'; E *šeroda*, nyj.

šerēda, šerīda 'szerda' (< or. *срѣда* 'ua.');

E nyj. *suvaħa* 'leánykérő nő' ~ ir. ny. *svaħa* 'ua.');

M nyj. *tāvarok* 'túró' (< or. *творог* 'ua.');

E *turba* 'cső' (< or. *труба* 'ua.').

B) Szóbelseji kapcsolat feloldására: E *korom*, nyj. *kořem*, 'takarmány, élelem' (< or. *корм* 'ua.');

M *kril'enčä*, E nyj. *kril'ica* 'feljárt' (< or. *крыльцо* 'ua.')

(vö. Cigankin 1961, 321, uő. 1979, 79; Objedkin 1961, 135; Davidov 1963, 136; Babuskina 1966, 87; Biuskin 1968, 243; Poljakov 1993, 93).

Szövégen, mint ismeretes, a mordvinban – a legújabb orosz jövevénylemeztől eltekintve – nem állhat *p, b, g, f, h* és *c* (vö. Rédei 1984, 210; vö. még pl. Jevszevjev 1929/1963³, 27; Erdődi 1968, 204; stb.). Ennél fogva – legalábbis a hagyományos felfogás értelmében – az ezekkel a mássalhangzókkal, majd ezek példájára általában: a mássalhangzóval végződő orosz kölcsönszavak átvételükkor egységesen *a* toldalékhanggal kerültek be a mordvin szókészletbe. Véleményem szerint itt általában az orosz genitivusi formák átvételével számolhatunk, mint ahogy az a Volga-vidék török nyelveinek orosz jövevényszavaiban is észlelhető. Példák: E, M *luga* 'mező, rét' (< or. *луз* 'ua.');

E M *stolba* 'oszlop' (< or. *столб* 'ua.');

E, M *kalaća* 'kalács' (< or. *калач* 'ua.');

E nyj., M nyj. *stida* 'szégyen' (< or. *стыд* 'ua.');

E, M nyj. *žer'da* 'rúd' (< or. *жердь* 'ua.');

E, M nyj. *boka* 'oldal' (< or. *бок* 'ua.');

E nyj. *břed'ña* 'hálófajta' (< or. *бредень* 'gyalogháló');

E, M *tēatra* 'színház' (< or. *театр* 'ua.');

E nyj. *kuževa* 'kosár' (< or. *кузов* 'ua.').

Az erza irodalmi nyelvben és a nyelvjárásokban szóvégi *-ija* betoldása is ismeretes; vö. pl. E *kol'ija* 'karó' (< or. *кол* 'ua.');

E *ugol'ija* 'szén' (< or. *уголь* 'ua.').

E szegmentumok létrejöttének talán magyarázatául szolgálhat – és eszerint azok oka és előzménye lehetett – az or. *-ья* végződésű szavak *-ija* formában történt erza átvétele: E *bad'ija* 'sajtár' (< or. *бадья* 'ua.');

E *šemija* 'család' (< or. *семья* 'ua.')

(további nyelvjárási példákra vö. Cigankin 1961, 321; Biuskin 1968, 243; stb.).

Két morféma határán a mordvin szóragozásban és szóképzésben gyakran kötőhangzó mutatkozik a tő és a toldalék között. Ezek fő csoportjait – a szóragozáson belül elkülönítve a névszóragozás és a birtokos személyragozás eseteit – O. Je. Poljakov sorolja fel a legújabb mordvin fonetikai kézikönyvben (Poljakov 1993, 92–93; a korábbi szakirodalomból vö. Ahlqvist 1861, 7–8; Paasonen 1893/1903, 104; vö. még: Keresztes 1990, 32, 52, 54–56, 57–59). Eszerint például – egyet, az esetragozást kiemelve a szerző kategóriái közül – a mordvinban kötőhangzót találunk a genitivusi, az erza lativusi, a moksa dativusi-allativusi és a moksa causativusi toldalékokban; vö. Gen *-ń*: E *ved'eń*, M *ved'äń* (md. *ved'* 'víz'); Lat E *-v*:

lejev (E *lej* 'folyó'); Dat-Allat M -*ndi*: *kaländi* (M *kal* 'hal'); Caus M -*nksä*: *maränksä* (M *mar* 'bogyó; alma'). Az említettek mellett – Mészáros Edit kiegészítése szerint – a translativus esetében is “a ragmorféma előhangzós változata járul a mássalhangzós tőhöz, vagy a főnév magánhangzóval bővült tövéhez járul a rag (pl. *ruz* 'orosz', trans[lat]. *ruzoks*; *ved* 'víz', trans[lat]. *ved'eks*)”.

2. A hangátvetés

“A metatézisek fő motiváló tényezője a közelebbi és a távolabbi hangkörnyezettel szemben fennálló fiziológiai összeférhetetlenség. Ezen belül a szomszédos helyzetű magánhangzó és mássalhangzó helycseréjét (VC/CV és CV/VC) leggyakrabban a hangkörnyezet váltja ki, míg a szomszédos mássalhangzókét (C₁C₂/C₂C₁) egymáshoz való viszonyuk. A helycsere leggyakrabban szomszédos szótagkezdő mássalhangzói, illetőleg egyazon szótag szótagkezdő és -záró mássalhangzója között megy végbe. A metatézisben érintett mássalhangzók között általában igen szoros artikulációs-akusztikai-percepció viszony mutatható ki: csupán egyetlen megkülönböztető jegyben térnek el egymástól, mint pl. a *n* és a *nʸ*, de leggyakrabban a *r* és a *l*” (Kassai 1994, 645).

A mordvin irodalmi nyelvekben és nyelvjárásokban a hangátvetésnek jelentéktelen szerepe van (vö. pl. Objedkin 1963a, 45). A mordvin metatézis szórványosan előforduló eseteit, némely szabályszerűségét Paasonen (1893/1903, 69–71) foglalta mindmáig a legrészletesebben össze.

Az alábbiakban a 20. századi mordvinisztikai szakirodalom alapján (vö. Jevszjev 1929/1963³, 35–36; Juhász–Erdélyi 1961, 18; Jakuskin 1961, 225; Markov 1961, 39; Objedkin 1961, 136, uő. 1963a, 45; Azrapkin 1966, 273; Rédei 1984, 212), nyelvjáráscsoportonkénti megoszlásban felsorolom előbb a mássalhangzók effajta cseréjének leggyakoribb, legjellegzetesebb nyelvjárási példáit:

E nyj.	<i>l – n : n – l</i>	<i>kulcono-</i> 'hallgat' ~ ir. ny. <i>kunsolo-</i> , nyj. <i>kuncolo-</i> 'ua.';
	<i>l' – j : j – l'</i>	<i>val'gej</i> , <i>val'gij</i> 'hang' ~ ir. ny. <i>vajgel'</i> 'ua.';
	<i>l' – r' : r' – l'</i>	<i>kľeńđer</i> , <i>kľeńír</i> , <i>kľińd'ír</i> (~M nyj. <i>kľänd'är</i>) 'percc' ~ ir. ny. <i>křeńd'el'</i> (~ M ir. ny. <i>křänd'äl'</i>) 'ua.';
	<i>ń – m : m – ń</i>	<i>ńemel'</i> 'ég' ~ ir. ny. <i>meńel'</i> 'ua.';
	<i>r – m : m – r</i>	<i>krambas</i> 'nyereg' ~ ir. ny. <i>kambraz</i> 'ua.';
M nyj.	<i>k – c : c – k</i>	<i>karaĉt'är</i> 'jellem' ~ ir. ny. <i>carakt'är</i> 'ua.';
	<i>l – m : m – l</i>	<i>jolma</i> 'kicsi' ~ ir. ny. <i>jomla</i> 'ua.';
	<i>l' – r' : r' – l'</i>	<i>l'ävańver</i> 'revolver' ~ ir. ny. <i>r'ävalver</i> 'ua.';
	<i>r – l : l – r</i>	<i>räbälator'ijä</i> 'laboratórium' ~ ir. ny. <i>läbäator'ijä</i> 'ua.';

s – š : š – s *saša* 'múút' ~ ir. ny. *šašše* 'ua.'

Az irodalmi nyelvi lexémák egybevetése során olykor a konzonánsok és a vokálisok helycseréjére idézhetünk példákat: E *l'ija* 'más(ik)' ~ M *il'ä* 'ua.'; E *promo* 'bögöly' ~ M *puräm* 'ua.'; E *troks* 'keresztül; keresztgerenda' ~ M *turks* 'ua.'; E *vigiñe* 'szövőborda' ~ M *evgän* 'ua.'; stb. (forrásként vö. pl. Paasonen kresztomátiájának szójegyzékét: Paasonen 1909/1953², 58–155). Itt említhető még meg az erza irodalmi nyelv összetételeinek egy – alig néhány tagból álló – csoportja; vö. pl. E *koške* 'két-szersült' (< *koške* 'száraz' + *kše* 'kenyér'), *roške* 'rozskenyér' (< *roz* 'rozs' + *kše* 'kenyér') (idézi: Jevszjev 1929/1963³, 36).

3. A hanghelyettesítés

A hanghelyettesítés a mássalhangzókra korlátozódó, ma kizárólag az orosz jövevényszavakban és – az orosz *č* > md. *ć* hanghelyettesítéstől eltekintve – leggyakrabban csupán nyelvjárási szinten észlelhető hangtani jelenség. Az egész mordvin nyelvterületen kimutatható *č* > *ć* mellett elsősorban azokban az erza és moksa dialektusokban van nyoma, amelyekben az újabb kölcsönszavak révén az irodalmi nyelvekben meghonosodott *C*, illetőleg *f* fonémák ismeretlenek, olykor azonban más mássalhangzó-fonémák helyettesítése is megfigyelhető.

Már előljáróban hangsúlyozandó, hogy a hanghelyettesítések megállapításakor óvatosan, körültekintően kell eljárunk. Többek között azért – joggal figyelmeztet e körülményre Juhász Jenő (vö. Juhász–Erdélyi 1961, 18) –, mert ezeknek a hangátvételtől, illetve a hangfejlődéstől való megbízható elkülönítése csak a mordvinokkal szomszédos orosz nyelvjárások hangrendszerének és hangtörténetének ismeretében történhet meg. Emellett – mint már szó volt róla – az is nehézséget okozhat, hogy az orosz helyesírással írt mordvin irodalmi nyelvi szóalak nem föltétlenül utal az esetleges hanghelyettesítésre sem.

Az orosz *č* > md. *ć* hanghelyettesítés a mordvin irodalmi nyelvekben és nyelvjárásokban egyaránt gyakori és jellegzetes, mind szóeleji, mind pedig szóbelseji és szóvégi helyzetben. Példák:

szóeleji	E, M <i>ćarka</i> 'kupica' < or. <i>чарка</i> 'ua.',
E <i>ćeřepka</i> , M <i>ćeřäpkä</i> 'cserép' < or. <i>черепок</i> 'ua.',
M <i>ćibäs</i> 'bíbic' (vö. E <i>ćibuřkaj</i> 'ua.') < or. <i>чубис</i> 'ua.',
E, M <i>ćulan</i> 'kamra' < or. <i>чулан</i> 'ua.';
szóbelseji	E <i>boćka</i> , M <i>boćkä</i> , <i>poćkä</i> 'hordó' < or. <i>бочко</i> 'ua.',
E <i>koćkéřgan</i> , M <i>koćkarga</i> 'pizskavas' < or. <i>кочерга</i> 'ua.',
E <i>nućka</i> 'unoka' < or. (в) <i>нучка</i> 'ua.';
szóvégi	E, M <i>grać</i> 'vetési varjú' < or. <i>грач</i> 'ua.',

E *kirpeč*, M *kirpić* 'tégla' < or. *кирпич* 'ua.',
E, M *kumać* 'szövetfajta' < or. *кумач* 'ua.'

(A példaanyagra vö. pl. Biuskin 1968, 256; Babuskina 1985, 22; Lipatov–Aljamkin 1985, 131; Lipatov–Matjuskin 1985, 114; Poljakov 1993, 105–106; Buzakova 1995, 46; Lipatov 1995, 19.)

A *è* helyettesítésére a szóban elfoglalt pozíciójától függetlenül vannak példák mind az erza, mind pedig a moksa nyelvjárásokból, sőt – a fentiek értelmében – bizonyára az irodalmi nyelvekből is:

or. *x-* > md. nyj. (E, M) *k-*: E *kitroj* 'ravasz' < or. *хитрый* 'ua.',
M *kařok* 'görény' < or. *хор(к)* 'ua.';
-x- > nyj. (E) *-k-*: E *sakar* 'cukor' < or. *сахар* 'ua.',
(M) *-f-*: M *plafa* 'hasáb' < or. *плаха* 'ua.';
-x > nyj. (E) *-k-*: E *ozduk* 'levegő' < or. *воздух* 'ua.',
(M) *-f-*: M *tuf* 'lélek' < or. *дух* 'ua.'

(Juhász-Erdélyi 1961, 18–19; Objedkin 1963c, 13; Azrapkin 1966, 271; Jermuskin 1966, 332; Rédei 1984, 209).

Az említett példasorban feltűnő, hogy a moksa dialektusokban az egyik idegen fonémát (*C*) szóbeljei és szóvégi helyzetben egy ugyancsak fiatal, pl. az erzában csak orosz jövevényszavakból és hangutánzó-hangfestő elemekből kimutatható mássalhangzó-fonémával (*f*) is helyettesíthetik. Az or. *xə-* hangkapcsolat fejleményeként *f* jelentkezhethet az erzában és egyes moksa nyelvjárásokban szókezdő helyzetben is; vö. E *fa'a-* 'észrevesz, felfog' ~ M nyj. *fa'a-* 'megfog' < or. *хватумь* 'ua.' (Juhász–Erdélyi 1961, 19; Rédei 1984, 213). Ezzel szemben – akárcsak az or. *x-* esetében – szókezdő moksa nyelvjárásai *k* figyelhető meg például a *xp-* kezdetű orosz szavak mordvin adaptációjában; vö. M nyj. *kramoj* 'sánta' < or. *хромой* 'ua.' (Azrapkin 1966, 271).

Mintegy ellenpéldaként, a szóeleji és szóbeljei orosz *k* meglepő moksa dialektális *x* megfelelésének is van nyoma; vö. M nyj. *calCos* 'kolhoz' < or. *колхоз* 'ua.', M nyj. *toCtär* 'doktor' < or. *доктор* 'ua.' (Azrapkin 1966, 272). Első példánk szókezdő mássalhangzója a második szótagi *C* hasonító hatásának eredménye lehet; a második szóbeljei *C*-ja nehezen magyarázható (noha a problémát nem oldja meg, itt egy szóbeljei *-xm-*-t tartalmazó orosz lexéma átvétele sem zárható ki).

A moksa változatlanul átveszi az or. *φ* fonémát, az erza nyelvjárások egy részében azonban hanghelyettesítés mutatkozik szóeleji, szóbeljei és szóvégi helyzetben egyaránt:

or. md. nyj.
φ- > *k-, c-* E *konař* ~ *Conař* 'lámpa' < or. *фонарь* 'ua.';
kv-, èv- E *kved'a* ~ *Cved'a* 'Fegyva' < or. *Федя* 'ua.';

-*φ*- > -*k*-, -*c*-, -*kv*- E *kuk(v)ajka* ~ *kuCajka* 'pufajka' <or. *фyфайка* 'ua.';
-*φ* > -*k* E *tork* 'tőzeg' <or. *морφ* 'ua.'
(Objedkin 1963c, 13; Jermuskin 1966, 332–333; Erdődi 1968, 203; Rédei
1984, 209).

Az egyik erza nyelvjárás (a kelgyusevői) az orosz *φ*-et ritkábban *p*-vel helyettesíti: E nyj. *šarpo* 'sál' <or. *шарφ* 'ua.'; vö. még: E nyj. *plag* 'zászló' <or. *флаг* 'ua.' (vö. Jermuskin 1966, 332–333).

Az orosz *č*, *c* és *f* mellett szórványosan más – az adott mordvin dialektusból hiányzó – fonémák helyettesítése is regisztrálható. Az imént említett kelgyusevői erza nyelvjárásban például az ott ismeretlen *c* fonéma helyett) áll: E nyj. *Jar* 'cár' <or. *царь* 'ua.', *ul'i)a* 'utca' <or. *улица* 'ua.', *kri'le* 'feljázat' <or. *крьльцо*, or. nyj. *крьлец* 'ua.' (vö. Jermuskin 1966, 340–341). A *c*-nek igen szórványosan *t*-vel történő helyettesítésére az erza irodalmi nyelvből is hozható példa; vö. E *tvetka* 'virág' <or. *цветок* 'ua.'.

Irodalom

- Ahlqvist 1861: August Ahlqvist, Versuch einer mokscha-mordwinischen Grammatik nebst Texten und Wörterverzeichnis. St. Petersburg.
- Azrapkin 1966: Ю. Н. Азрапкин, Колопинский говор мокша-мордовского языка. OMdD 4: 251–288.
- Babuskina 1966: Р. В. Бабушкина, Темяшевский диалект мокша-мордовского языка. OMdD 4: 16–225.
- Babuskina 1985: Р. В. Бабушкина, Некоторые особенности развития двуязычия в говорах Челябинской области. PMdRB. TMdNII 81: 15–24.
- Bijskin 1968: М. С. Биушкин, Звуковая система федоровского диалекта эрзя-мордовского языка на территории Башкирской АССР. OMdD 5: 199–317.
- Buzakova 1995: Р. Н. Бузакова, Эрзянь келень орфоэпиянь (кортамонь) норматне (лувтне). NormyOrf 42–47.
- Cigankin 1961: Д. В. Цыганкин, Шугуровский диалект эрзя-мордовского языка. OMdD 1: 294–395.
- Cigankin 1979: Д. В. Цыганкин, Фонетика эрзянских диалектов. Саранск.
- Davidov 1963: М. М. Давыдов, Больше-игнатовский диалект эрзя-мордовского языка. OMdD 2: 118–233.
- Erdődi 1968: Erdődi József, Erza-mordvin szövegek (magyarázatokkal, nyelvtani vázlattal és szótárral). Budapest. (Finnugor jegyzetek XIV.)
- Jakuskin 1961: А. В. Якушкин, Дракинский диалект эрзя-мордовского языка. OMdD 1: 197–293.

- Jermuskin 1966: Г. И. Ермушкин, Фонетика русских заимствований в эрзя-мордовском говоре с. Кельдюшево Лукояновского района Горьковской области. *OMdD* 4: 330–344.
- Jevszevjev 1929/1963³: М. Е. Евсевьев, Основы мордовской грамматики. Москва–Саранск.
- Juhász–Erdélyi 1961: Juhász Jenő–Erdélyi István, Moksa-mordvin szójegyzék. Gyűjtötte és kiadásra előkészítette: Juhász Jenő. Sajtó alá rendezte: Erdélyi István. Budapest.
- Kassai 1994: Kassai Ilona, A fonetikai háttér. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan*. 2. kötet. *Fonológia*. Budapest. 581–665.
- Keresztes 1990: Keresztes László, *Chrestomathia Morduinica*. Budapest.
- Lipatov 1995: С. И. Липатов, Мокшень литературнай кяльса корхьтамань (орфоэпиянь) норматне. *NormyOrf*. 13–20.
- Lipatov–Aljamkin 1985: С. И. Липатов–Н. С. Алямкин, Фонетические особенности русских заимствований в мокшанском языке. *PMdRB. TMdNII* 81: 127–132.
- Lipatov–Matjuskin 1985: С. И. Липатов–П. Г. Матюшкин, Освоение русских заимствований в мокша-мордовском языке в условиях двуязычия. *PMdRB. TMdNII* 81: 110–118.
- Markov 1961: Ф. П. Марков, Приалатырский диалект эрзя-мордовского языка. *OMdD* 1: 7–99.
- Nádasdy–Siptár 1994: Nádasdy Ádám–Siptár Péter, A magánhangzók. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan*. 2. kötet. *Fonológia*. Budapest. 42–182.
- NormyOrf* = Нормы мокшанской орфографии, орфоэпии и пунктуации. Нормы эрзянской орфографии, орфоэпии и пунктуации. Саранск.
- Nyirkos 1987: Nyirkos István, *Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban*. Debrecen.
- Objedkin 1961: В. Д. Объедкин, Старо-турдаковский диалект эрзя-мордовского языка. *OMdD* 1: 100–196.
- Objedkin 1963a: В. Д. Объедкин, Говор села Мордовское Давыдово Кочкуровского района Мордовской АССР. *OMdD* 2: 37–98.
- Objedkin 1963b: В. Д. Объедкин, Сабаевско-качелаевский говор эрзя-мордовского языка. *OMdD* 3: 3–26.
- OMdD* = Очерки мордовских диалектов. 1–5. Саранск 1962–1968.
- Paasonen 1893/1903: Heikki Paasonen, *Mordwinische lautlehre*. Helsingfors.
- Paasonen 1909/1953²: Heikki Paasonen, *Mordwinische chrestomathie mit glossar und grammatikalischem abriß*. Helsingfors/Helsinki.
- Paasonen 1990, 1992, 1994, 1996: H. Paasonens *Mordwinisches Wörterbuch*. Zusammengestellt von Kaino Heikkilä. Herausgegeben von Martti Kahla. Helsinki. Bd. I (A–J). Bd. II (K–M). Bd. III (N–R). Bd. IV (S–Ž).
- PMdRB*: Проблемы мордовско-русского билингвизма. Саранск 1985.

- Poljakov 1993: О. Е. Поляков, Система фонем в мордовских языках. Гласные. Согласные. Л. В. Бондарко–О. Е. Поляков (ред.), Современные мордовские языки [1]. Фонетика. Саранск. 83–134.
- Rédei 1984: Rédei, Károly, Phonologische Analyse des Erza-Mordwinischen. Hajdú, Péter–Honti, László (red.), Studien zur phonologischen Beschreibung uralischer Sprachen. Budapest. 209–230. (Bibliotheca Uralica 7.)
- TMdНИ: Труды Мордовского Научно-Исследовательского Института Языка, Литературы, Истории и Экономики. Саранск.
- UEW: Uralisches etymologisches Wörterbuch. Szerk.: Rédei Károly. 1–2. Budapest 1986–1988.
- Wiedemann 1865: F. J. Wiedemann, Grammatik der ersa-mordwinischen Sprache nebst einem kleinen mordwinisch-deutschen und deutsch-mordwinischen Wörterbuch, St. Petersburg. (Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Pétersbourg, VIIe série. Tome IX, N° 5.)

ISMERTETÉSEK

Az újabb udmurt szótáriradalom

1. Egy nyelv tanulásához vagy tanulmányozásához elengedhetetlenül fontosak a szótárak. Különösen így van ez a kis nyelvek esetében, ahol többnyire a szótárak száma is kevés.

A udmurt szótáriradalom rövid áttekintését megtaláljuk például a harmadik finnugor kongresszus (Tallinn, 1970) alkalmából kiadott rövid ismertetőben, amely az udmurt kultúra kutatásával foglalkozik (Über die Forschungen der udmurtischen Kultur. Izsevszk, 1970. 11–17).

Az 1700-as és az 1800-as évek kezdeti próbálkozásai után hosszú ideig Munkácsi Bernát 1890–96 között megjelent votják szótára volt a legjelentősebb és a legnagyobb. Csaknem 10.000 szót tartalmaz, s mind a nyelvtudomány (magyar és német jelentést, valamint votják nyelvjárási alakokat is közlő) mind a néprajz szempontjait is figyelembe vevő – főleg tudományos kutatásokat szolgáló – szótár.

A gyakorlati nyelvhasználat szempontjából fontos kétnyelvű szótárak közül ki kell emelnünk az 1956-ban Moszkvában kiadott – eddigi legnagyobb, mintegy 40.000 szót tartalmazó – Orosz–Udmurt Szótárt.

2. Az 1983-ban ugyancsak Moszkvában kiadott nagy Udmurt–Orosz Szótár (*Удмуртско–русский словарь. Под редакцией В. М. Вахрушева. Szerzők: A. Sz. Belov, V. M. Vahrusev, N. A. Szkobeev, T. I. Tepljasina*) szóanyaga mintegy 35.000 (ism. például I. V. Tarakanov: SzFU 20 [1984]: 147–150 és Raija Bartens: UAJb. NF. 7 [1987]: 291–294).

Ez a szótár már az 1980-as években fellendülő modern udmurt lexikográfiai kutatások igen jelentős eredménye. Egy rövid bevezetőben (5–8) áttekintést kapunk az addigi szótári munkákról. Bár a szótár a szócikkekben nem jelöli a szavak eredetét (különösen az újabb orosz eredetű szavak esetében többnyire felesleges is lenne a nagy hasonlóság miatt l. például 112–113. lap vagy az *φ*-, *x*-, *u*- kezdetű szavakat), de néhány sorban olvashatunk az udmurt szókészlet eredet szerinti összetételéről (mintegy 500 ősi, uráli eredetű tövet találhatunk).

A szerzők megállapítják, hogy napjainkban az irodalmi nyelv szókészletének bővítésében igen jelentősek a nyelvjárási szavak. Ugyanazt a dol-

got több szóval is ki lehet fejezni, így például a 'sóska' szót öt különböző formában jelölhetik. A szótár a *кузькылак* alakot veszi főváltozatnak, a többi négy szó esetében pedig így vagy úgy utal erre a címszóra: a *кузьыту-рын* esetében pusztán utalással, a *кучкылак*-nál jelölve a nyelvjárási jelleget, a *чырскуар* és a *чырстурын* esetében pedig az utalás mellett ('lásd még') megadva a jelentést is. A szóanyag közlésének elveit, a technikai tudnivalókat 25 pontban foglalják össze (9–11). A szócikkek felépítése világos, jelölik a szófajt, képzett alakok esetében utalnak az alapszóra, szükség esetén jelölik a vonzatot, s a szócikkekben jó példákat, kifejezéseket találunk a szó használatára vonatkozóan.

A szótár a kilencvenes években bekövetkezett rendszerváltozás következtében immár történeti szempontból is használható, hiszen tartalmaz olyan kifejezéseket, mint például: *Советской Союз* 'Szovjetunió', *социалистической общество* 'szocialista társadalom' stb., vagy, *продукцлэн зечлыкез понна нюръяськыны* 'harcolni a termék minőségéért', *рабочиёслэн но крестьяньёслэн союзы* 'munkás – paraszt szövetség' stb.

A szótári rész után (17–539) mintegy 1500 adatot tartalmaz a földrajzi neveket közlő adattár (540–559), a szótár végén pedig (561–591) az udmurt nyelv rövid vázolata található.

3. Kitűnően szolgálja az udmurt nyelv iránt a nyolcvanas, kilencvenes években felébredt érdeklődést az R. S. Naszibullin és Sz. A. Makszimov által összeállított, rendkívül hasznos Kis udmurt–orosz, orosz–udmurt szótár: *Краткий удмуртско–русский, русско–удмуртский словарь* (Izsevszk, 1995). A szerkesztő és a kiadó előszavai után (5–9) a szótár használatához kapunk segítséget (10–19), majd következik az udmurt–orosz rész (21–174), amely mintegy 3000 szót tartalmaz (a 3- és a 3- a szótár végén (I–IV!)). A második részben (175–346) mintegy 3500 szót találunk. A szótárt egy rövid udmurt nyelvten zárja (347–365). A szerzők munkájukat mindazoknak ajánlják, "akik meg akarnak tanulni beszélni és írni udmurtul. Segítségül szolgál az óvónőknek, a liceumok, gimnáziumok és általános iskolák tanárainak" (9).

A közölt alapszókincs vagy szókincsminimum összeállításához négy, korábban kiadott szótár közös szókincsét vették alapul. Bár Yrjö Wichmann szótára (*Wotjakischer Wortschatz. Herausgegeben von Mikko Korhonen. Suomalais-Ugrilainen Seura. Helsinki*) 1987-ben jelent meg, de Wichmann votjákföldi tanulmányúttjai az 1890-es években történtek, amikor az udmurt nyelvben még nem volt meg a kommunista, szocialista társadalomra vonatkozó orosz eredetű szókincs. Az itt feldolgozott udmurt szókincsminimumba tehát nem tartoznak bele a *советской, союз, социалистической, общество, революция* stb. szavak. Nehézséget jelent,

hogy a városban és a falun lakó udmurt lakosság mindennapi szókincese – az eltérő természeti, gazdasági körülményekből következően – eltérő. A munkát számítógépes feldolgozással végezték. Az udmurt–orosz részből hiányoznak a *x*- és *ц*- kezdetű szavak, és *ф*- kezdetű is csak három van: *фабрика, фамилия, флаг* (Wichmann szótárában ezek sincsenek meg). A szótár jellege és terjedelme nem engedi meg, hogy egy-egy szócikk (sokszor a szó használatát megkönnyítő) több információt tartalmazzon. Például a 'fűl' szóról itt a következő olvasható: **пель** ухо, уши / ушной ◊ **пеле поныны** мотать на ус. Ugyanennek a szónak a szócikke az 1983-ban kiadott udmurt–orosz szótárban huszonöt sorból áll.

4. Ugyancsak R. S. Naszibullin érdeme, hogy 1992-ben megjelent az udmurt nyelv szóvégmutato szótára – elsőnek az Oroszországban élő kisebb finnugor népek hasonló szótárai közül –, amely mintegy 46.000 szót tartalmaz: Р. Ш. Насибуллин – В. Ю. Дудоров: *Обратный словарь удмуртского языка*. Ижевск, изд. Удмуртский Университет). A hasonló magyar (A magyar nyelv szóvégmutato szótára. Szerk. Papp Ferenc. Akadémiai Kiadó. Bp., 1969) és finn (Suomen kielen käänteissanakirja. Koostanut Tuomo Tuomi. SKS Toimituksia 274. 1972) szótárakkal összehasonlítva megállapítható, hogy nem közöl olyan szófaji és ragozásra utaló kódokat, mint azok, bár a bevezetőben (6. l.) történik utalás arra, hogy melyek például azok a szóvégek, amelyek igére utalnak (*-аны, -ыны*), vagy melyek azok, amelyek nem jellemzőek az udmurtra, tehát amelyek többnyire orosz eredetű idegen szavakban vagy jövevényszavakban találhatóak (*-ной, -ской, -ник, -ость, -изм* stb.).

A szótár négy, korábban megjelent szótár anyagát összesíti (Udmurt–orosz szótár 1948 = u, Udmurt–orosz szótár 1983 = v, Boriszov 1932 = B és Wichmann szótára 1987 = W), s minden szónál jelöli, hogy mely szótárakban található. Mivel e szótárak szóanyaga különböző időkből származik (századforduló, negyvenes évek, nyolcvanas évek), ezért bizonyos óvatos következtetéseket lehet tenni a szókinces változásával kapcsolatban is. Valószínűleg könnyen meg tudjuk mondani, melyik három szótárban található meg például a *бомба* szó, vagy melyik az a szótár, amelyikben külön is megvan az *авиабомба*. A szavak így önmagukban azonban nem sokat mondanak. Ha megnézzük például a W B u v *zavod* szót, akkor azt látjuk, hogy a két utóbbi szótárban három külön *zavod* címszó is van. Ez azonban nem derül ki a szóvégmutato szótárból. Van viszont W *zabod*. Ez azonban malmizsi nyelvjárási szó, s van mellette *zabot* alak is az ufaiból, ez utóbbi azonban nincs meg a szóvégmutato szótárban. Miért van meg akkor a *zabod*? (Mindkettő egyébként a 'gyár' jelentésű szó alakváltozata.) Mind a négy szótárban – mint ez kiderül a függelékben közölt statisztikából – 3.004 szó közös.

A szótár a kevés közölt információ ellenére – vagy éppen ezért – rendkívül gondolatébresztő. Nézzük például a (finnugor eredetű) *сюр* 'szarv' szót. Összesen öt adatot találunk: *сюр* 'szarv', *макасюр* 'kosszarv', *кыӱ сюр* 'bőségszarv', *скал сюр* 'tehénszarv', *герысюр* 'ekeszarv'. A 'szarv' szót mind a négy feldolgozott szótárban meglévőnek jelzik. Az 'ekeszarv' nincs meg az 1948-as UOSz-ban, a 'bőségszarv' pedig csak az 1983-as UOSz-ban van meg (a *кыӱ* 'kígyó' szónál). A 'tehénszarv' szót csak Wichmann szótárában jelzik, itt azonban ilyen alakban tulajdonképpen nincs meg, hiszen a *skal* formánál utalás van az *iskal* címszóra. Megvan viszont az 1983-as szótár *сюр* szócikkében, amit viszont a szóvégmutato szótár nem jelez. Azt sem jelzi, hogy a *макасюр* 'kosszarv' nemcsak Wichmannnál van meg, hanem az 1983-as szótár *мака* szócikkében is: *мака сюр*. Itt is megkérdezhetnénk, mint sok más helyen, mit is jelent a szavak egybeírása (összetett szó?) és különírása (szószerkezet?), s hogy a szószerkezeteknek helyük van-e egy ilyen szótárban.

Érdekes a *карыны* igével szerkesztett több száz kifejezést megvizsgálni abból a szempontból, hogy – különösen az orosz szavakkal kapcsolva – mely szótárakban fordulnak elő. A szótárba való felvételük a szerkezet terjedését jelentené?

A szótár végén érdekes statisztikai adatokat találunk az egyes betűk és betűkapcsolatok gyakoriságára vonatkozóan. Leggyakoribb betű (11,6%) az *ы*, s ez valószínűleg a főnévi igenévben való előfordulásának is köszönhető. S valóban, ha megnézzük a betűkapcsolatokat, itt leggyakrabban a *ны* fordul elő (3,69%). A betűk szövegyakorisága nyilván más adatokat mutatna.

5. Az 1990-es években két fontos szótár kiadására is sor került "Az udmurt kultúra emlékei, Nyelvészeti hagyatéék" sorozatban.

Krotov kéziratos szótára az első Udmurt–orosz szótár, 1785-ben készült (vö.: T. I. Tepljasina: SzFU 7 [1971]: 129–139). A szótár mostani faksimile kiadása *3. Кротов: Удмуртско–русский словарь* (Ижевск, 1995. XX + 285) a kiadó előszava után T. I. Tepljasina rövid tanulmányát tartalmazza (VII–XX.), amelyben azonban olyan megállapítások is vannak, amelyekkel a kiadók nem mindenben értenek egyet.

A másik szótár a tragikus sorsú Boriszov (értelmező) szótára, amely napjainkban már könyvészeti ritkaságnak számított, hiszen az 1932-ben megjelent szótár egy-két példányát csupán néhány értelmiségi tudta megőrizni "от всепожиряющего огня сталинизма"(VI): Т. К. Борисов: Удмурт кыллюкам. Удмуртско–русский толковый словарь. (Ижевск, 1991. XXXII + 383).

6. Csupán megemlítjük, hogy az utóbbi években megjelent az udmurt nyelv tanulmányozásához felhasználható több más szótár is, mint például

V. I. Alatirjevnek (folytatásra váró) *Az udmurt nyelv etimológiai szótára (A–B)* (Izsevszk, 1988. 239), vagy V. M. Vahrusevnek igen hasznos *Udmurt–oroszinonimaszótára* (Izsevszk, 1995. 279).

Az eddigi udmurt szótárak főleg orosz (német, magyar, finn) megfelelőket tartalmaztak, most azonban megjelent az első Udmurt–angol–finn szótár is: *Udmurt–English–Finnish Dictionary with a basic grammar of Udmurt*. Compiled and edited by Pirkko Suihkonen with the cooperation of Bibinur Zagulyayeva and Galina Tronina (Lexica Societatis Fennougricae, XXIV). Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura. 1995. 326). Ism. Vladimir Napoľskih: FUF 54 (1997): 198–204.

KISS ANTAL

**Anu Kippasto–Anu Nurk–Tõnu Seilenthal:
Magyar–észti vonzatszótár. Ungari-eesti rektsioo-
nisõnastik.**

Tartu, 1997. 96 l.

Észtországban az utóbbi időben egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik a magyar nyelv, a hungarológia iránt. A tartui egyetem finnugor tanszéke magyart tanító tanárainak tevékenysége, a néhány éve ismét betöltött magyar lektori állás eredményeképp sok észti hallgató tanul magyarul, ill. foglalkozik magyarságtudománnyal. Ehhez a magas színvonalú munkához szótárakra, nyelvkönyvekre, kézikönyvekre van szükség. A tanszék most indított sorozatának, a *Bibliotheca Studiorum Hungaricorum in Estonia*-nak első darabjaként 1997-ben jelent meg a magyar–észti vonzatszótár.

Az idegen nyelvek oktatásában és elsajátításában, a mondatok megalkotásában az igének, illetve az igéhez egy meghatározott jelentésben kapcsolódó vonzatnak kiemelt szerepe van. E szótár a magyar igei vonzatok oktatásában és megértésében segít a nyelvtanároknak és tanulóknak. A mű elsősorban a magyar nyelvet tanuló észti diákok kézikönyve lesz, de az észti igei vonzatok elsajátításában a magyarok is hasznát vehetik.

A magyar nyelv agglutinációs szerkezete általában nem jelent nehézséget az észti vagy más rokonnyelvű tanulóknak, de az igei kategória megtanulása így is gondot okozhat (elég, ha csak az alanyi és tárgyas ragozásra, az igekötőkre vagy a vonzatokra gondolunk). Az igei szintagmák

elsajátítását megnehezíti, hogy azok nem következtethetők ki az anyanyelv igei struktúráiból, például: m. *jár vhov* ~ é. *kuskil käima* (locativus), m. *hagy vhol* ~ é. *kuhugi jätma* (lativus), m. *talál vhol* ~ é. *kuskilt leidma* (separativus) stb. A nyelvtanulásban szükség van tehát olyan segédkönyvre, amelyből a nyelvtanuló tájékozódhat az igék használatának nyelvtani feltételeiről.

E szótárban a beszélt nyelvben leginkább használatos igék és igei fordulatok szerepelnek, valamint azok a vonzatok, amelyek különböznek az észt vonzatoktól. A könyv segítségével a nyelvórán az ún. puszta ige helyett az igét vonzattal együtt taníthatjuk vagy tanulhatjuk.

A kötet a magyar ige és az adott ige lehetséges vonzatainak szójegyzékéből áll (a könyv 393 magyar címszót ad meg), minden igei fordulatnak meg van adva az észt megfelelője. A vonzat funkcióját a példamondatok mutatják be, amelyekben elsősorban gyakran előforduló kifejezések találhatóak. A tulajdonképpeni szótárrész előtt a magyar és az észt esetragok összevetése található. A szótárt az észt igék betűrendes mutatója zárja.

Magyarországon az utóbbi fél évtizedben megnőtt az érdeklődés az észt nyelv iránt, az ország több egyetemén, ill. főiskoláján nyílik lehetőség az észt nyelv tanulására, s több felsőoktatási intézményben működik észt lektor. Munkájukat immáron több kitűnő oktatási segédanyag könyvnyitja meg, pl. Anu Nurk–Pusztay János: *Észt–magyar kisszótár* (Szombathely, 1993), Pusztay János–Tiina Rüütmaa: *Magyar–észt kisszótár* (Szombathely, 1995), Anu Kippasto–Nagy Judit: *Észt nyelvkönyv* (Miskolc, 1995), Pusztay János: *Könyv az észt nyelvről* (Szombathely, 1994). Ebbe a sorba könnyen beilleszthető a magyar–észt vonzatszótár is, mely nemcsak az észt diákok hasznos segédeszköze, hanem a magyarországi esztológusok kézikönyve is lehet.

KUBINYI LEILA

D. Mátai Mária: Nyelvünk élete.

Budapest, 1994. Nemzeti Tankönyvkiadó. 120 lap.

A Nemzeti Tankönyvkiadó igen nemes tette vállalkozott, amikor kiadta D. Máta Mária magyar nyelvtörténeti tárgyú könyvét. Úgy gondolom ugyanis, hogy a mai magyar nyelv állapotát, nyelvhelyességi és más kérdéseit tárgyaló cikkek, tanulmányok és rádióban, televízióban elhangzó előadások mellett igen nagy szükség van a magyar nyelv fejlődését, a mai nyelv különféle jellegzetességeinek előtörténetét bemutató művekre is.

A magyar és a rokon finnugor (uráli) nyelvek történetének ismerete a nagyközönség körében talán nem olyan mély és széleskörű, hogy ne kelene örülnünk egy ilyen értékes kiadványnak. A könyv a magyar nyelv fejlődésének útját úgy rajzolja meg, hogy azt bárki könnyen követni tudja. A Nyelvünk élete című könyv kitűnő tárgyalásmódja, módszertani ötletessége révén eloszlatja az olvasó azon előítéletét, hogy az ilyen jellegű könyv megértése nehéz, s csak azok számára nyújt szellemi élvezetet, akiknek megfelelő nyelvi-nyelvtörténeti előismereteik vannak. S mindezt D. Máta Mária úgy oldja meg, hogy semmit sem enged a szakember igényességéből, az ismeretterjesztés tudományos szempontból is elvárható megbízhatóságából.

A szerző a magyar nyelv életét a legrégebb időtől a mai napig tekinti át olvasmányos formában. Elsősorban talán a középiskolák diákjaira vagy a középiskolát végzett tanult, művelt emberekre van tekintettel, s ez csak helyeselhető. Hiszen sokan úgy gondolhatják, hogy a magyar nyelv történetének eseményei iránt a szélesebb olvasó közönség talán nem is érdeklődik.

A könyv világosan tagolt fejezetekre oszlik. Szól a szerző a nyelvi változás jellegéről, az újításról és a hagyományozódásról, a régi és az új nyelvi jelenségek "harcáról", a nyelvtörténet és a mai nyelv viszonyáról, a nyelvi változások néhány sajátos törvényszerűségéről, a nyelvi változások okairól és céljairól, a nyelv és a művelődés történetének összefüggéseiről, illetőleg a nyelvtörténet és az irodalom szétválaszthatatlanságáról. Ezen a nyolc fejezeten belül a kérdések egész sorát veti fel és oldja meg a szerző, széleskörű mai nyelvi és nyelvtörténeti ismerettel. Elmélyült elemzései azonban a nem szakember olvasó számára is mindig érthetőek, sőt olvasmányosak.

Túlságosan hosszadalmas lenne, ha az egyes fejezetekben található nyelvi-nyelvtörténeti érdekességek közül akár csak egyet-kettőt is megemlítenénk. Éppen ezért pusztán találomra hadd emeljünk ki néhány említésre érdemes dolgot.

Helyesen állapítja meg, hogy a nyelvi változások nem egyforma ütemben és mértékben mennek végbe a nyelvben. A nyelvtan egyes fejezeteiben gyorsabban, máshol lassabban, s a változások nem érintik a nyelv minden területét (vagy a hangtanban, a kiejtésben, vagy a mondattanban

stb. mennek végbe). Változhat például a szövegformálás, átalakulhatnak a mondatszerkezetek, a grammatikai formák. Úgy látszik, hogy a szóállomány talán a leggyorsabban változik, szinte folyamatosan kerültek és kerülnek be a nyelvbe idegen elemek, idegen szavak, jövevényszavak. Ez a folyamat ma is észlelhető, gondoljunk a számítástechnika, az űrtechnika, a hírközlés (televízió stb.) fejlődésére. Legkevésbé – írja D. Máta (15) – talán a mondatszerkezet változásai tűnnek szembe (pl. az 1200 körüli időből származó Halotti Beszéd ilyen alakjai, mint *odutta ... hazoa* 'házul ... adta', *ez ... világbele* > *ebbe a világba* stb.). Vannak persze kihalt alakok (1200 k.: *terumteve* 'teremté', *veteve* 'veté', *odutta vola* 'adta vala', *emdul* olv. *ëmdül* 'enni fogsz' stb.), más formáknak a jelentése változik meg (HB. *munkas* 'gyötrelmes', ma melléknévként inkább 'dolgos' jelentésben használatos). A szókészlet változik a nyelv fejlődése, története során a leginkább, szavak kihalnak (HB.: *isa*, *heon* stb.), de újak foglalják el a helyüket, olyan szavak, amelyek az élet fejlődésének, megváltozásának velejárói.

Az egyes régi és újabb alakok között olykor "harc" dúl, a régi forma átadja a helyét a (nyelvtanilag vagy jelentésstanilag) pontosabbnak (*engem*, *téged* > *engemet*, *tégedet*; *munda neki elnie* 'mondá neki élne' > *mondá neki, hogy éljen* stb.). A meglevő formák keveredéséből máskor egy harmadik jön létre (*el kell mennem* x *el kell, hogy menjek* = *el kell menjek*). Mindezeket a kérdéseket világos fejtegetésekkel teszi érthetővé a szerző. De helyesen mutat rá D. Máta Mária arra is – amire sokszor nem fordítunk kellő gondot –, hogy az új alakok nem mindig honosodnak meg a régi rovására (*engedevé* ~ *engedé* párból a régibb *engedé* maradt meg nyelvünkben l. 47). Az is érdekes továbbá, hogy néha nem teljesen világos, miért is váltják fel az azonos jelentésűnek tűnő szavak egymást (legrégibb: *süv* 'sógor', később a latin *rér* 'sógor' honosodik meg, majd ma már talán véglegesnek mondható a német eredetű *sógor* szó uralma l. 45). Sokáig sorolhatnánk még a hasonló példákat, de a gazdag anyagból talán felesleges túl sokat említenünk, hiszen az olvasó ott összefüggéseiben és áttekinthetőbben követheti a szerző fejtegetéseit. Mindössze az volt a célunk, hogy rámutassunk a sok tanulsággal járó kérdések egyikére-másikára.

A kötet egészéről azt kell mondanunk, hogy a szerző nem újabb értékes kutatásainak bemutatására, nem újdonságok közlésére vállalkozik elsősorban, mivel a könyvnek, ennek a műfajnak nem ez a célja, hanem arra, hogy a nyelv fejlődésének követéséhez megbízható fogódzókat adjon, hogy a nyelv története iránt érdeklődő olvasók olvasmányos és követhető formában mélyedhessenek el a mai magyar nyelv megelőző formái-

nak megismerésében, s számukra új adatok birtokában követni tudják a mai magyar nyelv kialakulásának bonyolultabb vagy egyszerűbb útjait.

Egyre inkább tudatosodhat az olvasóban a könyv olvastán, hogy anyanyelvünk története, a benne rejlő törvényszerűségek a magyar gondolkodással szervesen összefüggenek, annak termékei, s a nemzeti kultúra egészének legértékesebb alkotóelemei közé tartoznak. A nyelv történetének kutatása nemegyszer visz közelebb bennünket történelmünk, művelődés-történetünk jobb megismeréséhez. A szerző műve fényesen bizonyítja, hogy a mai magyar nyelv, a stílus, a nyelvhelyesség stb. kérdéseit tárgyaló, s a nagyközönségnek szánt, eddig megjelent számos könyv mellé okvetlenül érdemes letenni a nyelv belső fejlődését, történetét tárgyaló hasonló jellegű könyveket is, hogy az olvasó mélyebbre hatolhasson saját anyanyelvének a maga számára történő felfedezésében, és a saját anyanyelvének minél tudatosabb és színesebb mindennapi használatában.

A szerzőt a legmélyebb elismerés illeti meg rendkívül alapos és világos, sokoldalú és élményszerű fejtegetése miatt.

NYIRKOS ISTVÁN

Pápay József osztják és csuvas hagyatéka

Szerkesztik: Vértes Edit, Jakab László és Nyirkos István. Az osztják hagyatékot Vértes Edit, a csuvas hagyatékot Agyagási Klára teszi közzé.

Bibliotheca Pápayensis I–VII. KLTE. Debrecen, 1988–1997.

1997. júniusában jelent meg Pápay József csuvas hagyatéka, a Bibliotheca Pápayensis sorozat VII. köteteként. Ezzel “lezárul Pápay József osztjákföldön és a csuvasoknál végzett nyelvi és néprajzi gyűjtéséből a szövegemlékek és szógyűjtemények kiadása, amivel a magyar tudományosság általában, és mi, akik több mint hetven évvel követjük Pápayt az általa alapított intézetben a debreceni egyetemen a kiemelkedő debreceni finnugrista tudós emlékének tartozunk” – írja bevezetőjében Agyagási Klára, a VII. kötet közlétezője (BiblPáp. VII. 10).

A Pápay-hagyaték gondozását Vértes Edit, a finnugor nyelvtudományi tanszék volt tanszékvezetője vállalta 1987-ben. A szűkös anyagi lehetőségek miatt a Kossuth Lajos Tudományegyetem mindössze egy próbafüzet kiadásának költségeit vállalta. Mivel a ceruzás följegyzések állaga rendkívül gyorsan romlott, a leggyorsabb és legolcsóbb, azaz a fotoprint eljárást kellett választani a hagyaték közzétételéhez (BiblPáp. VI. 362). A tíz év leforgása alatt megjelent első hat kötet az osztják, a hetedik a csuvas

anyagot tartalmazza: I. A Nadym-folyó melléki nép éneke (Próbafüzet) (1988); II. Hősi énekek I. (1990); III. Hősi énekek II. (1990); Hősi ének töredékek (1993); V. Regék és regetőredékek (1992); VI. Népélet és egyebek (1995); VII. Naplórészlet és szójegyzék (1997).

Pápay József (1873–1931) a debreceni egyetem első tiszteletbeli doktora, valamint Magyar és Finnugor Nyelvészeti Tanszékének legelső professzora volt. “Csaknem egész tudományos munkásságát az osztják (hanti) nyelv tanulmányozására, s e pusztulófélben lévő rokon nép őstörténeti emlékeinek összegyűjtésére és feldolgozására szentelte (Csinády 1962, 148).

Budapesti egyetemi éve alatt Szinnyei József és Simonyi Zsigmond professzorok hatására kezdett finnugor nyelvészettel foglalkozni. Ekkor ismerkedett meg Reguly Antal munkásságával, és ekkor határozta el, hogy megfejtje Reguly kéziratos osztják szövegeit. A megfejtés helyszíni terepmunkát kívánt. Professzorai támogatásával bejutott a Zichy Jenő gróf által szervezett harmadik ázsiai expedíció négy tudományos munkatársa közé. 1897 decemberében indult útnak, s 1899. július 8-án érkezett haza, gazdag eredménnyel (Csinády 1962, 148).

A Zichy-expedíciónak összehasonlító nyelvészeti, régészeti és néprajzi gyűjtés volt a célja, de az altajisztika terén. Pápay azonban más kutatási területet harcolt ki magának (BiblPáp. VII. 6). Kétszer is különvált a társaságtól: első ízben a csuvasok közé, illetve osztjákföldre, Tobolszkba ment, majd onnan még tovább északra, Berjozovóba és Obdorszkba utazott (Csinády 1962, 150–151). Összesen 155 ív terjedelmű ének- és mese-szöveget gyűjtött, valamint szógyűjteményt készített leendő osztják szótára számára.

Gyűjtésének az osztják szöveghagyatékok (Reguly, Karjalainen, Paasonen, Steinitz) közül is a legmostohább sors jutott. Kiadását az Akadémia vállalta, mégis összesen két kötet látott napvilágot: az Északi-osztják medvénekek 1934-ben – Pápay hirtelen halála miatt tanítványa, Fazekas Jenő gondozásában –, és négy hősenek 1972-ben, a Pápay Bibliothek című sorozat első darabjaként, Erdélyi István kiadásában és fordításával. Pápay kéziratának jelentős része az Akadémiához került, illetve a család a debreceni református kollégium könyvtárában helyezte el (Jakab-Keresztes 1979, 82).

Vértés Edit a sorozatot azzal a céllal bocsátotta útra, hogy Fazekas Jenő és Erdélyi István korábbi kiadásait követve befejezi a hagyatékok közzétételét. A tervezett négy 400-500 oldalas kötet helyett hét, összesen 2043 lap terjedelmű följegyzés került közlésre. Az I–VI. kötetben az osztják szövegeket párhuzamosan követi Pápay magyar fordítása, a VII. kötet naplórészletei pedig (szintén párhuzamos lapokon) németül is olvashatók.

Az osztják sorozat I–II–III. darabjának öt hősi éneke – többek között – mitológiai vizsgálatokra, az V. kötet regéi és regetöredékei elsősorban me-sekutatásra adnak egyedülálló lehetőséget. Pápay József – Reguly Antalhoz és M. A. Castrénhoz hasonlóan – gyűjtését nem korlátozta a nyelvi anyagra, hanem tárgyi és szellemi néprajzi anyagot, ily módon természetesen mitológiát is hozott magával. Ez a gazdagság nagy nyereség, bár a mitológia határainak megállapítását bizonytalanná tette (Vértes 1990, 15).

A sorozat VI. kötetének vegyes jellegét az magyarázza, hogy a szövegek különböző füzetekből származnak. A könnyebb tájékozódás céljából a szerkesztők tematikus rendezést hajtottak végre: a címeket bekeretezték, ami főként az élő nyelvi anyagban való eligazodást segíti. Ebben a kötetben a hitélettel és a mitológiával kapcsolatos szövegeken kívül olvashatunk az osztják hétköznapiokról is. Megtudhatjuk, milyen volt a lánykérés, az összeházasodás, az igazságszolgáltatás, de szó esik a madarásatról, vadásatról, halászatról is. Pápay följegyzett a népi szórakozáshoz kapcsolódó találós kérdéseket, gyermekjátékokat, versikéket. A kötet egynegyedét a mindennapi beszélt nyelvi anyag adja példamondatokkal, szólásokkal, amit Pápay minden bizonnyal készítené szótárába szánt.

A VII. kötet csuvas gyűjtése mind terjedelmében, mind jellegében eltér az osztjától, ugyanis Pápay számára a három heti csuvasiai tartózkodás nem tette lehetővé, hogy elmélyedjen a csuvas folklórban vagy nyelvben. Nem is ez volt a célja: lexikai gyűjtést végzett későbbi tervéhez, a magyar nyelv őtörök jövevényszavai korpuszának összeállításához (BiblPáp. VII. 12). Amellett, hogy a napló bőven tartalmaz csuvas szavakat, önálló értéke is van, hiszen a csuvas falvak hétköznapijaiba nyújt betekintést közvetlenül a kollektivizálás és a gépi nagyipar oroszországi megszerzése előtt. Az olvasó képet kaphat az Oroszország nemzetiségi területein együttélő, kultúrájában és nyelvében heterogén, de életmódjában és élet-színvonalában hasonló szegényparaszti rétegről.

A Bibliotheca Pápayensis sorozat eddig megjelent köteteivel még nem fejeződött be a Pápay-hagyaték kiadása: a szerkesztők tervezik a nyelvtani följegyzések, a vogul–osztják kétnyelvű gyűjtés és a Reguly megfejtett hősénekeihez készült magyarázatok közrebocsátását. Érdeemes volna kiadni Pápay magyar fordítását az Erdélyi közzétette hősénekekhez, továbbá német fordítással ellátni az Északi-osztják medveénekeket, az Északi-osztják nyelvtanulmányokat és a Bibliotheca Pápayensis első hat kötetét. Az osztják szótár kiadásának reális tervét Jakab László és Kis Tamás készítette el (BiblPáp. VI. 363).

A sorozat megjelentetését az Eötvös József Alapítvány, a Soros Alapítvány, a Kereskedelmi Bank Universitas Alapítvány, a Kossuth Lajos Tudományegyetem és a Societas Uralo-Altaica tagjainak előfizetése tette le-

hetővé. Reméljük, további támogatásukkal a munka befejezhető, s megkezdődhet a kritikai földolgozás. Reméljük, hogy “a népköltészetben bővös hármasszám ez esetben is szerencsésnek fog bizonyulni. A Reguly-hagyaték kiadásának befejezését Pápay és Zsirai után Fokos el tudta érni; Pápay esetében Fazekas és Erdélyi után a debreceni egyetem finnugristái szeretnék az értékes osztják feljegyzések kiadását nemcsak folytatni, hanem be is fejezni” (BiblPáp. I. 7).

Irodalom:

- BiblPáp. = Bibliotheca Pápayensis. Debrecen. 1988–, I–.
- Csinády 1962: Csinády Gerő, Pápay József utazása a cári Oroszországban és földrajzi érdemei. Acta Geographica Debrecina. Tom.VIII/I. Redigit R. Bognár. Tankönyvkiadó. Budapest. 1962. 147–165.
- Jakab–Keresztes 1979: Jakab László–Keresztes László, Finnugor nyelvészet a debreceni egyetemen. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai 51. szám. Szerk.: Kálmán Béla. Debrecen. 1979. 81–105.
- Vértes 1990: Vértes Edit, Szibériai nyelvrokaink hitvilága. Tankönyvkiadó. Budapest. 1990.

TUBA MÁRTA

Kiss Jenő: Zsirai Miklós (A múlt magyar tudósai).
Akadémiai Kiadó. Budapest, 1995.

Végre megjelent, végre olvashatjuk az Akadémiai Kiadó kedves sorozatának, “A múlt magyar tudósai”-nak legújabb kis kötetét, Kiss Jenő professzornak Zsirai Miklósról szóló monográfiáját!

Imakönyvet tartunk kezünkben, nem csupán tetszetős, mindenhová könnyen magunkkal vihető alakja-nagysága miatt, hanem tartalmával valóban mindennapi szellemi táplálékunk is lehet, állandó lelki útítársunk. Nyelvésznek, tanárnak, magyarnak kell is, hogy igazán ez legyen.

Írójának, sorozatszerkesztőjének, kiadójának s nem utolsósorban Zsirai Jolán szívós őrző-ösztönző gyermeki hűségének egyaránt becsületére válik ez a könyv. Csak lelkendezhet az, aki hozzájut, aki forgathatja, ha pedig végigolvasta, újra előveszi, s minél többször lapozgatja, annál kevésbé tudja letenni.

A mi nemzedékünk, amelyik oly szerencsés és boldog, hogy még Zsirai Miklós közvetlen tanítványai lehettünk, elejétől végéig a legteljesebben egyetért mindazzal, amit Kiss Jenő, noha nem mint tanszéki utód, de éppen az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszékének vezető tanáraként egy még szélesebb távlatból szemlélve és értékelve ír a könyvecskében. A borító és a belső címlap között elhelyezett két kép találó választásra vall: elénk idézi szeretett mesterünk jól ismert két arcát, az első a tréfakedvelő- és alkotó közvetlen emberét, a második a nyelvi-nemzeti múltba és jövőbe tekintő tudós kutatóét.

A tartalomjegyzék és a bevezető világos áttekintése, sokat ígérő biztosítóéka annak, amit a terjedelemben ugyan nem nagy, de tartalomban annál gazdagabb opusculumtól várhatunk.

Az életutat időrendben és szimbolikusan is a legfőbb állomások szerint tagolva ismerteti az ugyancsak Mihályiból származó író mély beleérzéssel, a rokon fészekből való szellemi utód, a fiatalabb "földi" minden jelentős körülményre kiterjedő gondos tiszteletadásával. Méltó helyet kap ebben az életpályarajzban a szülők, a család, a község, a családnév, a falusi tanító, a rokon gyámapa után a soproni evangélikus líceum és az iskolai önképzőkör szerepének megérdemelt méltatása is.

A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem és az Eötvös Kollégium döntő szerepének hangsúlyozása mellett – követve Zsirai Miklós önéletrajzi vallomásait – részletesen elemzi a magyar nyelvészeti, a finnugor összehasonlító nyelvészeti és irodalomtörténeti előadások, ill. professzorok hatását és az ifjú tudósnek a mindezt tükröző kiváló tanulmányi eredményeit.

A választott tudományos pályára készülést csak látszólag szakította meg az első világháborúban teljesített katonai szolgálat és az öt és fél éves szibériai hadifogság, mert hiszen ezek folyamán is nagy és céltudatos akaraterevével gyarapította finn nyelvi ismereteit, sőt alapos orosz és zürjén nyelvtudásra is szert tett. Minden nehézséget leküzdő szívós jellemereje vall, hogy az életben maradás és a megélhetés érdekében gyorsírási- és nyelvtanítás mellett fizikai munkát is vállalt, míg végre 1920 novemberében hazaérkezhetett. Most már a tanári oklevél és a bölcsészdoktorátus megszerzése után 29 évesen megnyílt előtte, és egyenesen ívelt fölfelé tudományos akadémiai és egyetemi tanár pályája.

Igaz magyarsága, hűségese ragaszkodása a budapesti Alma Materhez tartotta itthon akkor is, amikor "legszebb álma" teljesülhetett volna a Wichmann finn professzor által felajánlott helsinki egyetemi állással. De szoros kapcsolata a finnországi finnugor nyelvészekkel hivatalos és személyes formában is megmaradt: példa erre a Budapesten rendezett 1928-as III. finnugor közművelődési kongresszus főtitkári tiszte és annak sike-

re, a Magyar–Finn és a Magyar–Észtt Társaság társelnöki rangja, az 1939–40-es szovjet–finn háborúval kapcsolatos cikkei és előadásai, továbbá a finn és észtt nyelvészekkel folytatott – s talán részben rövidesen nyilvánosságra is kerülő – gazdag levelezése.

Páratlanul sokoldalú és sokirányú szerepét az összehasonlító nyelvtudományban, a közművelődésben, a tanár- és tudósnevelésben, a szélesebb körű ismeretterjesztésben Kiss Jenő nemcsak a tudományos kutatás apró részletekre kiterjedő gondosságával elemzi, hanem mindig és mindenütt utal azokra az emberi, lelki, jellembeli motívumokra is, amelyek Zsirai tanár úr megnyilatkozásai, viselkedése, magatartása mögött rendületlenül ott álltak. Ezt megerősíti a tudományos és a közéleti sajtóban megjelent iránymutató gondolatainak idézésével, sokhelyütt a munkásságát, érzelm- és gondolatvilágát méltató tanártársak, tanítványok (mint Pais Dezső, Fokos-Fuchs Dávid, Korompay Bertalan, Lakó György, Kálmán Béla, Hajdú Péter) szövegeire hivatkozással, akár csak a 100. születési évfordulóra kiadott emlékkönyv szerzőinek visszaemlékezéseire támaszkodva.

Természetes, hogy Kiss Jenő különös kedvvel és részletezéssel idézi a „Finnugor rokonságunk” – mint összefoglaló jelentőségű életmű – keletkezésének, fogadtatásának, értékelésének és a belőle sarjadó, sajnos csak részben megvalósulhatott terveknek vázolásánál. Nem hagyja figyelmen kívül politikai érzékenységét, éleslátását, tisztességes tárgyilagosságát sem, amelynek alapján már akkor, vagyis 1937-ben, sőt még 1941-ben is őszintén írt a szovjetunióbeli szegény nyelvrokonainknak a cári időkben kiszolgáltatott helyzetéhez képest kedvezően alakuló körülményeiről.

Zsirai Miklós áldozatos önzetlenségére vall, hogy a rokonságot kutató nagy előd, Reguly Antal nevezetes osztják gyűjtésének közzétételéért annyit fáradozott, és milyen féltő gonddal tudta megmenteni a Reguly-hagyaték nála lévő részét. Ugyanilyen szilárd meggyőződésből mentett emberéletet is, amikor 1944-ben lelkiismerete ezt diktálta.

Szűkre szabott életének 63 éve tele volt zaklatottsággal, izgalommal, lelki-testi-anyagi megpróbáltatással, s a családi harmónián kívül csak a tudományos eredmények, az ember és a tudós tiszta lelkiismerete, az őt tisztelő tanítványok hálás szeretete és érdemeinek elismertsége tehették igazán boldoggá. Már mint bölcsészhallgatót 1913-ban fölvette tagjai közé a Magyar Nyelvtudományi Társaság, amelynek később elnöke, ill. alelnöke lett; szerkesztette a szívügyeként tekintett Nyelvtudományi Közleményeket, valamint a Magyarosan c. folyóiratot, a Budenz Emlékkönyvet, a Melich Emlékkönyvet stb. Tudományos tekintélyének külső jelei az akadémiai levelező tagság (1932), és több hazai és külföldi kitüntető díj után 1945-ben az akadémiai rendes tagság, majd 1949-ben az első között elért legmagasabb országos elismerés, a Kossuth-díj.

Többször is, de talán a leglelkesebb költőiséggel 1944-ben a Társaság elnökévé választásakor fogalmazta meg emberi-tudósi-tanári-nevelői hitvallását, amelynek mondatai lassanként szállóigévé lesznek: "... szeretem nyelvemet, ezt a minden előtttem élt magyarnak lelkével átitatott drága örökséget, ezt a minden utánam élő magyarra átszármatatandó szent muzsikát, s gyönyörűséges kötelességemnek érzem ennek minél tökéletesebb megismertetését, megbecsültetését, megkedveltetését..."

Ezt a maga elé tűzött "gyönyörűséges" életcél, ezt a négyrétű hivatás-vállalást mesterünk a legteljesebb mértékben megvalósította, s méghozzá "jóban is, rosszban is". Ahogyan Kiss Jenő írja: "Nem tudhatta, legföljebb balsejtelmek súghatták: rosszban kellett vállalnia." Hiszen mind a Nyelvtudományi Társaság elnöksége, mind a bölcsészettudományi kari dékán-sága és a Középiskolai Tanárképző Intézet irányítása a tudósképzés és a tanárképzés mondhatni legmostohább időszakára esett, mégis helytáll, olykor hőiesen, a személyi és társadalmi csatlódások ellenére is. Finnugor tanszéke mindennapi munkáin túl vállalta a tudományos ismeretterjesztés és széleskörű nyelvművelés sok időt és energiát kívánó nehéz feladatát is: több cikke, részlettanulmánya, levele és az 1995 decemberében (már Kiss Jenő könyvének elkészülte után) "Nyelv és rádió" címen megjelent nyelv-ápoló rádióelőadás-sorozata tanúsítja ezt.

Soha nem hódolt be Zsirai Miklós a múltó tudományos divatoknak, az 1949-ben idehaza is hódító marxizmusnak sem. Az ezt követő megítélés egyesek részéről csak egyike volt azoknak a "kegyelemdöféseknek", amelyek a hadifogság, a nyilas uralom, majd a főváros ostroma óta érzékeny lelkét, tiszta lelkiismeretét, megviselt szívét, idegrendszerét, egész ember-ségét szinte folyamatosan érték.

Kiss Jenő mélységesen átértett, találó fejezetcíme szerint élete "utolsó évtizede a körülmények és a betegség szorításában", a katedra feszített munkája és a betegség között telt el. "Balsors akit régen tépett", nem ér-hette meg a "víg esztendő", és sok szenvedés, küzdelmes évtized után sokkal fiatalabb korban hunyt el, mint jóval idősebb tanárai, pályatársai. Ennek tudatában is siratták és sirattuk el valamennyien, akik nagyszerű előadásaiból, ízes magyar nyelvéből, szárnyaló stílusából, "Az ember és a tudós használni szerető nemes alázatosságá"-ból feledhetetlenül sokat ta-nultunk, míg élt, és azóta, 1955. szeptember 9. óta is a nevét, jelentőségét, a "perdöntő" bizonyítékokra épülő finnugor összehasonlító nyelvtudo-mány igazát fenntartó írásaiból. Ezt is jelképezi a monográfiát befejező, ars poetica értékű Kalevala versszak.

VERMES STEFÁNIA

Johann Eberhard Fischer: Vocabularium Sibiricum (1747)**Der etymologisch-vergleichende Anteil.**

Bearbeitet und herausgegeben von János Gulya. Frankfurt am Main etc. 1995.
(Opuscula Fenno-Ugrica Gottingensia VII). 247 + [5] p.

Mintegy két és fél évszázaddal elkészülte után napvilágot látott J. E. Fischer nevezetes és nagyszabású, mindmáig kéziratban hevert szibéria szótára (= VS). Kezünkben a mű összehasonlító-szófejtő részének anno-tált kiadása, mely a szótári anyagot a göttingai és a szentpétervári Fischer-kézirat alapján, lehetőség szerint betűhíven közli, annak következetlenségeire, hibáira azonban általában nem utal, s javításukra sem tesz kísérletet. A kéziratot feldolgozó és a kötetet közreadó Gulya János göttingai professzor a VS több mint ötven nyelvből, ill. nyelvjárásból származó nyelvi adataira, a különféle idiómák értelmezésére vonatkozóan éppen húsz – német, magyar- és oroszországi, valamint ausztriai – kollégától kapott segítséget.

A bevezetőt követő első fejezetben (11–22) Gulya J. a szerző életművét, ezen belül többek között a VS két változatának létrejöttét, ill. “eredetije” A. L. von Schlözer számára történt elajándékozásának körülményeit ismerteti, tömören és szigorú kronológiai rendben bemutatva az oroszországi német tudós pályáját. Itt ismerhetjük meg a különféle nyelvi, nyelvjárási anyagok gyűjtésének rendjét, ami egyben némileg választ is ad az 1733–35. évektől kezdődően számos kutató által gyűjtött és jó néhány kéz által a kéziratban német vagy orosz ortográfiával lejegyzett hatalmas nyelvi anyag szerkezeti-tartalmi következetlenségeire. Fischer összehasonlító szótára – olvashatjuk – elvileg 12 240 szót tartalmaz. Közülük (Gulya számításai szerint) a szerző 2432 szót vetett egybe egymással, összesen 55 nyelvre vonatkozóan. E szóanyag egyaránt tartozik az uráli, az altaji, a paleoszibériai, az indoeurópai, a hámi-sémi, a kaukázusi és a sino-tibeti nyelvek körébe. Ez az 1747 és 1767 közötti két évtizedből származó, tekintélyes számú szóhasonlítást, illetőleg szófejtési kísérletet magában foglaló munka kiemelkedő helyet foglal el a finnugor lexikográfia történetében.

A mű második fejezetében (23–45) a feldolgozó sorra veszi a VS-ben szereplő 55 idiómának 1) értelmezési, 2) helyesírási, ill. átírási, valamint 3) nyelvi sajátosságait. Itt kap magyarázatot az alaplímben meglévő 14 uráli nyelv(változat) is, ezeknek a kiadótól származó közelebbi nyelvjárási megjelölésével: magyar, vogul (az egykori kondai keleti nyelvjárás), osztják (déli, föltehetően a régi irtisi nyelvjárás), zürjén (különböző

nyelvjáróterületek szóanyaga) és permjék (a zürjén északi permjék alnyelvjárása), votják (egy déli nyelvjárás), cseremisiz (keleti nyelvjárás[ok]), mordvin (többségében erza, de utólag moksa szavak is kerültek a jegyzékbe), finn (délkeleti és nyugati nyelvjárástípus), észt, továbbá jurák (A) és jurák (B) (meglepő módon mindkettő tundrai jurák szóanyagot tartalmaz), szelkup (a ma szinte teljesen kihalt déli nyelvjárás) és kamassz (mely nemrég köztudomásúan kihalt).

A rövid harmadik fejezet (46–54) a szócikkek felépítéséről tájékoztat. Eszerint minden egyes szócikk két részből (bekezdésből) áll: Fischer szóegyeztetéseiből és az adatokat modern szótárak lexémáival szembesítő, azokat hitelesítő forrásanyagból, azaz a kötet feldolgozójától összegyűjtött kiegészítő részből (l. még a nyolcadik fejezet ismertetését). Amennyiben a VS-ben egy tétel több etimológiát is tartalmaz, azokat Gulya J. egymástól elkülönítve, más-más indexszámmal ellátva közli. Címszóként a latin szójegyzék megfelelő – németül is értelmezett – tétele áll. Jelen kiadvány negyedik, szótári fejezetében Fischer jegyzékéből azok a szócikkek is helyet kaptak, amelyek anyagához nem kapcsolódtak az alapműben etimológiai utalások.

“A Vocabularium Sibiricum szóegyeztetése” c. fejezet (55–175) Fischer művének körültekintő módon megszerkesztett és értelmezett – de etimológiai vonatkozásban nem értékelt – feldolgozásaként a finnugrisztika első nagyszabású, eleddig kéziratos szófejtő szótárát foglalja magában. Ez az etimológiai jegyzék számításaim szerint 738 szócikkből áll, és a lista – úgy látom – további 64 olyan tételt is tartalmaz, amelyekben nincsenek utalások a bennük felsorolt szavak eredetével kapcsolatban. Ezzel szemben – újjólag saját statisztikám figyelembevételével – 22 latin címszóhoz *öt*, 7 címszóhoz *hat*, egy címszóhoz pedig *hét* szófejtés (szóhasználati kísérlet) is hozzáköthető. Lássuk ez utóbbi, ’folyó’ jelentésű címszónak Fischertől felsorolt etimológiai összefüggéseit (74–75), ezúttal csupán a nyelvi kapcsolatokat jelezve (azaz a lexémák hangalakjától eltekintve):

Fluvius ’Fluß’ (46. sz. címszó)

461 szelkup ~ kínai

462 mordvin ~ cseremisiz ~ zürjén ~ magyar

463 finn ~ zürjén (permjék) ~ vogul ~ jurák ~ kamassz

464 finn ~ észt

465 perzsa ~ buhár [egykori szibériai tatár, vö. 25]

466 tatár (toboltatár) ~ burját

467 tunguz ~ mandzsu.

A recenzens történetesen etimológus, így – tekintettel arra, hogy a mű feldolgozója Fischer szóhasznításainak értékelésére e munkában érhető okokból nem vállalkozhatott – az alábbiakban kísérletet tesz legalább a VS magyar szóanyagának rövid etimológiai statisztikai összegezésére. (Forrásként és állásfoglalásul többek között l. az “Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen” [Budapest, 1993–1995] és az “Uralisches Etymologisches Wörterbuch” [Budapest, 1986–1988] című közismert műveket.) Számításaim szerint Fischer szótára 159 szavunk etimológiáját tartalmazza. Ebből – úgy vélem – 88-nak (55,35%) az etimonját lényegét tekintve helyesnek ítéelhetjük. E 88 szóelem közül kerekén 50 (31,45%) szóképzletünk ősi elemei közé tartozik, 38 (23,90%) pedig régi jövevényszó. A VS magyar anyagának az említettek értelmében 44,65%-a – azaz 71 magyar lexéma szófejtése – téves. Megjegyzendő, hogy Gulya János A magyar nyelv első etimológiai szótára c. kitűnő, elemző cikkében (NyttudÉrt 58 [1967]: 88–89), 158 szavas magyar szóanyagból kiindulva 85-ben (53,80%) állapítja meg a helyes, 27-ben (17,09%) a kétségtelenül téves etimológiák számát, végül a fennmaradó 46 szó (29,11%) esetében is figyelemre méltónak tartja Fischer szómagyarázatát az etimon – akkori, három évtizeddel ezelőtti – bizonytalan volta miatt. Mindkettőnk értékelése arra utal tehát, hogy a VS-ben az összes magyar etimológiának több mint a fele – amennyiben a részben helyes etimonokat és a kevesebb rokon nyelvből történő adatközlést pozitívan értékeljük – egyértelműen helyes. Összehasonlításképpen megemlítem, hogy Sajnovicsnak a VS-nél több mint két évtizeddel később készült összehasonlító munkájában, a Demonstratióban 169 etimológia közül 47 (27,81%) tekinthető helyesnek (vö. Zaicz MNy. 66 [1970]: 249), Budenz mintegy 130 évvel későbbi Magyar–Ugor Összehasonlító Szótárában a megközelítően ezer, 63,25%-ában ősi elemként értékelhető szófejtés közül becslésem szerint hozzávetőlegesen 550 (azaz a MUSz. anyagának kb. 55%-a) ma is elfogadható (vö. cikkemet in: Tanulmányok a magyar nyelvtudományok történetének témaköréből. Budapest, 1991. 722). Igazat kell következésképpen adnunk a tudománytörténész Gulyának, amikor említett írásában Fischer művét a szófejtés szempontjából “nagyszerű tudományos teljesítmény”-nek tartja.

A VS törzsanyagát kitevő negyedik fejezetet a latin címszavak és német jelentéseik betűrendes mutatója követi (176–181, ill. 182–187), majd hetedik fejezetként a Fischer-mű etimológiai szóanyagának – a lexémák mai hangalakját tükröző, nyelvek szerint elkülönített – ugyancsak betűrendes szómutatója következik (188–226). Ez utóbbi 52 nyelvnek (nyelvváltozatnak) összesen – ha nem tévedek – 2386 szóadatát tartalmazza, valamint további 176 ún. utalószót. A legterjedelmesebb – meglepő módon – a zürjén (permják és zürjén címszó alatti) lista: összesen 10 hasábnyi

terjedelmű; további nagyobb számú szóanyagot foglal magában még a magyar (5 hasáb), osztják és votják (4-4), cseremisiz, csuvas, finn, jurák, kott, orosz és szelkup (3-3), majd például a kamassz (2 hasáb). Két idióma viszont csupán egy-egy adattal képviselteti magát, közülük tartozik az észti, valamint többek között az arab és a hindi.

A modern feldolgozás nyolcadik fejezete a kötet közreadójának a szóanyag ellenőrzéséhez, a mai hangalak megállapításához segítségül hívott mai etimológiai forrásanyagát adja meg az itt felsorolt 44 nyelv betűrendjében (227–235), s külön lista közli (236–237) a VS-ben megtalálható 53 nyelvváltozat megnevezését és rendjüket az alaplumban (kilenc idiómával kapcsolatban nem állott megfelelő szótári forrásanyag rendelkezésére).

A címben jelzett munka rövidítésjegyzékkel (238–242), értékes tudománytörténeti bibliográfiával (237–247) és egy rövid függelékkel (249) zárul. A bibliográfia kilenc 18. és hat 19. századi művet sorol fel, valamint további öt alkotást századunk első és 18-at annak második feléből. A függelék a VS néhány, utólag leragasztással törölt, de a kéziratban értékelhetővé – láthatóvá – változtatott szóadatáról tájékoztat.

Noha a VS kéziratosa anyaga a 18. századi göttingai történeti iskola képviselői és a korszak kiemelkedő tudósai: A. L. von Schläzer és J. Chr. Gatterer, továbbá többek között a mi Gyarmathy Sámuelünk számára is jól ismert volt, mind a szűkebb szakma, mind pedig a nagyközönség csupán ma, az elkészítését 250 évvel követő kritikai kiadás révén mérheti föl igazán e korszakos mű valódi értékét: “der Name J. E. Fischer muß in der Geschichte der wissenschaftlichen Entdeckung der uralischen Sprachfamilie an allererster Stelle stehen. Wenn man heute überhaupt vom Uralischen sprechen darf, dann war Fischer der erste, der diese These aufgrund bedeutender sprachlicher Materialien und durch sprachwissenschaftliche Verfahren wahrscheinlich machte.” “J. E. Fischer und mit ihm auch die Erforschung der finnisch-ugrischen Sprachen hatte Mitte des 18. Jhdts. ein außergewöhnlich hohes Niveau erreicht.” Az idézetek Gulya Jánostól, Fischer életművének és a finnugor tudománytörténetnek kimagasló képviselőjétől származnak [vö. in: *Linguistica et Philologica. Gedenschrift für Björn Collinder (1894–1983)*. Wien 1984. 186, ill. 189], aki számos helyen írt e szótár jelentőségéről (l. pl. i.h. az 1. és 2. sz. jegyzetet; – vö. még tovább *Uralisztikai Tanulmányok [1]* (1983): 163–171; *Opuscula Fenno-Ugrica Gottingensa 2* (1987): 55–62; in: *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon III*. Budapest–Szeged 1993. 1287–1294; in: *Bopp-Symposium 1992 der Humboldt-Universität zu Berlin. Heidelberg 1994. 91–104; stb.*) és aki véleményem szerint min-

taszerűen tette közkinccsé a recenzeált, felbecsülhetetlen értékű forrásmunkát, a Vocabularium Sibiricum-ot.

ZAICZ GÁBOR

A finnugorok világa

Szerkesztette: Nanovfszky György. Budapest–Moszkva 1996. 188+[4] 1. + képmellékletek (A Magyarországi Kutatás Könyvtára XIX.) (1996.) 192+[4] 1. + képmellékletek

Az 1996. augusztus 16–21-i budapesti II. Finnugor Világkongresszus tiszteletére magyarul és orosz fordításban megjelentetett gyűjteményes munka a szerkesztő ajánlásával és Domokos Péter szaklektor köszöntőjével indul, majd ezt követi a magyar kiadásnak tíz, az oroszoknak kilenc tematikai egysége, fejezete (az alábbiakban a pusztán a lapszám rendszerint a magyar változatra vonatkozik).

Az első két fejezet ismerteti az oroszországi uráli népek történetét (11–89), illetőleg megadja az önálló államisággal rendelkező finnugorok történelmi krónikáját (91–102). Az első tanulmányban Bartha Antal az ún. keleti finnugorok megrázó legújabbkori történetét mutatja be a – mint írja – “lenininek nevezett nemzeti politika” (23) összeomlásáig, számos eddig nem ismert tényre, körülményre ráirányítva a figyelmet. Ehhez a kitűnő íráshoz kínálkozott volna függeléknek – nem pedig közel száz lappal később, az észti, finn és magyar történelmi kronológiákhoz illesztve – Klima László *A keleti finnugor népek betagozódása az orosz birodalomba* című hasznos időrendi áttekintése. Az egyes oroszországi rokon népek történetét – kevés kivétellel – a budapesti finnugor iskola fiatal oktatói, kutatói foglalták össze: Bereczki András, Klima László, Mikesy Gábor, Nagy József, Peregi Dóra, Pomozi Péter, valamint Dobó Attila és Jevgenyij Helimszkij. A moszkvai Helimszkij kollégának a szamojéd népek történetét ismertető írása a Budapesti Finnugor Füzetek c. sorozat első számaként megjelent munkának rövidített és némileg átszerkesztett változata. Az obi-ugorok, a zürjének, a votjákok, a cseremiszek, a mordvinok, a merják és muromák, a kis finnségi népek, a lappok és a szamojédok történetét összefoglaló cikkek – a 14 közül hatot Bereczki András egymaga készített – sok új szempontot tartalmaznak; a kiadványnak ezek a tudományos igényű és értékű írásai jól felhasználhatók többek közt az egyetemi finnugor szakos oktatásban. Nagy kár, hogy az eredetileg nem ebbe a kötetbe szánt dolgozatokhoz sehol sem csatlakozik irodalomjegyzék, s csupán a zürjének rövid (és kissé elnagyolt újabbkori) történetét egészíti ki, *Krónika* címmel

egy rendkívül didaktikus időrendi áttekintés. A második fejezetben Észt-, Finn- és Magyarország (pontosabban: a magyarság) rövid történeti kronológiája egyaránt dicséretes összeállítás. Csak azt nem tudjuk meg, hogy ki(k)nek a munkája, és azt nem értjük, hogy az anonim szerző a legújabbkori magyar történelem ismertetésekor miért éppen és kizárólagosan a rendszerváltozás utáni *második* magyar kormányt említi, sőt nevezi is meg.

A harmadik-nyolcadik fejezetek megírását, ill. közlését – az imént említett másodikhoz hasonlóan – elsősorban gyakorlati szempontok vezethették, de ez a hat fejezet a megelőzőnél jóval vegyesebb tartalmú és színvonalú anyagot tartalmaz.

Az *Utazások finnugor földeken* c. harmadik fejezetben (105–124) kevésbé – vagy egyáltalán nem – megszerkesztett cikkekben kaphatunk ismereteket a nyelvrokonság mibenlétéről és nyelvrokonaink lakhelyeiről (Nyirkos István), az uráli őshazáról (Klima László) és az Urál-vidék magyar kutatóiról (Kubassek János), a magyar–finnugor kapcsolatok legújabb alakulásáról (Mayer Rita), valamint a magyar államelnök 1993. június 22-e és július 1-e (107) – máshol (121) június 20-a és július 4-e – közötti látogatásáról az oroszországi finnugor köztársaságokban (csak a tartalomjegyzékből és az orosz változatból tudható meg, hogy ez utóbbi beszámolót a kötet szerkesztője jegyzi).

A *Táblázatok* címet viselő negyedik fejezet (125–135) első két szemléltető ábrája, táblája gyatrán sikerült (ezért talán ne is bánjuk, ha “alkotója” neve ismét homályban maradt). Bizony a magyar szakosoktól is többet követelünk a finnugor vizsgáikon! Az első, az *Adatok a finnugor népekről* c. összegzés hemzseg a hibáktól, következetlenségektől és hiányoktól. Csak mutatóba említek néhányat: 1) Kaotikus a népnevek sorrendje. 2) A rokon népek belső elnevezése hol a magyar, hol – pl. a finnségiek esetében – a finn névformára utal. 3) A magyarok külső nevét és a mordvinok belső elnevezéseit a szerző nem ismeri (az utóbbiak külső nevét önelnevezésükként közli). 4) Jó néhány nép (pl. a zürjének, a cseremiszek, a mordvinok) lakhelyének paraméterei nagyon pontatlanok (emellett ugyanazon a lapon, alig két-három soros eltéréssel ne szerepeljen hol a Karél, hol pedig a Karjalai Köztársaság névforma). 5) Hanti-Manszijszk tudvalevőleg a osztjákok mellett a voguloknak is központja. 6) A zürjének lélekszáma hanyagul van megadva. 7) A rokon nyelvekkel, népekkel foglalkozó magyar (de az orosz változatban is: miért *csak magyar?*) tudósok felsorolása rendkívül egyenetlen és hiányos. Munkácsi vezetékneve (kétszer is) és Bereczki Urmas keresztnéve például hibás, Fokos-Fuchs *Dániel* (a 164. lapon is!) neve ismeretlen az uralisztikában, Erdődi szűkebb szakterülete elsősorban a cseremisiz volt (nem a mordvin), a Lakót, Hontit, Csúcsot

stb. nélkülöző listán váratlanul és indokolatlanul feltűnik az inkeri-specialista Peregi Dóra neve (a legalább ötvenszer ennyi kutatót felsoroló hetedik fejezetben ugyanó nem kap helyet). A második ábra – itt már – az *uráli* népek (túlságosan is) hagyományos családfáját közli. Ennek névtelen szerzője a finn-volgai nyelvek körében mai tudásunk szerint nagyon is megkérdőjelezhetően különíti el az ún. volgai finnugor nyelveket (az orosz változatban – mint egy tudatlan, vizsgát ismételni kénytelen diák feleletében – a *volgai* nyelvek közé tartoznak a finn-volgai és a finnségi nyelvek, valamint a lapp). Noha a kiadvány más helyein (pl. 57, 59, 126) az izsó és az inkeri két különböző népet jelöl, itt (és a 129. lapon) a két népnévvaltozat egymás szinonímái. Nyirkos István közöl ezután, *Az uráli népek és nyelvek* címmel adatokat a rokon népek lélekszámáról. Táblázatos összegzésében a finnugor nyelvcsalád ágai és tagjai íme a következők: 1) ugor ág; 2) finn-permi ág: a) permiek: zürjén, votják és permják, b) volgaiak: cseremisiz és mordvin; 3) a balti finnség; 4) a lappok; 5) a szamojédok. A szerző korábbi magyarázatától eltérően ezúttal a finnugor nyelvek nem “finnségi (finn, észt, cseremisiz, lapp stb.)” és ugor csoportra (vö. 109) oszlanak, de – már legalábbis Budenz óta – eme tagolás sem helytálló. (Az idegen nyelvű kiadásra is gondolva: félő, hogy külföldön szigorú kritikával fogják illetni *A finnugorok világa* szóban forgó állításait.) A fejezet utolsó közleményében Karl Ponomarjov egy sor beszédes statisztikát közöl az oroszországi uráli népek műveltségi szintjéről, családjaik számáról és azok taglétszámáról, életkor szerinti összetételéről, természetes szaporulatáról stb.

A gyűjteményes kötet ötödik fejezete (137–145) az 1992. évi sziktiivkari I. Finnugor Világkongresszus legfontosabb dokumentumait, a hatodik pedig (147–158) az oroszországi finnugor nemzeti kisebbségekre vonatkozó törvényeket és rendeleteket adja közre. Ez utóbbinak utolsó dokumentuma, a Komi Köztársaság Legfelsőbb Tanácsának rendelete a köztársaság állami nyelveiről – ki tudja, miért – kimaradt az orosz nyelvű kiadványból. Pedig abban jóval nagyobb szerepet játszhatott volna, mint a magyar változatban, melyben a dokumentumok közlésétől véleményem szerint akár el is lehetett volna tekinteni.

Sajnos teljesen használhatatlan *A finnugor világ jelentősebb személyiségei* c. hetedik fejezet (159–183) – ez az orosz változathoz szerencsére kimaradt, bár a szerkesztői ajánlás azt ott is (vö. 8) beharangozza –, mely az 1990-ben közreadott Finnugor Életrajzi Lexikon (= FÉL) adatait kritikátlanul, lényegében változtatás nélkül veszi át. A FÉL jelentőségéről mást írtam (vö. Zsirai: FgrRok.² 678). Mindehhez most annyit tehetek hozzá: nagy baklövés volt a szűkebb szakma számára egy ízben – akkor indokoltan – összeállított és publikált anyagnak hiányos és következetlen névlistáját az ugyancsak sokszor hiányos születési és halálozási adatokkal

együtt újra megjelentetni. Különösen nem értem ezt akkor, ha egyszer – mint olvashatjuk (159. jegyzet) – “az elmúlt hat esztendő biográfiai változásait a szerkesztőnek nem állt módjában a tájékoztatóba átvezetni” (igaz, bekerült a FÉL-ből kifelejtett Reguly Antal, de például Fokos-Fuchs kereszt- és Wickmann családneve csak az előzményben helyes, s az elmúlt években tíznél is több elhunyt kollégáé közül talán csupán Wolfgang Venker – egészen friss – halálozási dátuma van megadva).

Az utolsó három tematikai egységből a rövid irodalomjegyzék (184–185) a legfontosabbnak tartott magyar és idegen nyelvű forrásokat – némileg egyenetlenül – közli (a lista összeállítójának a neve újólag ismeretlen). Sajnálatos, hogy a magyar nyelvű forrásjegyzék éppen kötetünk szerkesztőjének a családnevét hibázza el, továbbá többek közt Zsirai Miklós *Finnugor rokonságunk*-jának újrakiadásáról és az orosz fordításban – az angol nyelvű szakirodalom közlésekor – Veres Péter őstörténeti munkájáról nem tesz említést. A lapszámra való utalás ötnyelvű változata (“oldal”, “pages”, “seiten” [sic!], “sztr.”, “paginae”) szokatlan, gyakorlatlanságra vall. A kilencedik fejezet a rokon népek nemzeti zászlóit és címereit adja meg (187–190). Ez hasznos, újszerű és szemléletes összeállítás, csak az orosz lobogót a finnugor népekéi közé – és nem a sorozat végére – iktatni némileg meghökkentő. Itt is inkább a karjalai elnevezést üdvözlőnk az indoeurópai karél névváltozat helyett; ugyanitt (188) a 2. sz. lábjegyzet rendkívül henye mondatot foglal magában. A kötetet – X. számú (az orosz változatban IX. számú) egységként – 28 színes képmelléklet zárja 14 számozatlan oldalon, melyeknek még jobban örülnénk, ha az első négy kép kivétel nélkül nem a magyar nagykövet-szerkesztőt (és egy kivétellel: a magyar államelnököt) ábrázolná, és a képalírások is mind hibátlanok lennének.

A *finnugorok világa* Nanovfszky György idejét, erejét, ismereteit meghaladó vállalkozásnak bizonyult. A jó szándék és a kezdeti, nyilvánvalóan nagy lendület finnugrista szakember – emellett mondjuk egy fiatal, finnugor szakot végzett technikai szerkesztő – közreműködése nélkül egészében véve bizony csak gyengécske kiadványt eredményezett. Szinte szégyellem felsorolni, milyen nagy bakik találhatók még úgyszólván mindenütt a könyvben. Például a köszöntő *mordvin* medveénekről tesz említést (7); a szentpétervári helyett valójában még mindig leningrádi körzetben lakó inkeri népnek a finn neve aligha *inkerilinen*, hanem *inkeriläinen* (59); az erdei jurákság lélekszáma száz helyett az ezret közelítheti meg (87); a svédek és az oroszok a pähkinäsaari békét kötötték meg a 14. században (a 96. oldalon – az 54. után – már másodszor áll egy másik, téves formában a helynév); a cseremisiz ugyebár *nem* finnségi nyelv és két sorral lejjebb az “egyec” súlyos sajtóhibája a korrektúraolvasás felületességének egyik szánalmas példája (109); az uráli népek lakóhelyei Észak-

Európa mellett (117) a kontinens középső részétől: a Kárpát-medencétől is terjednek Nyugat-Szibériáig; a finnugor őslakosságot egy kissé mulatóságos “bennszülött népek”-ként emlegetni (139; helyesen: 149). Csak néhányat hoztam szóba a több tucatnyi szakmai jellegű hiba közül, és a nyelvhelyességi, központosági gyarlóságokról, a rokon népek belső, ill. külső elnevezésének ötletszerű változtatásáról még alig tettem említést. Az orosz változatban pedig a magyar nyelvűhöz képest még jóval több a legkülönfélébb képtelenség; például – kissé történelmietlenül – az “1917-es nagy októberi szocialista forradalom”-nak fordítottatik (55) a magyar kiadásban “1917-es forradalom”-ként (44) szereplő esemény. A kötet fordítója egyébként a magyar nyelvű kézirat jogos vagy vélt hibáit gyakran, de következtelenül és egyenetlen eredménnyel, szögletes zárójeles megjegyzések keretében igyekszik korrigálni. Az egyes rokon népek történetét bemutató fejezetekben – azok bevezető mondatában – a szolgai fordítás révén azonban maga is belezavarodik az uráliak belső és külső elnevezéseinek az orosz nyelvű szakirodalomban megszokott formában történő megjelölésébe, azaz képtelen a szakma gyakorlatát következetesen alkalmazni (vö. pl. 37, 45, 51 stb.). Furcsa az is, hogy mindkét változatban – indoklás nélkül – éppen angol nyelvű a különben rejtélyes helyről átvett illusztrációs anyagnak a szövege az elülső és a hátsó belső borítón, többek közt az őshaza helyéről és a finnugorsághoz köthető régészeti kultúrákról.

Mindent egybevetve: ez a millicentenárium alkalmából, az 1996. év “legjelentősebb finnugor eseménye” (124), a II. Finnugor Világkongresszus tiszteletére összeállított kötet – a több új szempontot fölvető első fejezettől és néhány más helyen használható információkat nyújtó részletektől eltekintve – méltatlan mind szerkesztőjéhez és túlnyomó többségükben alighanem véltlen szerzőihez, valamint szaklektorához, mind pedig *A Magyarságkutatás könyvtára* c. neves sorozathoz.

ZAICZ GÁBOR

Az ELTE új sorozata: a Budapesti Finnugor Füzetek

1. 1996 tavaszától, *Budapesti Finnugor Füzetek* (= BFF) címmel örömmünkre új és egyelőre igen sűrűn – alig fél esztendő leforgása alatt négy füzetrel is – megjelenő kiadvány gazdagítja a hazai uralisztikai kínálatot: az Eötvös Loránd Tudományegyetem Finnugor Tanszékének és a tanszék vezetőjének a tudományszak más kiemelkedő képviselőivel együtt létrehozott *Numi-Tórem Finnugor Alapítványnak* tudományos igényű sorozata. A BFF felelős szerkesztője Domokos Péter professzor és a tanszéken helyettese, Klima László adjunktus, technikai szerkesztője pedig Janurik Tamás kandidátus. (Sajnálom, hogy a *Reguly Társaság Értesítőjének* 12. számában, 1996. novemberben megjelent recenziómban a szöveg számi-

tógépes beírása során technikai okokból egy sor kimaradt, ezáltal a sorozat létrehozásában közreműködők neve hiányosan, tevékenységük pontatlanul szerepelt.

A Numi-Tórem Finnugor Alapítvány alapítói, közöttük az e kiadványsorozatot szerkesztő egyetemi oktatók az alapítvány célját az uráli nyelvek és népek hazai és külföldi (oroszországi) oktatásának és kutatásának, valamint a kis rokon népek öntudatra ébredésének támogatásában látják. Az első számot bevezető ún szerkesztőségi előszó hangsúlyozza: “Ha a körülmények lehetővé teszik, a Budapesti Finnugor Füzetek évente 1-3 számmal fog bővülni. Műfaji korlátai nincsenek, célja a tudomány és az oktatás szolgálata. Hosszabb tanulmányok, tanulmánykötetek, nyelvi és történeti kresztomátiák kiadását is tervezzük.”

Az eddig közzétett négy füzet közül az első háromnak a szerzői orosz, illetve oroszországi tudósok, szakemberek, e füzetek témái pedig néhány uráli nép – a cseremiszek, a mordvinok, a szamojédok – őstörténete, régebbi és legújabbkori története, a jelen nyelv- és társadalmpolitikai kérdései és a rokon népek jövőbeni esélyei a nyelvmegőrzésre (1. Eugen [= Jevgenyij] Helimszkij: *A szamojéd népek vázlatos története*. 27 lap; 2. Kszenofont Szanukov: *A cseremiszek múltja, jelene, jövője*. 27 lap; 3. Ivan Andrejevics Jefimov: *Mordvinok. A túlélés és az újjászületés útjai*. 31 lap). A három tanulmányfordítást követően 1996. október végén látott napvilágot a BFF első – nyelvét és jellegét tekintve egyaránt – eredeti kiadványa, a korábbiaknál terjedelmesebb, egyszerre hét kisebb-nagyobb írást tartalmazó füzet a társszerkesztő Domokos Péter tollából (*Négy tanulmány [három ráadással]*. 59 lap).

2. Domokos professzornak eleddig – csekély kivétellel – publikálatlan dolgozatai (amelyeket ő maga a címben *tanulmányként* nevez meg) elsősorban a finnugrisztika és a tudománypolitika kérdéskörét érintik (a kiemelt szavak akár vagylagos füzetcímnek is értelmezhetők).

Az első helyen közölt – kissé talán megtévesztő című – tanulmány (11–24) témája az oroszországi uráli népek irodalma, illetőleg ezeknek kutatása: áttekintés a múlt század közepétől az 1960–1990 közötti időszak nemzetközi finnugor kongresszusaiig, továbbá az 1947-től a rendszerváltásig lezajlott, mitegy húsz szovjetunióbeli finnugor konferenciáig. Érdeemesnek látszik idézni a cikk alábbi (az uralisztikában közkeletűnek alig nevezhető) részletét: “...időszerű lenne újragondolni a finnugrisztika alapkérdéseit. Mindenekelőtt mibenlétét, aztán tagolódását, szakágazatait, a születő új igényeket. Történetét is újra kell írni, az eddigi periodizáció felett eljárat az idő. Nem ártana tisztázni ekkor a feladatokat sem, a korábbiit meghaladó együttműködésre törekedve. A kölcsönösség jegyében szoro-

sabb, szervesebb kapcsolat alakulhatna ki a finnugor irodalomkutatás és a finnugrisztika többi diszciplinája között is” (21–22).

A *Nacionalizmus vagy létmegőrzés?* c. tanulmány (25–38) többek között számot ad az oroszországi rokon népek 1917 előtti műveltségéről (régiektől – pl. 18. századi – nyelvemlékek és tudományos kutatások, a 19. századtól kulturális intézmények, önálló – egyházi, majd világi – kiadványok, évkönyvek, napilapok). A cárizmust és a bolsevizmust követően, az 1990-es évek fordulójától kezdődően, a diktatúrát felváltó, de a szegénységet konzerváló demokrácia idején legalább őszintén lehet már beszélni a nehézségekről, nem kell elhallgatni a rokon népek ma sem ritka kiszolgáltatottságát, szóba kerülhet a túlélésért folytatott heroikus küzdelmük. Tőlünk, magyaroktól is segítséget várnak az oroszországi nyelvrokonok. “Tudják – folytatja Domokos (35) –, hogy a magyarok jelentős szerepet vállaltak »felfedezésükben«, nyelvük – s részben – kultúrájuk világ elé tárásában. Nem lebecsülendő, amit eddig [a cikk alapjául szolgáló előadás 1991-ben hangzott el] tettünk, de mára már kevés és csökkenő értékű. Egyenesen bántó, hogy még mindig csupán nyelvük búvárlása számít hivatalosan is bevett tudománynak, részben igazi elismerésben; hogy életük egyéb vonatkozásai – mellékes érdekűek, hogy műveltségükről, irodalmukról magas tudományos fórumokon lehet lebecsülően nyilatkozni, minden értéket megtagadva tőle, negligálva a vele foglalkozó kutatást és kutatókat.” Elsősorban a most bemutatott – és bizonyos mértékig az azt megelőző – dolgozat utal (a belőlük szemléltetésképpen kiragodott két idézettel is) a szerzőnek a tudománytörténetéről és a finnugrisztikai stúdium belül az irodalom helyéről vallott, “a szakmáétól eltérő” felfogására (minderről maga is említést tesz az *Áfonyapálinka helyett* al- és *Aperitif* főcímet viselő bevezetésben).

A *kisebb finnugor népek irodalomtörténetei* c., soron következő cikk (39–44) Domokos 1995. évi finnugor kongresszusi előadásának és az előadás téziseinek szövegét tartalmazza. Témája rendkívül érdekes: az oroszországi finnugor irodalmaknak, illetve irodalomtörténet-írásnak korszakolása. A szerző véleménye szerint e népek irodalma az alábbi fő korszakokra osztható: 1) a múlt század második fele és a századforduló; 2) az 1920-as évek; 3) a század 30-as és 40-es éve; 4) az első irodalomtörténetek közzététele az 50-es években; 5) a kommunizmus stagnálásának és bukásának ideje, következményei. Nagy kár, hogy eme előadás finn vagy orosz nyelvű kézírata nem kapott helyett a jyvaskyläi kongresszus – egyébként példás gyorsasággal megjelentetett – kötetének egyikébe.

Sok újdonsággal szolgál az *Ismét a finnugor eposzokról* c. kis dolgozat (45–50), Domokos egy 1985-ben elhangzott és két évre rá publikált előadásának kiegészítése, melyben szó esik a szetu-észt népi eposzról, a

Masztorava c. mordvin eposzról, továbbá többek közt a zürjén és az osztják eposzkísérletekről.

A BFF 4. füzetének címében a *ráadás(ok)* elnevezés három további cikknek elsősorban terjedelmével (a sorrendben a 2. és a 3. számú) és csak másodsorban témájával (a bevezetőt követő 1. számú) magyarázható.

A *dilettantizmus térhódítása (napjainkban) Magyarországon* (51–53) egy sajnálatosan aktuális jelenség kórképét és lehetséges kezelésmódját adja. A szerző utal a délibábos elméletek elleni: harcosan helyreigazító és egyben igen szellemes írások legnevesebb szerzőire, Zsirai Miklóstra és Hajdú Péterre. Itt érzem szükségesnek megjegyezni: Domokos jelen kis kötetének nyelve és stílusa véleményem szerint e két imént említett finnugor nyelvész szabatos, árnyalt, gondolatgazdag, egyszersmind igen élvezetes magyar nyelvére emlékeztet. Állításom szemléletes bizonyítéka A *magyar ősköltészet (kb. Kr. e. 2000–kb. Kr. u. 1000)* c. “ráadás” is (54–58), mely ősi költészetünkkel kapcsolatban 13 – az eljövendő kutatások során lehetőleg tényekké erősítendő – feltevést sorol fel, és ezáltal a kérdéskör további vizsgálatára hívja fel a pályatársak figyelmét. E rövid cikk címében pontosabbnak érezném ősköltészetünknek legalább ezer évvel későbből, az ősmagyar kor kezdetétől történő datálását. A füzet legelső kis írása (“ráadása”), *Magyar ízek – magyar ételek* címmel (5–10) tipológiailag egybeveti a hazai és finn ételeket, a két rokon nép étkezési szokásait. Eme, egyébként szórakoztató és szakszerű tájékoztató alighanem a nyelvek mint idiómák – nem pedig a (marha-, sertés-) nyelvvel készült ételek – hasonlósága révén kaphatott – előkelő – helyet a BFF 4. számában.

Összegezve Domokos Péter írásainak értékelését: hasznos volt ezeknek a kéziratban hevert előadás-, lexikoncikk- és egyéb anyagoknak (melyek közül négy meglepő módon éppen Finnországban nem jelenhetett meg) az együttes közreadása, mert 1) fontos területekre irányíthatja a kutatók figyelmét és 2) mindezt – napjainkban sajnos ritkaságszáma menő, példértékűnek tekintendő módon – szárnyaló magyar nyelven teszi meg. Ezek az írások valóban – mint azt a szerző hangsúlyozza is (vö. 4) – a finnugrisztika (uralisztika) “multidiszciplinaritását igazolják”. A füzetnek külön értéke több terjedelmes, gondosan összeválogatott anyagot tartalmazó irodalomjegyzéke (22–24, 49–50, 57–58).

3. Az első számok ismeretében elmondhatjuk, hogy a Budapesti Finnugor Füzetek hiányt pótló, érdeklődésre számot tartó kiadványsorozatnak ígérkezik. Szívvel gratulálunk ezekhez a számunkra is ideális formátumú, a hallgatóknak pedig talán éppenséggel kedvcsináló terjedelmű füzetek-

hez! Az első szánypróbálgatásokat, a három oroszról fordított számot (melyeknek mindenesetre eredeti nyelven történő közlését vagy újraközlését is értenie kell[ene] a finnugrista szakembereknek) az első jelentősnek tartható kis kötet követte. És talán már 1996 decemberében kezünkbe kerülhet egy újabb reménykeltő sorozatszám, a BFF technikai szerkesztőjének jóvoltából. Janurik Tamás előkészületben lévő kézírata az új budapesti finnugor sorozat első oktatási segédanyagát fogja tartalmazni, *Az észti nyelv alapjai* címmel. Nem sokkal később várható ugyanitt Rédei Károly tanulmánya a magyar őstörténet dilettáns megközelítésének, az áltudomány elhatalmasodásának kérdéseiről. A gyakorlati-oktatási, illetőleg a tudományos-tudománypolitikai – minden esetben égető, sürgősen megoldandó – problematikák vizsgálatával a Budapesti Finnugor Füzetek bizonyára megtalálja igazi arculatát, és ezáltal elnyeri megbecsülését a hazai és a külföldi finnugrisztikai kiadványok körében egyaránt.

ZAICZ GÁBOR

IN MEMORIAM

Fokos Dávid emlékezete¹

Egy pátriárka kort megért nagy magyar tudósnak, Fokos-Fuchs Dávid Rafael akadémikusnak (1884–1977) az emléktábláját készülünk felavatni e házon, melynek falai között négy évtizeden át élt, és jutott el tudományos munkásságának csúcspontjaira. Nem kedvelem az eltúlzott felsőfokokat, ám az ő esetében hitelesnek vélem azt az értékelést, hogy Fokos-Fuchs a XX. század legképzettebb, legműveltebb, legszélesebb látókörű és legeredményesebb, quasi zseniális magyar finnugristája volt, aki hosszú élete során saját hazájában külső dekorumokban – ahogy az lenni szokott – alig-alig részesült. Erről azonban soha egy panaszos szó nem hagyta el ajkát.

112 éve éppen ezen a december 10-iki napon született a morvaföldi Bisenz faluban, ahonnét 3 éves korában települt át családja Pozsonyba, melyet FFDR 'szülővárosának' tekintett. Itt járta iskoláit, ebben a sokfelé nyitott, többnyelvű városban vált magyarrá – vállalva ennek és zsidóságának minden következményét. Egyetemi tanulmányait magyar–német–latin szakon Budapesten végezte, ahol akkoriban a finnugor nyelvészet professzora a nagyhírű Szinnyi József volt. Szinnyi ekkortájt már nemzetközileg régóta elismert tudós volt, pedagógusi képességei mégsem tudtak kibontakozni: merev és kissé rideg természete nem nagyon vonzotta a tanítványokat. Ténylegesen persze sok mindent el lehetett sajátítani tőle, de igazi szellemi közelségébe kerülni a "néma könyv" zárkózott szerzőjének nem nagyon volt megvalósítható. FFDR, Sebestyén Irén és mások, akik ez idő tájt a finnugor nyelvészet iránt érdeklődtek,

¹ Elhangzott Fokos-Fuchs Dávid Rafael (= FFDR) Budapest, Marek József utca 41. (Dózsa György u. 60.) alatti emléktáblájának avatásán 1996. december 10-én. A szerző annak idején nem vehetett részt FFDR temetésén, 90. születésnapján elmondott köszöntése sem jelent meg, s ezért kötelességemnek érzem, hogy e méltatást írásban közzétegyem. Köszönöm a szerkesztők szíves támogatását.

ezért jobbra nem is Szinyeyei, hanem a magyar nyelvészetet az újgrammatikus eszmékkel megújító Simonyi Zsigmond tanítványainak vallották magukat, benne letek igazi, ösztönző patrónusra (ahogyan ez Sebestyén Irénnel folytatott beszélgetéseim során több ízben elhangzott). Úgy vélem tehát, hogy FFDR, akit mint filozofikus elmét nemcsak a nyelvi tények léte, természete, hanem azok rendszerének általános elmélete is érdekelt, a nyelv szemléletéhez Simonyitól kapta a legtöbb stimulust. Munkásságának egésze erre utal. Simonyi korán meghalt (1919), az őt körülvevő szakmai kör, amelybe FFDR ekkor már szervesen beilleszkedett, folytatta Simonyi nézeteinek alkalmazását. A finnugor nyelvészetben ebből a szempontból is vezető szerep jutott FFDR-nak.

Simonyi környezetében ismerkedett meg a nála negyed századdal idősebb Munkácsi Bernáttal, aki felkarolta a tehetséges ifjút: tőle sajátította el FFDR a terepmunka, a nyelvi anyaggyűjtés technikáját, fortélyait, és valószínűleg a vele való barátság is erősítette őt abbéli törekvésében, hogy a nyelv és a kultúra egyéb megnyilvánulásai közötti összefüggésekre éber legyen. Olvasmányai mellett ez a két tudós ember, az elméletben újító Simonyi és a gyakorlott sikeres gyűjtő, terepjáró Munkácsi alakították FFDR nyelvészeti habitusát olyanná, amilyennek azt ismerjük, és e keretek között találta meg ő a maga kutatási programját. Ez a ténylegesen meg is valósított program pedig rendkívül széles spektrumú, igényes és gondosan elemző jellegű volt.

1906-ban FFDR-nak két munkája jelent meg: doktori értekezése a votják határozókról és a Patkanov szövegei alapján készített osztják nyelvtana². Ezek már preszupponálták FFDR munkásságának további vonulatát: az akkori finnugrisztika egyoldalúan hangtörténeti-etimológiai túlsúlyával szemben ő a morfológia, a szintaxis és a szemasziológia iránt kötelezte el magát elsősorban.

Pályája elején mindenesetre az eleven nyelvekkel való alapos ismerkedésre törekszik. Gyűjtőutat szervez 1911-ben és 1913-ban Zürjénföldre, a nyári tanítási szünidőben, mégpedig elsősorban Munkácsi támogatásával, aki akkor a Nemzetközi Közép- és Közelkeleti Társaság Magyar Bizottságának vezető tagjaként (meg a *Revue Orientale* – Keleti Szemle szerkesztőjeként) ösztöndíjat szerzett neki e célra. FFDR jelentős szöveg- és szóanyagot gyűjt e pár hónap alatt, megtanul zürjénül. Terepkutatásai az I. vi-

² FFDR munkáinak pontos címét és adatait itt és a következőkben mellőzöm: ezek jobbra közismertek, s amennyiben szükséges, utána lehet nézni a születésének 90. évfordulójára kiadott emlékkönyvben, a Vértes Edit méltatásához csatlakozó bibliográfiában (ALH 24 [1974]. 3–14, 15–27).

lágháború miatt félbemaradnak: négy éves katonai szolgálata alatt mégis talált és kapott lehetőséget munkája folytatására. A komáromi hadifogolytáborban volt ugyanis néhány zürjén anyanyelvű orosz katona, s FFDR engedélyt és időt kapott a velük való foglalkozásra. 1916-ban hat hónapig, 1917-ben egy hónapig foglalkozhatott e nyelvmesterekkel, s ez anyagának jelentős bővülését eredményezte.

Zürjén szövegeinek egy része még a tízes-húszas években kisebb füzetekben megjelent, a fennmaradt tekintélyes szöveggyűjtemény és a példátlanul terjedelmes (másfélezer oldalnyi) zürjén nyelvjárási szótár publikálására azonban csak a II. világháború után kerülhetett sor (1951, 1959). A kétkötetes nagyszótár készültét különös aggodalommal kísérte a nemzetközi szakmai elit, mert ismertté vált, hogy az 1956. évi forradalom november 4-ét követő leverésében Fuchsék lakását tankbelövésék érték, a cédulák, a kézirat sorsáról sokáig bizonytalanságban voltunk. A tudomány szerencséje, hogy az egyébként nagy pusztulást szenvedett lakásban a romok közül a szótár anyaga szétziláltnak ugyan s némileg megkárosulva előkerült, s ekképp másodjára is megmenekült az enyészettől (1944–1945-ben ez az anyag az MTA óvóhelyén maradt fenn).

Az empirikus módszerrel dolgozó nyelvészeti kutatásban a forrásoknak meghatározó jelentősége van. FFDR ezért mások által gyűjtött hagyatékok közzétételében is részt vállalt. Segített a finn Kannisto vogul szövegeinek németre fordításában, Wichmann votják chrestomathiája megújításában (ennek teljes nyelvtani részét ő készítette), kötelességének tartotta Munkácsi votják szövegeinek kiadását (1952) és ő volt az, aki hallatlan vállalkozókészséggel sikeresen fedte fel és tette közzé Reguly addig publikálatlan és jórészt értelmezés nélküli szöveg-hagyatékának rejtélyét, és a szövegeket azok gondos fordításával együtt két mintaszerű kötetben ki is adta (1963, 1965).

Forrásfeltáró munkájához hasonlóan kimagasló értéket képviselnek a nyelvi szerkezetek és folyamatok magyarázatára, történetére vonatkozó feldolgozó-értelmező tanulmányai. Ezek a permi nyelvek grammatikai struktúráitól kiindulva szinte valamennyi finnugor rokon nyelv névszói és igei pólusát, ill. azok lényegi alkotó elemeit érintik (pl. duális, igenevek, igeragozás, határozóragok, a fokozás jellemzői, a jelzős és birtokos szerkezetek, birtokos személyjelek, sorrendi kérdések stb.). Mindegyikük mintaszerű írás, és a tárgyalt kérdésekben a magyar nyelv is érdekelt. A magyar mint célnyelv egyébként sűrűn szerepel egyéb cikkeiben is: főleg szó- és szólásmagyarázatai érdemesek említésre, mert ezek nem szokványosak, hanem a jelentéseknek és háttérüknek ad távlatos értelmet, melynek során gyakran fordul idegen (indoeurópai, keleti – pl. török, héber, arab stb.) nyelvek analóg jelenségeinek megemlítéséhez és a problé-

mához kapcsolódó művelődéstörténeti háttér feltárásához (e kisebb cikkek zöme főleg a két világháború közötti – akkor még nagyszerű – Magyar Nyelvőr hasábjain jelentek meg általában).

A nyelvi rendszerek kialakulásának elméletére programot adó munkája 'A névragozás történetéhez' címet viseli (1955), melyben az uráli nyelvek névszóragozásának többezer éves történetéről tesz közzé konzisztens értelmezési alternatívát. Kár, hogy ez csak magyarul jelent meg. Ehhez hasonlóan jelentős kezdeményezésnek tekinthető a finnugor nyelvek egymás közötti kölcsönzéseiről szóló tanulmányosorozata ('Aus dem Gebiete der Lehnbeziehungen' 1953, 'Jövevényszó kutatások' 1954, 'Egy jövevényszó és tanulságai' 1955 stb.), vagy a jelentésváltozások különleges eseteit tárgyaló cikkeinek sorozata.

FFDR beleszületett – és talán Munkácsi révén beleszeretett – az uráli és altaji nyelvek közötti nyelvviszonyt tisztázni óhajtó törekvésekbe, és ez a probléma egész életén végigkíséri. Sok-sok tanulmányt szentel az urál-altaji hipotézisnek. Eleinte megpróbálta Munkácsiék eszmerendszerét használhatóan értelmezni. Rájött persze arra, hogy a pusztán szóhasonlóság és a morfológiai elemekben mutatkozó párhuzamosságok nem elegendőek a hipotézis bizonyításához. Megkísérelte hát, hogy új nézőpontot vigyen a kutatásba, nevezetesen a mondatnit. Erről szóló akadémiai székfoglaló értekezése, melyet 1945. november 5-én 'Nyelvrokonság bizonyításának lehetősége mondatnit alapon' olvasott fel a Magyar Tudományos Akadémián, ahol mint kezdő nyelvész magam is jelen lehettem. A székfoglaló ebben a formájában nem jelent meg, de később bővített változatában nevezetes alapmű lett belőle ('Rolle der Syntax in der Frage nach Sprachverwandtschaft' 1962). Ennek van egy elméleti és egy, a jelenségeket tényszerűen nyelvek szerint felsoroló adattári része. Bizonyos változtatásokkal ez a könyv, ill. annak részei és tényanyaga több részletben magyarul is megjelent ('Uráli és altaji összehasonlító szintaktikai tanulmányok' 1960, 1961, 1962). Ha minden ilyen irányú megnyilatkozását figyelembe vesszük, akkor azt tapasztaljuk, hogy FFDR nem elfogult hívója vagy tanúságtevője az urál-altaji hipotézisnek, nem ragaszkodik eleve törvényben rögzített tételekhez, hanem a nyelvek közötti ismert és általa ismertté tett összhangban álló jelenségekre keresi a megfelelő választ. Következtetéseiben óvatosan mértéktartó, és ha az ember jól méri föl álláspontját, akkor úgy tűnik, hogy a 'Rolle...' voltaképpen egy sajátos tipológiai kezdeményezést javall egybevágó nyelvi tények értelmezéséhez, s ezt talán még arealógiai szempontokkal is erősíti. Egyébként más elméleti műveiben is tapasztaljuk, hogy nem bigott újgrammatikus, hanem az ebből az iskolából hozott hagyományt – saját kutatásaiból és a külföldi nézetek fejlődését is követve – egyfajta

rugalmas és laza, de mindenképpen koherens posztújgrammatizmussá alakítja, amely az empirikusan megismert nyelvi tények, a történeti folyamatok és az elmélet közti ellentéteket bölcs pragmatizmussal oldja meg és föl.

FFDR egyszerű, szerény, közvetlen és egyedi “jelenség” volt. 1907-től 1948-ig tanárként működött a Zsidó Hitközség iskoláiban (fiú- és leány polgáriban, majd a Zsidó Gimnáziumban, melynek 1940-től igazgatója). Egyetemi katedrát nem kapott, noha hívták Debrecenbe 1919-ben, Pozsonyba pedig 1928-ban: egyik állásajánlatot sem fogadta el, Budapesten kívánt maradni. Ennek ellenére nagy nemzetközi tekintélye volt, nemzetközi kapcsolatai korán és gyorsan kiépültek. Szerepe volt hazai és külföldi tudományos társaságokban, híre növekedvén a Société Finno-Ougrienne és a Societas Uralo-Altaica is tiszteleti tagjává hívta. Idehaza sajnos csak jókora késéssel, 1964-ben kapta meg a címzetes egyetemi tanári rangot, melynek birtokában néhány féléven át előadásokat is tartott az ELTE Bölcsészkarán. Munkásságát leginkább (a szakmán kívül) a Magyar Tudományos Akadémia értékelte azzal, hogy 1945-ben tagjául választotta, amit egyébként jóval korábban kiérdemelt volna, ha a történelem nem úgy alakul. De hát a történelem mindig másképp szokott alakulni. A sors fura fintora, hogy akadémikusi címének nem sokáig örvendezhetett: az Akadémia 1949–1950. évi Gerő Ernő és Alexits György által irányított átalakítása során a tagoknak mintegy felét megfosztották címüktől, s a formális tanácskozó tag címmel ruházták fel – magyarul: kizárták őket az MTA testületéből. FFDR is az új rendszer áldozata lett. E méltánytalanságon csak elhunytja után lehetett változtatni, amidőn e korábbi törvénytelenéseket az MTA 1989–1990-ben érvénytelenítette, és a kizárt tagok jogfolytonosságát (a legtöbb esetben post mortem) visszaállította.

Fuchs igazgató urat 1945 őszén ismertem meg az Országos Széchenyi Könyvtárban, mint a nemzet könyvtárának ifjonc gyakornoka. Meglepett, hogy kezdeti cikkeimet ismerve tudta, ki vagyok és “kolléga úrnak” szólított, egyenrangú félként kezelt. Kapcsolatunk később megszilárdult. Az Acta Linguistica tényleges szerkesztőjeként ő nap mint nap, vagy hétről hétre megjelent a Nyelvtudományi Intézetben, s ilyenkor nálunk is megjelent, sokat beszélgettünk korrektúrafordulók vagy kéziratok megbeszélése ürügyén. Húsvét előtt minden évben ünnepélyes látogatást tett Lakó Györgynél, nálam, talán másoknál is egy-egy csomaggal: “Kedves kolléga úr, engedje meg, hogy átadjam kedves gyermekei számára ezt a kis kóstolót a Belgiumból (vagy Hollandiából?) érkezett pászkból” – mondotta szertartásosan és kedvesen.

Az ötvenes évek közepén azután a hajdani finnugor osztály tagjaiként megkértük arra, hogy tanítson bennünket zürjénre (votjákra később). Készséggel elvállalta, és így hosszú ideig rendszeresen megjelentünk a Marek József utca 41. sz. ház II. emeletén a vendégszerető Fuchs családnál, és szöveganalízissel foglalkoztunk. Ezeken az órákon a nyelvészeti vonatkozásokon kívül sok egyéb érdelemes dolgot is megtudtunk a jelenségek háttéréről vagy FFDR zürjénföldi útjairól, gyűjtési módszeréről. Ezeknek az együttléteknek, és persze FFDR munkásságának további nyelvészeti tevékenységre erős hatása volt, ezért Györke József, Laziczius Gyula mellett őt is szakmai példaképül állítottam magam és később tanítványaim elé.

Fokos Dávid egyébként Fuchs Dávid Rafaelnek született. Később magyar írói névként vette fel a Fokos pszeudonímát, mégpedig – ahogy leányától, Fuchs Edittől értesültem – Vikár Béla ajánlotta neki ezt a nevet, mert ez is *F*-fel kezdődik és ráadásul *-okos*-sal folytatódik... Különös egybeesés, hogy mint az akkori ifjú nemzedék, mit sem tudván a vikári értelmezésről teljesen spontán módon, egymás között, szűk körben ugyancsak Okos-Fuchsként emlegettük az 'Igazgató Urat' (először talán Fabricius-Kovács Ferenc alkalmazta e névformát, mi követtük). Megjegyzendő, hogy FFDR névhasználatának hármassága következetes volt: magyarul mindig Fokos Dávid néven, idehaza idegen nyelven D. R. Fokos-Fuchs néven publikált, külföldi munkáiban pedig a D. R. Fuchs variánst használta.

Hálásak vagyunk a szeretett mesternek irántunk jóságáért, a finnugrisztika magas színvonalú fejlesztéséért, mely hazánk jó hírére volt, s örvendünk annak, hogy ez a tábla FFDR nevét az utca mai és eljövendő népe számára fenntartja. Ennek reményében hivatalos megbízást teljesítve lehúzom a leplet e tábláról, és az MTA nevében az emlékezés koszorúját elhelyezve alatta ünnepélyesen felavatom azt.

HAJDÚ PÉTER

†Lakó György
(1908–1996)

Lakó György személyében azt a kollegánkat gyászoljuk, akinek nemcsak életideje ível át a XX. századon, hanem sorsa és munkássága is a XX. század nyelvészeire minden szempontból jellemző.

Jánoshalmán született, gimnáziumi tanulmányait Kiskunhalason végezte. Sok tehetséges vidéki diákhoz hasonlóan ő is Budapestre jött a felsőfokú tanulmányok elvégzésére, beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetemre magyar–német szakos hallgatónak, s mint a legtehetségesebbek, ő is bejutott az Eötvös Kollégiumba, ahol – az ő és az uralisztika szerencséjére – Gombocz Zoltán volt az igazgató, és Zsirai Miklós akkor már elkezdte ott a finnugrisztika oktatását. Így Lakó György az Eötvös Kollégiumban rögtön kapcsolatba került a kor azon két vezető nyelvészével, akik érdeklődését, további tanulmányait, egész életútját döntően befolyásolták.

A két világháború között megindult hazánk és a szabadságukat akkor elnyert nyelvrokonaink szorosabbra tervezett kulturális kapcsolata. Lakó volt az első, aki egy évet ösztöndíjasként Helsinkiben, s ugyancsak ő volt az első, aki egy évfolyamot Tartuban végzett, 1930–31-ben, ill. 1931–32-ben. A második világháború és a térkép azt követő átrendeződése egy időre lehetetlenné tette a harmincas években megindult ösztöndíjascserét, a finnekkel hamarabb, az észtekkel napjainkban elevenedett föl ez a Lakó egyetemi évei alatt megindult, az uralisták képzése szempontjából kitűnő, hasznos oktatási mód. Tanári és egyetemi doktori diplomájának megszerzése után Lakó még egy igen hasznos évet szánt továbbképzésére: 1934–35-ben magyar lektor volt Stockholmban, így nemcsak svédül tanult meg kitűnően, hanem Collindertől lappul tanulhatott, s így a permi és a finn-ségi nyelveken kívül lapp ismeretei is igen alaposakká váltak. Csak a 60-as évek után lett szokás, hogy fiatal uralistáink nyelvek tanulása céljából néhány évet magyar lektorként töltenek olyan népek között, akiktől későbbi munkájukat segítő nyelvet tanulhatnak meg.

Hazajövele után aztán Lakóra is az a sors várt, ami a két világháború között végzett nyelvészeknek osztályrészül jutott. Díjtalan gyakornoki munka, ideiglenes megbízatások, hányódás egyik helyről a másikra. Lakó dolgozott a Széchényi Könyvtárban, néhány évig Jászapátiban, aztán 1939-től újra Budapesten, gimnáziumban, az MTA szótári bizottságában.

Nyelvészeti munkához csak mellékesen, csak pihenési idejét rááldozva jutott, mint az akkor nyelvésznek indulók zöme. Csak amikor ilyen körülmények között, sőt ellenére, akadémikus lett, amikor a nyelvtudomány teljesen átszerveződött, azaz a század közepétől kezdve lehetett állása szerint is nyelvész. A Nyelvtudományi Intézetben osztályvezető, majd igazgatóhelyettes volt, Zsirai Miklós megbetegedését követően helyettesítette őt az egyetemen, aztán ő lett az utóda. A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Finnugor Tanszékének Budenz, Szinnyi és Zsirai után következő professzora volt, onnan ment nyugdíjba. Tanszéke jelentőségét Lakó, mint minden finnugor nyelvész Budenz tanítványaitól kezdve napjainkig, igyekezett a rokon nyelvet beszélőktől lehetőleg a helyszínen anyagot gyűjtve növelni. 1933-ban két hetet a líveknél, 1935-ben hat hetet a lappoknál töltött, a zürjének között pedig 1952-ben három hetet. A legsikeresebbek vogul följegyzései voltak, 1952-ben Leningrádban E. I. Rombangyejevától, aki akkor főiskolai hallgató volt, készített vogul följegyzéseket (NyK LVII, 14–72). Többször említette, hogy lapp adatközlője drágán mérte lapp tudását, mert “te egyetemi tanár leszel evvel” indoklással nagyra értékelte a közölhető anyagot. Jóslata bevált, de nem a lapp gyűjtés alapján lett Lakó egyetemi tanár, hanem publikációi miatt.

Mint már említettem, tanulmányai végzésekor és befejezésekor Lakónak éppenúgy kilátástalan volt nyelvészettel hivatásszerűen foglalkoznia, mint bárki másnak századunk első felében, hiszen minden magyar egyetemen volt ugyan magyar nyelvtudományi tanszék és finnugor tanszék is, de annak professzorán kívül több finnugor nyelvészre nem volt szükség. A nyelvtudományi élet a Nyelvtudományi Társaság felolvasó ülésein zajlott, a vidéken élők még azokon sem vehettek részt. Amikor a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti kara bővült a Múzeum körúton a C épülettel, annak első emeletére költözött a magyar és a finnugor tanszék akkor még közös könyvtárával, s e könyvtár vált bizonyos fokig a finnugor és magyar nyelvészek találkozó helyévé. Nemcsak Zsirai és Pais látogatott be rendszeresen naponta többször is a könyvtárba, hanem ott dolgoztak a doktorálók is, legalább a doktorátusig, rendszeresen, naponta ott volt a Trefort utcában tanító Bárczi Géza. Baboss Rudolf, Horváth Károly, Lavotha Ödön szinte örökös tagok voltak. Kálmán Béla, Sámson Edgár talán sohasem fordult meg Budapesten úgy, hogy a könyvtárban valamit meg nem nézett volna, ne tájékozódott volna az új szerzeményekről, nyáron mindennapos volt Lotz János is. Lakó nem tartozott a jövő reménységeinek ott megforduló tagjai közé, szellemileg azonban jelen volt – cikkeivel. A rossz publikációs lehetőségek ellenére Lakó 1933-tól kezdve állandóan írt a nyelvészeti folyóiratokban, főként

etimológiákat, s folyamatosan ismertette a finnek egyre szaporodó kiadványait. A gyér lehetőségek ellenére a háború végéig 40-nél több publikációja volt, elsősorban a NyK-ban és a MNy.-ben, de már nagyon hamar a doktori disszertációján kívül is volt önálló nyelvészeti publikációja (Unkarin lukemisto [Magyar chrestomathia]. Helsinki, 1940. 271 l.). Aztán elterjedt a híre, hogy Lakó György és Györke József habilitálni fog. Mind a két habilitálás sokáig húzódott a háború alatt, de aztán mégiscsak létrejöttek, s voltak – a háborús események miatt csak rövid ideig – finnugor nyelvészeti magántanári előadások is.

Ilyen előzmények után nem volt meglepő, amikor a negyvenes évek végén a Nyelvtudományi Intézet és annak munkája megtervezésekor az irányítás igen nagy részét Lakó vállalta, s megtervezte az uralisztika eddig legnagyobb és legeredményesebb kollektív munkáját. Cél az addigi etimológiai irodalom lehetőleg teljes felgyűjtése és rendezése volt. A minden uráli nyelv uráli eredetűnek magyarázott, elfogadott vagy visszautasított etimológiai javaslatainak gyűjtése és rendszerezése volt az a hatalmas adattár, melynek a Lakó vezette földolgozása A magyar szókészlet finnugor elemei lettek (1967, 1971, 1978), s melyből a folyamatosan megjelenő irodalom kicédlázását folytatva készült az Uralisches etymologisches Wörterbuch (1986–91), melynek munkálataiban Lakó nem vett részt. Így előállt az az ellentmondásos helyzet, hogy Lakó pesszimista módon, mindig a kollektív munkák hátráltató körülményeit hangsúlyozta, mégis ő szervezte meg a gyűjtést a két legnagyobb kollektív uralisztikai munkához, sőt az első munkálatot nemcsak megindította, hanem főszerkesztőként végig is vitte.

A XX. század változó általános nyelvészeti irányait Lakó figyelemmel kísérte, amit jónak látott, azt föl is használta uralisztikai munkáiban (a marrizmus néhány évig tartó egyeduralma pedig eléggé megkeserítette, megnehezítette munkáját a NyK főszerkesztőjeként). Noha több mint 60 éven keresztül jelentek meg publikációi, ezek sohasem váltak elavulttá, mind a kor színvonalának megfelelő maradt a legutolsóig. Addig dolgozott, míg csak szemének erős romlása a legutolsó hónapokban ezt teljesen meg nem akadályozta. Nem célok itt 1985-ben kiadott bibliográfiáját kiegészíteni az azóta megjelent művekkel, de szükségesnek tartom hivatkozni arra, hogy az ott nyomdában levőnek jelzett munkákon kívül még olyanokat adott ki azóta, mint A magyar mondatszerkezet finnugor sajátosságai (Pécs, 1991, Az uralisztikai tanszék kiadványai 2), vagy még később a Bárczi Géza Emlékkönyv számára is vállalt cikk írását.

Lakó gazdag irodalmi munkássága az uralisztika történetében tartós helyet biztosít számára. Most azonban, míg kollégái, tanítványai még élnek, személyes hiánya legalább annyira fájdalmas legtöbbször számára,

mint a veszteség tudata Lakó munkásságának végleges befejeződése miatt.

VÉRTES EDIT

†Nagy József
(1958–1996)

Eltávozott közülünk egy fiatal finnugrista, az Eötvös Loránd Tudományegyetem egykori oktatója, a Magyar–Észt Társaság alapító és vezetőségi tagja, a mordvin, az észti és a finn nyelv és nép ismerője, rajongója.

Nagy József 1958. január 17-én született Budapesten. Egyetemi tanulmányait 1977-ben kezdte meg az ELTE orosz-angol szakán, majd harmadéves korában, harmadikként felvette a finnugor szakot is. Mint ösztöndíjas egyetemi hallgató többször is eljutott az egykori Szovjetunióba, járt még Angliában, és egy tanévet Finnországban, a Helsinkii Egyetemen is eltöltött.

Budapesti egyetemi tanulmányainak elvégzése után egy évig – 1982-től 1983-ig – a fővárosi Dózsa György Gimnáziumban tanított, majd a Budapesti Műszaki Egyetem Nyelv Intézetében orosz, angol és finn kezdett oktatni. 1984-ben felvételizett az ELTE magyar szakára is, és ezt – munkája mellett – három év alatt végezte el.

1990 januárjától öt és fél esztendőn keresztül az ELTE Finnugor Tan-
székének alkalmazásában állt, annak a három nyelvnek – a finnek, az észtnak és a mordvinnak – tanáraként, amelyekkel tanulmányai során behatóbban foglalkozott. Hallgatói csoportokkal rendszeresen részt vett a finnugor népek lakóhelyére szervezett nyári gyakorlatokon. Három alkalommal is járt a Mordvin Köztársaságban: 1989-ben és 1990-ben a budapesti, ill. a debreceni küldöttség tagjaként került ki nyelvrokonainkhoz, majd 1993 őszi szemeszterében három hónapon át magyart és finnt tanított a szaranszki Mordvin Állami Egyetemen. Az 1990-es évek elején vendégtanárként tartott előadásokat Észtországban: a Tartui Egyetemen, a Hamburgi Egyetem Finnugor Szemináriumában és Svédországban: a haparandai finn oktatási nyelvű népfőiskolán.

1995 nyarán a gazdasági megszorító program miatt megszüntették egyetemi állását. Felmentési ideje alatt, 1996. október 31-én levélben fordult a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Finnugor Intézetének vezetőjéhez: “Az oktatásról a továbbiakban sem szeretnék lemondani, ezért kérem, amennyiben az Önök egyetemén találnak megfelelő állást számomra, engem alkalmazni szíveskedjenek. Jelenlegi helyzetemben

heti négy-nyolc órát tudnék vállalni.” Óraadóként való alkalmazása a PPKE-n a naptári év végéig bizonyossá vált, az új esztendő januárjára már csak a részletek megbeszélése – hogy mely nyelveket milyen óraszámokban tanítson – maradt hátra. 1996. január 8-án azonban közölte, hogy bármennyire szeretné is, egészségi állapota mégsem teszi lehetővé a piliscsabai egyetemen való oktatómunkát. A gyilkos kór már bizonyára évekkorábban megtámadta. Nagy József egyre védtelenebb, kiszolgáltatottabb lett vele szemben, és 1996. augusztus 7-én életének 39. évében meghalt.

Idő előtt elhunyt ifjú pályatársunk négy finnugor nyelvnek: a finnek, az észtek, a mordvinnak és a magyarnak igényes és népszerű oktatója volt. A hallgatók százai mint tanárra emlékeznek rá szeretettel és köszönettel, többek között a magyar és a mordvin fővárosban. Kutatóként pályájának alig több mint egy évtizede alatt két nyelvrokonunk: a mordvinok és az észtek nyelvével, történelmével, irodalmával foglalkozott tüzetesebben.

Mordvinisztikai munkásságába tartozik “A mordvinok története” című dolgozata (In: A finnugorok világa. Bp.–Moszkva 1996. 47–50; oroszul: Istorija mordvy. In: Finno-ugorskij mir. Bp.–Moszkva 1996. 59–64). és “A mordvinok. Lakóhelyük és nyelvük” című társszerzős írása (publikálása egy Finnugor kalauz címmel tervezett kötetben 1996 utolsó negyedében várható, Csepregi Márta szerkesztésében). 1993 őszén a mordvin fővárosban közölte “Mordvin hajnal... A mai mordvin helyzet egy külföldi szemével” témakörű, orosz nyelvű cikkét a Szaranszki Egyetemi Lapokban. (Az erza-mordvin Erzań Pravda c. napilap pedig 1993. november 18-i számában közli a kedvelt magyar vendégoktató, a “Vengrań učenojes” [= a magyarországi tudós] fényképét.) A készülő Magyar Nagylexikon számára (melynek eddig, 1993–1995 között az A–B kezdőbetűs címszóanyagot tartalmazó első négy kötete jelent meg) Nagy tizenhárom szócikket készített a mordvin irodalomról; ezek publikálása az M betűjelű kötetben látszik a legvalószínűbbnek. Az ún. Nyelvek lexikona című műbe a mordvin nyelvvel kapcsolatban is írt szócikkeket. Amennyiben e kiadványt nem az Akadémiai Kiadó tenné közzé, föltehetően a fentebb már említett A finnugorok világa című kötet majdani második, bővített kiadásában kaphatna helyet. Végül említést érdemel a fiatal nyelvésznek a debreceni Nemzetközi Finnugor Kongresszuson “Part tejtert. Does it Exist in Mordvin?” címmel tartott előadása (cikk formájában vö. CIFU 7/3C. Debrecen 1990. 99–102.).

Észt vonatkozású dolgozatainak sorát “Az észt igenevek mondattana” című, 1982-ben írt szakdolgozata nyitja meg (Kézirat. 51 p.), melyet Bercezki Gábor bírált el. Nyelvészeti témájú előadásai közé sorolható

“Igevonzatok összehasonlító elemzése néhány finnugor és nem finnugor nyelv alapján” című írása (ennek a szombathelyi Magyar–Észt Kontrasztív Nyelvészeti Konferencián elhangzott előadásnak az anyaga még nem látott napvilágot). Cornelius Hasselblatt “Das estnische Partikelverb als Lehnübersetzung aus dem Deutschen” című művének bírálata során [FUM 14/15 (1990/1991): 217-220] a szakmai mellett német nyelvi tájékozottságát is az olvasó elé tárja. Az “Észtország a fordulat előtt” című gyűjteményes kötetben (= Folia Estonica 1. Savariae 1992) két, történelmi-társadalmi témájú prózai fordítása jelent meg: “A népfrontmozgalmak és a pártok születése és azok átalakulása” (125–129) és “Az emberi jogok helyzete Észtországban” (113–114). Műfordítói tevékenységéhez kapcsolódik Mihkel Mutt “Hanna művésznő” című novellájának átültetése magyarra [Szovjet Irodalom 14 (1988/1): 75–79]. Emellett többek között az 1993. augusztusi egeri III. finnugor írótalálkozó alkalmából kiadott “Megyek élő testvéremhez” című költői antológiának készített nyersfordításokat.

Nagy József kollégánktól a hazaiakon kívül a szaranszki, a tartui és a tallinni, a finnországi szakemberek, barátok, tanítványok nevében is búcsúzunk.

ZAICZ GÁBOR

KRÓNKA

A budapesti II. Finnugor Világkongresszus 1996. augusztus 17–20.

Az 1992. decemberi zürjénföldi I. Finnugor Világkongresszus határozata értelmében a rokon népek második világtalálkozójára az 1996. évi millicentenáriumra – és jó ideig még az expóra is – készülő Magyarország fővárosában a magyar államalapítás évfordulójára emlékező Szent István-i ünnepkörben került sor, amely 1996. augusztus 17–20-a között négy munkaszüneti napra esett. Ezek közül az első három számított a kongresszus munkanapjának, a negyediken, a voltaképpeni ünnepnapon a finnugor küldöttségek vezetői az ópusztaszeri ünnepségen vettek részt, a Budapesten maradt delegátusok napközben a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Néprajzi Múzeumot kereshették föl, este pedig a hagyományos tűzijátékot tekinthették meg.

Az első – protokolláris – nap helyszíne a magyar Parlament volt, a második két napon a Városligeti fasorban lévő Liget Kongresszusi Központ adott a világtalálkozó közel ötszáz résztvevőjének otthont. Az első és a harmadik nap plenáris ülésein a magyar államelnök és az egyes finnugor küldöttségek vezetői üdvözölték a kongresszus képviselőit, majd – a szekciók második napi munkájának eredményeként – az ún. dokumentumszervező bizottság a befejező napra elkészítette a tanácskozás záródokumentumait (tájékoztatónk második részében – a nyilvánvalóan idegen nyelvből fordított szöveget csekély mértékben átilizálva – közöljük a világtalálkozóra elfogadott határozatokat).

A második munkanapon a következő szekciókban üléseztek a kongresszus résztvevői: kulturális, politikai, gazdasági, demográfiai-egészségügyi-családpolitikai, tömegkommunikációs (média) és informatikai, valamint ifjúsági szekció. Alábbi rövid összefoglalásban – a votják Ivan Tarakanovnak a kongresszusra elhangzott konklúzióját is felhasználva – első sorban a kulturális szekció tevékenységéről, annak tematikájára utalva adok áttekintést. A világtalálkozó megszervezésével és lebonyolításával kapcsolatban nem teszek észrevételt. Véleményem lényegét tekintve megegyezik Szij Enikőnek a világtalálkozó lefolyását, szerepét, múltját és jövőbeni kilátásait is magában foglaló, kitűnő

tájékoztatójával (vö. A Reguly Társaság Értesítője. 12. szám. 1996. november 3–5).

A kulturális szekció tanácskozásán – 1996. augusztus 18-án – mintegy 130–140 fő vett részt, s az előadók és a felszólalók együttes száma 32 lehetett (közülük csak három volt magyar). Az ülészakon felvetődött egy-egy nemzetközi kulturális-gazdasági, ill. informatikai központ létesítésének a gondolata. Az érdeklődők véleménye megegyezett abban, hogy minden népnek joga van anyanyelvéhez. Alapvetően fontos az egységes finnugor irodalmi nyelvek megteremtése. Az anyanyelv státusát mindenütt törvényi szinten kell biztosítani, és fokozatosan át kell térni az anyanyelvi oktatásra az óvodától az egyetemig, valamint a társadalmi és kulturális életben is. Amennyiben az alap- és középfokú mellett a felsőfokú oktatás is – lehetőség szerint minden egyes tárgy oktatása – anyanyelven történik, remény van arra, hogy az oroszországi kis finnugor népek értelmisége egymás között a jövőben már nem oroszul fog beszélni. Igen nagy jelentőségű volna az oroszföldi finnugor népek diákjainak, egyetemi hallgatóinak rendszeres részvétele a különféle magyar, finn és észt oktatási intézményekben. Az anyanyelv széles körű művelése mellett elengedhetetlen a nemzeti kultúra hagyományainak megőrzése archív anyagok rögzítésével és tárolásával, illetőleg e kultúra sokoldalú ismertetése és népszerűsítése a tömegkommunikációs eszközök révén. A hagyományos kultúra “művészetét” és az ún. szakmai (professzionális) kultúra “tudományát” egyesíthetné – egy vélemény szerint – a *honismeret* című iskolai tantárgy, melynek általános bevezetése valamennyi kis rokon nép körében igen kívánatos volna. A finnugor népek között – illetőleg a finnugorság és a világ más népei között – fejlesztendők a kulturális kapcsolatok. A kis lélekszámú nyelvrokonok önbizalmát, nemzeti öntudatát növelhetné az oroszföldi finnugor népek kultúrájának lexikonszerű összeállítása és megjelentetése. A finnugor népek nyelvének és műveltségének problematikáját be kell vonni többek között az Európa Tanács és az UNESCO programjába is.

Rövid beszámolómban a jól ismert nehézségekről nem tettem említést, csupán a világkongresszus résztvevőinek céljai, reményei közül szedtem össze egy csokorra valót.

A kongresszus konzultatív bizottsága 1996 és 2000 között Helsinkiben fog ülésezni, és évezredünk utolsó esztendejében a finn főváros ad majd otthont a III. Finnugor Világkongresszusnak. Addig is meg kell őriznünk – mint ahogyan az Budapesten elhangzott – a finnugor nyelvi és kulturális örökséget mint összvilági értéket. Befejezésül az 1996. évi második világtalálkozó egy karjalai résztvevőjének szavait idézve: “Úgy látszik, jó úton járunk. A nemzeti kultúra anyanyelven, nemzeti szellemben történő mű-

velése a legutolsó lehetőség, hogy mi, apró finnugor népek újjáéledhessünk és magunkra találhassunk.”

ZAICZ GÁBOR

A Finnugor Népek II. Világkongresszusának határozata (Budapest, 1996. augusztus 19.)

Visszatekintve az I. világkongresszus (1992. november 30–december 3.) óta eltelt időre mi, a Finnugor Népek II. Világkongresszusának résztvevői tudatában vagyunk annak, hogy az I. kongresszus által kitűzött feladatok – melyek közül a finnugor népek újjászületése a legfontosabb – megőrizték aktualitásukat. Felelősségünk teljes tudatában elfogadjuk és támogatjuk a népeink által megválasztott út helyességét, amely

- illeszkedik a világ haladó, demokratikus társadalmi változásaiba;
- támogatja a finnugor népek fejlődését (nem csorbítva ezzel más népek jogait és érdekeit);
- szolgálja a finnugor népek közeledését;
- megőrzi a hagyományokat és – az élet minden területét gazdagítva – új kommunikációs formákat és értékeket hoz létre a finnugor társadalomban.

A finnugorok világában az utóbbi években megtörtént eseményeket értékelve megállapítjuk, hogy

- a Finnugor Népek I. Világkongresszusa történelmi jelentőségű esemény volt, mely ösztönzést adott a finnugor világ újjáéledésére;
- a finnugor népek szolidaritása olyan tényezővé vált, mellyel számol a világ közvéleménye;
- népeink közeledésében megtörténtek az első lépések: erősödnek a kapcsolatok és bővül az együttműködés a gazdaság, a művelődés, a tudomány és az informatika területén;
- a finnugor őslakos népek alapvető kérdései magukra vonták a világ figyelmét; létrejöttek e népek megmaradásának feltételei;
- a nemzetek önmegvalósításának, a kisebbségi hovatartozásnak, a kultúrák és a nyelvek egyediségének megkezdődött emberi jogokként történő kezelése;
- a finnugor népek Tanácsadó Bizottsága, a világkongresszus végrehajtó szerve aktívan működik az I. világkongresszus dokumentumainak (ezeket l. A finnugorok világa. Szerkesztette: Nanovfszky György. Budapest–Moszkva 1996. 137–145) szellemében: a közös feladatok megoldása során koordinálja a nemzeti szervezetek tevékenységét és

a nemzetközi intézményekben és fórumokon – beleértve az ENSZ szervezetét is – népünk érdekeit képviseli.

Véleményünk szerint a finnugor társadalmak további hatékonyságát fejlesztése érdekében szükség van arra, hogy

- folytassuk az előrehaladást a választott konstruktív úton: az állami és a társadalmi (nem pedig kormányzati) szervezetek közötti párbeszéd és közös akciók révén;
- biztosítsuk valamennyi finnugor nép számára a nemzetközileg elfogadott normák és elvek szerint a reális nemzeti önmegvalósítás jogát, és fejlesszük népeink területi, ill. kulturális önkormányzatát;
- törekedjünk a nemzetközi intézmények tevékenységében a finnugor népek részvételére és a képviselői formák kibővítésére az emberi jogok, valamint az őslakos népek és a nemzeti kisebbségek jogainak terén;
- támogassuk a nemzeti törvényhozás kidolgozását és ebbe az említett jogok nemzetközi normáinak és elveinek belefoglalását;
- segítsük elő a finnugor országok, ill. régiók közötti szerződéses kapcsolatok – a népi diplomácia – kibővítését mind szociális és gazdasági, mind pedig tudományos és kulturális területen;
- tegyük – a népek létezésének alapfeltételeként – kitüntetett figyelem és gondoskodás tárgyává a nyelvek és kultúrák, a nemzeti öntudat (identitás) újjáélesztésének folyamatát;
- szélessük a finnugor népek művelődésügyi rendszerét és tömegkommunikációs eszköztárát, alakítsunk nemzeti értelmiségi köröket és kutassuk a finnugrisztika finanszírozási lehetőségeit.

**Köszöntő szavak a IV. Finnugor Írótalálkozó résztvevőikhez
Észtország, Luohusalu, 1996. augusztus 28.
Domokos Péter elnöki köszöntője**

Tisztelt Jelenlevők! Hölgyeim és Uraim!

Örömmel jelenthetem, hogy a Finnugor Írók Társasága megélte hetedik születésnapját. Mindannyiunk költészetében meseszám, varázsszám a hetes, szerencsét is jelent, erővel együttjáró kicsiséget is.

És valóban kicsik vagyunk (a 20 finnugor nyelvű nép 25 milliós lélekszáma elenyésző az emberiség összlétszámához mérve), erősnek mondhatjuk magunkat, mert minden megpróbáltatás ellenére megmaradtunk

(pl. tucatnyi lív testvérünk is őrzi anyanyelvét. Mi ez, ha nem csoda?), s a szerencse sem pártolt el tőlünk, merthogy hatezer év után egymásra találtunk, és most már keményen fogjuk egymás kezét!

Micsoda hét év maradt mögöttünk! Megszűnt a Szovjetunió majd a FÁK, összeomlott az ún. szocialista világrendszer, önálló állammá vált Észtország, az identitástudat világszerte felerősödött. És amit nem vártunk: kézenfogva jár a Földön a boldogság és a tragédia, a friss szabadsággal a szegénység, a boldogtalanság; vértengert árasztó helyi konfliktusok látványa borzasztja az ezredvég emberét.

Mi, finnugorok, ezideig megúsztuk valahogy a nagy bajokat, de egyikünknek sem gondtalan a sorsa, nagyobbaknak, kisebbeknek sem. – De most inkább arról essék szó, ami jó, s első sorban ránk tartozik.

Negyedszer vagyunk együtt. Szükség volt ehhez mariföldi kollégáink meghatározó kezdeményezésére 1989-ben Joskar-Olában, finn barátaink példásan lebonyolított, nagyszerű rendezvényére 1991-ben Espoo-ban, s a magyarok szervezte 1993-as konferenciára Egerben. Most pedig, 1996-ban az észt társadalom áldozatkészségére, erőfeszítésére, hogy találkozzunk fontos sorozata folytatódják.

A három első összejövetelen főleg sorainkat rendeztük, ismerkedtünk egymás bajaival, a finnugor közösséget és nyelveket fenyegető veszélyekkel. Tevékenységünknek megpróbáltunk formát adni, szervezetünknek jogi keretet, valamelyes nemzetközi elismertséget.

De most már tovább kell lépünk – a szakmáról, az irodalomról szólni, ezen belül pedig arról a hídról, amely mindannyiunkat összeköt, azaz a fordításról, az egymásközi kapcsolatokról.

Mielőtt bármit is mondanék az alaptémáról, valami nagyon korszerűtlennek ható, napjainkban megtagadott elv, felfogás mellett szeretnék állást foglalni. Tehát: az irodalom minden finnugor népnél – történeti okokból is – feladatot köteles teljesíteni. Másként: hivatás, egy-egy adott közösség szolgálata.

Napjaink ún. világirodalmában ez a megközelítésmód avultnak számít. Az írók mostanában “szövegeket szülnek”, s “neutrális személyiségekként” kvázi a világ közönségnek (azaz senkinek sem) írnak. Ez a modern, ez az igazi, ez a követendő! Az ilyen betűhalmazokat kutató tudomány pedig a modern filológia, nyelvtudomány, stilisztika. Mindez – szerintem – sokkal inkább álirodalom és nájlontudomány. Épp annyira, mint a közelmúlt másik véglete, a túlságosan is konkrét “pártirodalom” és az ezt dicsőítő ideologikus (de inkább idióta!) marxista-leninista szótermelés.

Neveket (pl. magyar neveket) azért nem említek a múltból, mert ízléstelen holt tetemekbe rúgni, a kortársak szóbahozása pedig felesleges viharokat indukálna otthoni ideges közéletünkben.

E közbevetés után érek ill. térek vissza konferenciánk fő témájához, s néhány alapvető kérdés felvetéséhez:

Mennyire ismerjük mi, finnugor népek egymás irodalmát? S amit ismerünk, ismerhetünk egymásról, az publikus-e, hozzáférhet-e az ún. átlagolvasó? Ha pedig léteznek információk egymásról, megbízhatók-e? A rendelkezésre álló fordítások, műfordítások esztétikai, nyelvi, politikai, morális szempontból miként értékelhetők? De elég a kérdésekből!

Egymás ismerete tekintetében – természetesen – jelentősek a különbségek a finnugorság körében. Felesleges is bármely egybevetési kísérlet, hisz nyilván mások voltak a magyarországi és finnországi lehetőségek, mint – mondjuk – a hanti vagy a nyenyec rádió. (Felesleges e körben a részletes történeti, politikai, gazdasági, tudományos háttér pusztá felvázolása is.) Elég csupán annyit említeni, hogy a finn Castrén és a magyar Reguly már a múlt század negyvenes éveiben járt és gyűjtött (folklórt) Szibériában; eredményeik közismertek, munkásságuknak – mindmáig – folytatói vannak. Hanti és nyenyec kolléga viszont csak a közvetlen közelmúltban járt először Suomiban és Hungáriában, s nem azért, hogy folklórt gyűjtsön, hogy hantiul vagy nyenyecül finn és magyar kresztomátiákat adjon közre. Feleslegesek az ilyen jellegű hasonlítások!

Finn–észt–magyar relációban elfogadhatónak tartható a kölcsönösség (erről számos kitűnő bibliográfia és tanulmány tanúskodik). Más a helyzet a “kisebb” rokonok irodalma ismeretével a nagyobbaknál. Itt mindenféle minősítés helyett bizonyos tennivalókra és jó példákra szeretném felhívni a figyelmet (távolról sem a teljesség igényével). – Budapesten 1975-ben jelent meg Jávori Jenő bibliográfiai összehasonlítása – az azideig magyarra fordított finnugor irodalom sokezres tételSORÁVAL. Jávori újabb kötete 1995-ig követi nyomon a magyarra fordított finnugor alkotásokat. Roppant tanulságos, rengeteg meglepetéssel szolgáló adattárak ezek, kézbevetelükkel a magyar szakembernek, olvasónak úgyszólván teljes áttekintése lehet az anyanyelvén olvasható nyelvrokon művekről. – Megtekinthető itt mindkét kötet, s csak azt tanácsolhatom, készüljön hasonló vállalkozás minden finnugor népnél.

A másik fontos eredmény, amelyet bizonyos elégedettséggel emlegethetek, a magyar tudomány egyik legimponálóbb teljesítménye, a 18 kötetes Világirodalmi Lexikon. (1970 és 1996 között készült el, s világviszonylatban is kivételes, színvonalas és kolosszális vállalkozás.) Ez a lexikon *minden* létező finnugor (uráli) nép irodalmát (és folklorját)

önálló cikkben mutatja be (pl. az enyeceket, a nganaszanokat és vótokat is), és nagy számban tartalmaz portrékat is. Xerox-másolatban elhoztam magammal az egyes irodalmakat bemutató cikkeket, s külön a nyelveknépek szerint csoportosított szerzőkről készült mutatókat. Ezeket minden jelenlevő megtekintheti, s természetesen szóváteheti a hibákat, hiányosságokat is.

Korábban feltett saját kérdéseimre már csak egyre reagálok: A fordítások legjavát nálunk Magyarországon ismert költők készítették – nyelvtudósok közreműködésével, tehát: nyersfordításokból. Akadt – kivételesen – olyan költő-tudós, aki egy személyben (a rokonnyelvek szakszerű ismeretében, költői mivoltában is elismerten) készített kiváló fordításokat. Képes Géza nem maradhat említetlen.

Csak a legnagyobb elismeréssel szólhatok finn barátaim és kollégáim szép teljesítményéről, elsősorban Raija Bartens értékes műfordításkötetéről.

A komi Ilja Vasz (V. I. Lytkin) tudósként, költőként is köztiszteletnek örvend a finnugor világban. Ő is magas szinten és több nyelvből szólaltatta meg komiul a nyelvrokon klasszikusokat. A világirodalomba átvezető hidak építői közül pedig hangozzék el itt Jean-Luc Moreau neve is, aki számos finnugor nyelv ismeretében szép, zengő francia nyelven szólaltatta meg költészetünket. – Van tehát követhető módszer, gyakorlat, példakép is minden fiatal szakmabeli előtt!

Kedves Barátaim!

Nagy kíváncsisággal várom az előadásokat, a hozzászólásokat, a beszélgetéseket. Legyen sikeres és eredményes ez a konferencia is.

* * *

Tisztelt Barátaim!

Konferenciánk zárópillanataihoz közeledik. Szeretnék egy személyes bejelentést tenni. Társaságunk megalakulásakor, 1989-ben választott meg alelnökévé, 1993-ban elnökévé. Választásukból éreztem az irányomban megnyilvánuló bizalmat és szeretetet. Amennyire tettem, igyekeztem várakozásaiknak megfelelően dolgozni. De – eltelt a már említett hét esztendő, a jövőben további nehéz feladatokat kell megoldani. Ehhez friss erőre, új, hatékony vezetésre van szükség. Megköszönve ragaszkodásukat, az elnöki posztról lemondok. Utódomnak sok sikert kívánok, s ígérem, hogy a Társaság munkájában továbbra is részt veszek. Köszönöm.

DOMOKOS PÉTER

**Beszámoló a Kossuth Lajos Tudományegyetem
Finnugor Nyelvtudományi Tanszékéről
(1995–1997)**

1. Személyi ügyek, a tanszék oktatói

1995 július 1-jétől a Finnugor Nyelvtudományi Tanszék vezetője Nyirkos István, a nyelvstudomány doktora lett. A tanszék oktatói állománya az adott időszakban a következőképpen alakult: Keresztes László (1995-től az Osloi Egyetem tanára), Kiss Antal és Maticsák Sándor (aki 1996 nyaráig a Jyväskyläi Egyetem magyar nyelvi lektora volt) mellett Tuula Jäppinen (1996-ig), majd Anna Tarvainen (1996-tól) finn lektorként, ill. Anu Kippasto (1996-ig), majd Leila Kubinyi (1996-tól) észt lektorként dolgozik a tanszéken. Az 1994/95-ös tanév őszi szemeszterében, majd az 1996/97-es tanévben finn vendégprofesszorként Tuomo Lahdelma, az 1997/98-as tanév őszi félévében pedig Tõnu Seilenthal tevékenykedett Debrecenben.

Az elmúlt évben vendéglõadóként Raija Bartens (Helsinki) *Marilaisesta kansanrunoudesta*, Hans Hermann Bartens (Göttingen) *Lappalaisista kansansaduista*, Kyösti Julku (Oulu) *A finn õstörténeti kutatásokról*, ill. Tõnu Seilenthal (Tartu) *Az észt nyelvtörténet korszakai c.* tartottak előadást tanszékünkön. 1996 õszén Jaakko Kaurinkoski, a Finn Köztársaság új nagykövete tett bemutatkozó látogatást egyetemünkön.

2. Oktatás

Tanszékünkön az elmúlt két tanévben kilenc finnugor és finn szakos hallgató végzett. Közülük finn témájú szakdolgozatot heten nyújtottak be (1995: Balogh Csaba: *A Helsingin Sanomat szalagcímei*; Ujhelyi Gábor: *Régi finn nyelvtanok és terminológiai rendszereik*; Ujlaki Sándor: *A finn passivum*. 1996: Lieli Mariann: *Szóalkotásmódok a finn szlengben*; Soltész Ágnes: *A finn nemzeti színjátzás megszületése*; Szatmári Orsolya: *Molnár Ferenc és drámáinak fogadtatása Finnországban*; Tóth Ágnes: *A Kalevala-motívum a zenében*).

3. Külföldi utak, konferenciák, előadások

1995 augusztusában a tanszék tanárai részt vettek a VIII. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson. Maticsák Sándor szervezőként volt jelen, Nyirk-

kos István (*Syntaktisia suhteita ilmaisevat morfeemit ja kommunikaatio unkarin lauseessa*), Keresztes László (*Mordvan determinatiivisen taivutuksen kehitys*) és Kiss Antal (*Votjakin ja unkarin kielen yhteisestä sanastosta*) előadást tartott.

1996 tavaszán Jyväskyläben a finnugor tantervekről szóló konferencián részt vett Nyirkos István, Keresztes László, Kiss Antal és Maticsák Sándor.

1996 májusában Nyirkos István előadást tartott Varsóban a három lengyel egyetem (Varsó, Lublin, Krakkó) magyar tanszékeinek hungarológiai konferenciáján, *A hungarológia tárgya* címmel, majd a Tartui Egyetem Uráli Nyelvtudományi Tanszékének észt–magyar konferenciáján (Magyarország és a Baltikum – kapcsolattörténet és kontrasztív kutatások), *A hungarológia körvonalai* címmel.

1996 májusában az MTA Debreceni Területi Bizottsága és a KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézete megemlékező ülést tartott *A magyarság eredetének útvesszőiben* címmel, melyen előadást tartott Kiss Antal is (*Magyarság és finnugorság*).

A tanszék oktatói 1996 őszén részt vettek a Szombathelyi Főiskola Uráli Szemináriuma által rendezett magyar–finn kontrasztív nyelvészeti konferencián, ahol előadást tartott Nyirkos István, Kiss Antal és Tuomo Lahdelma.

4. Kiállítások, rendezvények

1995 decemberében a Magyar–Finn Baráti Kör, a KLTE Műszaki Főiskolai Kara és a Finnugor Nyelvtudományi Tanszék szervezésében “Tükröképek – a finn grafika áttörése a 80-as években” címmel nyílt kiállítás. 1996 januárjában “Magyarosan észt kerámia” címmel Bereczki Urmas kerámiakiállítását, ugyanezen év nyarán pedig a “Finnország 500 éve a térképeken” c. kiállítást szervezte tanszékünk.

NYIRKOS ISTVÁN

TARTALOM

In memoriam Kálmán Béla (<i>Kiss Antal</i>).....	3
Bartens, Hans-Hermann: A lapp meseanyagokról.....	9
Bartens, Raija: A mari népköltészetéről.....	37
Csepregi Márta: Szurguti osztják medveünnepi énekek nyelvi jellemzői.....	53
Domokos Péter: A kisebb uráli népek irodalmának kialakulásáról.....	61
Káczás Szilvia: Rosa Liksom novellái, avagy a marginalitás felől minden világosabban látszik?.....	67
Lahdelma, Tuomo: Suomen ja Unkarin kirjallisuudet vastakkain: kontrastiivinen lukukoe.....	77
Máté József: Kétségek és kérdések számi növénynevek szemantikájában és etimológiájában.....	89
Maticsák Sándor: A mordvin helynévkutatások története.....	97
A. Molnár, Ferenc–Tervonen, Viljo: József Pápay Suomessa 1898.....	109
Nyirkos István: A szóeleji mássalhangzó-torlódások feloldásának módjairól.....	113
Révay Valéria: A honosító képzők a vogulban.....	157
Vértés Edit: A zárhangok ugor vagy ősmagyar fejlődésének a kérdéséhez.....	163
Zaicz Gábor: A hangbetoldás, a hangátvetés és a hanghelyettesítés a mordvinban.....	199

Ismertetések

Kiss Antal: Az újabb udmurt szótáriródalom.....	209
Kubinyi Leila: Anu Kippasto–Anu Nurk–Tõnu Seilenthal, Magyar–észti vonzatszótár.....	213
Nyirkos István: D. Máta Mária, Nyelvünk élete.....	215
Tuba Márta: Pápay József osztják és csuvas hagyatéka.....	217
Vermes Stefánia: Kiss Jenő, Zsirai Miklós.....	220
Zaicz Gábor: J. E. Fischer, Vocabularium Sibiricum (1747).....	224
Zaicz Gábor: A finnugorok világa.....	228
Zaicz Gábor: Az ELTE új sorozata: a Budapesti Finnugor Füzetek....	233

In memoriam

Hajdú Péter: Fokos Dávid emlékezete.....	237
Vértes Edit: Lakó György (1908–1996).....	243
Zaicz Gábor: Nagy József (1958–1996).....	246

Krónika

Zaicz Gábor: A budapesti II. Finnugor Világkongresszus.....	253
Domokos Péter: Köszöntő szavak a IV. Finnugor Írótalálkozó részvevőihez.....	249
Nyirkos István: Beszámoló a KLTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszékéről (1995–1997).....	256